

Univerzitet u Nišu

Filozofski fakultet

Mr Branimir N. Vukčević

**Razvoj i promene u afektivnoj vezanosti u
adolescenciji**

Doktorska disertacija

Niš, 2014.

University of Niš

Faculty of Philosophy

Mr Branimir N. Vukčević

**Development and change of attachment in
adolescence**

Doctoral dissertation

Niš, 2014.

Podaci o mentoru i članovima komisije

Mentor:

prof. dr Tatjana Stefanović-Stanojević, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Članovi komisije:

1. prof. dr Ljubiša Zlatanović, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet;
2. prof. dr Marija Zotović, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

Datum odbrane:

(upisati naknadno)

Razvoj i promene u afektivnoj vezanosti u adolescenciji

Rezime

Obilje naučnih radova o afektivnoj vezanosti koji su nastali tokom dvadesetog i početkom ovog veka pokazuje da je sistem afektivne vezanosti važan činilac razvoja dece i adolescenata. Cilj ovog rada bio je proučavanje razvoja i promena afektivne vezanosti tokom adolescencije. Uzorak empirijskog istraživanja je obuhvatio 310 adolescenata uzrasta od 14 do 19 godina, učenike VIII razreda osnovne škole, II i IV razreda srednje škole. Oblasti ispitivanja su bile: 1) hijerarhija afektivne vezanosti kod oba pola; 2) transfer afektivne vezanosti; 3) podudarnost obrazaca afektivne vezanosti i značaj sigurne afektivne vezanosti za prilagođenost adolescenata; 4) povezanost snage i dimenzija afektivne vezanosti i 5) problem diferencijacije/generalizacije afektivne vezanosti tokom adolescencije.

Radi ispitivanja dimenzija distance (unutrašnji radni model drugog) i anksioznosti (unutrašnji radni model sebe) upotrebljen je upitnik DAR koji je konstruisan od strane autora ovog rada. Za svrstavanje ispitanika u obrasce afektivne vezanosti korišćeni su podaci dobijeni Rash analizom skala upitnika DAR. Za ispitivanje snage i hijerarhije afektivne vezanosti koristili smo upitnik KOJE (tj. varijantu upitnika WHOTO, autori su Hazan i Zeifman, a prevod i adaptaciju izvršio je autor ovog rada). Za ispitivanje samopoimanja koristili smo Upitnik self koncepta autora Gorana Opačića; zatim, koristili smo i Upitnik relacijskog osećanja kompetentnosti (ROK), koji između ostalog ispituje samopoštovanje u relacijama sa ocem, majkom i najboljim prijateljem (ROK je konstruisan za potrebe ovog istraživanja od strane autora ovog rada). Za ispitivanje komunikacije, poverenja i alijenacije u relacijama sa roditeljima i vršnjacima koristili smo revidiranu verziju inventara za procenu afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake (IPPA-r) na srpskom jeziku (autori IPPA-r su Greenberg i Armsden, a revidiranu verziju na srpskom jeziku koju smo upotrebili, napravio je autor ovog rada). Sociodemografske varijable, zatim, varijable koje ukazuju na stepen konzumiranja alkoholnih pića, cigareta, dužinu trajanja veze s najboljim prijateljem, školski uspeh i neopravdane izostanke iz

škole kod adolescenata ispitali smo posebnim upitnikom koji je sačinjen za ovo istraživanje.

1) Nalazi ukazuju da se hijerarhija afektivne vezanosti razvija drugačije tokom adolescencije u zavisnosti od pola ispitanika. Kod devojaka hijerarhija afektivne vezanosti ima stabilnu strukturu u kojoj je majka na prvom, drug ili drugarica na drugom rangu, a sibling na trećem rangu, dok figura oca polako pada u hijerarhiji tokom adolescencije. Kod momaka oba roditelja su sve vreme u vrhu hijerarhije afektivne vezanosti, pa je stoga figura oca značajnija za momke nego devojke. Takođe, kod momaka porodične i vršnjačke figure u hijerarhiji afektivne vezanosti postaju ujednačene do četvrtog razreda srednje škole. Nalazi sugerišu da globalno uzev u srednjoj adolescenciji, razvoj polnog identiteta deluje na momke da postepeno sve ujednačenije koriste bliske osobe za funkcije afektivne vezanosti, što kod devojaka nije slučaj. Težnja momaka ka većoj autonomiji u obavljanju socijalnih uloga utiče da oni više koriste sistem afektivne vezanosti u relaciji sa ocem i vanporodičnim figurama, nego devojke.

2) U ovom radu transfer afektivne vezanosti određen je kao delovanje unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti za roditelje na unutrašnje radne modele afektivne vezanosti za prijatelja, koje ostavlja efekat na snagu prijateljske afektivne vezanosti. Kao moderatore ovog delovanja ispitali smo snagu afektivne vezanosti za roditelje, relacijsko samopoštovanje i indeks transfera. Za ispitivanje transfera koristili smo SPSS makro koji ispituje modele moderacije medijacije (autor je Hayes). Nalazi pokazuju da unutrašnji modeli afektivne vezanosti za roditelje deluju na snagu vršnjačke afektivne vezanosti preko istovrsnih unutrašnjih modela iz vršnjačke veze. Snaga afektivne vezanosti za oca je moderator transfera afektivne vezanosti, što je snaga afektivne vezanosti za oca veća, veći je i transfer afektivne vezanosti za oca na snagu vršnjačke afektivne vezanosti. Samopoštovanje u odnosu sa majkom je moderator transfera afektivne vezanosti za majku na vršnjačku afektivnu vezanost, što je samopoštovanje u odnosu sa majkom veće, veći je i ovaj transfer. Nalazi pokazuju da je indeks transfera moderator transfera afektivne vezanosti s roditelja na vršnjake, ali sa većom promenom hijerarhije afektivne vezanosti ide manji stepen transfera afektivne vezanosti. Promena hijerarhije afektivne vezanosti koja podrazumeva da su vršnjačke figure postale značajnije od roditeljskih tokom adolescencije služi za kompenzaciju roditeljskih veza nesigurnog kvaliteta i ne

zasniva se na transferu. Kompenzacijska promena afektivne vezanosti se temeljila na razvijenom poverenju i komunikaciji sa bliskim prijateljem, dok je istovremeno postojalo slabo poverenje, slaba komunikacija i izraženo otuđenje u odnosu sa roditeljskim figurama. Dužina trajanja prijateljske veze se nije pokazala kao značajan faktor promene hijerarhije afektivne vezanosti (u smislu jačanja snage afektivne vezanosti za vršnjačke figure u odnosu na roditeljske figure).

3) Utvrđena je podudarnost obrazaca afektivne vezanosti za roditelje i bliskog prijatelja. Ispitanici koji su imali podudarnost sigurne afektivne vezanosti za roditelje i bliske prijatelje imali su razvijenju moralnost kao aspekt self koncepta i pozitivnije sagledavanje sebe u odnosima sa majkom, ocem i bliskim prijateljem, takođe, manje puše cigarete i manje piju alkoholna pića, nego ostali adolescenti. Nalazi ukazuju da sigurna afektivna vezanost za prijatelje kompenzuje negativne efekte nesigurne afektivne vezanosti za roditelje na self koncept, ali ne deluje na smanjenje učestalosti konzumiranja alkoholnih pića i cigareta. Sigurna afektivna vezanost za navedene figure (tj. roditelje i vršnjake) kao sistem podrške obezbeđuje povoljnije generalne aspekte samopoimanja adolescenata, kao i prihvatanje poželjnih ponašanja u socijalnom kontekstu gde se nalaze te bliske osobe (što pak ne mora biti uvek povoljna okolnost za zdrav razvoj).

4) Siguran i preokupiran obrazac afektivne vezanosti podrazumevaju veći stepen snage afektivne vezanosti u odnosu na izbegavajući i bojažljivi obrazac afektivne vezanosti. Kada postoji pozitivan unutrašnji radni model drugog postoji i veća realizacija funkcija afektivne vezanosti -traženja i održanja blizine, sigurnog utočišta i baze sigurnosti, nego kad je unutrašnji model drugog negativan.

5) U toku srednje adolescencije ne događa se značajna ni diferencijacija ni generalizacija unutrašnjih modela afektivnog vezivanja. Značajne promene u sličnosti ili razlikama unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti za različite figure tokom srednje adolescencije nisu ustanovljene; ovakve promene najverovatnije su se dogodile na prelasku iz poznog detinjstva u ranu adolescenciju, a dalje promene ovog tipa treba ispitati u poznoj adolescenciji i ranoj zrelosti.

Ključne reči: transfer afektivne vezanosti, hijerarhija afektivne vezanosti, podudarnost stila afektivne vezanosti.

Naučna oblast: psihologija.

Uža naučna oblast: razvojna psihologija.

UDK: 159.942-053.6

Development and change of attachment in adolescence

Summary

Plenty of scientific papers on attachment that was created during the twentieth and beginning of this century show that the attachment system is an important factor in the development of children and adolescents. The aim of this study was to investigate the development and change of attachment of adolescents. The sample of empirical study included 310 adolescents aged 14 to 19, i.e. eighth grade elementary school students, second and fourth grade high school students. Areas of inquiry in this study were: 1) hierarchy of attachment in both sexes, 2) transfer of attachment 3) the congruence patterns of attachment and the importance of secure parental and peer attachment to adolescent adjustment, 4) the association between strength (power) and dimensions of attachment, and 5) the problem of differentiation/generalization of attachment during adolescence. In order to explore dimensions of distance (internal working model of other) and anxiety (internal working model of self) we used a DAR questionnaire (short form of ECR-R, Fraley et al.; translated in Serbian and constructed by Vukcevic). For the classification of adolescents in attachment patterns of attachment we used the data obtained by Rash analysis scale of DAR questionnaire. To test the strength and hierarchy of attachment, we used the version of WhoTo questionnaire in Serbian language (Hazan and Zeifman; translated and adapted by Vukcevic). We used a Self Concept questionnaire by the author Opacic; we also used a ROK questionnaire (Abbreviation in Serbian of the Relational self competence questionnaire, constructed by Vukcevic), which among other things, examines the self worth in relations with father, mother and best friend. To test communication, trust and alienation in relationships with parents and peers, we used the version of IPPA-R in the Serbian language (Arsmiden and Greenberg; translated and revised by Vukcevic). Socio-demographic variables, variables that indicate the degree of consumption of alcoholic beverages, cigarettes, duration of the relationship with best friend, school achievement (the average of school marks at the end of previous school year) and the present number of unexcused absences from school, were examined separate questionnaire that was designed for this study.

1) The findings suggest that the hierarchy of attachment develops differently during adolescence depending on the sex of the respondents. At girls, the hierarchy of attachment has a stable structure in which the mother is on the first, a friend on the second, a sibling on the third rank, as a father figure slowly falling in the hierarchy during adolescence. At boys, both parents are all the time in the top of the attachment hierarchy, and therefore father figure is more important for boys than girls. The role and support of father in development of male adolescents should be more investigated. Also, at boys, family and peer figures in the attachment hierarchy become consistent to the fourth grade; this happened most likely due to differences in the development of gender identity. Boys strive toward autonomy more than girls, so boys must develop and use attachment system in close relationships out family context more than girls.

2) In this paper the transfer of attachment is defined as a process of internal working models of attachment to parents on internal working models of attachment for a friend, which in turn impact on the strength of attachment for a friend. This process here is conceptualized as the influence of adolescents' attachment to mother on attachment to best friend (peer figure), and as the influence of adolescents' attachment to father on attachment to best friend. As a moderator of this action, we examined the strengths of attachment to mother and father, self-esteems in relation with mother and with father, and variable named transfers' index and which expressed the level of difference between the strength of attachment for a friend and the average of attachment strengths to mother and father. For examining transfer, we used the Hayes' SPSS macro that monitors models of mediation moderation. The findings show that the internal models of attachment to parents have effects on peer attachment through the same kind of internal models of attachment to peer. Strength of attachment to a father is a moderator transfer of attachment to parents towards friends. The strength of attachment to a father, the greater the transfer of attachment to father on peer attachment. Self-esteem in the relationship with a mother is a moderator transfer of attachment to the mother on peer attachment. The greater self-esteem in the relationship with a mother, the greater the transfer. The findings show that the index transfer is a moderator transfer of attachment from parents to peers, but the greater the change of the hierarchy attachment, the lower degree of transfer of attachment. Change of attachment hierarchy, which means that the peer figures

become more important than parents during adolescence serves to compensate for shaky quality of bond with parents and is not based on the transfer of attachment. Compensatory changes of attachment was based on the development of trust and communication with a close friend, while at the same time there is little trust, poor communication and alienation expressed in relation with the parental figures.

3) There was a confirmed accordance pattern of attachment to parents and close friends. Respondents who had a match secure attachment to parents and close friends were developing a more morality as an aspect of self concept and positive self worth in the relationship with a mother, father and close friends; also they smoke and drink alcohol less than other adolescents. However, the findings suggest that secure attachment to friends compensate for the negative effects of insecure attachment to parents on self concept. Secure attachment to parents or to peers as a support system provides better general aspects of adolescents' self-concept and acceptance of desirable behavior in a social context where these persons are located (which in turn may not always be favorable circumstances for the healthy development).

4) The findings suggest that secure and preoccupied pattern of attachment implies greater strength of attachment in relation to avoidant and fearful form of attachment. This finding indicates that adolescents who had positive model of other (attachment figure; i.e. mother, father, best friend) had significant more use of attachment system in relation with that figure, than adolescents who had negative model of other (the figure).

5) The findings suggest that during middle adolescence there is not either significant differentiation or generalization of attachment. These changes probably occurred in the transition from late childhood to early adolescence, and further changes of this kind should be examined in the late adolescence and early adulthood.

Keywords: transfer of attachment, attachment hierarchy, attachment style, adolescence

Academic expertise: psychology.

Field of academic expertise: developmental psychology.

UDC: 159.942-053.6

SADRŽAJ

UVOD	1
TEORIJSKI DEO RADA	3
AFEKTIVNA VEZANOST I NJENE ODLIKE U ADOLESCENCIJI	3
Individualne razlike u afektivnom vezivanju	4
Dimenzije i obrasci afektivne vezanosti	9
Komunikacija, poverenje i otuđenje kao dimenzije afektivne vezanosti	11
Važni interpersonalni odnosi i afektivna vezanost	14
Trajnost i podudarnost obrazaca afektivne vezanosti	16
Problem generalizacije i diferencijacije afektivnog vezivanja tokom adolescencije	23
Višestrukost afektivnog vezivanja	24
Priroda unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti	26
Rad i razvoj unutrašnjih reprezentacija afektivnog vezivanja jedinke	33
Nastanak dispozicionalnih modela afektivne vezanosti	36
<i>Dosledno neosetljiva majka i buduće izbegavajuće dete</i>	37
<i>Nepredvidljiva majka i buduće preokupirano dete</i>	38
<i>Sigurna majka i buduće sigurno dete</i>	38
<i>Negovatelj kao opasnost i buduće dezorganizovano dete</i>	39
Ukratko o neurofiziološkoj osnovi unutrašnjih modela i funkcija afektivne vezanosti	42
Dispozicionalni modeli i putevi razvoja obrazaca afektivne vezanosti od detinjstva do zrelosti	44
Organizacija spram dezorganizacije u afektivnom vezivanju	52
Bezbednost i sigurnost u afektivnom vezivanju	55
Svojstva figure i transgeneracijski prenos afektivnog vezivanja	56
Način prenošenja stila afektivnog vezivanja iz primarne u sekundarnu vezu	60
Funkcije, snaga i transfer afektivne vezanosti	64
AFEKTIVNE VEZE I SAMOPOIMANJE ADOLESCENATA	65
Razvojni zadaci adolescencije, bliski odnosi i samopoimanje	65
Dva pristupa samopoimanju adolescenata	76
Diferencijacija samopoimanja tokom adolescencije	79

Kontradikcije i konflikt između atributa samopoimanja	81
Usklađenost ponašanja sa samopoimanjem i samopoštovanje	83
RAZVOJ I ZNAČAJ AFEKTIVNE VEZANOSTI U ADOLESCENCIJI	86
Pitanje razvoja i promene afektivne vezanosti u adolescenciji	86
Razvoj afektivne vezanosti od rođenja do adolescencije	93
Prenos funkcija afektivne vezanosti	99
Operacionalizacija promena i transfera afektivne vezanosti u srednjoj adolescenciji	103
Značaj sigurne afektivne vezanosti adolescenata u porodičnim i vršnjačkim odnosima za zdravlje i prilagođenost	105
METODOLOŠKI DEO RADA	111
Plan istraživanja	111
I Ispitivanje snage afektivne vezanosti	111
II Odlike grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti	112
Specifične hipoteze o transferu afektivne vezanosti	113
III Ispitivanje podudarnosti stilova afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake	116
IV Dodatne hipoteze o povezanosti varijabli istraživanja	118
Varijable i instrumenti	120
Pozicije varijabli u istraživanju, postupci statističke analize i obrade podataka	124
Uzorak i tok ispitivanja	129
REZULTATI	130
I Rezultati ispitivanja snage afektivne vezanosti	130
II Rezultati grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti	135
<i>Rezultati koji se odnose na transfer afektivne vezanosti</i>	137
<i>Self koncept i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti</i>	159
<i>Relacijska samopoštovanja i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti</i>	160
<i>Stepen promena hijerarhije afektivne vezanosti i prilagođenost adolescenata</i>	160
<i>Komunikacija, poverenje, otuđenje i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti</i>	161
<i>Sigurnost i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti</i>	164
III Podudarnost obrazaca afektivne vezanosti i značaj sigurne afektivne vezanosti	166

IV Dimenzije, obrasci i snaga afektivne vezanosti	183
DISKUSIJA I ZAKLJUČCI	187
I Diskusija i zaključci o ispitivanju snage afektivne vezanosti	187
II Diskusija i zaključci o odlikama grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti	193
III Diskusija i zaključci o ispitivanju podudarnosti stilova afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake	215
<i>Stabilnost sigurnog obrasca afektivne vezanosti</i>	217
<i>Stabilnost izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti</i>	219
<i>Stabilnost preokupiranog obrasca afektivne vezanosti</i>	220
<i>Stabilnost bojažljivog obrasca afektivne vezanosti</i>	221
<i>Razvoj nepodudarnih stilova afektivnog vezivanja za roditelje</i>	223
<i>Značaj podudarnosti sigurnog stila afektivne vezanosti za self koncept</i>	225
IV Diskusija i zaključci o dimenzijama, obrascima i snazi afektivne vezanosti	229
Literatura	248
PRILOG 1: INSTRUMENTI KOJI SU UPOTREBLJENI U ISTRAŽIVANJU	276
PRILOG 2: KARAKTERISTIKE UPITNIKA DAR	291
Biografija autora	296
Izjava o autorstvu	297
Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorske disertacije	298
Izjava o korišćenju	299

UVOD

Adolescencija je period života u kojem individua doživljava važne promene u biološkom, psihološkom i socijalnom funkcionisanju. U ovom prelaznom periodu između detinjstva i odraslosti, adolescent razvija sliku o sebi koja podrazumeva odgovore na pitanja *ko sam ja* i *kakav bih želeo da budem*. Adolescenti stvaraju svoja uverenja, stavove, vrednosne orijentacije, a razvijaju i druge centralne delove ličnosti koji imaju ulogu u određivanju njihovog načina budućeg postojanja u svetu.

Od kako je postala oblast naučnog proučavanja, brojna istraživanja pokazuju da je afektivna vezanost činilac koji deluje na mentalno zdravlje i razvoj čoveka. Afektivna vezanost je deo emocionalnog života koji se javlja u ranom detinjstvu i deluje tokom života pojedinca u prvom redu na njegov psihički i socijalni razvoj. Razvoj afektivne vezanosti sastoji se od promena u njenoj prirodi koja postaje bogatija u pogledu njene organizacije u socijalnom kontekstu. Tokom adolescencije razvijaju se i drugi različiti aspekti psihičkog života jedinke sa kojima je afektivna vezanost povezana i uzajamno određena. Tu u prvom redu mislimo na razvoj samopoimanja i identiteta jedinke kao centralnog razvojnog zadatka adolescencije. Kroz socijalne uloge koje adolescent samostalno preuzima i ostvaruje, postepeno se dešava formiranje posvećenosti kroz kontinuiranu eksploraciju mogućnosti ponašanja, uverenja i vrednosti. Različiti aspekti podrške bliskih osoba u adolescenciji deluju na klarifikaciju ishoda ovog traganja. Kvalitet afektivne vezanosti je povezan sa validacijskom podrškom selfu, podrškom koja pomaže adolescentu da proveri koliko je njegovo samopoimanje valjano, što znači usklađeno sa unutrašnjom i spoljašnjom realnošću. S te strane, sigurna afektivna vezanost može mnogo da pomogne formiranju ličnog identiteta koji ide zajedno sa mentalnim zdravljem i dobrom adaptacijom. Tokom adolescencije raniji odnosi sa značajnim osobama se redefinišu u skladu sa novim osećanjima, potrebama i kognitivnim potencijalima adolescenta i nastaju nove figure vezanosti iz oblasti vršnjačkih i partnerskih odnosa. Uspostavljanje novih i menjanje kvaliteta starih, važnih relacija sa značajnim osobama predstavljaju razvojne zadatke čije je rešavanje u vezi sa razvojem samopoimanja, adaptacijom i mentalnim zdravljem. U ovom radu akcenat je na proučavanju kako unutrašnje reprezentacije afektivne vezanosti iz odnosa sa majkom i

ocem deluju na vršnjačku vezanost i kakav je značaj delovanja sigurne afektivne vezanosti za ove figure na prilagođenost i mentalno zdravlje adolescenata.

Osnovna ideja rada je pokušaj da ispitamo kako razvoj i promena afektivne vezanosti tokom adolescencije zavise od prirode sistema afektivne vezanosti i njenog odnosa sa samopoimanjem u konkretnim relacijama sa figurama afektivne vezanosti. Aspekt sistema afektivne vezanosti na koji mislimo je njegoa sklonost ka održanju sopstvenih unutrašnjih reprezentacija i funkcija, a aspekt samopoimanja je samopoštovanje u konkretnoj relaciji sa figurom, što je u bitku refleksija pomenute validacijske podrške selfu koja dopire od figure. Konstrukt ove podrške podrazumeva da značajna osoba ili figura afektivne vezanosti prihvata ozbiljno i osećajno u razmatranje osećanja i razmišljanja afektivno vezane jedinice.

TEORIJSKI DEO RADA

AFEKTIVNA VEZANOST I NJENE ODLIKE U ADOLESCENCIJI

Danas postoji više detaljnih prikaza istorije teorije afektivne vezanosti u kojima se prikazuju uslovi i tok njenog nastanka, doprinosi teoriji koji su dali utemeljivači teorije i potonji značajni istraživači, osnovne empirijske činjenice, zakonitosti i promene u skladu sa saznanjima iz najnovijih empirijskih istraživanja (Bretherton, 1992; Stefanović-Stanojević, 2005; Mirić, Dimitrijević, 2006; Stefanović-Stanojević, 2011). Teorija afektivne vezanosti potiče iz Bowlbyjevog objašnjenja odnosa odojčeta i primarnog negovatelja, obično majke (Bowlby, 1969).

Začetnik i glavni utemeljivač ove teorije, engleski psihijatar i psihoanalitičar John Bowlby, uveo je afektivnu vezanost u naučnu terminologiju polovinom XX veka, tako što je redefinisao psihoanalitičko shvatanje zavisnosti deteta od majke u odnos afektivne vezanosti. Bowlby je zajedno sa saradnicima vršio analize opservacija ponašanja i razvoja dece bez adekvatne roditeljske nege i na njihovom temelju zaključio da postoji urođena potreba deteta za nežnim i toplim odnosom sa majkom koji ne izrasta na osnovu zavisnosti deteta od majke u pogledu zadovoljenja drugih potreba, kako je bilo smatrano u okvirima tadašnje psihoanalize, a i u okviru teorija učenja. Svoja shvatanja prirode veze majke i deteta Bowlby je povezao sa etološkim nalazima o pojavi utiskivanja kod ptica i potrebi za nežnoću kod primata (Harlow, 1985), jer je nastojao da afektivnu vezanost prikaže kao proizvod evolucije. Afektivna vezanost je prema etološkom shvatanju veza mladunčeta i majke koja ima osnovnu funkciju zaštite od grabljivaca. Zatim je Bowlby svoju teoriju oslonio na doprinose kognitivne psihologije nastojeći da objasni prirodu individualnih svojstava koja je određuju, a uvođenje unutrašnjih radnih modela sebe i drugog u teoriju afektivne vezanosti predstavlja najvažniji doprinos te vrste (Bowlby, 1969; Bolbi, 2011).

Bowlby je isticao da kvalitet rane veze između deteta i majke deluje na kasnije relacije sa značajnim osobama tokom života, mentalno zdravlje i socijalnu prilagođenost ponašanja jedinke. O afektivnoj vezanosti Bowlby govori kao o posebnom sistemu ponašanja koji određuje kao traženje i održanje blizine sa figurom vezanosti koje prate

snažna osećanja. U periodu ranog detinjstva sistem afektivne vezanosti najpre čine ponašajne komponente: plač, osmeh, privijanje, nenutritivno sisanje i praćenje; kasnije u razvoju uključuje se i dozivanje. Ove komponente su razmatrane kao signalna ponašanja ili kao ponašanja približavanja koja su usmerena prema figuri afektivne vezanosti (Mirić Dimitrijević, 2006; Bowlby, 1969; Bowlby, 1980; Bolbi, 2011). Kod životinja afektivna vezanost kao sistem ponašanja se uključuje na pojavu opasnosti, a isključuje je bezbedno stanje. Po istom principu, sistem afektivne vezanosti se uključuje kada je detetu potrebna nežnost ili podrška, a isključuje se kada je dobije. Tokom života deteta ovaj sistem se usložnjava, jer dete razvija svoje kognitivne potencijale, sazreva i razvija se. Tokom preverbalnog perioda dete razvija mentalne reprezentacije postupaka, a sa razvojem govora i reprezentacije u verbalnom kodu koje se tiču afektivne vezanosti. Ove reprezentacije formiraju unutrašnji radni model koji čine sklop osećanja, očekivanja i uverenja o sebi i drugome u smislu svoje dostojnosti ljubavi i podrške negovatelja, tj. figure vezanosti, kao i njene adekvatnosti da ih pruži. Unutrašnji radni model ima svojstva kognitivnih struktura. Pojam kognitivnih struktura preuzet je iz Pijažeeve teorije kognitivnog razvoja. Svojstvo akomodacije postojećih kognitivnih struktura i svojstvo asimilacije novih iskustava u postojeću strukturu, ukazuju da unutrašnji radni modeli poseduju relativnu trajnost. Bowlby uvođenjem unutrašnjih radnih modela u teoriju omogućava objašnjenje delovanja prvobitnih veza sa roditeljima ili starateljima na odnose sa kasnijim značajnim osobama u životnom veku individue. Time utire put teoriji emocionalnog razvoja koja se bazira na afektivnom vezivanju (Stefanović-Stanojević, 2011; Bolbi, 2011; Bretherton, 1990).

Individualne razlike u afektivnom vezivanju

Bowlby je sarađivao sa Ainsworth, koja je značajno doprinela razvoju teorije afektivne vezanosti, jer prva dobija ideju da je neophodno afektivnu vezanost proučavati kao organizacioni konstrukt ukoliko težimo da otkrijemo i definišemo individualne razlike u afektivnom vezivanju (Sroufe, Waters, 1977; Ainsworth, 1982; Stefanović-Stanojević, 2005). To znači da ispitivanje afektivne vezanosti mora da podrazumeva

istovremenu kontrolu doprinosa deteta, figure vezanosti i delovanja situacije u kojoj se nalaze.

Bowlby se uglavnom bavio psihološkim konstruktima koji leže u osnovi ponašanja vezanosti, mada je ideja o individualnim razlikama o načinu vezivanja u njegovom radu prisutna. Ainsworth je bila tvorac prvih značajnih empirijskih istraživanja individualnih razlika u afektivnom vezivanju. Koristila je postojeću tehniku sistematskog posmatranja u prirodnom okruženju, ali je potom razvila posebnu eksperimentalnu proceduru za ispitivanje afektivne vezanosti koja nosi naziv *strana situacija* (u originalu: *strange situation*). Prethodno su poznata empirijska ispitivanja u okviru Uganda i Baltimor projekta doprinela jasnom razumevanju uloge osetljivosti i responzivnosti majke na detetove potrebe u stvaranju obrazaca sigurne ili nesigurne afektivne vezanosti. Sa eksperimentalnim proučavanjem ove pojave, tj. korišćenjem *strane situacije*, ustanovljena je prva trokategorijalna podela afektivne vezanosti o kojoj će biti reči (Ainsworth, 1978; Mirić, Dimitrijević, 2006). Na osnovu analize podataka dobijenih posmatranjem u *stranoj situaciji*, deca su klasifikovana u tri kategorije: anksiozno-izbegavajuća (A), sigurna (B) i anksiozno-ambivalentna (C). To je trokategorijalna ili ABC klasifikacija obrazaca afektivne vezanosti. Deca koja pripadaju različitim kategorijama ove klasifikacije se posebno razlikuju u epizodi ponovnog sjedinjenja sa majkom, posle epizode razdvojenosti. Sigurno afektivno vezana deca nalaze smirenje i vraćaju se istraživačkom ponašanju i igri koja je obimnija i maštovitija nego igra ostale dece. Deca koja imaju izbegavajući obrazac afektivne vezanosti ne koriste majku za umirenje tenzije usled odvajanja, niti pokazuju težnju za kontaktom sa njom, jer ni ne pokazuju žaljenje i napetost tokom perioda odvojenosti od majke; igra im je površna i istraživačko ponašanje manje obimno. Deca koja imaju ambivalentan obrazac afektivne vezanosti traže kontakt po povratku majke, ali to čine pokazujući suprotna osećanja, osećanje ljutnje i naklonosti, te ne nalaze umirenje. Majka sigurno afektivno vezane dece služi kao osnova sigurnosti za upoznavanje okoline.

Bowlbyjevu ideju o bazi sigurnosti kao komponenti afektivne vezanosti koja deluje na razvoj ličnosti Ainsworth je učinila veoma značajnom, jer je povezala afektivnu vezanost sa teorijom sigurnosti koju je dao William Blac, njen profesor i mentor doktorske disertacije (Salter Ainsworth, 2010). Baza sigurnosti je najvažniji konstrukt

teorije afektivnog vezivanja koji afektivnu vezanost povezuje sa konceptom razvoja ličnosti i psihoterapijom. U ranom detinjstvu baza sigurnosti se odnosi na doživljaj bezbednosti zbog prisustva majke tako da dete slobodno istražuje nepoznatu okolinu. Sa razvojem deteta baza sigurnosti postaje deo uma, kapacitet da je figura prisutna onda kada fizički nije. Pored toga, baza sigurnosti počinje da služi da individua istražuje ne samo spolja vidljivu okolinu, nego da istražuje u najširem smislu te reči, na primer, sopstvena iskustva. Bowlby bazu sigurnosti upoređuje sa Bionovim pojmom kontejmenta i Vinikotovim pojmom holdinga, kada opisuje zadatak psihoterapeuta da klijentu postane baza sigurnosti (Bolbi, 2011).

U okviru koncepcije baze sigurnosti kao osnove rasta i razvoja jedinke koju je postavila i razradila Ainsworth zajedno sa drugim autorima (Sroufe, Waters, 1977; Ainsworth, 1978; Bartholomew, 1993; Van IJzendoorn, Schuengel, 1999; Waters, Cummings, 2000; Waters i sar., 2002; Grossman, Grossman, 2004; Salter Ainsworth, 2010; Bowlby, 2011), pored osećanja sigurnosti, ulogu imaju konstrukti istraživačkog ponašanja, promena koja nastaje istraživačkim ponašanjem (eksplorativna aktivnost), i anksioznost koja ide uz očekivanje promene. Čovek počev od svog ranog detinjstva ima težnju da kroz upoznavanje okruženja u kojem živi stiče ili menja svoja postojeća znanja, veštine i osobine. Eksplorativna aktivnost je prirodno, biološki zadato ponašanje ljudske jedinke. Istraživačko ponašanje predstavlja aktivnost kojom se dešava udaljavanje od figure afektivne vezanosti, dakle i udaljavanje od poznatog i bezbednog okruženja. Uz istraživačko ponašanje javlja se strah od promene (anksioznost), jer promena sadrži uvek stepen nepoznatog i moguću opasnost za opstanak. Istraživačko ponašanje predstavlja aktivnost kojom jedinka vrši promene svog sopstvenog doživljaja sredine. Funkcija istraživačkog ponašanja jedinke je da obezbeđuje promenu u mentalnom prostoru, tj. sticanje znanja, veština itd. Funkcija anksioznosti je zaštita od moguće opasnosti i ona vraća jedinku u neposrednu blizinu figure. Ukoliko tada figura svojim ponašanjem dovodi do eliminisanja negativnog uzbuđenja svoje vezane jedinke, istraživanje može da teče dalje, jer se strah redukuje. Tako uz kognitivnu procenu novine koju daje promena, nestaje neprijatnost koju nosi strah. Baza sigurnosti umanjuje strah prilikom istraživačkog ponašanja, time i strah uz očekivanje promena, pa dete slobodno istražuje okolinu i menja sebe. Anksioznost koja prati istraživačko ponašanje, pozitivno je

povezana sa inhibiranjem promena koje nastaju zahvaljujući istraživačkom ponašanju. Baza sigurnosti kao svest o blizini zaštite, tj. blizini ili dostupnosti figure redukuje ovaj strah i istraživačko ponašanje može biti nesputano. Zato je baza sigurnosti osnova za razvoj ličnosti. Dok je dete u periodu prohodavanja, radi se o fizičkim odnosima u prostoru između deteta i figure. Kada se razvije simbolička funkcija, baza sigurnosti se internalizuje, postaje deo uma, jer nastaju unutrašnje reprezentacije afektivne vezanosti. Istraživanje dobija širi, tipično ljudski smisao, kao i promene. Figura afektivne vezanosti postaje sigurna baza dok dete istražuje i barata sopstvenim iskustvom sa objektima, a ne samim objektima, tako da je osnov za razvijanje složenijih mentalnih veština. Složenije veštine dovode do simboličke forme sigurne baze, koja potom biva činilac razvoja metakognicije i kasnije apstraktnih veština. Kako nalazi Mikulincer, baza sigurnosti ohrabruje istraživanje i kognitivnu otvorenost za nove informacije, podstiče samopouzdanje, učenje i usavršavanje modela sebe, drugih i sveta, kao i adaptaciju na promenjene ili nove uslove života (Mikulincer, 2006).

Smatramo da baza sigurnosti izrasta na osnovu komponente blizine i sigurnog utočišta pre perioda prohodavanja. Naime, promene koje se dešavaju u telu deteta u smislu uznemirenosti usled nezadovoljenja potreba regulisane su preradom afekta od strane majke. Afektivna vezanost, iako još nije formirana u tom periodu, razvija se njen osnov, po principu komponenta po komponentu, od komponente održanja blizine do baze sigurnosti. U detinjstvu osnovna funkcija afektivne vezanosti je opstanak deteta, a kasnije u doba zrelosti, biće reprodukcija sa emotivnim partnerom. Razvoja komponente održanje blizine sa figurom je neminovnost u prirodnim okolnostima odnosa dete-majka i zasnovana je na urođenoj potrebi za afektivnom vezanošću. Od majčine sposobnosti da prepozna i pravilno odreaguje u situacijama bebine uznemirenosti, zavisi koliko i kako će beba da prihvati dešavanja u sopstvenom telu kao svoja. Tada je majka sigurno utočište od uznemirujućih unutrašnjih draži koje su potencijalno opasne, a njeno reagovanje pretvara ``opasnost`` u bezbednu situaciju. Razmena informacija između deteta i majke je preznakovna i najvećim delom zasnovana na neposrednoj iradijaciji emocija kroz dodir i neverbalne kanale. Kasnije, blizina i utočište su osnova za razvoj baze sigurnosti na nivou senzomotorne strukture, ili kontrolnog sistema koji upravlja razdaljinom sa figurom tokom istraživanja okoline. Kontrolni sistem afektivne vezanosti je mehanizam

na mentalnom planu deteta, kako je Bowlby smatrao, koji reguliše ponašanje afektivne vezanosti. Ovaj sistem čine: komponenta ``senzor`` koja predstavlja percepciju udaljenosti od figure; komponenta ``komparator`` koju čine procena dostupnosti figure ili poređenje između postavljenih ciljeva i mogućnosti; kao i komponenta ``efektor`` koja reprezentuje impuls ka približavajućim ili signalnim ponašanjima deteta. Kako se dete razvija, usložnjava se odnos sa figurom, razvija se dogovaranje ili partnerstvo sa figurom sa ciljem realizacije funkcija afektivne vezanosti (Stefanović-Stanojević, 2005; Bowlby, 1969). Dete obično do četvrte godine postaje svesno motiva ponašanja majke, pa kroz dogovore obostrano koriguju svoja ponašanja. Ciljem korigovano partnerstvo između majke i deteta podrazumeva da fizička blizina nije jedini cilj, funkcije utočišta i sigurne baze postaju sve važnije.

U značajnoj meri zahvaljujući radu koji je dala Ainsworth, baza sigurnosti postaje centralni koncept u okviru teorije afektivne vezanosti koji se koristi u objašnjenju delovanja afektivne vezanosti na razvoj različitih aspekata ličnosti. Ainsworth-ova, njeni studenti, u prvom redu Mein, Waters, Sroufe, Bell, kao i drugi istraživači, razvijali su nadalje klasifikaciju afektivnog vezivanja. Ustanovljena je i četvrta kategorija, dezorganizovana afektivna vezanost (Main, Hesse, 1990; Main, Solomon, 1990; Crittenden, 1999). Kategorija dezorganizovana afektivna vezanost nastaje kao posledica nesavršenosti ABC klasifikacije. Određen broj dece iz svake kategorije pokazivao je raznovrsna, neobična i nesvrhsihodna ponašanja tokom procedure strane situacije koja su ih izdvajala iz kategorije u koju su svrstani, a jedina zajednička odlika tih ponašanja bila je neusmerenost ili neorijentisanost ka figuri radi realizacije funkcija afektivnog vezivanja. Mein i drugi autori, ukazuju da su faktori koji uzrokuju ovu dezorganizovanost ili dezorijentisanost, različita ponašanja figure kojom je ona sama bila činilac opasnosti za dete, pa postoji unutarđuševni konflikt deteta da li da priđe figuri radi blizine ili utehe, ili da pobegne od nje i izbegne neki oblik nasilja i dalje traume. Zato je ova kategorija nazvana nerazrešena afektivna vezanost, jer su joj definišuće odlike nastale zahvaljujući ovom nerazrešenom unutarđuševnom konfliktu. Tako je nastala četvorokategorijalna podela obrazaca afektivne vezanosti u ranom detinjstvu.

Dimenzije i obrasci afektivne vezanosti

Dimenzije afektivne vezanosti u istraživanjima predstavljaju određene aspekte unutrašnjih reprezentacija afektivne veze koje su iz teorijskih i praktičnih razloga istraživačima važne. U ovom radu ispitivaćemo dimenzije koje su otkrili i definisali Bartholomew sa saradnicima (Bartholomew, Horowitz, 1991; Bartholomew, Shaver, 1998), kao i dimenzije koje su predstavili Greenberg i Armsden (Armsden, Greenberg, 1987; Stefanović-Stanojević, 2011).

Bartholomew sa saradnicima je upotrebom faktorske analize došla do otkrića u okviru proučavanja afektivne vezanosti u partnerskim odnosima odraslih ljudi, da se unutrašnji radni modeli sebe i drugog mogu predstaviti kao nezavisne dimenzije (Stefanović-Stanojević, 2002; Bartholomew, Shaver, 1998; Bartholomew, Horowitz, 1991). Unutrašnji radni model sebe predstavljen je dimenzijom anksioznost, a unutrašnji radni model drugog dimenzijom distance. Anksioznost kao dimenzija afektivne vezanosti se odnosi na uverenja i osećanja o sebi samome u kontekstu afektivne veze sa nekom određenom osobom - figurom afektivne vezanosti, dok se dimenzija distance odnosi na uverenja i osećanja o figuri afektivne vezanosti. Anksioznost u tom smislu ukazuje na doživljaj sopstvene nedostojnosti ljubavi i podrške koju pruža figura, dok se distanca u ovom kontekstu odnosi na doživljaj neadekvatnosti figure kao izvora ljubavi i podrške. Izražena anksioznost podrazumeva brigu zbog mogućeg razdvajanja od figure zbog sopstvene neadekvatnosti, kao i izraženu potrebu za bliskošću sa figurom što vodi ka gubitku autonomije u vezi, dok se negativan pol dimenzije odnosi na nedostatak ove brige i potrebe, što vodi ka naglašenoj nezavisnosti u afektivnoj vezi. Anksioznost ukazuje na *zavisnost od podrške figure*, pa se tako ponekad ova dimenzija i zove, tj. dimenzija zavisnosti. Izražena distanca ukazuje na odbacivanje figure vezanosti kao moguće podrške prilikom uznemirenosti ili stresnih situacija, poricanje važnosti bliskosti i poveravanja intimnih iskustava, te izbegavanje takvih ponašanja, pa se naziva i dimenzijom izbegavanja (Bartholomew, 1990). Slaba distanca predstavlja doživljaj da je figura adekvatna podrška, kao i da je bliskost sa figurom važna, pa se intimnost ne izbegava. I anksioznost i distanca su proizvod samoprocene iskustva iz afektivne veze koje je svesti dostupno. Međutim, obe dimenzije su pod delovanjem složenijih,

dugotrajnih sistema pamćenja, pre svega semantičke, epizodičke i refleksivne memorije, govoreći iz drugačijeg teorijskog okvira koji daje Crittenden (Crittenden, 1999; Crittenden, 2005; Crittenden, Claussen, 2000; Crittenden, 2013).

Svaki obrazac afektivne vezanosti četvorokategorijalne podele može biti predstavljen kombinacijom navedenih dimenzija. Tako siguran obrazac afektivne vezanosti može biti reprezentovan negativnim polovima i distance i anksioznosti, s obzirom da siguran obrazac podrazumeva pozitivne unutrašnje radne modele sebe i drugog. Izbegavajući obrazac afektivne vezanosti je reprezentovan pozitivnim polom distance i negativnim polom anksioznosti, s obzirom da njega determinišu negativan model drugog i pozitivan model sebe. Preokupiran obrazac afektivne vezanosti podrazumeva slabu distancu i izraženu anksioznost s obzirom da njega određuju pozitivan model drugog i negativan model sebe. Bojažljiv obrazac afektivne vezanosti reprezentovan je pozitivnim polom distance i pozitivnim polom anksioznosti, s obzirom da je zasnovan na negativnim unutrašnjim radnim modelima i sebe i drugog.

Dimenzije afektivne vezanosti koje smo naveli uglavnom se koriste u istraživanjima na većim uzorcima, obično korišćenjem proverenih upitnika, gde je cilj dobijanje podataka o razvoju i karakteristikama afektivne vezanosti koji važe za neku određenu populaciju ispitanika. Taj pravac proučavanja je pored razvojnog, dominantno socijalno-psihološkog karaktera i sprovode ga psiholozi koji su orijentisani ka socijalnoj psihologiji i psihologiji ličnosti. Ispituje se obično kako su aspekti afektivne vezanosti i njen razvoj povezani sa drugim pojavama iz psihičkog, socio-kulturološkog, ili nekog drugog naučnog domena. Ovakvim tipom istraživanja bave se najvećim delom svoje karijere poznati istraživači kao što su Bartholomew, Hazan, Zeifman, Greenberg, Armsden, Morreti, Doyle, Fraley. Drugi pravac je naklonjen kliničkom miljeu, cilj istraživanja je proučavanje razvoja i psihodinamike afektivnog vezivanja, obično podrazumeva istraživanja na manjim uzorcima korišćenjem AAI ili upotrebom drugih standardizovanih instrumenata koji su konstruisani radi pouzdanog svrstavanja svakog ispitanika u određenu kategoriju afektivne vezanosti. Obično je cilj ovakvih istraživanja, pored toga da se pronikne u strukturu i razvoj aspekata afektivne vezanosti, njena veza sa strukturom i dinamikom različitih procesa u ličnosti, kako zdravih tako i onih koji

predstavljaju oblike psihopatologije. Ovakvom tipu istraživanja naklonjeni su poznati autori kao što su Mein, Solomon, Hesse, Bell, Crittenden, Sroufe, Belsky, Waters.

Iako je dimenzioni pristup koji daje Bartholomew začet u proučavanju partnerskih odnosa, ovaj pristup je uz odgovarajuću adaptaciju primenjiv na sva razvojna doba od približno treće godine života pa nadalje.

Komunikacija, poverenje i otuđenje kao dimenzije afektivne vezanosti

U socijalnoj psihologiji komunikacija se neretko određuje kao razmena informacija upotrebom znakova. Pod terminom znak podrazumeva se pojava koja je zamena za neku drugu pojavu i koja ukazuje na tu drugu pojavu, a jedna od važnih klasifikacija znakova u međuljudskoj komunikaciji je podela na signale i simbole (više u: Rot, 2004). U toku formiranja afektivne vezanosti u ranom detinjstvu, u preverbalnoj fazi kognitivnog razvoja, signalna komunikacija je osnovna, a kasnije komunikacija putem simbola, u prvom redu govorna, uzima značajnu ulogu. Komunikacija kao deo afektivne veze odnosi se na razmenu informacija između jedinke i njene figure afektivne vezanosti koje su bitne za njihov odnos. Komunikacija omogućava razvoj afektivne veze, jer sve osobine afektivne veze koje se ne zasnivaju na neposrednoj, fizičkoj blizini i dodiru, od nje zavise (Armsden, Greenberg, 1987; Barrocas, 2006; Basarić-Vukelić, 2010). Kroz komunikaciju simbolima prenose se informacije intimnog iskustva neophodne za funkcionisanje komponenti afektivne vezanosti još od detinjstva, a posebno se to odnosi na funkcije sigurnog utočišta i baze sigurnosti. Funkcionisanje baze sigurnosti je omogućeno pojavom i razvojem simboličke funkcije, jer aspekti unutrašnjeg radnog modela postaju izraženi simbolima koji deluju kao regulatori osećanja sigurnosti u okolnostima kada to jedinki ustreba. Razvoj simboličke funkcije omogućava postojanje unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti, pa tako posredno, deluje na stabilnost afektivne vezanosti.

Komunikacija kao element afektivne vezanosti ispitivana je od strane istraživača kao deo unutrašnjih reprezentacija afektivne veze (Armsden, Greenberg, 1987; Johnson, Ketring, Abshire, 2003; Vignoli, Malet, 2004; Greenberg, 2009). Kao

element unutrašnjih reprezentacija afektivne veze, komunikacija podrazumeva sve osnovne činioce koje međuljudska komunikacija ima a koje čovek -akter komunikacionog procesa može da sebi predstavi: aktere komunikacionog procesa (tj. pošiljaoca poruke i primaoca poruke), poruke, sredstva i kanal komunikacije (Rot, 2004). Operacionalizovani konstrukt komunikacije u afektivnoj vezi u ispitivanjima koje su sprovodili Armsden i Greenberg, dvoje autora čiji je rad važan na polju uloge komunikacije u afektivnoj vezanosti, obuhvata: obim i otvorenost komunikacije u pogledu razmene intimnih i važnih informacija između jedinke i njene figure vezanosti; jasnost komunikacije u smislu razumljivosti poruka i adekvatnosti odabranih komunikacionih sredstava i kanala. Konstrukt komunikacije u afektivnoj vezi je u visokoj značajnoj pozitivnoj korelaciji sa poverenjem, negativnoj sa otuđenjem, a bitan pozitivan činilac je opšte dimenzije sigurna-nesigurna afektivna vezanost.

Poverenje kao element afektivne vezanosti Armsden i Greenberg određuju kao kognitivno-emocionalno iskustvo u odnosu jedinke i figure vezanosti koje se sastoji iz znanja da je figura afektivne vezanosti senzitivna i responzivna kad je jedinki to potrebno, a na koje se nadovezuje osećanje sigurnosti (Armsden i Greenberg, 1987). Oni operacionalizuju poverenje kroz stavke sadržaja komunikacije koje se tiču sigurnosti da će jedinka biti prihvaćena, shvaćena i pomognuta od strane figure vezanosti u vreme kad joj je nega ili podrška potrebna. Autori pokazuju da je osećanje poverenja izraženije kod sigurno afektivno vezanih adolescenata nego kod nesigurno afektivno vezanih bilo da se radi o odnosu sa roditeljima, bilo sa bliskim vršnjacima.

Mikulincer razmatra definicije poverenja iz literature i navodi nekoliko određujućih karakteristika poverenja u odnosima između partnera u afektivnim vezama odraslih osoba (Mikulincer, 1998): 1) uverenje partnera da su jedno drugom siguran oslonac i da su jedno drugom predvidivog ponašanja; 2) međusobno uvažavanje potreba i mogućnost da se računa na podršku kada zatreba; 3) osećanje pouzdanja (vera) u snagu veze. Mikulincer iznosi ukratko tri ključne karakteristike partnerskog poverenja: **predvidivost, oslanjanje, vera u budućnost veze.**

Izneta određenja poverenja ukazuju da je poverenje bitan deo sigurne afektivne vezanosti. Posebno oslanjanje kao komponenta poverenja jedinke ukazuje na jedinkinu uverenost da će figura vezanosti u bliskim relacijama biti zainteresovana za potrebe, želje

i ciljeve jedinke. Tu uverenost prati očekivanje da je figura vezanosti dostupna i očekivanje da će joj pružiti negu ili podršku kada joj zatreba. Ova očekivanja su najvažnije komponente unutrašnjeg modela drugog u afektivnoj vezi.

Mikulincer (Mikulincer, 1998) dovodi osećanje poverenja u vezu sa komponentama radnih modela koje daju Collins i Read (Collins, Read, 1994). Prvo, Mikulincer pokazuje na osnovu svog empirijskog istraživanja da sigurna afektivna vezanost doprinosi bržem crpljenju informacija iz memorije koje se tiču pozitivnog iskustva poverenja u afektivnoj vezi, dok nesigurna afektivna vezanost doprinosi bržem crpljenju informacija koje se tiču iskustava narušavanja poverenja, što je u skladu sa razlikama u autobiografskoj memoriji između osoba različitih obrazaca afektivne vezanosti. Drugo, kada je poverenje u afektivnoj vezi narušeno sigurno afektivno vezani ispitanici teže otvorenoj komunikaciji, izbegavajuće vezani teže udaljavanju od figure, a ambivalentno vezani teže preteranoj brizi i stalnom, neplodnom vraćanju na problem, što je u skladu sa razlikama u njihovim strategijama delovanja u afektivnoj vezi. Treće, osećanje poverenja kod sigurno afektivno vezanih ispitanika rane zrelosti je povezano sa ciljem uspostavljanja intimnosti, u smislu otvorene komunikacije o problemskoj temi; kod izbegavajuće vezanih povezano je sa uspostavljanjem kontrole nad partnerom u smislu predvidivosti ponašanja partnera; a kod ambivalentno vezanih osoba osećanje poverenja povezano je sa postizanjem osećanja sigurnosti kroz učestalo ispostavljanje zahteva za negom ili podrškom figuri vezanosti, što je u skladu sa razlikama između osoba različitih obrazaca afektivne vezanosti u ciljevima zbog kojih su u afektivnoj vezi, a koji su povezani sa osećanjem poverenja.

U empirijskom istraživanju ovog rada poverenje je tretirano kao aspekt unutrašnjih reprezentacija afektivnih veza adolescenata sa roditeljima i vršnjacima.

Otuđenje (alijenacija) kao element afektivne vezanosti Armsden i Greenberg određuju kao kognitivno-emocionalno iskustvo nedostatka bliskosti između aktera afektivne veze koje predstavlja nedostatak međusobnog poznavanja unutrašnjih osobina i doživljavanja (Armsden, Greenberg, 1987; Barrocas, 2006). Ovi autori navode da je njihova operacionalizacija ovog konstrukta najbliža dimenziji izbegavanja ili distance, kao osobenosti nesigurno izbegavajuće (povučene) afektivne vezanosti. Za razliku od ove dimenzije distance, dimenzija alijenacije podrazumeva više doživljaj međusobne

neusklađenosti i verovanje u nesposobnost aktera afektivne veze da vezu učine zadovoljavajućom (postoji uverenje u obostranu neadekvatnost), nego samo uverenje da je figura vezanosti neadekvatna kao podrška što je karakteristika dimenzije izbegavanja.

No, kao što ukazuju i Armsden i Greenbeg, ističemo da su distanca kao unutrašnji model drugog i dimenzija otuđenja tesno povezane ili da je sam konstrukt otuđenja blizak po sadržaju konstrukt distance. Nedostatak pouzdanja u adekvatnost figure afektivne vezanosti, kao osnovni sastojak negativnog modela drugog, neizostavno deluje na otuđenje, jer dolazi do smanjenja komunikacije u kojoj se otkrivaju intimna iskustva radi traženja pomoći ili podrške. Može se očekivati i delovanje istog pravca a suprotnog smera, da otuđenje dovodi do razvijanja negativnog unutrašnjeg radnog modela drugog u afektivnoj vezi, pa nadalje produbljuje jaz u vezi.

Međutim, dimenzija otuđenja je i u značajnoj vezi sa negativnim doživljajem sebe u afektivnoj vezi, tj. sa dimenzijom anksioznosti, jer neverovanje u svoju dostojnost tuđe nege i podrške dovodi do umanjenog traženja pomoći i podrške, stoga i do povećanja međusobnog intimnog nepoznavanja između aktera afektivne veze.

Važni interpersonalni odnosi i afektivna vezanost

Bowlby je navodio određujuće karakteristike afektivnih veza koje se nalaze i u radovima drugih autora (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1982; Hazan, Hut, Sturgeon, Bricker, 1991; Weis 1998; Basarić-Vukelić, 2010), kao što su: trajnost odnosa sa figurom; nezamenljivost odnosa sa figurom nekim drugim interpersonalnim odnosom; motivišuće delovanje u pogledu traženja blizine sa figurom; uznemirenost usled nevoljnog odvajanja od figure; traženje utehe u odnosu sa figurom; traženje sigurnosti u odnosu sa figurom. Brojni nalazi ukazuju da ljudi imaju univerzalnu potrebu da pripadaju, koja se može zadovoljiti samo u bliskim odnosima koji uključuju kontakt, snažnu naklonost, intimnost i posvećenost (Ainsworth, 1989; Baumeister, Leary, 1995; Bolbi, 2011).

Na osnovu naučnih radova koji se bave pitanjem razlikovanja afektivnih od neafektivnih veza (Weiss, 1991; Weiss, 1998; Vukelić Basarić, 2010), smatramo da postojanje pojedinih ponašanja afektivne vezanosti koje inače smatramo karakterističnim,

ne može biti uzeto kao dokaz postojanja afektivne veze, jer i u drugim socijalnim odnosima jedinka može da ih ispolji, a posebno u socijalnim odnosima koji pomažu rešavanju razvojnih zadataka. Takvi interpersonalni odnosi su važni za razvoj, ali ne moraju biti afektivne veze. Značajne interpersonalne relacije ovde su *bliski odnosi*, jer u njima jedinka ostvaruje svoje socijalne uloge u kontaktu sa nosiocima komplementarnih uloga, ali ne moraju imati navedene karakteristike afektivnih veza. Bliske odnose individua obično smatra značajnim, posebno kada u tom odnosu uspešno zadovoljava svoje potrebe. Za razlikovanje afektivnih od drugih značajnih interpersonalnih odnosa treba uzeti u obzir i karakteristike samog odnosa između nosioca socijalnih uloga u pogledu međusobne regulacije ponašanja; tako Howes smatra da pored ponašanja deteta, ponašanja staratelja i vremenske dužine njihovog odnosa, važan znak da je veza afektivna, jeste značajna povezanost karakteristika senzitivnosti i responzivnosti figure sa stilom afektivne vezanosti jedinke (Howes, 1999).

Afektivna vezanost ispoljava se kao organizovanje ponašanja jedinke u odnosu sa figurom vezanosti u situacijama kada je jedinka uznemirena pa joj treba smirenje, ili kada joj treba pomoć kad je ugrožena, zatim, uteha usled gubitka i neuspeha, ili se manifestuje kada joj treba oslonac za istraživanje okoline. Afektivna vezanost je uvek zasnovana na afektivnoj vezi, ali je ne određujemo identično kao afektivnu vezu. Pojam afektivne veze sa svojim specifičnim karakteristikama koje je izdvajaju iz skupa značajnih socijalnih odnosa, ne podrazumeva *sklop ponašanja jedinke i njene figure* koji određuje afektivnu vezanost. Čovek u životu obično ima više afektivnih veza (Antonucci, Akiyama, Takahashi, 2004), neke od njih podrazumevaju afektivnu vezanost. Kada figura nestane, na primer usled smrti, nestaje afektivna vezanost, ali ne i afektivna veza (Fraleay, Shaver, 1999). Afektivna vezanost je određena ne samo ponašanjem jedinke, već zavisi i od doprinosa njene figure afektivne vezanosti, kao i od situacije. Zato se ona smatra organizacionim konstruktom (Sroufe, Waters, 1977), a njen kvalitet se najbolje ispituje proučavanjem odnosa jedinke i njene figure vezanosti u životnoj sredini. Afektivna veza kao pojam obuhvata sva ponašanja jedinke koja se odnose na afektivnu vezanost, a koja prevazilaze kontekst ispoljavanja komponenti afektivne vezanosti u kontaktu sa figurom, pa je zato važna i za fenomen baze sigurnosti, posebno posle detinjstva. Radi pojmovnih određenja ovog rada, možemo reći sledeće: nema afektivne vezanosti koja se ne bazira na

afektivnoj vezi, a nema te afektivne veze koja nije značajan interpersonalni odnos, dok obrnuto ne važi. Snaga afektivne vezanosti se prihvata kao mera postojanja afektivne veze. Radi merenja izraženosti funkcija i snage afektivne veze napravljen je upitnik i intervju WHOTO kojim se ispituju ponašanja koja se odnose na traženje i održanje blizine, sigurno utočište i bazu sigurnosti (Hazan, Hut, Sturgeon, Bricker, 1991; Markiewicz, Lawford, Doyle, Haggart, 2005). Snaga afektivne vezanosti je suma izraženosti ovih ponašanja koja ukazuju da li se određena osoba od strane ispitanika koristi radi ostvarenja funkcija afektivne vezanosti. Suma izraženosti funkcija afektivne vezanosti u odnosu sa određenom osobom predstavlja snagu afektivne vezanosti.

Pojam potpune afektivne veze se odnosi na postojanje sve tri funkcije afektivne vezanosti u okviru važnog interpersonalnog odnosa (Basarić-Vukelić, 2010). Istraživači koji su proučavali formiranje afektivnih veza, došli su do zaključka da se afektivne veze formiraju postepeno, od funkcija traženja i održanja blizine, preko sigurnog utočišta do baze sigurnosti (Hazan, Shaver, 1994; Hazan Zeifman, 1999; Hazan, Campa, Gur Yaish, 2006). Iz ovoga jasno se vidi da su afektivne veze u toku formiranja nepotpune, sve dok ne obuhvate sve tri funkcije. To praktično znači da ne možemo da tvrdimo za nepotpune afektivne veze da obuhvataju afektivnu vezanost u smislu organizacionog konstrukta. Ukoliko bliski odnos ispunjava samo funkciju traženja blizine, Weiss smatra da je takav odnos afilijativna veza (Weiss, 1998).

Trajnost i podudarnost obrazaca afektivne vezanosti

Od Bowlbyja i Ainsworthove do danas, istraživači afektivnog vezivanja su nastojali da ispituju razvoj afektivne vezanosti i posle detinjstva. Pojam unutrašnjeg radnog modela omogućava razvojni aspekt Bowlbyjeve teorije. Bowlby je ukazao da počev od ranog detinjstva dete uči kakav odnos treba da ima s članovima porodice, u prvom redu sa roditeljima i da na osnovu tog iskustva formira generalni koncept kakav odnos treba imati sa bliskim osobama u životu (Bowlby, 1998). Deca internalizuju aspekte interakcije sa roditeljima i formiraju unutrašnje radne modele, koji određuju ponašanja i u odnosima sa drugim bliskim osobama.

Jedna od osnovnih teza teorije afektivne vezanosti je da je ona stabilna tokom vremena prema istim figurama vezanosti. Na toj osnovi postoji teza da će raspodela obrazaca afektivne vezanosti biti ista u jednoj populaciji kroz vreme. Longitudinalne studije u kojima se merila afektivna vezanost dece metodom strane situacije, a kasnije i drugim metodama u adolescenciji i u zreлом dobu, pokazuju da kod većine ljudi postoji zadržavanje obrasca afektivnog vezivanja koji je stečen u ranom detinjstvu, što dovodi do približno iste raspodele obrazaca afektivne vezanosti u različitim životnim dobima ljudi jedne populacije (Grossman, Grossman, 1991; Kirkpatrick, Davis, 1994; Hamilton, 2000; Waters, Weinfield, Hamilton, 2000; Lewis, Feirin, Rosenthal, 2000; Waters, Crowell, Treboux, Merrick, Albersheim, 2000; Buist, Reitz, Dekovic, 2008).

Bakermans-Kranenburg i Van Ijzendorrn nalaze sledeću distribuciju obrazaca afektivne vezanosti kod odraslih osoba: 58% sigurnih, 23% izbegavajućih, 19% preokupiranih i 18% nerazrešenih (bojažljivih) obrazaca (Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendorrn, 2009). Ova distribucija se može uzeti u obzir radi orijentacije kakva se distribucija može očekivati u zemljama Evropske Unije i Sjedinjenim Američkim Državama. Međutim, Bakermans-Kranenburg i Van Ijzendorrn nalaze kod adolescenata značajno veći broj izbegavajućih obrazaca afektivne vezanosti, pa distribucija izgleda ovako: 44% sigurnih, 34% izbegavajućih, 11% preokupiranih i 11% nerazrešenih obrazaca afektivne vezanosti. Autori smatraju da pojačanu težnju adolescenata ka samostalnosti prati percepcija da figura nije adekvatna kao podrška, što dovodi do veće zastupljenosti izbegavajućeg obrasca kod adolescenata u odnosu na ostatak populacije.

U životima onih ispitanika kojima su se dogodile promene obrasca afektivne vezanosti, prisutni su važni događaji za koje istraživači smatraju da mogu da deluju na promenu obrasca afektivne vezanosti (Vaughn, Egeland, Sroufe, Waters, 1979; Bartholomew, 1990; Waters, Weinfield, Hamilton, 2000; Davila, Cobb, 2002; Shaver, Mikulincer, 2002; Waters i sar., 2002; Allen i sar., 2004; Hazan i sar., 2006). To su u prvom redu događaji koji mogu da deluju na mogućnosti figure afektivne vezanosti da pruži do tada isti kvalitet nege. Teška bolest, naglo i veliko materijalno osiromašenje, i sl. mogu da ugroze osetljivost i sposobnost negovatelja da adekvatno odgovori na potrebe deteta. Mihić, Zotović i Petrović nalaze da stresovi i negativna iskustva adolescenata, kao što su iskustvo separacije od porodice, ponavljani konflikti u porodici, izražena

materijalna oskudica, razvod roditelja, razvojne zaostalosti ili psihički problemi člana porodice mogu delovati na unutrašnji model sebe adolescenata, tako da smanje kvalitet sigurnosti afektivnog vezivanja (Mihić, Zotović, Petrović, 2007). Pored toga, na osnovu brojnih nalaza danas se smatra da su depresivni simptomi adolescenata u vezi sa razvojem nesigurnih modaliteta afektivne vezanosti (Shaver, Hazan, 1988; Allen i sar., 1998; Vivona, 2000; Wilkinson, 2004; Allen i sar., 2004; Krenke i Beyers, 2005; Allen i sar, 2006; Allen i sar., 2007).

Woodward, Ferguson i Belsky su sproveli longitudinalno istraživanje u kojem nalaze da produžena separacija dece od roditelja tokom detinjstva menja kvalitet njihovog odnosa sa roditeljima u smeru od sigurne ka nesigurnim modalitetima afektivne vezanosti, što se reflektuje i u adolescenciji (Woodward, Ferguson, Belsky, 2000). Što je uzrast dece raniji, negativan efekat separacije je veći i nezavisan je od pola deteta, očuvanosti braka, bračnih konflikata, socijalnog statusa porodice, roditeljskog stila kao i prethodnog ponašanja dece prema roditeljima.

Uprkos mogućnosti promene, rezultati istraživanja govore u prilog stabilnosti obrasca afektivne vezanosti (Kirkpatrick, Hazan, 1994; Baldwin, Fehr, 1995; Fraley, 2002). Smatra se da približno tri četvrtine ispitanika zadržava tokom svog životnog veka isti obrazac prema istim figurama afektivne vezanosti (Stefanović-Stanojević, 2005). Približno jedna četvrtina ljudi promeni obrazac afektivne vezanosti u odraslom dobu, a te promene uglavnom idu od nesigurnih ka sigurnom obrascu afektivnog vezivanja (Hazan, Hutt, 1990).

Međutim, ima istraživanja čiji nalazi govore u prilog tome da se obrazac afektivne vezanosti menja tokom vremena prema istim figurama kod većine ispitanika. U takvim istraživanjima po pravilu registrovano je postojanje životnih događaja koji mogu da ozbiljno poremete odnos jedinke i njene figure vezanosti (Weinfield, Sroufe, Egeland, 2000). Tomson smatra da samo ukoliko postoji stabilnost odnosa između negovatelja i deteta tokom detinjstva i adolescencije, kao i da samo ukoliko postoji nedostatak takvih životnih događaja koji u značajnoj meri deluju na razvoj odnosa ispitanika sa figurom vezanosti, kvalitet afektivne vezanosti ostaje stabilan (Tomson, 2000). U studiji koju su sproveli Lewis, Feirin i Rosenthal promena obrasca afektivne vezanosti dogodila se kod nešto više od polovine uzorka ispitanika (Lewis, Feirin, and Rosenthal, 2000). Međutim,

u njihovom uzorku razvod braka se pokazao među više varijabli koje se tiču odnosa u porodici, kao važan činilac promene obrasca afektivne vezanosti. Navedeni istraživači smatraju da je i kvalitet relacije između roditelja činilac koji deluje na unutrašnje radne modele i promenu kvaliteta afektivne vezanosti dece za roditelje na sličan način kako je ukazao Tomson.

U istraživanjima prirode afektivne vezanosti proverava se jedna od osnovnih teza ove teorije, da li kod čoveka postoji jednakost obrasca afektivne vezanosti u odnosu prema različitim figurama vezanosti, kao što su majka, otac, braća ili sestre, bliski prijatelji i intimni partneri. S obzirom da oformljeni unutrašnji radni modeli u odnosu sa primarnim negovateljem deluju kao regulatori ponašanja u narednim afektivnim vezama i izbor budućih figura afektivne vezanosti, smatra se da će postojati težnja ka uniformnosti obrazaca afektivne vezanosti sa različitim figurama. Posebno važan deo teorije afektivnog vezivanja se odnosi na preklapanje načina vezanosti za roditelje u ranom detinjstvu i u ranoj zrelosti za emocionalne partnere. Partnerske veze u ranoj zrelosti podrazumevaju sklop afektivne vezanosti, seksualnog ponašanja i brige (Hazan, Shaver, Bradshaw, 1988). Kao činilac partnerskih veza koje su prethodnica i činilac porodice, izučavanje razvoja afektivne vezanosti postalo je veoma važno za društvenu zajednicu. Smatra se da većina ljudi zadržava isti obrazac afektivne vezanosti koji je imao u odnosu sa primarnim negovateljem i u odnosu sa budućim emocionalnim partnerom (Stefanović-Stanojević, 2011).

Nalazi istraživanja pokazuju da postoji podudarnost unutrašnjih radnih modela i stilova afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake tokom adolescencije (Cohn, Petterson, Christopoulos, 1991; Furman, Wehner, 1994; Furman, Wehner, 1997; Mayeseless, Wiseman, Hai, 1998; Furman, Simon, Schafer, Bouchey, 2002; Carlson, Sroufe, Egeland, 2004; Sroufe, 2005). Međutim, ima istraživanja koja pokazuju da postoji pretežna nepodudarnost afektivne vezanosti za roditeljske i vršnjačke figure, kao i da su adolescenti sposobni da imaju afektivne veze različitog kvaliteta (Bartholomew, Thompson, 1995; Davila i sar., 1997; Davila, Cob, 2003; Wilkinson, Parry, 2004; Barrocas, 2006). Ima nalaza koji govore da se povezanost stilova za roditelje i vršnjačke figure menja sa sazrevanjem, tako da ta korelacija raste do pozne adolescencije (Furman, Wehner, 1994; Furman, Feiring, Brown, 1999). U tim istraživanjima naglašava se

različito značaja relacije sa roditeljima i vršnjacima tokom adolescencije koja vodi ka različitim reprezentacijama afektivnih veza sa roditeljima i vršnjacima. Autori se uglavnom slažu da kako razvoj odmiče do kraja pozne adolescencije, postoji kod većine adolescenata generalizacija stila afektivnog vezivanja sa roditeljskih na vršnjačke figure.

Za Crittenden postoje putevi razvoja primarne afektivne vezanosti, a ne generalizacija kategorija stilova vezivanja na različite afektivne veze (Crittenden, 2005). Prenosi se način procesuiranja informacija koji služi postizanju zaštite selfa kroz interakciju sa figurom. Stil afektivnog vezivanja i kombinacija unutrašnjih radnih modela na kojima se zasniva, predstavljaju ispoljavanje aktuelnog načina obrade iskustva afektivne veze sa figurom, a koje je još podložno uticaju konteksta. Zato je nestabilnost trajanja stila vezivanja za iste figure koji je definisan na osnovu poimanja sebe i drugog, kao i podudarnosti takvog stila afektivnog vezivanja za različite figure, prirodna i očekivana.

Fraley opisuje kako konekcionistički pristup u proučavanju memorije može biti koristan za teoriju afektivne vezanosti (Fraley, 2007). Konekcionistički pristup u proučavanju memorije koji se zasniva na teoriji neuronskih mreža, naspram simboličkog, tradicionalnog pristupa, daje drugačiji pogled na stabilnost unutrašnjih radnih modela i nudi odgovore kako na pitanja njihove stabilnosti kroz vreme tako i na preklapanje kvaliteta afektivne vezanosti osobe sa više figura vezanosti. Kao i ranije i prema ovom pristupu prošlost odnosa između jedinke i njene figure vezanosti određuje postojanje kontinuiteta ili diskontinuiteta radnih modela sebe i drugog. Prošlost jedinke u pogledu slanja signala za negom ili podrškom, tj. ispostavljanje očekivanja figuri vezanosti i njena senzitivnost i responzivnost, sagledava se kao proces složenog učenja čiji je proizvod postojanje mentalnih reprezentacija u memoriji koje zovemo unutrašnjim radnim modelima. Formiranje unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti menjalo se u pogledu načina kako se učilo i sadržaja koji su se učili kod konkretne individue u njenoj relaciji sa figurama vezanosti, što čini istoriju učenja atačmenta. Istorija učenja afektivne vezanosti osoba ima dve važne odlike: **način javljanja promena u kvalitetu odnosa jedinka-figura** koji može biti manje-više nagao ili postepen i **stepen diskontinuiteta u kvalitetu odnosa jedinka-figura**. Ukoliko je opažena promena u senzitivnosti i responzivnosti figure vezanosti nagla, tj. javi se diskontinuitet odnosa sa figurom, jedinka

zadržava mogućnost da poseduje prethodne unutrašnje radne modele, a ukoliko je promena postepena, ova mogućnost se smanjuje. Ako se promena dogodila postepeno, čak i kada bi pokušala da evocira prošlost svog odnosa sa figurom, osoba bi govorila uglavnom iz ugla sadašnjosti. Kad osoba opisuje svoj sadašnji odnos sa figurom u relaciji gde se dogodio diskontinuitet postepeno, slaba joj je moć da korektno evocira ranije unutrašnje modele. Individua može da ima višestruke unutrašnje modele u odnosu sa istom figurom, ukoliko je figura pokazivala izrazito velike promene ponašanja prema jedinki u zavisnosti od konteksta. Ukoliko su pak promene postepene, na primer, ukoliko su trajale od ranog detinjstva do ranog odraslog doba jedinke, ispitivač ima samo mogućnost da sazna aktuelne unutrašnje modele u odnosu sa primarnom figurom, ali ne i kakvi su oni zaista bili u detinjstvu. Prema ovoj koncepciji, uopšteno uzev, nagla trajna kvalitativna promena u interakciji sa figurom afektivne vezanosti u psihičkoj ravni jedinke dovodi do izgradnje posebnih unutrašnjih reprezentacija veze, dok stari unutrašnji radni modeli ostaju očuvani; postepenost promene u interakciji sa figurom dovodi do menjanja postojećih unutrašnjih radnih modela, tako da njihovo pređašnje stanje gubi sposobnost regulacije ponašanja jedinke u afektivnoj vezi (ujedno jedinka gubi sposobnost da se korektno seća pređašnjeg odnosa sa figurom a opis veze sa njom je pod presudnim uticajem njihovog sadašnjeg odnosa).

Kontinuitet ili diskontinuitet stila vezivanja kroz različite afektivne veze, objašnjava se odnosom između generalnih i specifičnih unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti. Prema ovoj koncepciji postoje generalni ili prototipni unutrašnji radni modeli i specifični unutrašnji radni modeli, koji dele isti memorijski prostor, a koji je na organskom nivou predstavljen kao neuronska mreža. Ova neuronska mreža obično funkcioniše na različit način u zavisnosti od tipa relacije i socijalnog konteksta. Jedinka bira sekundarne figure vezanosti na osnovu svojih prototipnih unutrašnjih radnih modela čiji se rad na neurofiziološkom planu ispoljava, između ostalog, kao sistem aktivacije neurona ove mreže koji je karakterističan za primarnu afektivnu vezu. Ukoliko ponašanje sekundarne figure ne odstupa bitno od ponašanja primarne figure na početku sekundarne veze, prototipni unutrašnji radni modeli uključice se kao determinante stila afektivne vezanosti, tj. postojeća neuronska mreža je u stanju da obavlja svoju ulogu. Ako potom usledi promena kvaliteta interakcije sa sekundarnom figurom koja dolazi postepeno,

prvobitni modeli afektivne vezanosti će biti lakše promenjeni, jer se prilagođava karakteristična aktivacija postojeće neuronske mreže tako da se postojeći radni modeli akomodiraju da bi bili regulator ponašanja u novoj vezi (za ponašanja sekundarne figure koje nije moguće asimilovati u postojeći prototipni unutrašnji model). Međutim, kada je razlika u interakciji sa sekundarnom figurom afektivne vezanosti dovoljno velika u odnosu na prototipni unutrašnji model, prototipni model se isključuje, ali ne i neuronska mreža; već se formira drugačiji sistem aktiviranja ove mreže neurona i drugačiji unutrašnji radni model, dok prvobitni sistem ostaje netaknut.

Ako je dete imalo vezu sigurnog kvaliteta sa majkom kao primarnom figurom, a nesigurnog kvaliteta sa ocem kao sekundarnom figurom afektivne vezanosti, unutrašnji radni modeli koji se mogu uključiti u sekundarni odnos sa vršnjačkom figurom tokom adolescencije su oni bilo iz odnosa sa majkom, bilo iz odnosa sa ocem, jer postoje nezavisno u memoriji. Prototipni unutrašnji model je kod većine ljudi nastao u odnosu sa majkom, pa on ima prioritet u izboru sekundarne figure i regulaciji ponašanja u interakciji sa figurom, dok specifični unutrašnji model može zameniti ili preoblikovati prototipni model, onda kada ponašanje značajne osobe odgovora više postojećem specifičnom modelu nego ponašanju primarne figure, što je jedan od načina kako specifična relacija deluje na formiranje prototipnog, tj. generalnog unutrašnjeg modela. Međutim, ukoliko je dete i sa ocem imalo siguran kvalitet afektivne vezanosti, unutrašnji radni modeli nastali u odnosu sa majkom su prilikom uključivanja u relaciju sa ocem lakše akomodirali, nego da je otac kao figura afektivne vezanosti bio veoma različit od figure majke. Kada postoji sličnost odnosa sa roditeljima, odnos sa figurom oca biće značajniji za transfer afektivne vezanosti na vršnjake. Specifične relacije i njihovi mentalni reprezentanti -specifični unutrašnji radni modeli, imaju potencijal da menjaju generalni-prototipni unutrašnji radni model i obrnuto. Generalni unutrašnji model je u ovoj koncepciji mentalni prototip ponašanja u afektivnoj vezi koji proizvodi neuronska mreža i ispoljava se u ponašanju kao stil afektivnog vezivanja osobe. Samo se u prvoj vezi generalni unutrašnji radni model temelji na iskustvima iz samo te, jedne relacije sa primarnim negovateljem, obično sa majkom. Iskustvo relacije sa prvom sekundarnom figurom, modifikuje početni generalni model koji u datoj relaciji postaje specifičan unutrašnji radni model, obično sa ocem. Tada i odnos sa majkom nije više pod uticajem

prvobitnog generalnog modela, pošto je on pretrpeo promene, jer svoje delovanje na neuronsku mrežu ima relacija sa ocem. Koliko je ta promena velika, zavisi od sličnosti odnosa deteta sa primarnom i sekundarnom figurom vezanosti, tj. majkom i ocem. Što je sličnost veća, veća je i mogućnost da dete počne da upotrebljava elemente prvobitnog modela u vezi sa sekundarnom figurom, a time je model izloženiji mogućnosti da bude promenjen. Istorija učenja afektivne vezanosti, konstrukt koji ističe Fraley, određuje pamćenje iskustava iz afektivnih veza, tj. odlike i promene unutrašnjih radnih modela, te i generalnog unutrašnjeg radnog modela (u smislu prototipnog modela), što podrazumeva da deluje na preferirani stil afektivne vezanosti u novim bliskim vezama. Zato za prenos i trajnost stila afektivne vezanosti mogu biti značajne relacije sa svim prethodnim figurama.

Problem generalizacije i diferencijacije afektivnog vezivanja tokom adolescencije

S obzirom da afektivnih veza jedinka ima više, obično od detinjstva, postavlja se pitanje da li one postaju sličnije ili različitije po kvalitetu među sobom. Sličnost afektivnog vezivanja individue za različite figure ukazuje na neki zajednički, opšti činilac afektivnog vezivanja te jedinke, a različitost afektivnih veza ukazuje na specifične činioce svake veze.

Jedno od ključnih pitanja afektivne vezanosti u adolescenciji koje formulišu Doyle i Moretti jeste **da li dolazi do generalizovanosti unutrašnjih radnih modela vezivanja ili do diferencijacije** na više kvalitativno različitih celina, odn. da li postoji multiplost ili **višestrukost unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti** (Doyle, Morreti, 2000). Zapazimo da u pogledu termina, afektivna vezanost i afektivna veza je uvek u realnosti pojedinačni fenomen u smislu jednog odnosa jedinke i neke konkretne figure, dok unutrašnje reprezentacije tih veza tvore jednu celinu čiji delovi predstavljaju te odnose, ali ta celina može biti multipla ili višestruka, jer delovi celine -unutrašnji radni modeli tih odnosa mogli bi biti prilično različitog, pa čak i suprotnog kvaliteta.

Razlog generalizacije u afektivnom vezivanju sa uzrastom adolescenta, kako autori pretpostavljaju (Doyle, Morreti, 2000), bio bi razvoj formalno-operacionalnog

mišljenja, koje omogućava da se ostvare nove, fleksibilnije i opštije strukture unutrašnjih radnih modela. Takvi unutrašnji radni modeli bi učestvovali kao regulator ponašanja u svim vezama. Razlog diferencijacije u afektivnom vezivanju bio bi unapređenje memorijskih kapaciteta adolescenta i diferencijacija različitih socijalnih uloga koje podrazumevaju interakciju sa različitim figurama afektivne vezanosti, što skupa doprinosi različitosti unutrašnjih reprezentacija afektivnog vezivanja za različite figure.

Jedan od mogućih načina da se ovaj problem ispita predstavlja stavljanje uzrasta ispitanika kao moderator varijable korelacije istih dimenzija dve afektivne veze, od kojih je dimenzija primarne afektivne vezanosti nezavisna varijabla, a dimenzija sekundarne vezanosti zavisna varijabla. Na primer, ukoliko anksioznost u relaciji sa majkom ostvaruje značajnu pozitivnu interakciju sa uzrastom prilikom delovanja na anksioznost u odnosu sa najboljim drugom, možemo reći da dolazi do generalizacije anksioznosti sa majke na druga tokom uzrasta (tj. povezanost ove dve dimenzije je sve veća sa uzrastom, tako što se prva generalizuje na drugu); ili obrnuto, ukoliko dolazi do negativne interakcije uzrasta i anksioznosti u odnosu sa majkom kao prediktora anksioznosti u odnosu sa drugom, dolazi do diferencijacije unutrašnjeg modela sebe (sa uzrastom ide manja korelacija dimenzije anksioznosti u odnosu sa majkom i anksioznosti u odnosu sa drugom).

Višestrukost afektivnog vezivanja

Istraživači afektivnog vezivanja ukazuju na važnu odliku razvoja afektivne vezanosti tokom detinjstva -višestrukost vezivanja (Stefanović-Stanojević, 2008; Vukelić-Basarić, 2010). U jednom svom radu, Mein objašnjava značenje ove višestrukosti koja je navedena prvo u radovima koje je dao Bowlby (prema: Mein, 2006). Ona ukazuje da deca čija je majka dosledno responzivna i senzitivna razvijaju siguran obrazac afektivne vezanosti. Deca sa ovim obrascem koriste jednu doslednu strategiju reagovanja organizovanu u kontekstu sa svojom figurom vezanosti. Deca sa nesigurnom vezanošću usled toga što u ličnoj prošlosti imaju iskustvo nedosledne ili neadekvatne responzivnosti i senzitivnosti figure vezanosti, koriste različite strategije ponašanja. S obzirom da dete nema intelektualne potencijale da razluči šta je zajedničko, a šta različito

tim situacijama i da napravi neku kompleksnu strategiju reagovanja zajedno sa složenijim samopoimanjem, postavlja se pitanje da li ono poseduje višetrakost modela sebe i modela drugog u primarnoj vezi, tako što bi sebe i drugog doživljavalo drugačije u drugačijim kontekstima. Strategije ponašanja u odnosu sa figurom kod nesigurno vezane dece su u tom slučaju manifestacija različitih modela sebe i drugog u različitim situacijama, jer dete postupno uči u kojim situacijama može biti voljeno, a u kojima ne, preciznije, kako može doći do sigurnosti u jednim situacijama u relaciji sa figurom vezanosti, a kako u nekim drugim situacijama. Epitet višestrukosti pri izrazu afektivno vezivanje treba razumeti kao različitost unutrašnjih reprezentacija koje određuju kvalitet veze sa jednom figurom afektivne vezanosti, dok je obrazac afektivne vezanosti uvek jedan kvalitet koji zavisi od doprinosa jedinice, njene figure i delovanja konteksta. Unutrašnje reprezentacije afektivne vezanosti su te koje mogu biti kvalitativno raznorodne ili višestruke (multiple). Mogle bi se iz ugla posmatrača, opisati kontradikcijama: ja sam voljeno biće spram ja sam biće koje se mrzi. Nesigurno dete u detinjstvu razvija delove svoje memorije koje predstavljaju situacije u kojima je dostojno nege i pažnje figure, a u nekim drugim situacijama nije; u jednim situacijama figura vezanosti je responzivna i senzitivna, a u nekim drugim situacijama nije. Dete u ranom detinjstvu nije sposobno da razume povezanost poimanja sebe i drugog sa okolnostima nastanka ovih svojih doživljaja i podložno je da razvije po kvalitetu drugačije predstave o sebi i drugome koje paralelno postoje u memoriji. Atribut višestrukost treba koristiti kao opisnik za unutrašnje reprezentacije jedne te iste afektivne veze. Ovaj problem je najviše povezan sa pojavom dezorganizovanosti afektivnog vezivanja, posebno tamo gde ponašanje figure prema detetu ide iz krajnosti u krajnost, od nege do nasilja.

U radovima domaćih autora kada se kaže višestrukost vezivanja ili višestruke afektivne veze, obično se misli na postojanje više figura afektivne vezanosti kod jedne osobe, što podrazumeva da ta individua može da ima po kvalitetu različite unutrašnje reprezentacije svojih afektivnih veza (prema: Vukelić Basarić, 2010; Stefanović-Stanojević, 2011).

Priroda unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti

Unutrašnji radni modeli ključni su pojmovi teorije afektivne vezanosti kao teorije razvoja emocionalnog života čoveka. Može se reći da su unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti slučaj mentalnih reprezentacija socijalnih odnosa kada oni poprime odlike afektivne vezanosti, što znači kada određujući ponašanje u afektivnoj vezi ostvaruju funkcije održanja blizine, sigurnog utočišta i baze sigurnosti. Drugim rečima, kada unutrašnje reprezentacije rade kao unutrašnje determinante obrasca afektivne vezanosti*, predstavljaju unutrašnje radne modele.

Crittenden se detaljno bavila mentalnim reprezentacijama afektivnih veza u smislu njihove pojmovne određenosti (Crittenden, 1990). Ona navodi i određuje nekoliko termina koji se koriste u ovoj teoriji i važni su i danas, pod naslovom karakteristike rada (*properties*) unutrašnjih reprezentacijskih modela afektivnih veza.

Fokus unutrašnje reprezentacije modela afektivne vezanosti je osoba čije ponašanje opisuje konkretan model, kao model sebe ili je u pitanju model drugog, model figure. Opis ove osobe podrazumeva opis odnosa prema samoj sebi, opis njene uloge u vezi, kao i opis odnosa prema drugome u afektivnoj vezi.

Model sebe i model drugog kao unutrašnje reprezentacije afektivne vezanosti podrazumevaju da individua formira dve celine u okviru svog iskustva afektivne vezanosti, jedna celina se odnosi na samog sebe, a druga celina se odnosi na osobu za koju je afektivno vezana. Bartolomew unutrašnje modele sebe i drugog predstavlja kao dimenzije (Bartholomew, Horowitz, 1991; Bartholomew, 1998). Unutrašnji model sebe je predstavljen kao *dimenzija anksioznosti*, a unutrašnji model drugog kao *dimenzija izbegavanja* (distance).

Afektivno vezana osoba i figura njene afektivne vezanosti su **uloge afektivne vezanosti** koje ukazuju na nerecipročan odnos između deteta i negovatelja, ili samo na ugao posmatranja veze kod partnerske vezanosti. Crittenden govori o modelu selfa i modelu drugog u afektivnoj vezi; ovde možemo da upotrebimo reč *uloga*, jer su u pitanju

---

* Unutrašnje reprezentacije afektivne vezanosti je termin koji je Bowlby zamenio pojmom unutrašnjeg radnog modela da bi se naglasila regulatorska uloga za ponašanje u odnosu sa figurom. Ima istraživača koji koriste i dalje termin reprezentacija. U njihovim koncepcijama unutrašnja reprezentacija (model) nije sinonim za unutrašnji radni model, u prvom redu jer se "radnost" reprezentacije ili modela razvija, a reprezentacija sadrži i elemente koji ne učestvuju uvek u regulisanju konkretnog ponašanja.

očekivana ponašanja od sebe i drugog u dijadi (kao obliku primarne, elementarne, strukturirane grupe). U oba slučaja model selfa može biti ili afektivno vezana osoba ili figura vezanosti, isto važi i za model drugog, jer ljudi stupaju tokom života u obe uloge (uloga afektivno vezane jedinke i uloga figure). Ali u bilo kom konkretnom ispitivanju, model selfa je uvek predstava ispitanika o sebi samom, a model drugog predstava o drugome u afektivnoj vezi (Crittenden, 1990). **Komplementarnost uloga afektivne vezanosti** podrazumeva odgovor na pitanje koja jedinka je afektivno vezana, a koja ima ulogu figure vezanosti. Crittenden govori o **komplementarnosti naspram recipročnosti afektivnog vezivanja**. Komplementarnost ovde postoji u smislu usklađivanja aktivnosti jedinke i njene figure radi obezbeđenja funkcija afektivnog vezivanja, gde je jedna osoba uvek jedinka a druga osoba je figura, kao kod odnosa majka-dete; dok recipročnost podrazumeva da osobe menjaju pozicije, primer je partnerski odnos u zreloj dobi.

Sistemi pamćenja afektivne vezanosti podrazumevaju da unutrašnje reprezentacije mogu biti sačinjene od informacija koje su različitog kvaliteta i ustrojenosti, kao što su na primer, proceduralno, semantičko i epizodično pamćenje. **Proceduralno pamćenje** podrazumeva informacije koje neposredno određuju interakciju sa figurom vezanosti u određenim situacijama, tako što predstavlja kalup za prihvatanje i razumevanje informacija. Može se opisati iskazima *ako-onda*, po principu ``ako se dogodi A, onda sledi B``. Sastoji se iz šema postupaka koji se mogu rečima opisati, ali niti su kodirane niti se prvenstveno ispoljavaju verbalno (Crittenden, 1990; Crittenden, 2000). **Semantičko pamćenje iskustva afektivnih veza** sastoji se od informacija koje su zadržane u verbalnom kodu o svojim afektivnim vezama generalno, ili o nekoj konkretnoj; ono je svesno, ispoljava se verbalno i dekontekstualizovano je, nastaje uopštavanjem. **Epizodično pamćenje** podrazumeva pamćenje slika iz zajedničkog života osoba koje su afektivno vezane a reči, tj. verbalni opisi mogu, ali ne moraju biti zajedno sa slikama-predstavama. Proceduralno pamćenje nije osvešćeno i organizovano na način kao semantičko ili epizodično, ono predstavlja šemu akcija, za razliku od semantičkog koje predstavlja organizaciju verbalnog znanja, a epizodično organizaciju predstava. Ove tipove pamćenja Crittenden predstavlja i locira u različite memorijske sisteme, ukazujući na posebnost njihove strukture, razvoja i funkcija.

Sadržaj unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti predstavlja šta individua zna o svojoj konkretnoj afektivnoj vezanosti. Postoje dve vrste znanja koje se mogu dobiti od ispitanika: jedna je usmerena na činjenice o sebi, o drugome i o međusobnom odnosu u afektivnoj vezi, a druga vrsta znanja je usmerena na osećanja o tome. Sadržaj unutrašnjih reprezentacija određen je organizacijom pamćenja koje stoje u osnovi modela afektivne vezanosti.

Kognitivne funkcije unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti su: 1) **interpretacija i predikcija** ponašanja drugog u afektivnoj vezi; 2) **izbor sopstvenog ponašanja** prema drugome u afektivnoj vezi (Crittenden, 1990). Prema prvoj kognitivnoj funkciji unutrašnja reprezentacija afektivne veze, tj. unutrašnji model, može biti otvoren ili zatvoren za informacije koje su nesaglasne sa postojećim modelima sebe ili drugog, pa je ova dimenzija nazvana *otvorenost modela*. *Zatvoreni model* sve podatke interpretira u skladu sa postojećim stanjem modela i predikcije ponašanja drugog su uvek iste vrste. *Otvoreni modeli* stvaraju nove interpretacije u skladu sa novim informacijama i nove predikcije. Prema drugoj kognitivnoj funkciji unutrašnja reprezentacija afektivne veze može imati veću ili manju mogućnost izbora ponašanja kao odgovor na ponašanje drugog u afektivnoj vezi. Ova osobina nazvana je *radnost* unutrašnjih reprezentacija afektivne veze (*radnost modela*). *Radni modeli* podrazumevaju mogućnost eksploracije mogućih odgovora na ponašanje drugog u afektivnoj vezi i izbor rešenja - ponašanja koje individua procenjuje kao za nju najpovoljnije. Suprotno tome, *neradni modeli* određuju stalno jednu te istu vrstu odgovora.

Kada je u pitanju *struktura unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti*, u radovima koje su napravili Pietromonaco, Barret, Fraley, Collins, Read i drugi (Collins, Read, 1994; Collins, 1996; Pietromonaco, Barret, 2000; Fraley, 2002; Fraley 2007; Stefanović-Stanojević, 2011), nalazimo osnovna shvatanja strukture modela afektivne vezanosti, oličene u **hijerarhijskom i nehijerarhijskom konceptu strukture unutrašnjih radnih modela**. Prema hijerarhijskom konceptu postoji opšti ili generalni unutrašnji radni modeli sebe i drugog na vrhu hijerarhije, kojem su subordinirani roditeljski modeli, vršnjački modeli itd. Ova subordinacija ogleda se u funkcijama modela afektivne vezanosti. Modeli afektivne vezanosti viši u hijerarhiji ukazuju na veću izraženost funkcija sistema afektivne vezanosti, time i veću snagu afektivnog vezivanja,

nego hijerarhijski niži modeli. Prema nehijerarhijskom modelu nema opšteg modela afektivne vezanosti kojem su specifični potčinjeni, nego specifični modeli funkcionišu u zavisnosti od socijalnog konteksta. Prema ovoj koncepciji individua reaguje u socijalnim kontekstima koji provociraju afektivnu vezanost na osnovu jednog unutrašnjeg sistema prezentacija sebe i drugog, a kontekst određuje specifične funkcije i modifikacije tog sistema. Tako postoje specifični unutrašnji radni modeli za konkretne relacije sa značajnim osobama.

Izraz **meta struktura unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti** podrazumeva odgovor na pitanje da li se kod individue stvara uopštena unutrašnja reprezentacija koja predstavlja i reguliše odnose sa više različitih figura vezanosti. Svaki socijalni odnos koji sadrži afektivnu vezanost reflektuje u mentalnom prostoru pojedinca unutrašnju reprezentaciju, a ovde se postavlja pitanje da li postoji mentalna reprezentacija koja predstavlja modele iz svih relacija odjednom. Ima više pretpostavki (Crittenden, 1990; Fraley, 1997). U najjednostavnijem slučaju mogla bi da postoji jedna unutrašnja reprezentacija modela afektivne vezanosti koja važi za sve relacije sa bliskim osobama. U ovom slučaju, sva iskustva iz različitih afektivnih veza asimiluju se u postojeće modele sebe i drugog. U drugom slučaju mogla bi da postoji multipla unutrašnja reprezentacija modela afektivne vezanosti u kojoj modeli specifičnih relacija nisu povezani. U ovom slučaju nema svesti o zajedničkim karakteristikama sebe i drugih u različitim afektivnim vezama, a postoji svest o karakteristikama svake veze posebno. U trećem slučaju mogao bi da postoji generalizovani unutrašnji radni model sa diferenciranim specifičnim submodelima za konkretne relacije sa bliskim osobama. U ovom slučaju postoji svest o zajedničkim karakteristikama svih afektivnih veza koje individua ima uz svest o posebnim karakteristikama svake veze posebno.

Izraz **kvalitet afektivne vezanosti** se prvo tokom nastanka teorije odnosio na dimenziju vrednovanja organizacije afektivne vezanosti prema sigurnosti koju deca osećaju u odnosu sa svojom figurom - jedan pol joj je sigurna, a drugi nesigurna afektivna vezanost i na osnovu ove dimenzije je data osnovna podela afektivne vezanosti (Ainsworth, 1967; Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978; Ainsworth, 1989). Sa razvojem metoda proučavanja afektivne vezanosti, uočavanjem i definisanjem podvrsta nesigurne afektivne vezanosti, pojam kvaliteta afektivne vezanosti obuhvatio je podelu na

sigurnu i varijetete nesigurne afektivne vezanosti: ambivalentnu, izbegavajuću i nerazrešenu afektivnu vezanost. Tada se obično upotrebljava izraz obrazac afektivne vezanosti. **Bihevioralne strategije** su tipična ponašanja individue prema svojoj figuri vezanosti radi dobijanja podrške i sigurnosti. One su produkt unutrašnjih radnih modela koji na osnovu očekivanja od samog sebe, očekivanog ponašanja od strane figure vezanosti i doživljaja konkretne situacije u kojoj je pomoć potrebna, određuju ponašanje individue. Ainsworth je odredila tri osnovne strategije ponašanja u kontaktu sa figurom afektivne vezanosti: **približavanje** (*approach*), **protivljenje** (*resistance*) i **izbegavanje** (*avoidance*). Main je dodala četvrtu kategoriju **-kontrolisanje** (*control*) **figure afektivne vezanosti** (Main, 1999; Main, Solomon, 1990; Main, Hesse, 1990; Main, 1990). Unutrašnji radni model afektivne vezanosti određuje ove strategije kao procedure za učestvovanje u interakciji sa figurom afektivne vezanosti. Za pojedine obrasce afektivne vezanosti, pojedine strategije su karakteristične: za siguran približavanje, za ambivalentni protivljenje, za izbegavajući izbegavanje, za nerazrešeni -kontrolisanje.

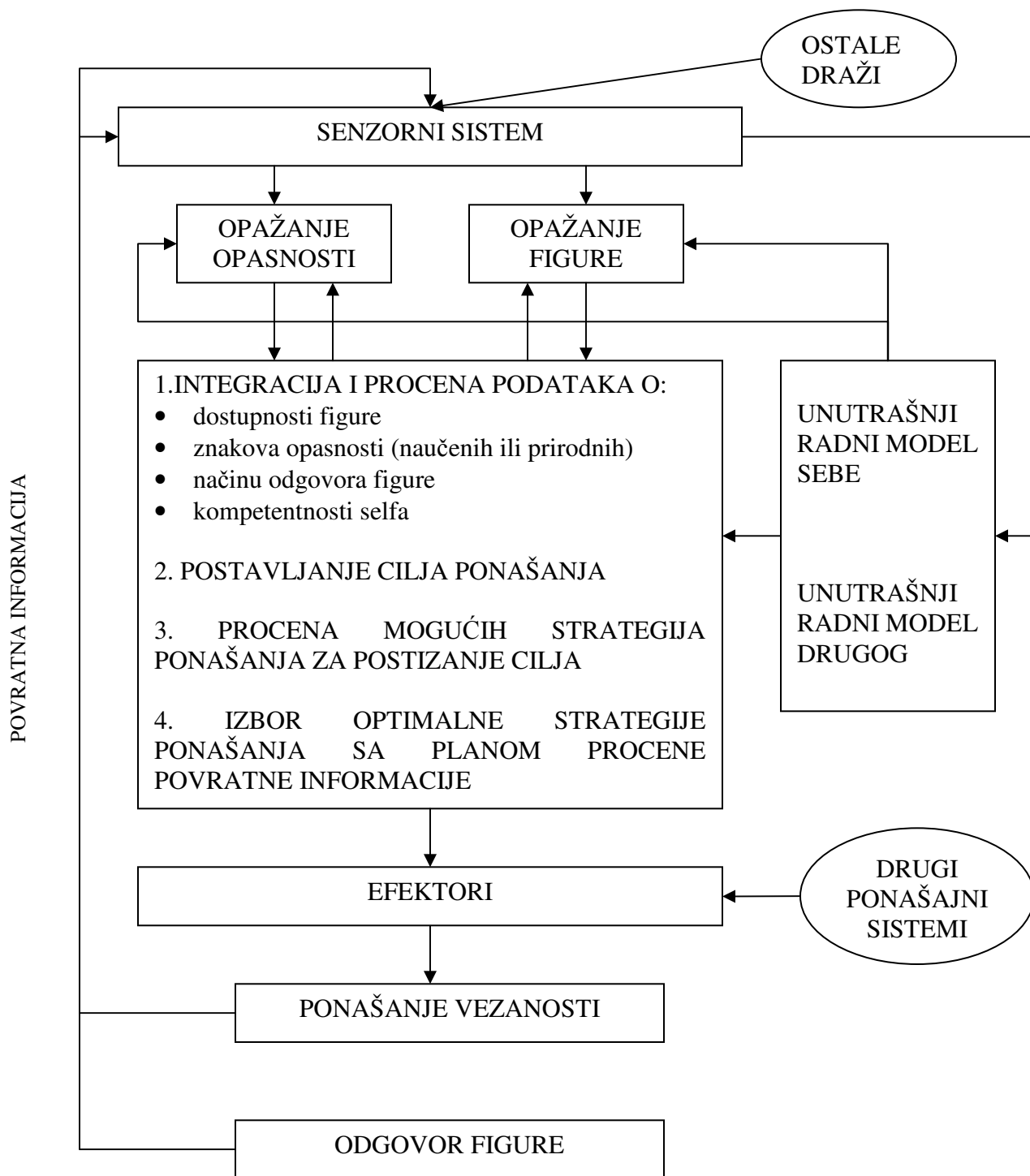
Stav ili odnos prema afektivnom vezivanju je aspekt unutrašnjih reprezentacija afektivnog vezivanja koji ukazuje na značaj koji individua pridaje ovoj oblasti intimnog života (Collins, Read, 1994; Crittenden, 1990). Za pojedine obrasce afektivne vezanosti karakteristični su pojedini stavovi. Za osobe sa sigurnim i preokupiranim obrascem afektivne vezanosti karakterističan je pozitivan stav prema afektivnom vezivanju, ali se ti stavovi razlikuju u pogledu kvaliteta komponenti stava. Sigurno afektivno vezani ispitanici smatraju da je figura afektivne vezanosti predvidiva i pouzdana u interakciji kojom se obezbeđuje podrška ili uteha, dok preokupirani smatraju da je ta interakcija sa figurom nepredvidiva i teška za razumevanje, kao i figura, zbog sopstvene nesposobnosti. Izbegavajući i bojažljivi afektivno vezani ljudi poseduju stav negativne valence prema afektivnom vezivanju, jer uglavnom smatraju da nema prave koristi od vezivanja. Razlika u kognitivnoj komponenti stava prema afektivnom vezivanju je u tome što izbegavajući ne veruju dosledno u podršku iz afektivnog vezivanja, dok bojažljivo vezane osobe vide u afektivnoj vezanosti pored podrške i opasnost od povređivanja koju pripisuju sopstvenoj i figurinoj neadekvatnosti, što ima koren u ranoj nerazrešenoj traumi u oblasti afektivnog vezivanja. Izbegavajući i bojažljivi adolescenti se razlikuju u stavu prema afektivnom vezivanju i u konativnoj komponenti. Kod izbegavajuće vezanih osoba uglavnom postoji

spremnost na izbegavanje intimnosti i težnja ka prevelikoj autonomiji u vezi; dok kod bojažljivo vezanih uglavnom postoji spremnost na kontrolisanje intimnosti svoje figure vezanosti, tj. postoji težnja ka narušavanju granica, koja je, za razliku od težnje ka preniskoj autonomiji kod preokupiranih osoba, kod bojažljivih ljudi više jednostrana i manipulativna usled negativnih modela i sebe i figure.

Unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti oblikuju opažanje socijalne podrške u stresnim situacijama. Pozitivni unutrašnji radni modeli sebe i drugog kod osoba deluju tako da informacije koje opažaju kao deo podrške bliskih osoba shvate korisnije za prevazilaženje stresne situacije, nego osobe koje imaju negativne unutrašnje radne modele bilo sebe bilo drugog (Vogel, Wei, 2005; Collins, Feeney, 2004; Collins, Feeney, 2000; Collins, Read, 1994; Blain, Thompson, Whiffen, 1993). Nesigurno afektivno vezane osobe predisponirane su da poruke u okviru socijalne podrške shvataju kao manje vredne kao pomoć, ali i da ih shvataju kao manje dobronamerne. Ova sklonost se ispoljava kada poruke sadrže i podržavajuće i nepodržavajuće informacije.

Generalno govoreći, ljudi su skloni da u situacijama očekivanja opasnosti traže kontakt sa drugim ljudima. Međutim, kada osoba opaža da su okolnosti uznemiravajuće do mere koja prevazilazi njene potencijale prevladavanja te situacije, njeni unutrašnji radni modeli deluju da se odnos sa primarnom figurom afektivne vezanosti izabere kao najvažniji izvor podrške (Simpson, Rholes, Nelligan, 1992; Shaver, Klinnert, 1982). Figura afektivne vezanosti se posle percepcije opasnosti javlja u svesti pre drugih ljudi. Bliskost i traženje utehe u odnosu sa figurom afektivne vezanosti deluje na smanjenje anksioznosti, što ima kao posledicu jačanje potencijala jedinke da na prilagođen način prevaziđe stresor.

Ukratko, unutrašnji radni modeli oblikuju percepciju opasnosti i percepciju figure afektivne vezanosti, potom, deluju na integraciju podataka dobijenih ovom percepcijom, a zatim, na postavljanje ciljeva i izbor strategija ponašanja u odnosu sa figurom. Na sledećoj shemi prikazana je uloga unutrašnjih radnih modela prilikom aktiviranja sistema afektivne vezanosti (slika 1).

Slika 1* : Kontrolni sistem i unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti

* Na osnovu sheme kontrolnog sistema održanja blizine koju je dala Bretherton (Bretherton, 1985), zamenjena je procena blizine, procenom dostupnosti figure za funkcije afektivne vezanosti, a u skladu sa fazom razvoja afektivne vezanosti koja se naziva ciljem korigovano partnerstvo.

Rad i razvoj unutrašnjih reprezentacija afektivnog vezivanja jedinke

Crittenden je predstavila **dinamičko-maturacioni model rada i razvoja unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti** (Dynamic-Maturational Model, nadalje DMM; Crittenden, 1999; Crittenden, 2000; Crittenden, Claussen, 2000; Crittenden, 2005; Stacks, 2010; Crittenden, 2013). Unutrašnje reprezentacije afektivne vezanosti u njenoj koncepciji su uglavnom svesne mentalne predstave ponašajnih strategija koje individua bira u odnosu sa svojom figurom vezanosti. Međutim, ključni značaj u ovoj koncepciji imaju **mentalni elementi koji nisu osvešćeni i koji predstavljaju dispozicije za obradu iskustva koji se tiču afektivne vezanosti**. U ovoj koncepciji unutrašnji (radni) modeli su kombinacija svesnih i manje svesnih determinanti strategija ponašanja koje su osnov stila afektivnog vezivanja, a koji su smešteni u različitim memorijskim sistemima. DMM koji daje Crittenden je dinamički, jer objašnjava na osnovu kojih pokretača se javljaju određene strategije ponašanja jedinke u afektivnoj vezi i kako one rade. Ovaj model je razvojni ili maturacioni, jer povezuje promene ove dinamike sa psiho-socijalnim razvojem jedinke i sa maturacijom njenih moždanih kapaciteta. DMM ima empirijsku zasnovanost i praktične implikacije u psihoterapijskom radu. Postoji pet centralnih postavki DMM-a. Prvo, obrasci afektivnog vezivanja su strategije zaštite selfa (self-protektivne strategije). Najosnovnije funkcije selfa su opstanak i reprodukcija jedinke. Osnovna funkcija afektivnog vezivanja je bezbednost jedinke, što znači obezbediti funkcije selfa. Drugo, strategije zaštite selfa su sklopovi ponašanja koje je jedinka stekla u interakciji sa figurom afektivne vezanosti. Treće, simptomi anksioznosti u afektivnoj vezi su aspekti funkcionisanja dijade jedinka-figura vezanosti. Četvrto, strategije zaštite selfa tj. obrasci afektivnog vezivanja, menjaju se kada ne odgovaraju kontekstu svog nastanka. Peto, naglasak u psihoterapijskom tretmanu treba da bude na uklapanju pomenutih strategija u odnosu na kontekst u kojem rade, tako da se proizvede najviši stepen osećanja bezbednosti i zadovoljstva.

U navedenim radovima Crittenden govori o **dispozicionalnim reprezentacijskim modelima afektivne vezanosti** kao determinantama strategija koje čine obrasce afektivne vezanosti, umesto o unutrašnjim radnim modelima. U interakciji sa primarnom figurom vezanosti dete prvo uči kako da obrađuje svoje iskustvo koje se odnosi na

afektivnu vezu, a kasnije stiče određena shvatanja i osećanja prema sebi, figuri, afektivnoj vezi. Ono razvija mentalni sklop za procesuiranje aktuelnog iskustva u afektivnoj vezi. Svrha ovog sklopa, koji se naziva dispozicionalni reprezentacijski model, predstavlja **upotrebu starog iskustva tako da se sadašnja iskustva (doživljavanja) interpretiraju radi tačne predikcije posledica interakcije sa figurom**, a da bi se na osnovu te predikcije odabrali sopstveni postupci u interakciji sa figurom. Obično je to složaj postupaka čija je svrha organizovanje vezivanja u odnosu sa figurom i koji se naziva strategijom zaštite selfa.

Postoje dve vrste iskustva u interakciji u okviru afektivne veze koje su najpre antecedenti, a kasnije i predmet rada dispozicionalnih modela. Prvo iskustvo je saznavanje sleda dešavanja u interakciji sa figurom. Reč je o baratanju uzrocima i posledicama svog i tuđeg ponašanja u afektivnoj vezi. To je iskustvo tipa ``ako...onda``, zasniva se na opaženom vremenskom sledu događaja i čini okosnicu očekivanja od sebe i drugog. Dete je od početka života opremljeno za registrovanje sleda događaja, najpre u veoma kratkim, pa sve dužim intervalima vremena. Self protektivne strategije koje se dominantno baziraju na ovoj vrsti iskustva su tipične za izbegavajući obrazac. Izbegavajući obrazac zanemaruje drugu vrstu iskustva. Druga vrsta iskustva je doživljaj emocije. Tu je posebno važan osnovni ton emocije i njen intenzitet, odnosno jačina uzbuđenja. Strategije preokupiranog obrasca zasnivaju se dominantno na obradi ove vrste iskustva -iskustva afekta, konkretno jačine stimulacije, a zanemaruje se prva vrsta iskustva - ``kognicija``, tj. iskustvo vremenskog sleda stimulacije.

Posebno je važna implicitna memorija prilikom obrade ovih iskustava, jer će u zavisnosti od tipa ovog ranog iskustva sa primarnim negovateljem, implicitna memorija dobiti određene trajne kvalitete i postati temeljna sastojnica dispozicionalnog modela. Implicitna memorija je deo dugotrajne memorije koja deluje na radnu (kratkoročnu) memoriju toliko brzo da je svesti nedostupno. Ona deluje na mentalne aktivnosti nad sadržajima koji ulaze u radnu memoriju gde se dešava proces njihove obrade, tj. interpretacija dešavanja. Kada je u pitanju implicitna memorija koja deluje u trenutku obrade iskustava u aktuelnoj interakciji u okviru afektivne veze, ona deluje kao pojačivač ili prigušivač važnosti određenog tipa iskustva - ``iskustva afekta`` ili ``iskustva kognicije``, za obradu (interpretaciju) stimulacije čiji je proizvod prediktivna informacija

na osnovu koje se bira ponašanje koje vodi potkrepljenju, a što je ovde u prvom redu uspostavljanje bezbednosti.

Na primer, kod preokupiranih osoba javljaju se presvesne slike kao delovi implicitne memorije nabijene uzbuđenjem koje bitno deluju na dalju interpretaciju situacije i odabir ponašanja u odnosu sa figurom vezanosti, dok se baratanje svojim i tuđim očekivanjima izostavlja ili deformiše. Kod izbegavajuće afektivno vezanih osoba je obrnuto, minimizuje se značaj iskustva afekta, a u fokus interpretacije odnosa sa figurom vezanosti se stavlja baratanje svojim i figurinim očekivanjima. U DMM dva opšta obrasca nesigurnog vezivanja, odn. dve osnovne grupe self protektivnih strategija su odbrambene i koercivne. Odbrambene strategije zaštite selfa bi se mogle nazvati strategijama izbegavajućeg obrasca, dok bi se koercivne mogle nazvati strategijama ambivalentnog obrasca, ali uz ograničenje, da podela ovih strategija nije zasnovana na unutrašnjim modelima sebe i drugog kao obrasci četvorokategorijalne podele, već na unutrašnjoj dispoziciji koja određuje način učestvovanja u interakciji jedinke sa figurom afektivne vezanosti. Smatramo da su proizvod ove interakcije u određenom kontekstu unutrašnji radni modeli na kojima se zasniva četvorokategorijalna podela obrazaca afektivne vezanosti. Zato je kombinacija unutrašnjih radnih modela sebe i drugog, kao obrazac afektivne vezanosti četvorokategorijalne podele, relativno trajna manifestacija dispozicionalnog modela tokom interakcije sa nekom konkretnom figurom afektivne vezanosti. Traje relativno, dok traje uklapanje strategija selfa i neselfa u datom razvojnom dobu i kontekstu. I odbrambena i koercivna strategija self protekcije u svom čistom obliku proizvod su kognitivne obrade kojom se deformiše realna situacija, tako što se iskrivljuje ka dominaciji očekivanja ili ka dominaciji afekta.

Ovakvi dispozicionalni modeli nastaju u posebnoj vrsti odnosa sa primarnom figurom -obično majkom, koja nije bila optimalno odgovarajuća da razvije u kontaktu sa detetom integrisanu obradu ove dve vrste iskustva. Naime, ovakav tip obrade bio je adaptivan, a možda će i ostati u izvesnoj meri u sekundarnoj afektivnoj vezi ukoliko se pronađe odgovarajuća osoba, tako da u interakciji sa njom postojeći dispozicionalni model može da radi bez promene, tj. da poseduje adaptivnu radnost unutrašnjeg modela. Ukoliko to nije slučaj, javiće se anksioznost jer postojeći unutrašnji model je maladaptivan.

Integriranost obrade kognitivnih i afektivnih iskustava je faktor self protektivnih strategija, tj. obrasca afektivne vezanosti. Nastanak ravnoteže u obradi iskustava i proizvodnja uravnotežene strategije koja je karakteristična za siguran obrazac zavisi od ove integracije.

Nastanak dispozicionalnih modela afektivne vezanosti

U periodu prve godine života odojčeta aspekti interakcije sa primarnim negovateljem određuju stvaranje implicitne memorije koja deluje na input radne memorije deteta (Crittenden, 1999; Crittenden, 2000; Crittenden, 2002). Odojče poseduje refleksne reakcije na unutrašnje draži koje predstavljaju izraz detetovih potreba koje treba da zadovolji. Te reakcije su nosioci preverbalne komunikacije sa negovateljem. Odojče poseduje mentalni aparat čiji je cilj da čulnom iskustvu, tj. stimulaciji, prida značenje koje se tretira kao informacija. Pod značenjem u periodu prve godine smatra se akcija i njen ishod, tj. pozitivno ili negativno potkrepljenje, a potkrepljenje doprinosi bezbednosti (*safety*). Pod akcijom se ne tretiraju samo spoljašnja ponašanja, te na osnovu nje spoljašnja stimulacija (akcija se oseća kao promene u stimulaciji spolja), nego i promene u telu, tj. registrovana uzbuđenja tela -unutrašnja stimulacija. Majka u interakciji sa detetom oblikuje detetov doživljaj stimulacije, jer ima moć da dâ pozitivno ili negativno potkrepljenje. Time se kroz interakciju sa majkom u detetu stvaraju početna značenja senzomotorne prirode. Na osnovu značenja dete usmerava svoje akcije u pravcu asociраних poželjnih ishoda, tako da se takva senzomotorna značenja mogu tretirati kao najjednostavniji pokušaji predikcije budućih događaja. Nezadovoljavanje potreba odojčeta vodi ka rastu intenziteta telesnih senzacija, tj. uzbuđenja. Negovateljova osetljivost (majčina senzitivnost) podrazumeva ispravno prepoznavanje detetovih reakcija i ponašanje kao odgovor (majčina rezponzivost) na detetova ponašanja kojima traži negu (signal za povratkom narušene bezbednosti). Majčino ponašanje u ovoj koncepciji tretira se kao strategija neselfa koja predstavlja obrađen detetov signal i kodiran u znakove koji dete može da obradi, tj. treba da je u okvirima detetovih mogućnosti spoznaje, tako da doživi potkrepljenje (u smislu regulacije afekta deteta).

Strategije selfa i neselfa se usklađuju. Međutim, to usklađivanje može ići na različite načine.

Dosledno neosetljiva majka i buduće izbegavajuće dete. Kada dete ispolji tenziju usled promene intenziteta stimulacije, dosledno reagovanje negovatelja može biti takvo da pojačava detetovu tenziju umesto da smiruje. Na primer, to se dešava usled majčinog doživljaja nesposobnosti komunikacije sa detetom i jakog straha. Onda ona dosledno pojačava distres odojčeta. Detetov doživljaj jačine stimulacije biva izuzet iz obrade čulnog iskustva jer ponašanje koje nastaje na osnovu ovog doživljaja ne vodi ka potkrepljenju. Istovremeno, vremenski redosled stimulacije postaje glavni aspekt reprezentacije (u memoriji deteta), koji je odgovoran za ponašanje deteta u odnosu sa majkom, jer je ponašanje koje je zasnovano na ovom iskustvu povezano sa potkrepljenjem. Aktiviranje ovog tipa reprezentacije prilikom opažanja i izbora reagovanja u interakciji sa majkom, obezbeđuje i u budućnosti povoljan ishod -majčinu negu. Redosled stimulacije je umnogome determinisan majčinim ponašanjem, tako da je doživljaj rasta svog uzbuđenja irelevantan za obradu čulne stimulacije, tj. za stvaranje senzomotornog značenja ovakve vrste. U detetovom iskustvu odnosa sa majkom majčino ponašanje je potkrepilo opaženi redosled draži kao uslov dobijanja nege. U praksi, to znači da je dete uslovljeno da reaguje na situacije i vreme zadovoljenja potreba koje diktira majka (potrebe negovatelja), dok slabo reaguje na intenzitet draži (naročito svojih potreba), pa tako u ranom uzrastu, pasivno očekuje negovatelja i slabo šalje signale za negom (dete je uglavnom neobično mirno, a majke u negovanju deteta opterećene su pitanjem ``za šta je vreme``). Detetovo čulno iskustvo iz interakcije sa negovateljem se transformiše u ovom slučaju u senzomotornu reprezentaciju u sistemu implicitne proceduralne memorije, tako što se izostavlja informacija o jačini stimulacije (što je činilac afekta), a uzima se u obzir redosled stimulacije (što je činilac kognicije), kao uslov interakcije sa negovateljem koja vodi ka nezi (potkrepljenju). Ovako formirana implicitna memorija biće osnova dispozicionalnog modela koji proizvodi strategije tipa **A. Transformacija stimulacije u reprezentaciju redosleda čulnog iskustva je korektno prediktivna informacija o interakciji sa negovateljem koja vodi potkrepljenju** (*true cognition*). Ponašanje odojčeta počinje da biva organizovano prema

figuri u odnosu na spoznaju redosleda stimulacije (kognitivno organizovanje vezivanja, *cognitively organized attachment*).

Nepredvidljiva majka i buduće preokupirano dete. U drugom slučaju odojčeta doživljaj promene jačine stimulacije proizvodi ponašanje koje vodi ka odgovoru negovatelja koji proizvodi potkrepljenje -negu. Međutim, vremenski sled stimulacije ne biva asociiran sa pozitivnim potkrepljenjem. **Majka ispoljava nedoslednost odgovora ili povremenu neadekvatnu osetljivost na detetove signale**, pa tako favorizuje promenu intenziteta draži kao činioca ponašanja deteta koje provocira reagovanje majke što vodi ka pozitivnom potkrepljenju, tj. ka nezi. Detetovo iskustvo interakcije sa negovateljem se transformiše eliminisanjem doživljaja redosleda draži i tako oblikuje implicitnu perceptualnu memoriju. Majčino ponašanje u interakciji sa detetom potkrepljuje reagovanje deteta koje je nastalo na osnovu promene intenziteta draži, tako da sama promena jačine draži postaje činilac mentalne reprezentacije (posledično i reagovanja deteta), a ne i redosled draži. Doživljaj porasta stimulacije i sledstvene potkrepljuće interakcije sa negovateljem u memoriji deteta skladišti se u obliku predstava draži različitih čulnih modaliteta, zato je Crittenden naziva *imaged memory* (memorijski sistem perceptualnih reprezentacija), što je osnova dispozicionalnog modela ove vrste (proizvodi C tip strategija). **Transformacija čulne stimulacije u reprezentaciju promene intenziteta draži je korektno prediktivna informacija o interakciji sa negovateljem koja vodi potkrepljenju (true affect).** Ponašanje deteta počinje da bude organizovano prema figuri vezanosti u odnosu na sopstveni afekt (**afektivno organizovano vezivanje, affectively organized attachment**).

Sigurna majka i buduće sigurno dete. Strategija ove vrste (tip B) izrasta na bazi interakcije deteta sa majkom koja se odvijala tako da obe vrste upamćenog iskustva imaju približno jednaku šansu da deluju na obradu aktuelnog iskustva iz interakcije majka-dete, tj. nijedan od ova dva dispozicionalna modela nije dominantan u situacijama potrebe (narušavanja bezbednosti selfa), tako da ne postoji takva transformacija jačine ili redosleda stimulacije u jednostranu informaciju (dakle postoji *true affect, true cognition*). To znači da je majka bila dosledno responzivna i senzitivna na potrebe deteta za negom.

Strategije tipa A u periodu odojčeta odnose se na odbrambenu pasivnost od pojačavanja distresa u odnosu sa negovateljem, tj. neključivanje (slabo slanje signala

za negom) i prepuštanje režimu odnosa koji nameće negovatelj (majka). Strategije tipa C u periodu odojčeta odnose se na ponašanja koja provociraju negovatelja da reaguje, što u ovom periodu znači učestalo ispostavljanje i pojačavanje signala za negom. Strategije tipa B odnose se na uravnotežena ponašanja deteta koja se uklapaju u režim potkrepljenja koje nameće majka i unutrašnji režim potreba deteta za negom. Strategije B tipa proizilaze iz reprezentacija u kojima je redosled stimulacije podjednako važan kao i intenzitet stimulacije, tj. nisu nastale na osnovu transformacija stimulacije koje će isključiti jedan tip informacija (iskustva).

Negovatelj kao opasnost i buduće dezorganizovano dete. Strategije zaštite selfa B, A i C predstavljaju u stvarnosti ponašanja kojima se organizuje odnos sa figurom koja na neki određen način neguje dete. Međutim, postoje figure koje pribegavaju nasilju u odnosu sa detetom, pa su one onda faktori rizika za self. Stoga, u nekim situacijama kada se manifestuje afektivna vezanost, dete će pribegavati ponašanjima koja nisu usmerena na organizaciju odnosa sa figurom, tj. ne pripadaju self protektivnim strategijama o kojima je dosad bilo reči, nego posebnim ponašanjima radi zaštite sebe od figure. Zloupotreba, nasilje i zanemarivanje su oblici ponašanja roditelja prema detetu koja se i u klasičnoj teoriji i u DMM navode kao česti uzroci dezorganizovanosti afektivnog vezivanja. Posledica ovakvog ponašanja negovatelja je nerazrešena trauma deteta u domenu afektivnog vezivanja, što ostavlja posledice i na kasnije afektivno vezivanje.

Sa maturacijom neuro-kognitivnih kapaciteta deteta raste i mogućnost da ponašanja vezivanja budu bolje organizovana. Sazrevanje korteksa velikog mozga i razvoj simboličke funkcije u preoperacionalnom periodu dovodi do nove regulacije afekta i regulacije ispoljavanja ponašanja u okviru odnosa sa figurom (*the regulation of affect and regulation of affect display*).

Kako mišljenje postaje razvijenije, obrada informacija postaje složenija, javljaju se složeniji načini poremećaja mišljenja kao osnova strategija A i C, a u svrsi pervazivne organizacije ponašanja u odnosu sa figurom. U periodu senzomotorne inteligencije, možemo da govorimo o **izostavljanju informacije** (*omitted information*) kao glavnoj grešci obrade inputa koji se dešava u radnoj memoriji deteta koja nastaje pod delovanjem implicitne memorije, a u okviru A i C strategija (obrazaca afektivne vezanosti). Izostavljanje kao greška nastaje jer su dispozicionalni modeli nastali kao plod

transformacije iskustva tokom interakcije sa negovateljem. Što je bilo u interakciji sa negovateljem, postaje deo implicitne memorije odojčeta koja deluje na buduću obradu iskustva i akcije. Nadalje, to dovodi do situacija u kojoj strategije A i C nisu povezane sa poželjnim ishodom, tako da je takva informacija ponekad **pogrešna**, kao na primer kada se preterana inhibiranost kod dece tipa A pojavljuje u bezbednom kontekstu, ili kada se jačanje signala za negom javlja kod dece tipa C a da promena čulnog uzbuđenja nije opasna (*erroneus information*). **Istinita, izostavljena i pogrešna informacija** su nazivi za ishode obrade čulne stimulacije u periodu senzomotorne inteligencije. Da li je transformacija istinita, izostavljena ili pogrešna, zavisi od ishoda akcije, tj. da li je informacija nastala na osnovu transformacije u datom kontekstu bila prediktivna.

Značaj konteksta u DMM za afektivnu vezanost je u prvom planu, zajedno sa maturacijom mozga, uloge negovatelja sagledane kao strategije neselfa i početnog kapaciteta za obradu stimulacije (tj. obrade informacija gde se uočavaju pomenute transformacije čulne stimulacije). Kontekst se grubo klasifikuje u opasan koji u organizmu predstavlja stanje promene uzbuđenja i bezbedan koji u organizmu predstavlja stanje optimalnog uzbuđenja. **Opasan kontekst** pokreće rad dispozicionalnih modela, tj. organizaciju ponašanja oko figure koja predstavlja afektivnu vezanost. Dispozicionalni modeli su prethodno i kontinuirano plod interakcije deteta i figure posebno u opasnom kontekstu, a ova interakcija predstavljala je transformaciju iskustva uz pomoć negovatelja koja je postala pounutreni deo detetovog mehanizma obrade informacija, a što će kasnije biti osnova za način mišljenja (rešavanja problema u bliskim odnosima) i za složenije elemente memorije, kao što su očekivanja, znanja o sebi i figuri, stavove o vezi i ciljevima u vezi. Ta interakcija dete-negovatelj (majka) bila je pokušaj da se na unutrašnjem planu opasnost promeni u bezbednost. Ukoliko je ta promena krnja, ona koja ne uzima u obzir dimenzije detetovog načina doživljavanja, postoji transformacija stimulacije u značenju kako je maločas opisano.

Sa biološkim i socijalnim sazrevanjem koje sledi posle prve godine života deteta, jednostavne transformacije (izostavljen negativni afekt i istinita kognicija, pogrešna kognicija i istinit negativni afekt) sve više ne proizvode adaptabilne self protektivne strategije u opasnom kontekstu, pa bivaju zamenjene složenijim koje nastaju na njihovoj osnovi. To ne znači da će nastupiti kvalitativna promena u strategijama, već će se

postojeći aparat za obradu informacija razvijati u određenom pravcu na osnovu početnih temelja implicitne memorije. Tokom srednjeg detinjstva deca razvijaju lažan pozitivan afekt u interakciji sa negovateljem-figurom afektivne vezanosti (*false positive affect*), kada takav afekt zadovoljava negovatelje, ili izvitoperen negativan afekt (bilo prenatlažen bilo lažno predstavljen) kada takav afekt mami njihovu pažnju i brigu (*distorted negative affect*). Tokom poznog detinjstva deca razvijaju veštine da obmanjuju figuru u pogledu svojih postupaka što je osnovna ekspresija lažne kognicije afektivne veze (*false cognition*), odn. takvog procesuiranja iskustva veze sa figurom iz kojeg je potisnut sopstveni afekt. Međutim, tek tokom adolescencije deca stižu pun potencijal da klarifikuju ovih pet transformacija iskustva iz afektivne veze, a to su: **izostavljena** informacija, neuzimanje u obzir informacija o sopstvenom negativnom afektu što bi moglo biti važno za interakciju sa figurom (*omitted information*); **pogrešna** informacija-uzimanje u obzir podataka koji nemaju značenje koje je važno za interakciju sa figurom (*erroneous information*); **falsifikovana** informacija kao stvaranje lažnog pozitivnog afekta (*falsify positive affect*), **izvitoperena** informacija kao prenatlašavanje ili iskrivljenje pravog afekta u takav oblik koji izaziva pažnju ili negu (*distorted negative affect*); **lažna** informacija (*false cognition*) -kao stvaranje lažnih podataka o redosledu događaja tokom interakcije sa figurom, obično se ispoljava kao pogrešno tumačenje očekivanja figure.

Informacije koje nisu transformisane mogu biti tačno prediktivne ukoliko je figura odgovarajuće senzitivna i responzivna, a na te odlike figure afektivne vezanosti deluje i kontekst u kojem se interakcija odvija. Siguran stil vezivanja u smislu upotrebe B self protektivnih strategija, ne podrazumeva korišćenje ovakvih transformacija, ali siguran stil afektivnog vezivanja osobe može da bude maladaptivan tokom interakcije sa sekundarnim figurama koje ih koriste. Osoba koja ne prepoznaje ove transformacije može ispasti naivna i iskorišćena u afektivnim vezama sa osobama kod kojih se dešava ovakvo procesuiranje iskustva veze. Zato i sigurno afektivno vezani adolescenti obično steknu uvid u ove transformacije dok stižu iskustva afektivnih veza sa vršnjacima (Crittenden, 1999; Crittenden, 2005).

Ukratko o neurofiziološkoj osnovi unutrašnjih modela i funkcija afektivne vezanosti

U ovom radu daćemo samo najopštije neurofiziološke determinante afektivnog vezivanja koje su važne za razumevanje mogućnosti razvoja i promena afektivne vezanosti tokom adolescencije.

Grubo anatomski posmatrano, kora velikog mozga je glavna organska osnova sistema memorije na osnovu kojih postoje unutrašnje reprezentacije sebe i značajnih drugih. S druge strane, opšte je poznato da intenzivno doživljavanje emocija koje je svojstveno jedinkama u afektivnim vezama podrazumeva pored nekih kortikalnih i rad određenih subkortikalnih struktura, a koje skupa nazivamo limbičkim sistemom (Caccippo, Klein, Berntson, Hatfield, 1993; Nešić, Uljarević, 2008). Realizacija bilo koje od funkcija afektivne vezanosti, posmatrano iz ugla afektivno vezane jedinke, između ostalog, podrazumeva upravljanje jedinkinim afektom kroz interakciju sa figurom vezanosti (Hofer, 1987). Bez ove **koregulacije afekta**, afektivna vezanost gubi svoju esencijalnu osobinu (Kraemer, 1992). Sve funkcije afektivne vezanosti mogu se na biološkom planu posmatrati kao regulisanje fizioloških procesa koji su sastojnice emocija.

Razvoj afektivne vezanosti od približno 6 do 9 meseci života ima za cilj uspostavljanje prvih veza frontalnih kortikalnih u subkortikalnih struktura limbičkog sistema koje će služiti regulaciji afekta. Neposredni kontakt, kao što je dodir, grljenje, maženje, primarnog negovatelja i deteta je važan jer se u akterima vezanosti tada luči hormon i **neurotransmitter oksitocin**, koji deluje kao utemeljivač neuralne osnove afektivne vezanosti (Uvnas-Moberg, 1994; Uvnas-Moberg, 1998; Carter, 1998). Mentalni pratilac lučenja oksitocina je doživljaj **prijatnosti i nežnosti**, zajedno sa njim luči se i neurotransmitter **dopamin**, čiji je mentalni pratilac snažno osećanje **sreće**. Oksitocin se luči i u intimnom kontaktu kod seksualnih partnera (Uvnas-Moberg, 1997).

Na osnovu savremenih nalaza, veruje se da u početnim fazama uspostavljanja afektivne vezanosti, tj. fazi razvoja funkcije traženja blizine i separacionog protesta, neurotransmiteri oksitocin i dopamin imaju ulogu kao organska osnova osećanja nežnosti i osećanja sreće; vazopresin deluje da se data veza doživi kao nezamenjiva nekom drugom socijalnom relacijom, dok kako razvoj odmiče, endorfin ima sve značajniju

ulogu u doživljaju smirenja ili otklanjanja napetosti, što je karakteristično za faze razvoja sigurnog utočišta i baze sigurnosti (Uchino, Cacioppo, Kiecolt Glaser, 1996; Carter, Lederhendler, Kirkpatrick, 1997; Carter, 1998; Fox, Card, 1999).

Iste strukture koje su formirane u ranom detinjstvu kao fiziološka osnova afektivne vezanosti igraju ulogu u regulaciji stresa tokom interakcije sa figurom afektivne vezanosti. Smanjenje intenziteta stresa, što je aspekt funkcija sistema afektivne vezanosti kao što su sigurno utočište i baza sigurnosti, dovodi do obustave lučenja hormona koji se javljaju u organizmu tokom stresa, a od kojih treba zaustaviti na vreme lučenje **kortizola**, jer njegovo duže prekomerno postojanje u neposrednoj blizini **hipokampusa** dovodi do njegova oštećenja, pa tako i do slabljenja potencijala pažnje. Ovaj negativan efekat kortizola kod nesigurno vezane dece ispoljava se u aktivnostima zajedničke pažnje deteta i majke koja se razvija do osamnaestog meseca života deteta; uopšteno uzev, dovodi do razvoja slabijih potencijala za učenje i pamćenje (Buha Đurović, 2007).

Što je memorijski sistem ranije sazreo, u neposrednijoj je vezi sa regulisanjem afekta, jer rani memorijski sistemi su ujedno faktori pažnje i uveliko zasnovani na subkortikalnim strukturama (na osnovu DMM; Crittenden, 2000; Crittenden, 2005). Početni memorijski sistemi u neposrednijoj su vezi i sa realizacijom funkcija afektivne vezanosti nego sistemi koji su razvijeni kasnije. Hipokampus kao bitna organska osnova pažnje u neposrednoj je vezi sa delovima limbičkog sistema kao najvažnijoj organskoj osnovi emocija (Buha-Đurović, 2007; Nešić, Uljarević, 2008). Fiziološka osnova na primer proceduralnog i perceptualnog sistema memorije, a čiji je rad svesti nedostupan i povezan sa selekcijom informacija pri pažnji, ili odabirom tipa iskustva u afektivnoj vezi, prema DMM koji daje Crittenden, u neposrednijoj je vezi sa subkortikalnim strukturama koje određuju emocije, nego na primer, fiziološka osnova semantičkog ili epizodičkog sistema memorije, a koji se na njihovoj bazi javljaju razvojno kasnije. Zato je, između ostalog, teško bitno izmeniti razvojni pravac strategija zaštite selfa u domenu afektivne vezanosti (tj. obrazaca afektivne vezanosti), jer je njihov koren biološki utemeljen i snažno emocionalno investiran.

Stvaranje novih figura afektivne vezanosti tokom adolescencije na mentalnom planu podrazumeva razvoj novih unutrašnjih radnih modela, dakle, razvoj drugačijih sinaptičkih asocijacija neurona korteksa velikog mozga koje će biti povezane sa

funkcijama afektivne vezanosti, što znači aspektima rada limbičkog sistema na neurofiziološkom planu. Promena afektivne vezanosti na neurofiziološkom planu, znači da stari sklopovi asocijacija između neurona korteksa prednjeg mozga, koji su bili osnov unutrašnjih radnih modela primarnih figura, gube moć delovanja na procese za koje je uglavnom zadužen limbički sistem, a čiji delovi igraju rolu u produkciji oksitocina i dopamina u prvom redu radi regulacije funkcija afektivne vezanosti, te da tom moći ovladavaju nove strukture sinapsi neurona tog istog korteksa koje predstavljaju sekundarne figure u psihičkoj ravni.

Dispozicionalni modeli i putevi razvoja obrazaca afektivne vezanosti od detinjstva do zrelosti

Posle perioda senzomotorne inteligencije, razvijaju se složeniji sistemi dugotrajne memorije deteta usled razvoja simboličke funkcije, koji se odnose na afektivnu vezanost. Prema DMM koji daje Crittenden, postoji šest glavnih memorijskih sistema koji određuju razlike dispozicionalnih modela reprezentacija afektivnog vezivanja, drugim rečima, koji određuju self protektivne strategije ili stilove afektivnog vezivanja. Tulving i Schacter bili su tvorci koncepta memorijskih sistema koji je unet u DMM sa manjim promenama* (Tulving, Schacter, 1994; Crittenden, 2013; Crittenden, 2005; Crittenden, 1999). Četiri složenija sistema memorije biće u razvojno međusobnom delovanju sa prethodna dva sistema memorije implicitne vrste, tj. proceduralnim i perceptualnim (*image memory system*). Pre razvoja simboličke funkcije postoji druga forma komunikacije nesemiotičkog tipa, koja određuje nastanak sistema memorije koje Crittenden naziva **konotativni jezik** (*connotative language*), a koji postoji paralelno kasnije sa semantičkom memorijom koja izrasta na bazi komunikacije deteta sa figurom putem govora. Konotativni jezik se nadovezuje na implicitnu memoriju slika, dok se relevantna semantička memorija uglavnom nadovezuje na osnove proceduralne memorije.

---

* Konotativni jezik kao memorijski sistem je postavila Crittenden. Tulving i Schacter daju definišuće karakteristike memorijskih sistema i omogućavaju istraživačima da otkrivaju nove (Tulving, Schacter, 1994)

``Konotativni jezik`` obuhvata zadržana osećanja, slike i postupke iz perioda interakcije sa figurom u određenom kontekstu, a specifičnost mu je što predstavlja kontekstualizovanu informaciju o značaju odnosa jedinke i njene figure za regulaciju afekta. Uskladištavanje informacija koje čine konotativni jezik odvija se na osnovu jednostavnih oblika učenja, a način ispoljavanja je sklop ponašanja kojim se svesno pokušava ponoviti neka konkretna situacija sa figurom vezanosti tako da se dobije potkrepljenje (što znači da se reguliše afekt). Na primer, stečen sklop ponašanja koji podrazumeva bespomoćni stav, osmeh ili pak tužan pogled uz neku verbalnu frazu da bi se dobila podrška ili nega od strane figure vezanosti, predstavlja ispoljavanje ove memorije.

Semantički sistem memorije predstavlja dekontekstualizovane informacije kodirane verbalno u kojoj postoji temporalnost događaja i postupaka. Primeri ispoljavanja bi bili: ako se povredim, mama i tata će mi pomoći; ako imam problem u školi, razgovaraću sa roditeljima. Semantička memorija nastaje na osnovu složenije obrade iskustva nego konotativni jezik i ispoljava se svesno.

Razvojno sledeći memorijski sistemi (peti i šesti) koji određuju dispozicionalne modele su epizodički i refleksivni memorijski sistemi afektivne vezanosti. Oni predstavljaju stupnjeve integrisanosti semantičkog sistema i konotativnog jezika.

Epizodički sistem memorije afektivne vezanosti sadrži epizode iz interakcije sa figurom vezanosti kojoj je pridodata komponenta dekontekstualizovanog značenja, tj. postoji određena povezanost ili integracija sa semantičkim sistemom memorije. U ovom memorijskom sistemu za razliku od ``konotativnog jezika`` postoji temporalna lokalizovanost postupaka aktera interakcije u okviru afektivne vezanosti. Postoji predstava o celokupnom događaju u kojem je radio sistem afektivne vezanosti, na primer adolescent se seća događaja u kojem mu je najbolji prijatelj pomogao svojim prisustvom i savetima, dok je imao probleme u prilagođavanju novoj sredini u kojoj se školuje.

Memorijski sistem refleksivne integracije je najkompleksniji činilac dispozicionalnih modela. Sastoji se od znanja o mentalnim stanjima koji određuju vidljive postupke kako kod sebe tako i kod drugih, kao i od stečenih veština razumevanja mentalnih stanja sebe i drugih. On je aspekt memorije refleksivne funkcije selfa.

Dispozicionalni modeli koji stoje u osnovi razlikovanja obrazaca afektivne vezanosti razlikuju se prema pretežnom uticaju navedenih memorijskih sistema. Posle

prve godine života različite self protektivne strategije, kao i dispozicionalni modeli na kojima one počivaju, biće pod uticajem različitih memorijskih sistema. Dispozicionalni model za izbegavajući obrazac afektivne vezanosti (strategije A tipa) razvija se na pravcu proceduralna memorija prema semantičkoj memoriji, dok se dispozicionalni model ambivalentnog obrasca afektivne vezanosti (strategije C tipa) razvija na pravcu perceptualno-reprezentacijski memorijski sistem prema konotativnom jeziku. Dispozicionalni model za siguran obrazac (strategije B tipa) razvija se na pravcu između ove dve linije. Kada postoji inklinacija razvoja dispozicionalnih modela prema jednom od dva pravca nesigurnih strategija, složeniji sistemi memorije koji ih integrišu, epizodički i refleksivni sistem, trpe specifične poremećaje (distorzije) koji postaju jasno uočljivi prilikom crpljenja informacija.

Na kraju senzomotornog perioda i u preoperacionalnom periodu intelektualnog razvoja strategije zaštite selfa počinju da jasno obuhvataju dve globalne aktivnosti: **regulaciju afekta i regulaciju ispoljavanja afekta** u komunikaciji sa figurom afektivne vezanosti. Strategije neselfa s jedne strane, postojeći dispozicionalni modeli i maturacija neuro-kognitivnih kapaciteta deteta s druge, osnova su za nastajanje varijeteta u okviru strategija zaštite selfa tokom preoperacionalnog perioda. Sledstveno, postojeći obrasci afektivne vezanosti se dalje diferenciraju.

Postojeće strategije B tipa (tj. siguran obrazac) razvijaju se u tri kategorije koje se naziru i pre ispunjenja prve godine života: 1) **rezervisan tip B1-2** ili *reserved*, načelno uravnotežen, ali naginje ka kognitivnoj organizaciji afektivnog vezivanja; 2) **stabilno balansiran B3 tip** (*comfortable*, nema inklinacije, ravnoteža je stabilno potkrepljivana u interakciji majka-dete) - strategija B3 obezbeđuje jednakost osećanja bezbednosti i zadovoljstva; 3) **reaktivan tip B4-5 tip** (*reactive*), načelno uravnotežen, ali naginje ka afektivnom tipu organizacije vezivanja.

Strategija tipa A (pretežno izbegavajući obrazac afektivne vezanosti) u periodu senzomotorne inteligencije ukazuje na pasivno, mirno iščekivanje potkrepljenja u režimu strategija neselfa (tj. ponašanja figure), ovo je **inhibirani tip A**. Kod tipa A inhibira se sinteza promene uzbuđenja i procene opasnosti u ispravno doživljen negativni afekt (razvija se kasnije *false positive affect*) i opasnost se distancira od selfa. Ispoljavanje afekta i težnje ka bliskosti sa figurom se koči. Strategije tipa A nazivaju se **odbrambene**

strategije, jer dete pronalazi način da se odbrani od negativnog afekta. Ovde ih nazivamo i **strategijama izbegavajućeg obrasca**, jer su baratanje spoljašnjim dešavanjima u afektivnoj vezi, minimizacija svog negativnog afekta i izbegavanje bliskosti sa figurom, tipični za njega.

Iz ovoga se u preoperacionalnom periodu dalje diferencira: 1) **socijalno površan tip A (A1)** koji čini jaka inhibicija afekta, upravljanje svog ponašanja prema očekivanjima figure i idealizacija figure putem previda njenih slabosti; 2) **pasivan tip A (A2)**, koji karakteriše poslušnost figuri, idealizacija figure putem umanjivanja svoje moći, nešto slabija inhibicija afekta. Kako život sa figurom odmiče, interakcijom strategija selfa i neselfa nameće se pogrešan afekt, tako da se dete oseća *bezbedno*, što ne znači da se oseća i *zadovoljno*. Zato se razvijaju razna **pretvarajuća ponašanja** u komunikaciji sa figurom, koja su više zastupljena što je afekt manje inhibiran, ali je onda netačniji (to je uglavnom preuzet ``pozitivan afekt`` koji nameće figura tokom interakcije, zato je i lažan). *Što se nov obrazac A tipa diferencirao razvojno kasnije, veća je zastupljenost pogrešnog pozitivnog afekta u ponašanju jedinke tokom interakcije sa figurom* (bilo da se ispoljava kao odbrambeno mišljenje, bilo kao iskrivljeno pamćenje). Kod istih ispitanika se ove strategije pojavljuju alternativno, tako čine složeniju strategiju **A1-2, odbrambena strategija površnosti i pasivnosti**.

Dalji razvoj strategija tipa A ide ka minimiziranju pravog afekta i kompulzivnom upravljanju prema očekivanjima figure kada je figura uglavnom nenametljiva (to su obično figure preokupirane svojim problemima i negativnim raspoloženjem, retko zainteresovane kako se dete oseća, tako da ih je neretko dete pokušavalo svojim ponašanjem oraspoložiti ili se na neki način staralo o njoj), ili ka iskrivljenju afekta i poslušnosti prema figuri, uz često tačno predviđanje očekivanja figure koja se ponekad i unapred zadovoljavaju, kada je figura uglavnom čvrsto nametljiva (to su figure koje su u interakciji sa detetom često pokazivale ljutnju ili su bile preteće; neretko su od deteta tražile da saznaju kako se dete oseća, a u stvari su očekivale onu vrstu odgovora koja im odgovara). Tako imamo tip strategija **A3**, ili **kompulzivno brižan A tip**, koji je iz interakcije sa figurom naučio, pored prethodnog iz tipa A1, da brinući o figuri štiti ujedno sebe. Zatim, postoji tip, koji je pored stečenog iz A2, stekao i stalnu predusretljivost i popustljivost u interakciji sa zahtevnom figurom, te je to **kompulzivno predusretljiv tip**

A (A4). U praksi kod istih ispitanika A3 i A4 alteriraju, pa čine deo složenije strategije **kompulzivna brižnost i predusretljivost A3-4.**

Strategije A3 i A4 mogu se izdvojiti posebnim postupkom koji daje Crittenden u periodu približno između prve i druge godine života kao **prekompulzivni obrazac afektivnog vezivanja (A+)**, ali su u punom svetlu razvijene u preoperacionalnom periodu i traju nadalje.

Strategija A5 podrazumeva tokom adolescencije pojavljivanje ekstremnije verzije A3 ili A/C strategije, jer one su obično kombinacija A3 ili 4, s jedne i C3 ili 4 s druge strane, ili onih koje slede kasnije, A5/C5, itd., a posebno je to važno kada su u pitanju partnerski odnosi. Razmatranje očekivanja figure i minimiziranje afekta preneto u domen partnerskih veza, ishoduje sklonošću ka promiskuitetu. U jednom slučaju postoji upuštanje u brojne polne odnose sa lažnim pozitivnim afektom, pa se tako jedinka štiti od napuštanja i samoće. Obrazac **A5** je **kompulzivno promiskuitetan tip A**. On obično nastaje kada je jedinka imala snažno negativno iskustvo u sekundarnoj vezi, gde je njena sposobnost izbegavajućeg obrasca da barata svojim i tuđim očekivanjima tako da proizvede osećanje bezbednosti doživela kolaps (usled ``prevare`` na primer, ili neke vrste odbacivanja od strane partnera). Zato se, kada je u pitanju **seksualni promiskuitet**, menja strategija reproduktivnog ponašanja u promiskuitno ponašanje, jer je veća verovatnoća podizanja osećanja bezbednog zadovoljenja reproduktivne potrebe jedinke sa datim dispozicionalnim reprezentacijskim modelom A tipa. Strategija A5 se može manifestovati i kao **socijalni promiskuitet**, kada nije u pitanju seksualna aktivnost, već razmena poverljivih ličnih iskustava. Jedinka nastoji da komunicira svoja intimna doživljavanja sa osobama koje slabo poznaje u nadi da će naći utehu ili podršku. Obrazac **A6** je **kompulzivno samooslanjajući tip A** i iznikao je uglavnom kao ekstremnije verzija iz A4 ili iz A/C. Nastaje obično kada jedinka shvati da nije u stanju da zadovolji zahteve figure, a pruža se izvesna mogućnost samostalnosti u odlučivanju o važnim životnim pitanjima. Kao i A5 i obrazac A6 nastaje u adolescenciji. Postoji kod tipa A6 snažno izbegavanje oslanjanja na figuru i izbegavanje afektivne komunikacije, te oslanjanje na samog sebe u situacijama uznemirenosti ili nezadovoljenih potreba. Neretko je bitan činilac osećanja usamljenosti i kada je jedinka uspešna u drugim

oblastima života. U praksi strategije A5 i A6 kod istih adolescenata alteriraju, pa je reč o strategiji **kompulzivne promiskuitetnosti i samooslanjanja A5-6**.

Self protektivne strategije A7 i A8 nastaju u zreloj dobi. **Strategija deluzijske idealizacije (A7)** karakteriše uverenje da je figura protektivna, iako je iskustvo sa njom ispunjeno strahom i traumom. Figura je u stvarnosti bez moći da bude zaštita ili je hostilna prema jedinki. **Obrazac eksternalno obrazovanog selfa (A8)** imaju individue koje u afektivnim vezama rade šta se od njih traži. Usvojile su figurine obrasce ponašanja u zadovoljavanju potreba kao svoje lične, tako da im je self preslikan self figure vezanosti. Međutim, oslanjaju se na stručnu pomoć u rešavanju sopstvenih intimnih problema, na primer, koriste usluge specijalista, a izbegavaju svoje nedostupne ili ugrožavajuće figure. Ove individue imaju u svom ranom iskustvu negovatelje koji su ih zlostavljali ili zanemarivali. Strategije A7 i A8 se alternativno pojavljuju, pa je reč o **strategiji deluzijske idealizacije i eksternalno obrazovanog selfa A7-8**.

U obrascu A/C postoje oba dispozicionalna modela, tj. oba načina procesuiranja trenutnog iskustva u odnosu sa figurom koji nisu integrisani. Razlomačka crta označava neintegrisanost dispozicionalnih reprezentacijskih modela. U svakodnevici dete u interakciji sa figurom ima kao pervazivne ponekad strategije A (organizacija vezivanja preko anticipiranih očekivanja figure), a ponekad C strategije (organizovanost vezivanja putem svog afekta). Na primer, razvija se u onim porodičnim prilikama gde postoji zanemarivanje signala deteta za negom sve dok signal ne bude pojačan ili toliko učestao da je figuri nepodnošljiv, a potom nepredvidljivo sledi ili kazna ili potrebna nega. Tada dete nauči da barata signalima koji ukazuju da li je roditelj izvor opasnosti ili negovatelj, pa od toga zavisi uključanje dispozicionalnog modela određene vrste i izbor ili odbrambenih ili koercivnih strategija.

Strategije zaštite selfa tipa C, ili koercivne strategije, predstavljaju upravljanje ponašanjem tokom interakcije sa figurom koje se bazira na sopstvenom afektu. Regulacija afekta je tačna (*true negative affect*), ali je ispoljavanje afekta po potrebi pojačano (preuveličavanje), alternativno promenljivo (odlazi se u krajnost po potrebi) ili podeljeno (*splitting*, u smislu prikazuje se jedna emocija, a druga, po afektivnom tonu suprotna, se ne prikazuje). Svrha takvog ispoljavanja afekta je manipulacija osećanjima figure radi upravljanja njenim ponašanjem. Pratilac organizacije vezivanja koje upravlja

afekt jedinke je nedostatak procene sleda događaja tokom interakcije (*ommit cognition*), u praksi je u pitanju neuzimanje u obzir stvarnih očekivanja figure ili netačno poimanje sleda događaja i međusobno neuklapanje očekivanja tokom interakcije sa figurom (*false cognition*). Što je koercivna strategija nastala razvojno kasnije, veća je zastupljenost pogrešne kognicije, bilo da je u pitanju mišljenje, bilo pamćenje.

U ranom detinjstvu razvijaju se strategije C1 i C2, što su u suštini strategije ambivalentnog (preokupiranog) obrasca afektivnog vezivanja. Tada one još uvek nisu u otvorenom, pojavnom smislu strategije prinuđivanja ili koercivne strategije, više predstavljaju temelj za ovaj tip strategija. Koercivne strategije se potom razvijaju sa maturacijom. Da bi se moglo govoriti o koercivnoj strategiji u pravom smislu, dete mora barem imati mogućnost svesne kontrole ispoljavanja afekta u službi poželjnog ishoda, mogućnost anticipacije postupaka roditelja i razvijenu lokomotornu kontrolu. Kod C1 i C2 postoji izostavljanje temporalnog procesuiranja iskustva, dok kod ostalih C strategija, postoje složenije transformacije, kako je rečeno kada je ukazano na rad memorijskih sistema.

Neparne C strategije, C1, C3, C5, C7, imaju zajedničko da dominira ispoljavanje snažnog i ljutog selfa koji okrivljuje figuru za probleme tokom interakcije. Parne C strategije imaju zajedničko da se ispoljava self koji je plašljiv, ranjiv i slabašan, koji iziskuje od figure sažaljenje i podršku (C2, C4, C6, C8). Ponašanja figure, tj. strategije neselfa bazirane su na slaboj ili nedoslednoj osetljivosti i sadrže nedosledno reagovanje, ali kojim se ipak umanjuje disstres deteta. C strategije uklopljene su u nedoslednost i nepredvidivost figure.

Koercivna strategija pretnje (C1) dobila je naziv po ljutnji kao učestaloj emociji koja se upućuje figuri. Ima takvih nedoslednih figura koje češće, a bez namere, potkrepljuju takvu strategiju deteta obraćanjem pažnje i pružanjem nege. Ima pak situacija kad figura češće reaguje na suprotnost od toga, reaguje na detetovo ``razoružavajuće`` ponašanje, koje se ispoljava kao umiljavanje, ``lepljenje`` i sl. **Razoružavajuća koercivna strategija (C2)** podrazumeva da dete ispoljavanjem svoje nejakosti, nežnosti i naklonosti prema figuri, kao i potrebi za negom, otklanja nezainteresovanost ili negativni afekt roditelja prema njemu, s obzirom da dete roditelju prethodno može delovati dosadno, zamorno, lepljivo, neopravdano nesposobno i sl. (što

su emocije, metaforički rečeno, uperene kao oružje protiv bavljenja detetom). Kod jedinki ambivalentnog obrasca postoji alteriranje ovih strategija tako da postoji **složena koercivna strategija C1-2 (preteća-razoružavajuća strategija)**.

Agresivna koercivna strategija (C3) razvija se u preoperacionalnom periodu i traje nadalje, ključni momenti ove strategije su da dete jača izgled svoje ljutnje, postoji izazivanje straha u figuri da će nastati negativne posledice za figuru, tako da se kod nje izazove poniznost, pa čak i predusretljivost. **Koercivna strategija bespomoćnosti (ili strategija izmišljene bespomoćnosti C4, *feigned helpless*)** sastoji se iz slanja signala figuri tokom interakcije u kojem se self naglašeno predstavlja kao nekompetentan i potčinjavajući. C3 i C4 su alternativne po potrebi jedinke u odnosu sa figurom i deo su **koercivne strategije agresivnost-bespomoćnost (C3-4)**.

Strategija C5 je ekstremnija forma C3 i podrazumeva opsesivno javljanje ideja o kažnjavanju figure. **Strategija kažnjavanja figure C5** pretpostavlja ozbiljne pogrešne kognicije u kojima je figura optužena da ima negativne emocije, osobine i namere u odnosu sa jedinkom. Individue sa C5 strategijom su kontrolisanije i hladnije od onih sa strategijom C3. One su, korišćenjem jačanja izgleda svog afekta, ujedno više sklone manipulaciji osećanjima figure u pokušaju da upravljaju njenim ponašanjem zarad poželjnog ishoda. **Strategija C6, koju možemo nazvati koercivna strategija zavodenja**, je ekstremnija forma C4 i podrazumeva da jedinka zavodi figuru svojom pojavom kojom traži neophodnu pomoć, konkretno spas u opasnim okolnostima, kako ih figuri predstavlja, a svojim postupcima proizvodi da okolnosti takve i budu. C5 i C6 su alternative **koercivne strategije kažnjavanje-zavodenje C5-6**, a razvija se u operacionalnom periodu, s tim da je u **punom obimu tek u adolescenciji**.

Strategije C7 i C8 razvijaju se u odrasloj dobi. **Koercivna strategija ugrožavanja C7** je ekstremnija forma C5. Podrazumeva spremnost da se počini nasilje nad figurom. Reč je o jedinkama koje su uvek spremne na bazi svojih osećanja, previđajući korektno uzroke i posledice, da počine nasilje. Imaju uverenje da su ljudi po prirodi neprijatelji jedni drugima, a u odnosu sa figurom javlja se pomisao o osveti zbog ranije traume. **Paranoidna koercivna strategija C8** je ekstrem C6 i ispoljava se kao ideje o ugrožavanju od strane figure. Individua veruje da figura, kao i drugi ljudi, imaju skrivena htenja i moć da dobiju što žele, a na njenu štetu, te se postupci tokom interakcije

sa bliskim osobama tumače u svetlu ovakvih uverenja (ekstremno pogrešna kognicija). C7 i C8 su alternative **ugrožavajuće-paranoidne strategije C7-8**.

Obrazac AC ili psihopatska organizacija afektivnog vezivanja je integrisana kombinacija strategija A i C. Postoji integracija transformisanog iskustva, netačnog afekta i netačne kognicije. Ovakve osobe sklone su nedostatku razmatranja očekivanja figure tokom interakcije, zatim, iskrivljenom ili netačnom tumačenju očekivanja figure (*false cognition*) i ujedno postupanju tako da se sopstveni afekt pojačava u funkciji postizanja zaštite selfa (*false negative affect*). Strategija AC razvija se u zrejoj dobi (prikaz obrazaca afektivnog vezivanja u: Crittenden, 2013).

Organizacija spram dezorganizacije u afektivnom vezivanju

Jedan od glavnih razloga proširenja početne ABC klasifikacije afektivne vezanosti koju je dala Ainsworth, predstavlja neuspeh u klasifikovanju svih ispitanika u date tri kategorije. Bilo je očigledno da neka deca ne uspevaju da organizuju svoje ponašanje u odnosu sa majkom da bi se osećala sigurno u situacijama stresa. Posebno je istraživače zabrinjavala činjenica što su mnoga deca svrstana u B kategoriju prikazivala takva ponašanja tokom procedure strane situacije, posebno u epizodi ponovnog spajanja. To su sledeća ponašanja: stereotipni pokreti, pogrešno usmerena ponašanja, kontradiktorna ponašanja, kočenje i zaleđivanje ponašanja (Waters, 1978; Mein, Solomon, 1990; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 1996; Van IJzendoorn, Schuengel, 1999). Suština ovakvog ponašanja je, prema Mein, pojava nerešivog straha, jer je figura mogući izvor opasnosti, ali i ujedno, mogući izvor nege (Mein, Solomon, 1990; Mein, Hesse, 1990). Strah je nerešiv, jer ne nestaje preusmeravanjem pažnje sa svog afekta na spoljašnja dešavanja (izbegavajuć obrazac), niti prilaženjem ka figuri (siguran) niti ambivalentnom strategijom (preokupiran obrazac). Dalje, Mein je pravilno pretpostavila da je taj strah u vezi sa ranijim gubitkom i traumom u oblasti odnosa sa figurom afektivne vezanosti.

Ainsworth je imala dve studentkinje koje su prvobitnu trokategorijalnu klasifikaciju (klasifikacija ABC) i kompletnu teoriju razvile u dva pravca koja se

razlikuju u pojedinim važnim delovima. Prva je Mein, koja je sa saradnicima razvila prvobitnu klasifikaciju afektivne vezanosti dodavši D kategoriju. Druga je Crittenden, koja je stvorila pristup klasifikaciji obrazaca afektivne vezanosti na osnovu kvaliteta interakcije jedinka-figura u pogledu zaštite selfa jedinke. Crittenden je ujedno promenila definisanje obrazaca afektivne vezanosti.

Prema pravcu teorije koji reprezentuje Main, detetovu dezorganizaciju ponašanja u odnosu sa figurom prouzrokovao je nedostatak strategije da se reguliše strah u kontaktu sa figurom (Main, Kaplan, Cassidy, 1985; Main, Hesse, 1990). Dezorganizovana vezanost je u ovoj koncepciji precizna kategorija koja sadrži pomenute kontradiktornosti i anomalije u ponašanjima deteta u odnosu sa negovateljem, obično majkom. Prema pravcu teorije čiji je glavni predstavnik Crittenden i koji je otelovljen kao DMM, dezorganizovanost vezivanja ispoljava se kao ponašanja tokom interakcije kojima dete pokušava da izađe na kraj sa figurom kao izvorom opasnosti. Ta ponašanja su pokušaj da se zaštiti od nje, a onda da uspostavi odnos sa njom kao figurom i ta ponašanja nisu organizovana u značenju afektivne vezanosti, ali predstavljaju izvesne stečene veštine samozaštite (Crittenden, 1999; Crittenden, 2005); na primer, kada se dete ``zamrzava`` ili pada na tlo pri ponovnom susretu sa figurom posle epizode razdvojenosti, što je uslovljeno ponašanje koje je instrument za izbegavanje napada od strane figure.

Strategije zaštite selfa u DMM su načini (stilovi ili obrasci) afektivnog vezivanja jedinke za figuru, kako je već rečeno. One su uvek pokušaj organizacije sopstvenog ponašanja u interakciji sa figurom, kada postoji promena organizma u pogledu budnosti. Stanja organizma u čijoj su osnovi **povećanje stepena budnosti** (*arousal*) i **negativni afektivni ton**, kao na primer, nezadovoljstvo usled nezadovoljene žudnje za negom, zatim, ljutnja, strah, bol (prema DMM; Crittenden, 2013), pokreću dete na organizaciju ponašanja u odnosu sa figurom za koju je vezano. Mein i Solomon, kao i drugi važni autori koncepta dezorganizovane vezanosti, pojavljivanje straha kod deteta su tretirali kao izvor dezorganizacije (Mein, Solomon, 1990; Mein, Hesse, 1990). Na prvi pogled ovo je teorijski kontradiktorno, jer opasnost pokreće organizaciju u smislu afektivnog vezivanja. Radi se o tome, da se u DMM naglašava kako se afektivno vezivanje odigrava u nekom fizičkom ili socijalnom kontekstu i da je strah, ili neka druga negativna emocija, pokretač organizovanog vezivanja kada je izazvan tim kontekstom, ali ne samom

figurom. Zato se teoretski kontekst deli na opasan, ili onaj koji inklinira aktiviranost organizma van optimalnog, i bezbedan kontekst, onaj koji vodi optimalnom stanju budnosti, kao uslovu zadovoljstva (*comfort*). Značaj figure je da svojim delovanjem transformiše opasan kontekst u bezbedan na mentalnom i fiziološkom nivou svoje afektivno vezane jedinice, u smislu vraćanja njenog arouzala na optimalni nivo.

Logično, visok nivo dezorganizacije afektivnog vezivanja imaju deca i adolescenti koji poseduju oblike A i C strategija koji se formiraju za dati razvojni period, zbog početnog neuklapanja strategija neselfa i strategija selfa. Tada ima više uslova da opada adekvatna responzivnost i senzitivnost negovatelja, ili da poraste stepen **nasilja** figure prema detetu. Primer za C strategije bi bio, kad ``pretnje`` ili ``bespomoćno ponašanje`` deteta u interakciji sa nedoslednom roditeljskom figurom, neće proizvoditi poželjan efekat u ranoj adolescenciji jer roditelji više ne reaguju kao ranije, primećujući da je njihovo dete sazrelo. Stoga će dete, a sada adolescent, kao i njegov roditelj, naučiti postepeno svoje strategije u kojima adolescent ``kažnjava`` svoje roditelje nekim svojim neuspehom ili ih ``zavodi`` uspehom, na primer u školi ili sportu. Primer za A strategije bi bio, kada strategiju povlačenja iz intimnih razgovora deteta, a sada adolescenta, o emotivno nabijenim iskustvima iz nove, srednje škole, roditelji počinju da primećuju i ne odobravaju (ovakvi roditelji znaju da treba da postupe kao roditelji pa da pitaju svoje dete o prilagođavanju, ali nemaju osetljivost za afekat deteta). Stoga adolescent počinje polako da se uči, kako da priča u skladu sa roditeljskim očekivanjima, jer u suprotnom sledi neki oblik neodobravanja ili kazne od strane roditelja (na primer tokom razgovora roditelji nameću šta njihov adolescent treba da oseća ili misli), dok roditelj uči kako da ispostavlja svoje zahteve svome adolescentu tako da ovaj da odgovor koji roditelj prihvata. U oba primera jednostavnije strategije A i C tipa iz detinjstva počinju se menjati kompleksnijim, a čija je suština ista. **U trenutku promena jednostavnijih A i C strategija složenijim, dezorganizacija vezivanja je najveća i ispoljava se kao slabije ostvarivanje funkcija afektivne vezanosti** (logično je da tada figura slabije služi za realizaciju funkcija afektivne vezanosti).

Organizovanost afektivnog vezivanja je prema Crittenden svojstvo, a prema Mein kategorija. Kao kategorija predstavlja negativan model i sebe i drugog, a kao svojstvo ukazuje na bitno smanjenje upotrebe figure za obavljanje funkcija afektivne vezanosti. Iz

oba prikazana pristupa klasifikacije afektivnog vezivanja može se izvući teza da se organizovanost kao svojstvo afektivnog vezivanja jedinke na uzrastu adolescencije i kasnije, pre svega ispoljava kao uverenje da orijentisanost prema figuri u trenucima potrebe ima vrednost za bezbednost ili za sigurnost. Upotreba bliskih osoba u realizaciji funkcija afektivnog vezivanja tokom adolescencije povezana je sa stepenom organizovanosti afektivnog vezivanja iz perioda detinjstva.

Bezbednost i sigurnost u afektivnom vezivanju

Crittenden ističe da je uspostavljanje bezbednosti jedinke kroz odnos sa figurom, bitak afektivnog vezivanja i naglašava da je doživljaj bezbednosti (*safety*) u odnosu na osećanje sigurnosti (*security*) važniji momenat za klasifikaciju i definisanje obrazaca afektivnog vezivanja. U najkraćem, bezbednost predstavlja stanje odnosa jedinka-sredina u kojem ja jedinke može da reguliše potrebe ličnosti, tj. - self zadržava optimalno funkcionisanje. Crittenden u svome radu *Danger and development: the organization of self protective strategies* (Crittenden, 1999), između ostalog, raspravlja o tome šta sigurnost predstavlja i u čemu je značaj sigurnosti kada je afektivno vezivanje u pitanju.

Odnos doživljaja bezbednosti, osećanja sigurnosti i afektivnog vezivanja može se predložiti na sledeći način. Sigurnost afektivnog vezivanja predstavlja kombinaciju unutrašnjih reprezentacija: pozitivan model sebe i pozitivan model drugog. Bezbednost je jedinkin doživljaj okoline u pogledu toga da li veličina opasnosti u njoj ugrožava njeno funkcionisanje i opstanak. Doživljaj bezbednosti u interakciji sa figurom unapređuje osećanje sigurnosti afektivno vezane jedinke. Doživljaj bezbednosti ujedno predstavlja efikasno regulisanje afekta, ali ne i uvek zadovoljenje potreba, tj. razlikuje se doživljaj bezbednosti (*safety*), od doživljaja zadovoljstva (*comfort*). Interakcija jedinka-figura vodi ka afektu koji je optimalan u konkretnoj sredini. Tako na primer, afektivno vezana jedinka može izvući iz interakcije sa svojom figurom bezbednost u opasnim kontekstima, ali ne i zadovoljstvo. Način sagledavanja figure i sebe zavisi i od doživljaja bezbednosti i od zadovoljstva, drugim rečima, od kvaliteta interakcije jedinka-figura ali i od konteksta u kojem se ona odigrava. Sigurnost je posledica načina uspostavljanja bezbednosti u

određenom kontekstu -sa promenom konteksta menjaju se u određenoj meri jedinkini doživljaji sebe i drugog, a da su obrasci interakcije jedinka-figura ostali u principu isti. Zato proučavanje načina usklađivanja ponašanja jedinke i njene figure tokom interakcije u funkciji sazrevanja i konteksta, vodi ka stabilnoj klasifikaciji organizacije te interakcije, tj. ka klasifikaciji afektivnog vezivanja. Kada se pak sigurnost uzme kao kriterijum podele afektivne vezanosti, mora doći do pojave da postoje različite distribucije frekvencija obrazaca afektivne vezanosti tokom različitih razvojnih doba u određenoj populaciji, jer se kombinacija određenih strategija selfa i neselfa koje stupaju u interakciju u različitim razvojnim dobima i kontekstima menja kao faktor sigurnosti afektivnog vezivanja. Jednostavno rečeno, suštinski isti obrasci interakcije jedinka-figura, mogu rezultirati drugačijim poimanjem i sebe i drugog u drugačijim kontekstima.

Svojstva figure i transgeneracijski prenos afektivnog vezivanja

Posebno važna dopuna pristupa DMM teoriji afektivnog vezivanja je davanje određene čvrstine argumentaciji za stabilnost i prenos afektivne vezanosti pomoću ukazivanja na razvojne puteve obrazaca afektivne vezanosti o kojima je već bilo reči. Prenošnje afektivne vezanosti transgeneracijski, prema teoriji afektivne vezanosti odvija se **preklapanjem** obrazaca ili *simetrično (ili identično)*, sa majke na dete, po smerovima: sigurna majka-sigurno dete; izbegavajuća majka -izbegavajuće dete; preokupirana majka -ambivalentno dete; bojažljiva majka -dezorganizovano dete (Stefanović-Stanojević, 2001; Van Ijzendoorn, 1992).

Međutim, DMM pristup pretpostavlja i *asimetrično (ili inverzno)* transgeneracijsko prenošenje ili prenošenje **uklapanjem** obrazaca afektivne vezanosti prema njihovoj komplementarnosti. Strategije A tipa majke pod određenim okolnostima mogu da budu komplementarne C strategijama deteta i obrnuto, strategije tipa C majke mogu biti uklopljive sa A strategijama deteta (Shah, Fonagy, Strathearn, 2010).

S obzirom na dimenzije iskustva koje su važne za formiranje dispozicionalnih reprezentacija možemo da ekstrahujemo neke opšte dimenzije ponašanja figure (koje su bitne za formiranje self protektivnih strategija). Ponašanje figure kao odgovor na signale

za negom jedinke, pa tako i strategija neselfa, ima sledeće bitne globalne dimenzije: 1) **uvremenjenost** reakcije figure sa promenama uzbuđenja u jedinki, to je uvremenjenost reagovanja sa afektom deteta, što podrazumeva osetljivost za pravi trenutak odgovora; 2) **redovnost odgovora** -figura je redovna ili neredovna u odgovaranju na signale; 3) **vrsta odgovora** kao smer na dimenziji sniženje ili povećanje budnosti organizma (*arousal*).

Ove dimenzije odgovora bazirane su na senzitivnosti i responzivnosti figure. U istraživanjima navedene dimenzije se ne mere neposredno, jer smo ih dobili uopštavanjem. U praksi pronalaze se merljivi pokazatelji interakcije koji ukazuju kakva je **senzitivnost i responzivnost figure afektivne vezanosti**. Kossow i Dunst, posebno baveći se pitanjem *šta je senzitivnost i responzivnost figure*, prikazuju spisak eksplicitnih i implicitnih pokazatelja senzitivnosti i responzivnosti negovatelja koji se koriste u različitim istraživanjima interakcije dete-negovatelj (Kossow, Dunst, 2008). Eksplicitni pokazatelji senzitivnosti i responzivnosti figure su: **sinhronicitet** u smislu recipročnosti akcija tokom interakcije, **zajedništvo** u smislu istovremenog deljenja istog emotivnog stanja, **kvalitet odgovora** u pogledu tačnosti, pravovremenosti i prihvatljivosti, **odgovornost** roditelja u pogledu podrške detetu da stupa u interakciju sa njim, **podržavanje stalnosti interakcije**, tj. podrška kontingenciji odnosa u smislu frekvencije odgovora na signale deteta; a implicitni pokazatelji su: fizički kontakt u pogledu kvaliteta i kvantiteta; saradnja u smislu poštovanja jednakosti učešća u zajedničkim zadacima; podrška u smislu dostupnosti, obezbeđivanja baze sigurnosti i involviranosti u aktivnosti deteta; pozitivna orijentisanost u smislu ispoljavanja pozitivnih emocija, topline i empatije; stimulacija u smislu ohrabrivanja i motivisanja deteta. Verujemo da se navedeni pokazatelji senzitivnosti i responzivnosti figure mogu primeniti sa adekvatnim prilagođavanjima na bilo koji tip afektivnih veza.

Senzitivnost i responzivnost figure određuju njeno ponašanje u interakciji sa vezanom jedinkom čiji je cilj uspostavljanje bezbednosti, odnosno regulacija afekta i postizanje osećanja sigurnosti jedinke na unutrašnjem planu. Prema teoriji afektivne vezanosti regulacija afekta je unutrašnji reprezent kontrole stepena opasnosti u okolini. Stanje aktiviranosti organizma koje predstavlja budnost (*arousal*) kao deo različitih emocionalnih stanja u nekoj sredini, može biti optimalno, tada je jedinka smirena ili zadovoljna na mentalnom planu. Može biti snažnije ili slabije od optimalnog. Sledeća

stanja u kojima postoji prekomeran stepen budnosti organizma javljaju se u situacijama kada se uključuje sistem afektivne vezanosti: žudnja za negom, ljutnja, strah i bol (Crittenden, 2013). Postoje stanja u kojima postoji snižen stepen arouzala kao deo situacija u kojima je jedinki potrebna njena figura afektivne vezanosti i to su: dosada, umor, spavanje, depresija.

Da bi figura u interakciji sa jedinkom mogla da deluje na regulaciju jedinkinog afekta, a u sklopu toga, na dovođenje jedinke do optimalnog stanja budnosti (*arousal*), figura sama u najboljem slučaju treba da ima sledeće odlike: 1) da je u stanju da reguliše svoje stanje budnosti tako da ga dovede do optimalnog nivoa tokom interakcije sa jedinkom; 2) da ima potencijal da: a) prepozna emocionalno stanje jedinke koja je za nju vezana, b) da razume razloge njenog stanja, c) da ima sposobnost da komunicira sa jedinkom, d) da može da interpretira njeno stanje na način koji omogućava zaštitu od okolnosti koje izazivaju gubitak optimalnog nivoa budnosti i e) da je voljna da tu interpretaciju prenese svojoj vezanoj jedinki. Navedene odlike su aspekti mentalizacije i refleksivne funkcije selfa. **Mentalizacija** predstavlja proces, a **kapacitet za mentalizaciju** potencijal individue da valjano protumači sopstveno ili tuđe ponašanje, povezivanjem opaženog ponašanja sa mentalnim osobinama i procesima kao faktorima koji ga određuju. **Refleksivna funkcija selfa** odnosi na psihološke procese koji omogućavaju mentalizaciju (Fonagy, 1993; Fonagy, Target, 1997; Fonagy, 2006; Dimitrijević, 2007; Vukosavljević-Gvozden, Hanak, 2007). Refleksivnu funkciju dete internalizuje u ranom odnosu sa majkom i da ova funkcija selfa omogućava detetu, između ostalog, da razlikuje svoj unutrašnji svet od unutrašnjeg sveta drugog. Na primer, trogodišnje dete već uspeva da uoči nameru majke da se udalji na neko vreme, jer kreće na posao, pa upoređuje nameru majke sa svojom željom da ostane s njom. Razvoj refleksivne funkcije je osnova za razvoj faze afektivnog vezivanja koji nazivamo ciljem usmeravano partnerstvo. Između ostalog, mentalizacija i refleksivna funkcija selfa su bitan činilac empatije, u smislu neposrednog doživljaja mentalnog stanja druge osobe, kao i metakognicije, u smislu spoznaje i upravljanja sopstvenim kognitivnim procesima.

U bilo kom razvojnom dobu različite strategije zaštite selfa su pod delovanjem variranja navedenih globalnih odlika figure putem njenih strategija ponašanja (strategije selfa i neselfa su u odnosu međusobnog delovanja). Kada su u pitanju B strategije zaštite

selfa, onda je odgovarajuća figura ona koja je prilikom reagovanja na signale uvremenjena, redovna i smanjuje stres (obezbeđuje optimalan nivo stanja budnosti).

Kada su u pitanju C strategije, odgovarajuća figura je povremeno neuvremenjena i neredovna, što je karakteristika majke koja ima i sama ambivalentan obrazac afektivne vezanosti i koristi strategije C tipa. Neuvremenjenost i neredovnost su osnovni sastojci nedoslednosti ili nepredvidivosti njene nege ali kvalitet njenog odgovora umanjuje stres, mada dete pokazuje ljutnju u kontaktu radi zadovoljenja žudnje za negom, jer je frustrirano njenom nedoslednošću (što ukazuje na ambivalentnost preokupiranog obrasca afektivnog vezivanja deteta). Međutim, negovatelj može ujedno da bude netolerantan na negativni afekt deteta tako da jako kažnjava dete, pa će dete razviti strategije A tipa. Tako će strategije majke tipa C biti u nekim slučajevima uklopljene sa strategijama deteta tipa A, što je jedan oblik inverznog transgeneracijskog prenosa.

Kada su u pitanju strategije A tipa, figura je predvidivo neuvremenjena i predvidivo stalna u davanju odgovora koji nisu adekvatni (praktično je dosledno neresponzivna). To se dešava, na primer, zbog neadekvatne samoregulacije afekta figure ili njene slabe refleksivne funkcije selfa. Međutim, ta neadekvatnost figure može biti izazvana na različite načine. Neadekvatnost odgovora može biti podstaknuta depresijom negovatelja ili nekim drugim sniženjem njene spremnosti da reaguje; onda koercivne strategije deteta, u smislu jačanje signala i frekvence signala za negom koji su upućeni negovatelju, mogu pomoći da interakcija negovatelj-dete profunkcioniše. Na taj način A tip majke biva uklopljen sa C tipom deteta, što je drugi oblik inverznog transgeneracijskog prenosa. Važna napomena je da je u pitanju prenos strategija zaštite selfa, dakle koncept različit od koncepta obrasca afektivne vezanosti iz četvorokategorijalne podele. Ipak, ovakva teoretska osnova omogućila je da se uoči zbog čega su dobijeni rezultati koji govore o delimičnoj nestabilnosti transgeneracijskog prenosa kada su nesigurni obrasci afektivne vezanosti u pitanju (postoje nalazi da se nesigurni obrasci slabije transgeneracijski prenose; Shah, Fonagy, Stratehearn, 2010).

Način prenošenja stila afektivnog vezivanja iz primarne u sekundarnu vezu

Kontinuitet kvaliteta afektivnog vezivanja od primarne ka sekundarnim figurama elementarna je teza teorije afektivne vezanosti. Ova teza je najviše potvrđivana između kvaliteta afektivne vezanosti za roditelje u ranom detinjstvu i afektivne vezanosti u partnerskom odnosu odraslih partnera (Belsky, Cassidy, 1994; Benoit, Parker, 1994; Belsky; 2005). Mnoga empirijska istraživanja i drugi radovi ukazuju, između ostalog, da se kontinuitet kvaliteta afektivnog vezivanja održava i od ranog detinjstva do adolescencije (Bowlby, 1969; Greenberg, Armsdeen, 1987; Ainsworth, 1989; Mayeseless, Wiseman, Hai, 1998; Hazan, Zeifman, 1999; Wilkinson, 2004; Stefanović-Stanojević, 2011). Osnovna odbrana ove teze podrazumeva da formirani sistem afektivne vezanosti kao psihički i neurofiziološki sklop može da biva angažovan pod delovanjem unutrašnjih radnih modela istog kvaliteta kao oni modeli što su formirani u ranom detinjstvu (videti sliku 1). Rano detinjstvo je prema tome kritični period u kojem se pravi prototip stila afektivnog vezivanja i sistem afektivnog vezivanja.

Prema drugom modelu koji se može nazvati **kompetitivnim modelom afektivnih veza**, moguće je formiranje unutrašnjih radnih modela sekundarne afektivne veze koji su po kvalitetu različiti od primarnih unutrašnjih radnih modela (Steinberg, Silverbeg, 1986; Mayeseless, Wiseman, Hai, 1998; Basarić-Vukelić, 2010). Obrazloženje ove teze podrazumeva da je moguće stvaranje drugačijih unutrašnjih radnih modela od onih koji su formirani u ranom detinjstvu, a koji regulišu sistem afektivne vezanosti, koji je pak stvoren još tada kao psihička i neurofiziološka struktura. Ovaj se model naziva i **kompensatorskim modelom afektivnih veza**, kada govorimo o značaju vršnjačke vezanosti za *zdravlje i prilagođenost ponašanja adolescenata*. Naime, unutrašnji radni modeli iz vršnjačkog odnosa koji na bolji način regulišu sistem afektivne vezanosti postaju konkurencija starim unutrašnjim modelima iz odnosa sa roditeljima, govoreći iz psihološkog i neurofiziološkog ugla, dok u pogledu značaja bliskih socijalnih relacija, adolescentu vršnjačka veza postaje značajnija od odnosa sa roditeljima kao faktor zdravlja i razvoja.

Prema trećoj koncepciji, koja se naziva **nezavisni model afektivnih veza**, vršnjačke afektivne veze imaju zasebne unutrašnje reprezentacije koje mogu, ali i ne

moraju biti slične sa unutrašnjim radnim modelima afektivne vezanosti koji su formirani u detinjstvu u odnosu sa primarnim negovateljem. Međutim, u odnosu na kompetitivni model, u ovom modelu vršnjačke veze su drugačije od veza sa roditeljima i kao bihevioralno-motivacioni sistemi ponašanja, što znači da imaju drugačije psihičke funkcije i neurofiziološke mehanizme (Furman, Simon, 1999; Collins, Sroufe, 1999; Freeman, Brown, 2001; Oliva, Parra, 2002; Schaffer, 2004). Prema ovoj koncepciji jedinka tokom razvoja gradi tri zasebna modela bliskih odnosa: model odnosa sa roditeljem; model odnosa sa prijateljem ili prijateljicom, model odnosa sa partnerom ili partnerkom. Crowell, Fraley i Shaver nalaze da se afektivna vezanost za vršnjake po svom kvalitetu razlikuje od afektivne vezanosti za roditelje i da unutrašnje reprezentacije ova dva oblika vezanosti postoje nezavisno u individui (Crowell, Fraley, Shaver, 1999). No, nalazi ukazuju da na kvalitet romantičnih afektivnih veza adolescenata deluju oba tipa iskustva - i iz odnosa sa roditeljima i iz odnosa sa bliskim prijateljima (Connolly, Johnson, 1996; Furman, 1999; Furman, Shafer, 2002).

Potencijalno korisna koncepcija koja se nadovezuje na prethodnu, a primenjuje se u domenu porodičnih odnosa, predstavlja **model socijalnih relacija** (Buist, Dekovic, Meeus, van Aken, 2002, Buist, Dekovic, Meeus, van Aken, 2004; Cook, Kenny, 2005; Buist, Reitz, Dekovic, 2008). Prema ovome modelu, svaki tip bliskih socijalnih relacija je aspekt sistema socijalne grupe koji deluje kao faktor kvaliteta afektivne veze (u konkretnim istraživanjima to je porodica kao sistem i afektivne veze u okviru porodice). Značenje porodičnih relacija koje članovi porodice usvajaju obično obuhvata brigu i podršku, primer porodične norme je da se međusobno njeni članovi brinu i pomažu. Tako će na primer, kvalitet afektivnog vezivanja između siblinga biti pod određenim uticajem značenja tipa relacije sibling-sibling, zatim, realnog kvaliteta interakcije između siblinga koje je pod delovanjem senzitivnosti i responzivnosti oba siblinga, kao i afektivne veze sa majkom u smislu transfera postojećih unutrašnjih modela iz ranog odnosa. Tako se može određenim složenim istraživačkim postupcima, proučiti aktuelna afektivna vezanost i u drugim bliskim odnosima.

Izneli smo do sada koncepcije koje sve u manjoj ili većoj meri podrazumevaju da postoji izvesno delovanje načina afektivnog vezivanja jedinke iz ranog detinjstva ka različitim bliskim odnosima koji tokom života slede, tj. mogućnost da postoji

podudarnost načina afektivnog vezivanja. Međutim, za razvoj i promene afektivne vezanosti u adolescenciji važno je pitanje kako, odn. na koji način, prvi bliski odnosi deluju na naredne.

Objašnjenje ovog delovanja obično ide na sledeći način. Posle treće godine života deteta razvijaju se sve složeniji verbalno kodirani oblici unutrašnjih radnih modela sebe i drugog. Ove kognitivno-emocionalne strukture poslužiće kao osnov za početak narednih afektivnih veza i trpeće promene. Na primer, iz odnosa sa oba roditelja dete je razvilo uverenja i osećanja koja se, u najkraćem, odnose na to da je ono dostojno ljubavi bliske osobe i da je, s druge strane, bliska osoba adekvatan oslonac i podrška. Početak formiranja sledeće veze na psihološkom planu predstavlja primenu modela u novom kontekstu i sledstveno, akomodacije postojećeg modela i asimilacije novog iskustva. Ta primena pređašnjeg iskustva iz afektivnih veza koje se nalazi u pamćenju, ispoljava se kao upravljanje sopstvenog ponašanja na osnovu očekivanja od sebe i drugog u aktuelnoj afektivnoj vezi.

Ovakvo objašnjenje delovanja ranog iskustva u pogledu afektivne vezanosti ima nekih teškoća. Prvo, razvoj sekundarnih afektivnih veza ima svoje trajanje (Hazan, Zeifman, 1994), koje u početnim fazama ne odgovaraju ovakvoj primeni ranijeg iskustva iz afektivnih veza, jer zbog čega bi u preafektivnom periodu i potom fazi prenošenja funkcije blizine, delovale reprezentacije afektivne vezanosti u vidu očekivanja od sebe i drugog koja se odnose na ranije formiranu, potpunu (primarnu) vezu koja ima sve poznate funkcije. Opis prenošenja stila afektivne vezanosti u kojem se tvrdi da uopštena očekivanja od sebe i drugog kao aspekt unutrašnjih modela traju i u narednoj vezi, obično ne objašnjavaju detaljno zbog čega su unutrašnji radni modeli regulativi uloge u narednoj vezi, tj. kako se uključuju kao kognitivne šeme ili koji su njihovi dinamički momenti. Drugo, ukoliko se afektivne veze u porodici razlikuju prema kvalitetu, problem je šta se prenosi u naredne, sekundarne vršnjačke veze, na primer, ukoliko postoji drugačiji stil vezivanja za majku i za oca, što neka istraživanja pokazuju da je moguće (Main, Weston, 1981; Fox, Kimmerly, Shafer, 1991). Treće, postoji empirijski dokazi da iskustva iz ranijih veza, deluju na presvesnom nivou u pogledu opažanja i tumačenja iskustava u aktuelnoj vezi (Mikulincer, 1998; Crittenden, 1999; Mikulincer, Shaver, Pereg, 2003; Crittenden, 2005; Mikulincer i sar., 2009), što nas dovodi do mišljenja da je

iskustvo iz ranijih veza pohranjeno u memoriji na drugačiji način i sa drugačijim razlogom prenošenja, nego što su to unutrašnji radni modeli shvaćeni samo kao semantička i epizodička forma pamćenja.

Prema DMM koji je dala Crittenden, razvijaju se različiti memorijski sistemi koji regulišu ponašanje u interakciji sa figurom tako što deluju na način procesuiranja informacija i tip iskustva koje će se uzimati u obzir prilikom izbora svog ponašanja tokom interakcije sa figurom afektivne vezanosti. Dispozicionalni reprezentacijski modeli određuju presvesno najpre, tip iskustva koje će biti važno za formiranje radnog modela sa bliskom osobom (Crittenden, 1999; Crittenden, 2005). Dispozicionalni reprezentacijski modeli koji određuju sigurnu afektivnu vezanost osobe, predstavljaju početne unutrašnje uslove da ona lakše zapaža i veći značaj pridaje činionicima interakcije sa budućom bliskom osobom kao što su signali i znaci poverenja, otvorene i recipročne komunikacije, saradnje i međusobnog uvažavanja; dok dispozicionalni reprezentacijski modeli koji karakterišu osobe sa nesigurnom afektivnom vezanošću, predstavljaju uslove da u interakciji sa budućom bliskom osobom, osoba zapaža lakše i veću važnost pridaje signalima i znakovima nepoverenja, nerecipročne i neiskrene komunikacije, nesaradljivosti i međusobnog neuvažavanja. Nova iskustva u sekundarnoj vezi puniče sadržajem oformljene memorijske sisteme koji zadržavaju stari način rada. Postepeno pod uticajem konteksta i figure, razviće se reprezentacije sebe i drugog koji će proizvoditi ponašanja koja su organizovana u odnosu sa figurom, tako da self bude zaštićen. Nužan aspekt organizacije ponašanja oko figure u situacijama potrebe je upotreba konkretne figure radi ostvarenja funkcija afektivne vezanosti. Efikasna upotreba figure je dinamička sila ustrojstva memorijskih sistema afektivne vezanosti koja omogućava njihovu integrisanost, rad i postojanje kroz bliske odnose i kroz vreme.

S toga, načini ponašanja koji će činiti obrazac afektivne vezanosti ili strategije zaštite selfa, zavise od bezbednosti koja se dobija organizacijom odnosa sa figurom, pa time i doprinosa date figure u kontekstu razvoja. **Ukoliko se određenom strategijom zaštite selfa postizala organizacija odnosa sa figurom tako da se dobijala bezbednost, te dimenzije afektivne vezanosti, imaju veću šansu da se prenesu, bez obzira da li je reč o sigurnoj ili nesigurnom modalitetu afektivne vezanosti.** U praksi to znači da aspekti unutrašnjih radnih modela, kao reprezentanti aktuelnog doživljavanja i

ponašanja u jednoj afektivnoj vezi imaju veću šansu da postoje i u sledećoj afektivnoj vezi ukoliko su u ovom pogledu bili korisni za jedinku.

Funkcije, snaga i transfer afektivne vezanosti

Afektivna vezanost se aktivira u stresnim situacijama kada je jedinki potrebna pomoć ili podrška, radi adaptacije na stresne okolnosti i u krajnjoj liniji radi opstanka. Može se reći da je podrška u preživljavanju, tj. održanje bezbednosti (*safety*), osnovna funkcija afektivne vezanosti. Postoji u sistemu afektivne vezanosti više komponenti koje obezbeđuju osnovnu funkciju zaštite (Ainsworth, 1991; Hazan, Zeifman, 1999; Feeney, Hohaus, 2001; Bowlby, 2011), pa se tako govori o sledećim njenim komponentama: traženje *blizine*, *održavanje blizine* i *protest zbog razdvajanja*, *sigurno utočište* ili *sklonište*, *sigurna baza*. O funkcijama afektivne vezanosti biće više reči u delu o prenosu afektivne vezanosti.

Kako svaka od ovih komponenti ujedno ima određen zadatak koji obavlja, o ovim istim izrazima se piše i kao o funkcijama afektivne vezanosti. Obično se prve dve komponente smatraju sa jednom svrhom -svrhom očuvanja blizine, pa govorimo samo o funkciji blizine (*proximity seeking*). Istraživači prenosa afektivne vezanosti smatraju da se afektivna vezanost prenosi postupno sa primarne u nove afektivne veze, funkcija po funkciju, počev od traženja blizine, preko sigurnog utočišta do baze sigurnosti i da je za to kod većine ljudi potreban period od najmanje dve godine između seksualnih partnera, ili oko pet, kada se radi samo o prijateljskom odnosu (Bowlby, 1969; Bowlby, 1973; Bowlby, 1988; Ainsworth, 1991; Hazan, Zeifman, 1994; Hazan, Zeifman, 1999; Freeman, Brown, 2001; Vukelić-Basarić, 2010).

AFEKTIVNE VEZE I SAMOPOIMANJE ADOLESCENATA

Razvojni zadaci adolescencije, bliski odnosi i samopoimanje

Jedan od centralnih problema mladosti svake individue u savremenom društvu je sticanje lične autonomije u odnosu na primarnu porodicu koje teče zajedno sa stvaranjem relativno stabilnog ličnog identiteta. Iskustvo bliskih ili važnih interpersonalnih odnosa, samopoimanje i formiranje identiteta tokom adolescencije su u snažnom odnosu međuzavisnosti. Formiranje novih i regulisanje postojećih bliskih odnosa predstavlja istovremeno i razvojni zadatak i mogući izvor podrške za uspešno rešavanje ostalih razvojnih zadataka adolescencije. Iskustvo bliskih odnosa i opažanje ocene sopstvenih ličnosnih potencijala od strane značajnih drugih, predstavljaju faktore koji deluju na self koncept adolescenata, ali i obrnuto (Brownfield, Thomson, 2005; Östgård-Ybrandt, 2003).

Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji adolescent stoji pred sledećim razvojnim zadacima: ``adaptacija na anatomske i fiziološke promene koje nastaju u pubertetu i integracija zrele seksualnosti u lični model ponašanja; progresivna rezolucija ranijih formi emocionalne privrženosti roditeljima i porodici i razvoj kroz odnose sa vršnjacima, uz povećanje sposobnosti za stvaranje intimnih interpersonalnih odnosa; uspostavljanje ličnog identiteta u koji se ugrađuje seksualni identitet i odgovarajuće društvene uloge; korišćenje obogaćene intelektualne kompetencije, uz građenje i usvajanje šireg pogleda na svet i društvo; razvoj sposobnosti za profesionalne aktivnosti i provođenje slobodnog vremena, sa postepenim opredeljivanjem za one koje su od koristi i pojedincu i zajednici``, prema Stanulović-Kapor (Stanulović-Kapor, 1988, str. 46). Vidimo da su promene koje se tiču bliskih odnosa predstavljene kao važan razvojni zadatak adolescencije. Navedeni razvojni zadaci se ostvaruju kroz interakciju sa važnim osobama iz okruženja adolescenta, a neki od tih odnosa jesu ujedno i afektivne veze. Odnosi u primarnoj porodici, posebno sa roditeljima, imaju veliki značaj za uspeh u rešavanju razvojnih zadataka adolescencije.

Neretko se period adolescencije ili mladosti nazivao burnim periodom života pojedinca, ne samo zbog pomenutih promena u biološkom, psihičkom i socijalnom

funkcionisanju, već posebno u smislu sukoba sa autoritetima, posebno roditeljskim. Ipak, u ovom periodu života kod najvećeg broja porodica sa adolescentom u našoj civilizaciji, dešava se manje ili više uspešno korigovanje porodičnih uloga. Roditelji se ne doživljavaju više kao autoritet koji samostalno, bez učešća deteta, određuje pravila ponašanja. Adolescent počinje da sve više učestvuje u odlučivanju, a roditelj podstiče i prihvata saradnju. Postoje oblasti života u kojima roditelji zadržavaju potpuni uticaj, ali je u adolescenciji poslušnost voljna i često postignuta dogovorom, a ne bespogovorna kao ranije (Grotevant, Cooper, 1985; Kapor Stanulović, 1988; Ryan, Lynch, 1989; Lynch, Cicchetti, 1997). U pogledu pitanja koja se neposredno tiču adolescenta, adolescent dobija više samostalnosti, autoritet postaje obostran i rešenje tih pitanja je plod saradnje sa roditeljima. Roditelji tokom adolescencije kod većine ostaju najcenjeniji savetodavci za dugoročne planove i važna životna pitanja (Savin-Williams, Berndt, 1990). Adolescent najčešće u dogovoru sa roditeljima rešava životna pitanja kao što je dalje školovanje, izbor zanimanja i sl. U razgovorima o različitim pitanjima, mogu da postoje razlike u ulogama roditelja, češće očevi razgovaraju sa svojim adolescentom o profesionalnoj budućnosti, uspehu u školi i sl., dok majke češće nego očevi razgovaraju o emotivnim vezama i intimnim temama. U komunikaciji sa roditeljima postoje informacije iz privatnog života koje do njih ne stižu i o kojima adolescent samostalno razmišlja.

Smatralo se približno do sedamdesetih godina prošlog veka da adolescenti treba da tokom adolescencije u potpunosti povuku svoju vezanost sa roditelja i prebace je na vršnjačke figure. Danas se smatra da adolescenti treba da održavaju povezanost sa roditeljima dok stižu individualnost i autonomiju (Hoffman, 1984; Bloss, 1985; Grotevant, Cooper, 1985; Doyle, Morreti, 2000). Stoga, većina adolescenata nema nepovoljne centralne aspekte self koncepta kao posledicu procesa formiranja ličnog identiteta tokom adolescencije (Savin Williams, Demo, 1984).

Wel, Linssen i Abma nalaze u trogodišnjem longitudinalnom istraživanju u Holandiji na uzorku od 1688 ispitanika, koji je obuhvatao 730 momaka i 958 devojaka uzrasta od 12 do 24 godine (na kraju ispitivanja su imali od 15 do 27 godina), da na opšte blagostanje ispitanika pozitivno deluju podržavajući odnosi sa roditeljima, kao i da većina ispitanika održava tokom adolescencije uglavnom stabilno dobar odnos sa roditeljima. Normalan pad snage afektivne vezanosti za roditelje tokom adolescencije

uzrokovan je težnjom ka samostalnosti, što podrazumeva, između ostalog, intimnost i traženje podrške u novim afektivnim vezama (Marvin, Britner, 1999).

Redefinisanje odnosa sa roditeljima tokom adolescencije obično se dovodi u vezu sa procesom individuacije i separacije (Todorović, 2005; Meeus, Iedema, Maasen, Engels, 2005). **Separacija adolescenta** je proces kojim se adolescent oslobađa zavisnosti od roditelja, a istovremeno ostaje sa njima u vezi. Podrazumeva postepeno preuzimanje odgovornosti za sopstvene akcije i izgradnju sopstvenog nezavisnog selfa, uz poštovanje ličnosti roditelja. U adolescenciji, roditelji se deidealizuju i sagledavaju kao ličnosti sa dobrim i lošim stranama, a ne više kao samo roditeljske figure (Joo, 2005). Proces separacije ima tri faze. U prvoj fazi, adolescent doživljava osećanje različitosti od roditelja i potrebu da odbaci mnoge od njihovih uticaja, saveta i predloga. Idealizovana roditeljska slika nestaje, kako je već rečeno, a sa time započinje reevaluacija već prihvaćenih roditeljskih stavova i vrednosti. U drugoj fazi, adolescent isprobava sopstvene odluke i ne trpi kritike, kroz eksploraciju socijalnih uloga u koje ulazi. U trećoj fazi nastaje ponovo zbližavanje mlade osobe, kao samostalne osobe, sa roditeljima pod uslovima koji su rezultat dogovora. Individuacija predstavlja aspekt ovog procesa koji podrazumeva razvoj identiteta jedinke. Proces individuacije u adolescenciji može se uočiti i u prijateljskim vezama i podrazumeva prelaz iz prijateljskih veza zasnovanih na zajedničkom identitetu vršnjačke grupe ka vezama u kojima se prijatelji prihvataju uz punu svest o različitosti.

Danas se smatra da su procesi separacije i individuacije odvojeni procesi koji teku paralelno. Individuacija je proces koji se neposredno vezuje za formiranje identiteta. Dva su aspekta glavna formiranja identiteta kako tvrde nastavljači koncepcije koju je dao Marcia tako što je razradio Eriksonovo učenje: 1) **eksploracija** razvojnih mogućnosti u određenom domenu (na nivou ličnosti misli se na proveru uverenja i ciljeva u datoj oblasti života adolescenta; na nivou socijalnih relacija, misli se na slobodan izbor i samoispitivanje određenih uloga i načina regulisanja ponašanja u ulozi, na primer, u porodici, školi, prijateljskoj grupi, na poslu itd.); 2) svestan izbor i prihvatanje neke od tih mogućnosti što predstavlja **individualnu posvećenost** (Marcia, 1966; Meeus, Iedema, Maasen, Engels, 2005). Eksploracija i posvećenost su osnovni aspekti individuacije i momenti formiranja identiteta, a odnose se uvek na određeni socio-kulturni domen života

i razvoja osobe (praktično govoreći, odnosi se na aktivnost u socijalnim ulogama, kao i na formiranje selfa u odnosu na različite socio-kulturne domene). Ovi momenti mogu proizvesti četiri moguća statusa identiteta koji se ispoljavaju kao: 1) **konfuzija identiteta**, što predstavlja stanje kada nema posvećenosti bez obzira da li je adolescent aktivan ili nije u eksploraciji određenog domena (nema pokušaja posvećenosti); 2) **zaključeni ili preuzeti identitet**, što predstavlja stanje kada je adolescent prihvatio posvećenost iz nekog razloga u gotovom obliku, a da nije prethodno istraživao mogućnosti (obično zbog prisile značajnih osoba); 3) **moratorijum na identitet**, što znači da nema čvrste posvećenosti ili je ona nejasna, ali postoji aktivna eksploracija mogućnosti; 4) **formirani identitet**, što znači da je osoba prihvatila posvećenost posle perioda eksploracije. Smatralo se da separacija od roditelja omogućava ovu eksploraciju, time i individuaciju mladih, pa da su zato separacija i individuacija dve strane istog procesa. Međutim, Meeus i sar. su pretpostavili da su individuacija i separacija dva odvojena, ali i povezana procesa i napravili jedno vrlo respektabilno istraživanje na uzorku od **1303 adolescenata muškog pola i 1511 ženskog pola, uzrasta od 12 do 24 godine**. Nalazi tog istraživanja posredno ukazuju na vezu razvoja afektivne vezanosti i formiranja identiteta. Separacija se analizira i rastače na više tokova razdvajanja adolescenta od roditeljskih vrednosti koji se u praksi pokazuju kao podrška adolescentu u nekoj od socijalnih uloga adolescenta, na primer ispoljava se kao roditeljske instrukcije kako se vladati i čemu težiti u relaciji sa prijateljima ili u školi i na poslu. Ova roditeljska podrška adolescentu u socijalnim ulogama bliska je funkcijama afektivne vezanosti. Globalno uzev, nalazi pokazuju da **roditeljska podrška doprinosi posvećenosti u školsko/poslovnoj sferi života i emocionalnoj prilagođenosti; ali i da roditeljska podrška ravnomerno opada sa godinama, kao i korelacija roditeljske podrške sa emocionalnom prilagođenošću**, što ukazuje na proces separacije. Suprotna pojava se događa kada je identitet u pitanju, jer kako adolescencija odmiče, **posvećenost u prijateljskoj i školsko/poslovnoj ulozi raste, kao i korelacija posvećenosti sa emocionalnom prilagođenošću**. Dešava se dvostruka manifestacija individuacije: prva je da posvećenost raste od rane do kasne adolescencije; druga je da tokom adolescencije raste pozitivno delovanje posvećenosti na emocionalnu prilagođenost. No, kada je eksploracija u pitanju kao aspekt individuacije, ovakav dvostruki efekat nije nađen.

Stepen eksploracije se takođe povećava sa godinama, a njena veličina je negativno korelirana sa emocionalnom prilagođenošću. Postoji sve veća potraga za novim stilovima života i novim posvećenostima tokom adolescencije s jedne strane, ali i nesigurnost u postojeće stanje posvećenosti, kako pišu autori istraživanja. Zato, roditeljska afektivna vezanost kao sistem koji podržava adolescenta u naporima ka formiranju identiteta i autonomiji ima značaj tokom čitave adolescencije. U ranoj adolescenciji, ciljem korigovano partnerstvo kao period razvoja afektivne vezanosti za roditelje dostiže svoj vrhunac, onda se funkcija blizine prebacuje na vršnjački bliski odnos, stvarajući osnovu za prenos ostalih funkcija afektivne vezanosti. Roditeljska baza sigurnosti tokom adolescencije ostaje značajna (Stefanović-Stanojević, 2011), iako se bliskost pomera od roditelja ka vršnjačkim figurama, kako adolescencija odmiče (Laursen, Williams, 1997).

Ima istraživanja u kojima se nalazi da adolescenti nejednako koriste relaciju sa ocem i relaciju sa majkom kao izvore podrške (Hunter, Youniss, 1982; Youniss, Smollar, 1985; Newman, 1989; Noller, Calan, 1990; Mayselles, Wiseman, Hai, 1998). U tim radovima ukazuje se da adolescenti češće koriste odnos sa majkom kao izvor podrške kada ima zatreba, nego sa ocem, kao i da su adolescenti sa majkom bliskiji. Pored toga, u nekim istraživanjima pokazalo se da se odnos između adolescenata i roditelja razlikuje u zavisnosti i od pola adolescenata i od pola roditelja (Hunter, Youniss, 1982; Youniss, Smollar, 1985; Paterson, Field, Pryor, 1994; Freeman, Brown, 2001; Vukelić Basarić, 2010). Ukazuje se da momci odnos sa ocem doživljavaju kao važniju podršku nego odnos sa majkom, dok je kod devojaka obrnuto. Međutim, nalazi ukazuju da devojke češće nego momci upotrebljavaju relacije sa roditeljima radi podrške, pa su stoga bliskije sa roditeljima (Youniss, Smollar, 1985; Newman, 1989; Noller, Callan, 1990; Mayselles, Wiseman, Hai, 1998;). Takođe, nalazi upućuju da devojke češće nego momci koriste vršnjačke veze radi podrške (Sharabany, Gershoni, Hoffman, 1981; Berndt, 1982; Monck, 1991; Shulman, Scharf, 2000).

Vršnjaci postaju postepeno bitan oslonac, sa kojima adolescent deli i rešava probleme, sa kojima gradi zajedništvo, lojalnost i bliskost. Kako je već rečeno, u adolescenciji nastaju nove figure vezanosti van porodice (Adams-Price, Green, 1990). Adolescent teži da isproba različite nove uloge i proveriti njihovu prikladnost sebi, pri

tome razmenjuje iskustva sa bliskim prijateljima, obično vršnjacima. Sa povećanjem intelektualnih mogućnosti, jer ovladava apstraktnim mentalnim veštinama i formalnim operacijama, adolescent može da stvori uverenja, stavove i vrednosti o pojedinačnim važnim pitanjima o društvu i svetu u celini, što će mu poslužiti kao okvir prilagođavanja u društvenoj zajednici. Vršnjački bliski odnosi imaju ulogu tokom rešavanja razvojnih zadataka koji se odnose na prilagođeno upravljanje sopstvenom seksualnošću, razvijanje socijalne kompetentosti, razvijanje šireg pogleda na društvo, kao i na organizaciju provođenja slobodnog vremena. Vršnjačka socijalna uloga je važan činilac samopoiimanja i formiranja identiteta adolescenta (Kapor Stanulović, 1988; Ćurčić, 1997; Allen, Land, 1999; Ćurčić, 2001). Stoga, vršnjake zbližava pomoć u rešavanju ovih pitanja, ali za razliku od odnosa sa roditeljima, odnos između vršnjaka je ravnopravan i recipročan, pa adolescenti stižu i iskustvo kako je to biti figura, a ne samo jedinka koja je afektivno vezana. Međutim, na socijalnu kompetentnost koja se razvija u vršnjačkim bliskim odnosima, povoljno deluje siguran kvalitet veze sa roditeljima tokom detinjstva (Waters, Wippman, Sroufe, 1979; Way, Cowal, Gingold, 2001; Weimar, Kerns, Oldenburg, 2004).

Korisnu teoriju razvoja vršnjačkih odnosa i grupa, daje sociolog Dunphy (Dunphy 1963). U preadolescenciji postojale su istopolne vršnjačke dijade i grupe od nekoliko članova ili klike, čija se kohezivnost bazirala na zajedničkim ciljevima u pogledu igre i zabave. U ranoj adolescenciji istopolne klike formiraju polno mešovite nešto veće grupe, dešava se interakcija istopolnih klica, potom, približno u srednjoj adolescenciji u okviru polno mešovitih grupa istaknutiji članovi istopolnih klica formiraju heteroseksualne dijade, te nastaju grupice koje čine prvi parovi, kao proizvod razonode, ispitivanja seksualnosti i postizanja popularnosti u grupi. U sledećoj fazi, koja približno odgovara poznoj adolescenciji, vršnjačka grupa je obično složena od više heteroseksualnih dijada; a u poslednjoj fazi -periodu dezintegracije vršnjačke grupe, koja približno odgovara ranoj zrelosti, parovi odlaze iz grupe svojim zasebnim životnim putem. Najvažnije je da opisani put života vršnjačke grupe reprezentuje period u kojoj se menjaju dominantni faktori njene kohezivnosti: vršnjaci su u prijateljskoj grupi zbog igre i zabave tokom detinjstva, zbog provođenja slobodnog vremena i zajedničkih interesovanja tokom rane i srednje adolescencije, zbog formiranja zrele intimnosti sa partnerom ili partnerkom u

poznoj adolescenciji i ranoj zrelosti, kada se grupa dezintegriše, ostaju samostalne dijade kao osnove budućih porodica.

Socijalni život većine adolescenata će u svakom periodu mladosti imati istopolna prijateljstva (Collins, Gleason, Sesma, 1997), koja su više razvojno podržavajuća u ranoj i srednjoj adolescenciji od heteroseksualnih prijateljstava, ali će heteroseksualna prijateljstva biti postepeno sve zastupljenija i intimnija, zato i važnija u smislu podrške, kako se adolescencija odvija (Buhrmester, Furman, 1987; Johnson 2004). Kvalitet afektivne veze sa vršnjacima tokom adolescencije ima značajno delovanje na kvalitet partnerskih afektivnih veza (Furman, Wehner, 1994; Furman, 1999; Connolly, Furman, Konarsky, 2000).

Od rane adolescencije pa nadalje, vršnjačke veze postaju intimnije i provodi se sve više slobodnog vremena u interakciji sa vršnjacima (Hartup, 1993). Ispitivanja polnih razlika pokazuju da je tokom adolescencije intimnost prijateljstva zastupljenija kod ženskog pola (Blyth, Hill, Thiel, 1982; Buhrmester, Furman, 1987; Lempers, Clark Lempers, 1992; Mayeseless, Sharabany, Sagi, 1997). Nalazi govore da devojke više naglašavaju značaj intimnosti i očekuju više intimnosti u prijateljstvima od momaka (Clark, Bittle, 1992; Clark, Ayers, 1993).

Ima autora koji ukazuju na nalaze da se afektivna vezanost za vršnjake ne javlja pre adolescencije (Allen, Land, 1999). Nickerson i Nagle nalaze da tokom poznog detinjstva deca više traže društvo vršnjaka nego roditelja u slobodnom vremenu, što ukazuje da započinje prenos funkcije blizine na vršnjake (Nickerson, Nagle, 2005). Mnogi poznati autori, kao što su Hazan, Zeifman, Shaver, Davis, Brown i drugi, su mišljenja da prenos afektivne vezanosti započinje tokom detinjstva prebacivanjem funkcije blizine na bliski prijateljski odnos između vršnjaka (Hazan, Zeifman, 1994; Hazan Shaver, 1994; Schneider, Younger, 1996; Fraley, Davis, 1997; Freeman, Brown, 2001).

Pored prijateljskih vršnjačkih veza, važan zadatak adolescencije je uspostavljanje partnerskih veza, obično kao vršnjačkih afektivnih veza sa iskustvom seksualnog odnosa. Shulman i Sharf su našli da polovina adolescenata na uzrastu od 16 do 19 godina ima iskustvo partnerske veze (Shulman, Sharf, 2000). Većina mladih ima seksualno iskustvo pre završetka srednje škole, a Kann sa saradnicima izveštava da u Sjedinjenim

Američkim Državama 85 procenata mladih od 18 i 19 godina je seksualno aktivno (Kann i sar., 1998). Slično kao u pomenutom istraživanju razvoja vršnjačkih grupa, autori koji se bave partnerskom vezanošću tokom adolescencije slažu se da tokom rane i srednje adolescencije iskustvo partnerske veze podrazumeva neobavezno zabavljanje, postizanje popularnosti u vršnjačkoj grupi i sticanje iskustva veza ove vrste, dok uglavnom tek u poznoj adolescenciji ili mladom odraslom dobu partneri traže u vezi utehu, podršku i brigu (Feiring, 1996; Allen, Land, 1999; Collins, Sroufe, 1999). Afektivna vezanost se teže formira u partnerskoj vezi u adolescenciji, nego u ranom odraslom dobu (Mayselless, Scarf, 2007).

Model formiranja partnerske afektivne vezanosti u adolescenciji odvija se kao prenos funkcija afektivne vezanosti istim redosledom kao i kod vršnjačke vezanosti (Hazan, Zeifman, 1999). S tim što se ovde može da dešava, pored smanjenja upotrebe porodičnih figura za realizaciju funkcija afektivne vezanosti, i smanjenje korišćenja najboljih prijatelja ili prijateljica za funkcije blizine i utočišta, kod adolescenata kod kojih partnerska veza nije iznikla na temeljima prijateljske (Aneshensel, Gore, 1992; Zimmer Gembeck, 1999). Partner ili partnerka vremenom postaju važni i kao bliski prijatelji i preuzimaju njihov značaj.

Od pomenutog sociološkog istraživanja vršnjačkih grupa koje je dao Dunphy šezdesetih godina prošlog veka, desile su se neke izrazite promene u društvu zapadne civilizacije koje su uticale na značaj partnerskih veza tokom adolescencije za partnerske veze odraslog doba. Meier i Allen iznose mišljenje da partnerske veze tokom adolescencije služe kao sticanje iskustva i veština zajedništva što će biti korisno za partnersku vezu u zreлом dobu (Meier, Allen, 2005). Produžio se period odrastanja koji je potreban za uspostavljanje zrele poslovne i porodične uloge, pa će i značaj partnerskih veza koje pojedinac ima biti manji sve do bračne ili vanbračne zajednice ili zasnivanja porodice. Stoga, partnerske veze adolescenata ne sadrže formiranu afektivnu vezanost i sporno je da li su u većini slučajeva to afektivne veze uopšte. Čak duže partnerske veze tokom adolescencije mogu uticati na slabiju adaptaciju. Postoji nalaz da umerena i mala frekvencija zabavljanja tokom adolescencije predviđa bolji kvalitet partnerske veze u zrelosti, a velika frekvencija partnera ili partnerki predviđa slabiji kvalitet veze u odraslom dobu (Madsen, 2001). Istraživanja pokazuju da postoji preklapanje u unutrašnjim

modelima afektivne vezanosti koji su nastali u detinjstvu iz odnosa sa roditeljima, sa unutrašnjim modelima afektivnih veza u adolescenciji, kao i potom sa parnterskim vezama u odraslom dobu (Allen, Land, 1999; Carlson, Sroufe, Egeland, 2004).

Prema Doyle i Moretti (Doyle i Moretti, 2000) postoje tri važna pitanja koje se tiču afektivne vezanosti u adolescenciji: 1) kako se menja karakter i značaj afektivne vezanosti za roditelje s obzirom na promene adolescenta u psihičkom, biološkom i socijalnom funkcionisanju; 2) da li značaj afektivne vezanosti za roditelje i porodicu postaje manji u odnosu na nove figure vezanosti u vršnjačkim grupama; 3) da li postoji opšti i jedinstveni unutrašnji radni model koji utiče na sve afektivne veze ili kompozitni unutrašnji radni model koji dovodi do postojanja različitih stilova ponašanja s obzirom na tip afektivne veze?

Brojna istraživanja pokazuju da je sigurna afektivna vezanost adolescenata za roditelje faktor koji deluje da se adolescenti razlikuju na različitim dimenzijama prilagođenosti. Kobak i Sceery (Kobak, Sceery, 1988) na uzorku studenata prve godine, prosečnog uzrasta 18,2, nalaze da su sigurno afektivno vezani adolescenti za roditelje procenjeni od svojih vršnjaka kao manje agresivni, manje hostilni i više ego rezilijentni od nesigurno vezanih vršnjaka, a da na osnovu samoizveštaja oni imaju manje distresa u socijalnim situacijama i imaju više podrške od porodice nego nesigurno vezani adolescenti. Nesigurno afektivno vezani adolescenti češće pokazuju mentalne probleme kao što su anksioznost, depresija, problemi sa pažnjom, kao i probleme u ponašanju nego sigurno vezani (Nada-Raja, McGee i Stanton, 1992). Adolescenti koji su za svoje roditelje sigurno afektivno vezani imaju bolji uvid u svoje pozitivne i negativne osobine i bolje organizovani self nego nesigurno vezani (Mikulincer, 1995). Sigurno afektivno vezani adolescenti više traže pomoć u stresnim situacijama od bližnjih, nego nesigurno vezani (Florian, Mikulincer i Buchholtz, 1995). Veza neprilagođenih oblika ponašanja, kao što je nasilje, upotreba droge i dr., i obrasca vezanosti za roditelje raste u sredinama gde je visok rizik ekonomskog i socijalnog konteksta, kao što je siromaštvo, slaba podrška socijalnih institucija, roditeljska psihopatologija i sl. (Allen i Heuser, 1996). Adolescenti sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti ostvaruju veće skorove na dimenziji globalnog samopoštovanja nego nesigurno afektivno vezani adolescenti (Vukojević-Stojiljković, 2007).

Drugo pitanje s početka ovog dela teksta bilo je poređenje značaja različitih afektivnih vezanosti. Ovo pitanje nije jednostavno, jer se u toku adolescencije vrši selekcija informacija koje će ići tokom komunikacije sa roditeljima, vršnjacima i romantičnim partnerima. Može se reći da se i sama sigurna baza menja. Vršnjaci i partneri će biti sigurna baza i utočište za jednu oblast interesa i problema, roditelji i porodica za drugu oblast (Oliva, Parra, 2002; Furman, 1999). Ipak, istraživanja pokazuju da generalno roditelji, pogotovo majke, nastavljaju da budu tražene kao baza sigurnosti više nego vršnjaci i romantični partneri sve do kasne adolescencije (Fraley i Davis, 1997; Trinke, Bartolomew, 1997).

Treće pitanje, među istraživačima afektivne vezanosti izaziva više neslaganja nego prethodna dva. Prema jednoj grupi autora (Allen i Land, 1999; Steele, Steele i Fonagy, 1996), postoji jedan generalni uticaj koji reguliše ponašanje u afektivnim vezama i koji menja ranije multiple modele za različite figure, tj. nastaje jedan opšti unutrašnji radni model. Prema drugoj grupi istraživača, s obzirom na raznovrsnost stilova ponašanja u različitim vezama tokom adolescencije koji sugerišu upliv različitih obrazaca kod iste osobe, radni model nije homogen. Oni smatraju da je moguće da postoji kompozitni radni model koji predstavlja iskustva sa različitim figurama (Furman i Wehner, 1994; Trinke, Bartolomew, 1997).

Iako se adolescencija često smatra burnim periodom u kojem postoji neslaganje između dece i roditelja, ne može se reći da se to odnosi na većinu porodica. Prema nalazima ranijih istraživanja u zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama, adolescenti se slažu sa svojim roditeljima u pogledu mnogih pitanja i imaju poverenja u roditelje (Kapor-Stanulović, 1988). Ti nalazi pokazuju da je mladima teže da podnesu neodobravanje roditelja po bilo kom pitanju nego prijatelja i da oni čak više na to obraćaju pažnju nego mlađa deca. Većina adolescenata ima iste i približno jednako razvijene vrednosti kao njihovi roditelji. Mladi se u mnogim pitanjima bolje slažu sa svojim roditeljima nego oni sa njihovim. Roditelji najčešće odobravaju izbor prijatelja. Ukratko vrlo malo adolescenata pokazuje povlačenje od roditelja i otuđenost od porodice. U čuvenoj studiji koju je dala Rutter iz 1976. godine samo 12% dečaka i 7% devojčica je imalo ovakve probleme u adolescenciji (Rutter, 1981). U polovini slučajeva povlačenje je bilo nastavak ponašanja i pre perioda adolescencije. Pip i sar. pokazuju da mladi starosti

19. godina koji odlaze od svoje kuće na školovanje imaju sklonost da povoljno opisuju relacije sa roditeljima nego ranije (Pip, Shaver, Jennings, Lamborn, Fischer, 1985), što tumače težnjom ka porodičnoj sigurnosti u trenutku kad se pojačavaju strahovi od separacije i autonomije.

Afektivna vezanost za roditelje zadržava veliki značaj za razvoj adolescenata (Cooper, Ayers-Lopez, 1985; Collins, Repinsky, 1994; Collins, 1997). Za normalan razvoj potrebno je da roditelji budu responzivni i osetljivi na potrebe adolescenta ali i restriktivni u pravoj meri. Iako ima nalaza da bliskost sa roditeljima opada u ranoj i srednjoj adolescenciji, prisni odnosi u adolescenciji sa roditeljima su uslov samopouzdanja i osamostaljivanja (Steinberg, 1990; Furman, Buhrmester, 1992). Sukobi sa roditeljima su često znak da roditelji nisu korigovali svoje ponašanje u oblasti afektivnog vezivanja na način koji je potreban adolescentu (Stefanović-Stanojević, 2005).

Stvaranje identiteta se tretira kao najkarakterističnije i najvažnije razvojno dostignuće mladosti. Erikson je naglašavao da se identitet mladog čoveka razvija na temelju uspešno rešenih razvojnih zadataka iz prethodnih razvojnih perioda što podrazumeva obogaćivanje ega osobinama koje su neophodne za zrelo psihosocijalno funkcionisanje (Erikson, 1968). Razvoj ličnosti u tom smislu sastoji se od sledećih faza: razvijanje bazičnog poverenja do približno prve godine života; zatim sledi faza razvijanja autonomije do približno treće godine života; faza razvijanja sposobnosti za inicijativu do približno pete godine života i faza razvijanja marljivosti do kraja detinjstva. Smatramo da u svakoj od ovih faza sigurna afektivna vezanost predstavlja činilac zdravog psihosocijalnog razvoja, tako da je i u adolescenciji njeno delovanje posebno izraženo. Smatra se da je period adolescencije karakterističan i po tome što se u njoj javlja šansa za proradu iskustva iz prethodnih perioda razvoja, što predstavlja poseban izazov ka više ili manje zdravom rastu i razvoju, kao i na žalost, prema socijalno neprilagođenim ponašanjima, psihičkim teškoćama i poremećajima.

Polne razlike u razvoju identiteta tokom detinjstva i adolescencije, a koje su u vezi sa afektivnom vezanošću, uglavnom se odnose na razliku muške i ženske polne uloge u pogledu ponašanja brižnosti, načina i stepena otvorenosti u ekspresiji unutrašnjih stanja, kao i stepena autonomije u donošenju odluka. Socijalizacija devojaka podrazumeva da budu inicijatori brižnosti u bliskim odnosima, da su otvorenije u

pokazivanju emocija i zavisnije u donošenju odluka nego momci (Basarić-Vukelić, 2010; Cohen, 2005).

Proces spoznaje svog sopstvenog identiteta predstavlja samopoimanje, pa se razvoj identiteta neretko posmatra kroz teorijsku prizmu samopoimanja. Sigurnost kao kvalitet afektivnih veza koje adolescenti imaju sa porodičnim i vršnjačkim figurama predstavlja podršku razvoju njihovog identiteta i samopoimanja (Grotevant, Cooper, 1985; Allen, Land 1999; Lieberman, Doyle, Markiewicz, 1999).

Dva pristupa samopoimanju adolescenata

Prema Opačiću samopoimanje se različito definiše u zavisnosti od teorijske orijentacije autora (Opačić, 1995). Iz brojnih radova u kojima se razmatra, između ostalog, šta je samopoimanje ili pojedini aspekti samopoimanja, preuzecemo izvesne odrednice ovog pojma oko kojih postoji slaganje većine autora (Zlatanović, 2007, Zlatanović 2004; Stetsenko, Arievitch, 2004; Mascolo, 2004; Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997; Opačić, 1995; Lifton, 1993; Markus & Kitayama, 1991; Jensen, Huber, Cundick, Carlson, 1991; Gergen, 1991; Damon & Hart, 1982; James, 1890). Samopoimanje (koncept ili pojam o sebi; samstvo) može da se shvati kao kognitivna struktura koja oblikuje iskustvo koje osoba ima o samoj sebi u organizovanu celinu. Kada osoba spoznaje sopstveni identitet, reč je o samopoimanju.

Samopoimanje nastaje pod delovanjem složaja činilaca, organskih, intrapsihičkih i socijalnih. Individua procenjuje kako je drugi procenjuju i stvara sliku o sebi, a koju može da projektuje, u većoj ili manjoj meri, u procene kako je drugi ljudi doživljavaju.

Samopoimanjem kao psihološkim fenomenom se među prvima bavio američki filozof Džejms (James, 1890). Džejms je istakao da se svest i doživljaj samog sebe, mogu u životu pojedinca odvijati kao doživljaj ličnog uvida u aspekte stvarnosti ili kroz svest o ličnom obavljanju neke radnje, što se u literaturi opisuje izrazima -ja kao saznavalac ili ja kao delatnik, kao i da se može doživeti kao objekt stvarnosti koji se saznaje ili nad kojim se dela, što se opisuje kao doživljeno, saznato samstvo i sl. Ovo je osnova od koje kasnije polaze drugi autori u svojim istraživanjima (Damon & Hart, 1982; Jensen, Huber,

Cundick, Carlson, 1991). Druga osnova od koje se polazi u ispitivanju ovog fenomena je pojava da opažanje sopstvenih atributa ide zajedno sa njihovim samovrednovanjem. Samoevaluacija je činilac koji deluje na razumevanje sebe i stvaranje pojma o sebi, jer je emocionalni pratilac semoevaluacije osećanje samopoštovanja koje ima određenu dinamičku ulogu, jer globalno usmerava ponašanje jedinke ka očuvanju ili povećanju ove emocije. Samovrednovanje zavisi od procene osobe kako je vide za nju značajni drugi, što su u svojim radovima isticali autori koji su pripadali pravcu simboličkog interakcionizma.

Samopoimanje u adolescenciji i zreloom dobu ima odlike strukture samoreprezentacija koje prati samoevaluacija. U pogledu razmatranja kognitivnih i emocionalnih elemenata samopoimanja, današnji istraživači se koriste teorijama kognitivnog razvoja koje nastaju na temeljima Pijažeeve teorije. Neopijažetanska teorija kognitivnog razvoja koju je dao Kurt W. Fischer korišćena je u objašnjenjima kako razvoja samopoimanja (Fischer, 1980; Harter, Waters, Witesell, Kastelic, 1998; Harter, Marold, Whitesel, Cobs, 1996; Mascolo, Fischer, 1999), tako i u objašnjenjima razvoja unutrašnjih radnih modela afektivnog vezivanja (Ayoub, Fischer, O'Connor, 2003; Fischer, Ayoub, 1996; Pipp, Jennings, Shaver, Lamborn, Fischer, 1985). U skladu sa ovom teorijom, samopoimanje pored informacija o sebi sadrži internalizovane postupke u mentalnom prostoru individue, koji čine mentalne veštine (*skills*) za obradu iskustava o sebi (više o mentalnim veštinama u: Fischer, 1980; Fischer, 1999). Mentalne veštine mogu biti na senzo-motornom, predstavnom i apstraktnom razvojnom nivou. Kod normalno razvijenih adolescenata i odraslih osoba, mentalne veštine nalaze se na apstraktnom nivou i mogu imati različit stepen organizacije (pojedinačne, u setu, mapirane, u sistemu; Fischer, 1980; Kennedy & Fischer, 1991). Znanja i osećanja o sebi i mentalne veštine su neraskidivo povezani, jer mentalne veštine organizuju iskustva o sebi. Postojanje i razvoj mentalnih veština i atributa u okviru self-koncepta održava potkrepljenje koje dolazi iz osećanja sigurnosti usled unutrašnje usklađenosti self-koncepta ili usklađenosti sa spoljnom realnošću, a potkrepljuje ih i osećanje samopoštovanja posle pozitivne samoevaluacije, ili suprotno negativno potkrepljuje, posle negativnog ishoda samoevaluacije. Osnovni tonovi ovih emocija deluju kao pozitivno ili negativno potkrepljenje za proces samopoimanja.

U poslednjih trideset godina težište istraživanja razvoja samopoimanja je na procesu proliferacije samopoimanja u različitim životnim ulogama (Harter, Marold, Whitesell, Cobs, 1996; Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997; Harter, Waters, Whitesell, 1998). Izraz *proliferacija samopoimanja* označava najmanje dve stvari: grananje samopoimanja shodno različitim društvenim ulogama i bogaćenje atributima u okviru samopoimanja u svakoj od njih. Adolescenti opisuju sebe različito u različitim interpersonalnim kontekstima, na primer, u odnosu sa roditeljima, u odnosu sa nastavnicima, vršnjacima, drugim rečima, mogu da različitim atributima sebe opisuju u ulogama sina ili kćerke, đaka, prijatelja, itd. Samoopisi adolescenata ukazuju istraživačima da se samopoimanje diferencira s obzirom na socijalni kontekst.

Istorijski posmatrano, William James je pisao da čovek može da ima onoliko samopoimanja koliko ima značajnih osoba u svom životu koje deluju na sliku koju će imati o sebi (James, 1890). James smatra da je samopoimanje kompleksna psihička pojava, koja može biti više ili manje disharmonična u smislu postojanja kontradiktornih osećanja i shvatanja o sebi. On je svest o istovremenom postojanju različitih atributa o sebi nazvao *``conflict of the different me's``*, što možemo slobodno prevesti u značenju njegove koncepcije i u duhu srpskog jezika kao *konflikt suprotstavljenih ``ja sam``*. Na primer, ovaj konflikt se dešava kada mladić sagledava da je kolebljiv i zavisn u relaciji sa roditeljima i profesorima, a odlučan i ravnopravan u relaciji sa vršnjacima.

Uprkos ovim razmatranjima Džejmsa, mnogi istraživači tokom dvadesetog veka najviše su ulagali napor da pronađu šta je zajedničko u samopoimanju, koji su procesi i atributi ispoljeni u različitim socijalnim relacijama, nezavisno od specifičnosti samih interpersonalnih odnosa, nastojeći da odrede self individue (Jung, 1928; Horney, 1950; Allport, 1961; Maslow 1961). Tako Allport smatra da self uključuje sve aspekte ličnosti koji deluju na osećanje unutrašnjeg jedinstva (Allport, 1961). Epstein je smatrao da unutrašnja konzistencija predstavlja kriterijum koji ukazuje da je pojedinac oformio teoriju o sebi, kako on tretira self-koncept. Princip sklada ili jedinstva (*unity principle*) dolazi do izražaja kada je teorija o sebi ugrožena iskustvom osobe u kojem ima elementa koji su kontradiktorni sa shvatanjima o sebi. Ovaj princip unutrašnjeg sklada predstavlja osnovnu potrebu individue da održi koherentnost konceptualnog sistema koji određuje self (Epstein, 1981).

Iako je naglasak u istraživanjima tokom XX veka bio na otkrivanju principa koji deluje da se stvori integrisana slika o sebi, u poslednjih tridesetak godina istraživači su posvetili pažnju samopoimanju u različitim društvenim ulogama.

Prilagođenost ponašanja pojedinca podrazumeva da je on u stanju da menja svoje ponašanje u zavisnosti od interpersonalne relacije i celokupne socijalne situacije u kojoj se nalazi. Gergen ističe da individua u postmodernom dobu nužno ima više razdvojenih selfa usled različitih životnih uloga i interpersonalnih relacija (Gergen, 1991). On ističe da je postavka o konzistentnosti samopoimanja unutar društvene uloge verovatna i poželjna, a u različitim društvenim ulogama malo verovatna i nepoželjna. Harter i sar. ističu termin **``višestruki ka ulogama usmereni self``** (*multiple roles-related self*; Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997), naglašavajući razlike u samopoimanju u različitim društvenim ulogama.

Lifton upotrebljava termin *``protejski self``*, prema antičkom bogu Proteju (*Proteus*) koji je imao moć da uzme različite oblike da bi savladao nevolje (Lifton, 1993). Lifton smatra da je self pre heterogena nego homogena kognitivna struktura koja može da ima drugačije sadržaje i principe funkcionisanja u zavisnosti od interpersonalne relacije.

Prema Harterovoj i sar. (Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997) većina istraživača danas smatra da posmatrano kroz različite životne uloge identičnost atributa u okviru samopoimanja postoji samo manjim delom.

Na osnovu prethodno rečenog, smatramo da postoje dva opšta pristupa istraživanju samopoimanja. Prvi pristup obuhvata samopoimanje kao aspekt centralnog dela ličnosti a drugi pristup tretira specifičnosti selfa u konkretnim socijalnim ulogama.

Diferencijacija samopoimanja tokom adolescencije

Kada samopoimanje podrazumeva centralni aspekt ličnosti, to znači da ima relativnu trajnost i opštost veze sa čovekovim iskustvom i ponašanjem. No, kako smo prethodno ukazali, samopoimanje u različitim socijalnim ulogama može bitno da se razlikuje, kako prema principima funkcionisanja, tako i prema ishodima. Postoje dva međusobno različita, ali i međusobno povezana koncepta samopoimanja, koji govore o

načinu na koji čovek sebe doživljava živeći u savremenom svetu. U ovom radu o samopoimanju u socijalnoj ulozi, govorimo kao o perifernom aspektu ličnosti, zato što je u neposrednijoj vezi sa ponašanjem u socijalnoj ulozi, nego samopoimanje koje je pojmljeno kao centralni aspekt ličnosti. Kao centralni aspekt ličnosti, samopoimanje se razvija ranije nego samopoimanje u socijalnoj ulozi koje nastaje na bazi njegovih kognitivnih shema. Zato ovde govorimo o centralnim i perifernim aspektima samopoimanja, jer u realnosti života pojedinca samopoimanje se javlja uvek kao jedinstven fenomen. Zlatanović ukazuje da se u današnjem svetu dešava proces u kojem, generalno govoreći, savremen čovek gubi čvrsto jezgro opštih ličnosnih determinanti jer one više nemaju presudnu adaptivnu socijalnu funkciju, tako da se može govoriti o dekonstrukciji samstva i "smrti subjekta" (Zlatanović, 2008). Život individue u savremenom društvu obično iziskuje efikasno obavljanje više različitih socijalnih uloga, što podrazumeva da individua prilagođava svoje samopoimanje tom zahtevu. Ključni period života kada se najveći broj ljudi susreće sa ovim zahtevom je upravo adolescencija. S unutrašnje, mentalne strane, u adolescenciji individua razvija unutrašnji kapacitet da doživi ovaj zahtev kao problem, a spolja posmatrano, rešavanje tog problema joj se nameće kao uslov prilagođenosti u današnjem društvu.

Iz razvojnog ugla postoje dokazi da se tokom adolescencije dešava proces diferencijacije samopoimanja (Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997; Gergen, 1991). Nastaje samopoimanje sa različitim samovrednovanjem i samopoštovanjem u specifičnim interpersonalnim domenima. To podrazumeva, na primer, da misleći o sebi u okviru jedne interpersonalne relacije ili društvene uloge, adolescent se oseća kao samopouzdana osoba, a u nekoj drugoj ne. U adolescenciji nastaje svesnost o ovakvim suprotnostima. Razvojni psiholozi naglašavaju ulogu kognitivnih i socijalnih procesa koji vode takvom ishodu. Razvoj mentalnih veština na apstraktnom nivou (Fischer, 1980) ili formalnih operacija (Pijaže, Inhelder, 1996), dovodi do veće mogućnosti adolescenta da pravi razlike u pripisivanju atributa sebi s obzirom na socijalni kontekst, kao i da reguliše odnose između atributa u okviru iste interpersonalne relacije ili socijalne uloge. S druge strane, razvoj socijalnih odnosa dovodi do većeg pritiska na adolescenta da se ponaša u skladu sa različitim očekivanjima drugih ljudi, što dovodi do toga da ponašanja u različitim ulogama budu različita, pa dolazi do pojave

višestrukog samopoimanja. Na primer, težnja ka autonomiji od roditelja, čini važnim da dete u periodu rane adolescencije sagledava sebe kao nezavisnu osobu u kontekstu porodične uloge, što je u kontrastu sa samopoimanjem u relaciji sa vršnjacima gde se teži jedinstvu i međusobnoj uslovljenosti ponašanja. Adolescent će biti kritičan prema roditeljskim idejama ili uverenjima i sklon njihovom odbacivanju, dok teži uniformnosti u pogledu ideja ili uverenja vršnjačke grupe kojoj pripada.

U skladu sa prethodno rečenim, postoje nalazi koji govore da kako teče period adolescencije, sve je manja verovatnoća preklapanja u očekivanjima i ophođenju ljudi prema adolescentu iz različitih socijalnih konteksta. Smanjenje preklapanja istih karakteristika ponašanja u različitim ulogama dovodi do smanjenja preklapanja atributa koji predstavljaju naglašene opisnike identiteta adolescenta u okviru različitih interpersonalnih relacija.

Kontradikcije i konflikt između atributa samopoimanja

Činjenica da adolescent opaža kako u različitim socijalnim relacijama ispoljava različita ponašanja može da dovede do procene sopstvenih osobina kao kontradiktornih. Tokom adolescencije pojava blagog intrapsihičkog konflikta pomenutog tipa "*conflict of different me's*" jeste pravilo zdravog razvoja, jer su drugačija očekivana ponašanja u različitim ulogama.

Adolescent zaključuje o sopstvenim atributima koristeći mentalne veštine na apstraktnom nivou za svaku interpersonalnu relaciju posebno. Na primer, adolescent zaključuje da ako se nalazi u situaciji S1 sa osobom O1, pripisuje sebi atribut J1 (*Ja sam J1*). Ako se nalazi u situaciji S2 sa osobom O2, pripisuje sebi atribut J2 (*Ja sam J2*). Postupak zaključivanja o sebi je mentalna veština koja u ovom primeru ima formu implikacije. U prvoj fazi obe autoatribucije postoje razdvojeno, što postoji u periodu predadolescencije i rane adolescencije. U drugoj fazi dolazi do povezivanja postupaka samopoimanja, jer postoji povećanje kognitivno-neuralnih kapaciteta što je unutrašnji uslov, preuzimanje i povezivanje socijalnih uloga kao uslov socio-kulturne sredine. Adolescent je unutrašnjim, u prvom redu psihičkim faktorima, kao i spoljašnjim, socio-

kulturnim faktorima podstaknut na celovito sagledavanje sebe u oba konteksta (S1 i S2). Adolescent ima mogućnost da *mapira* konstrukte o sebi jedan na drugi zarad njihovog upoređivanja što dovodi do veće mogućnosti pojave ovog tipa konflikta. Izraz *mapiranje konstrukata o sebi* odnosi se na povezivanje dva seta, ili dve vrste mentalnih veština, kojima se obrađuje iskustvo o sebi radi postizanja osećanja sigurnosti ili samopoštovanja. Svaki set se ovde odnosi na baratanje iskustvom iz po jedne interpersonalne relacije. Na primer, adolescent u odnosu sa roditeljima pokazuje da je poslušan i zavisian i 'vešt' je više ili manje da čuva samopoštovanje u datoj situaciji, a sa prijateljima je ravnopravan i nezavisian i ima veštinu kako da čuva samopoštovanje i u toj situaciji. U oba slučaja postoji adaptacija na socijalni kontekst. Unutarduševni konflikt pojavljuje se i jača u drugoj fazi, srednja adolescencija, oko 15. godine. Adolescenti izjavljuju kako im je vrlo neprijatno zato što imaju utisak da imaju "više lica" u odnosu sa različitim ljudima, jer adolescent osvešćuje sopstveni postupak zaključivanja o samom sebi, zbog razvoja složenijeg tipa veština koji barata sa prethodna dva iskustva odjednom. Ovaj se konflikt razrešava izgradnjom složenijih atributa o sebi, koji ukazuju na sopstvenu fleksibilnost ponašanja i doživljavanja u različitim socijalnim situacijama. Adolescent u trećoj fazi izjavljuje da je prirodno da se bude prilagodljiv i drugačiji u odnosu sa različitim osobama. Izgradnjom apstraktnih i fleksibilnijih postupaka samopoimanja nego pre, razrešava se ovaj tip intrapsihičkog konflikta u adolescenciji (Harter, Marold, Whitesell, Cobs, 1996; Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997; Harter, Waters, Whitesell, 1998). Navedeni tip unutarduševnog konflikta je posebno važan ukoliko se dešava u okviru iste uloge i tada se naziva konflikt opozitnih atributa u ulozi. Uloga se odnosi na ponašanje adolescenta u više relacija na jednom položaju u okviru date grupe, kao na primer, uloga sina ili kćerke podrazumeva relaciju sa ocem i relaciju sa majkom u porodičnom kontekstu. Ukoliko je razlika između očekivanja oca i majke velika u pogledu osobina koje traže da njihov adolescent ima, ovaj intrapsihički konflikt adolescenta je naglašeniji. Potpuno isti tip konflikta, konflikt opozitnih atributa u ulozi, može se opisati u okviru uloge u vršnjačkoj, prijateljskoj grupi. Naglašenost ovog konflikta dešava se u drugoj fazi; dovodi do slabije prilagođenosti ponašanja, slabijeg samopouzdanja u okviru jedne relacije koje može da prati slabije globalno samopoštovanje ukoliko je relacija ili uloga važna za adolescenta. Konflikt opozitnih

atributa kao ishod autoatribucije može biti pojmljen od strane adolescenta u različitim ulogama i tada se naziva konflikt opozitnih atributa u različitim ulogama. Primer za to je već naveden u ovom delu teksta kada smo razmatrali autoatribuciju u relaciji adolescenta sa roditeljima (uloga sina ili kćerke) i vršnjacima (uloga druga ili drugarice). Autori smatraju da je ovo lakša varijanta tipa konflikta o kojem govorimo, u smislu da izaziva manje tenzija, remećenja samopoštovanja i neprilagođenih ponašanja.

Uskladenost ponašanja sa samopoimanjem i samopoštovanje

Poseban aspekt opisanog intrapsihičkog konflikta u srednjoj adolescenciji predstavlja razlikovanje adolescenta da u nekim socijalnim relacijama pokazuje ponašanje koje je u skladu sa samopoimanjem, tj. da mu je jedno ja pravo, a da u nekim relacijama pokazuje drugo ja koje je lažno, te da je to ispoljeno ponašanje maska ispod koje adolescent mora pravo ja da krije. ``Pravo ja`` je povezano sa željenom slikom o sebi, potrebama i vrednosnim orijentacijama adolescenta. Doživljaj pravog ja adolescent ima kad slobodno izražava svoje mišljenje, svoja osećanja, i uopšte uzev, kada može da se izrazi autentično. ``Lažno ja`` je iznuđena slika kojom se adolescent predstavlja, reprezentuje ishod autoatribucije tokom ponašanja u relaciji sa osobom čija očekivanja adolescent zadovoljava zbog neke određene prinude. Unutar iste uloge i posmatrano kroz različite uloge, ponašanja adolescenta mogu biti takva da su u skladu sa pravom slikom koju adolescent ima o sebi ili da nisu. Navedeni konflikt opozitnih atributa se dešava u približno 60 % slučajeva kada jedno ponašanje adolescent ocenjuje kao u skladu sa pravim ja, a drugo kao ponašanje koje predstavlja lažno ja; oko 34 % slučajeva kada su oba atributa u skladu sa ``pravim ja``; i oko 6 % slučajeva kada su oba ja lažna (Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997). Sklonost podeli svog ponašanja u socijalnoj relaciji na ono koje je u skladu sa realnim samopoimanjem (slikom koju adolescent ima o sebi za koju ceni da je realna) i na ono koje nije sa njim u skladu, javlja se i traje tokom srednje adolescencije. Pre srednje adolescencije takvo pitanje ne postoji jer postoji doživljaj da je svako ponašanje u skladu sa slikom o sebi, a pitanje se doživljava kao besmisleno. Posle

srednje adolescencije ovakav problem adolescent i dalje uočava, ali ne doživljava unutarđuševni konflikt (Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997).

S obzirom da adolescenti zapažaju razlike o vezi svog ponašanja sa sopstvenom slikom o sebi, istraživači su prepostavili da to dovodi do različitog samovrednovanja, tj. različitog vrednovanja sebe kao osobe u datom socijalnom kontekstu. Na ovoj bazi nastaje pojam relacijskog osećanja samopoštovanja (*relational self-esteem*). Uzima se u obzir Kulijev koncept ogledalnog samstva (*looking-glass self-perspective*) kao okvir za objašnjenje različitog nivoa samopoštovanja u različitim relacijama. Prema ovom konceptu, individua opaža utiske koje ostavlja kod značajnih osoba, osoba koje imaju važnu ulogu u zadovoljavanju njenih potreba, pa se opaženi njihovi utisci ugrađuju u njenu, sopstvenu sliku o sebi. Drugim rečima, adolescent tretira reagovanja značajnih drugih na sopstveno ponašanje kao ogledalo samog sebe. Stepem adolescentovog percipiranog odobravanja ili validacije sopstvenog ponašanja od strane značajnih drugih je moćan prediktor globalnog samopoštovanja adolescenta. Zato su istraživači prepostavili da je i za relacijsko samopoštovanje važna ovakva podrška koju adolescent dobija u konkretnoj relaciji, kao i stepen autentičnosti ponašanja, tj. ponašanja u skladu sa pravim ja. Teza je da je za relacijsko samopoštovanje važno odobravanje ponašanja za koje adolescent smatra da predstavlja njegovo pravo ja od strane konkretne osobe u datoj relaciji. Istraživanja ukazuju da su u značajnoj pozitivnoj korelaciji ponašanje u skladu sa pravim ja, stepen navedene podrške u datoj relaciji i stepen samopoštovanja u datoj relaciji, tj. relacijsko osećanje samopoštovanja (Harter, Waters, Whitesell, 1998; Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997). Povezanost relacijskog i opšteg samopoštovanja nije jednostavna i dovoljno ispitana. Smatra se da stepen opšteg samopoštovanja nije prosek vrednosti relacijskih samopoštovanja u svim vezama sa značajnim drugima, već da najvažnije veze deluju najviše na globalno samopoštovanje.

U ovom radu relacijsko samopoštovanje podrazumeva **relacijsko osećanje kompetentnosti** koje ukazuje na stepen zadovoljstva sopstvenim osobinama u kontaktu sa značajnim drugima. Operacionalizovano je kao ispitaničkov doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa značajnim drugim. Upitnik kojim merimo relacijsko osećanje kompetentnosti ili upitnik ROK, sastoji se iz pitanja koliko često ispitanik ostavlja određeni utisak na konkretne osobe, na oca, majku, brata ili sestru, momka ili devojku, kao i odeljenskog

starešinu. Utisci su prerađene stavke iz Opačićevog upitnika self-koncepta koje se tiču osećanja opšte kompetentnosti, a koji je nastao na osnovu Rozenbergove skale opšteg samopoštovanja. U ovom istraživanju uzeta je ideja koja je predstavljena u radu koji je dala Harter i sar. (Harter, Waters, Whitesell, 1998), u kojem je uzeta skala opšteg samopoštovanja koju je konstruisala Harter, da bi joj stavke transformisali u stavke relacijskog samovrednovanja sa roditeljima i vršnjacima, samo što je u tu svrhu ovde iskorišćena skala opšte kompetentnosti iz pomenutog upitnika self koncepta, autora Gorana Opačića.

RAZVOJ I ZNAČAJ AFEKTIVNE VEZANOSTI U ADOLESCENCIJI

Pitanje razvoja i promene afektivne vezanosti u adolescenciji

Promene snage afektivnih veza koje ispitujemo reprezentuju promene u izraženosti komponenti ili funkcija afektivnog vezivanja: traženja i održanja blizine, sigurnog utočišta i baze sigurnosti. Promene unutrašnjih reprezentacija mogu biti: 1) usložnjavanje postojećih unutrašnjih reprezentacija afektivnih veza usled razvoja jedinke; 2) menjanje kognitivno-emocionalnih kvaliteta unutrašnjih reprezentacija afektivne veze.

Transferne promene afektivne vezanosti navešćemo kao prve, s obzirom da je model kontinuiteta dominantan u teoriji afektivnog vezivanja. Jedan od pomenutih razvojnih zadataka adolescencije odnosi se na razrešenje afektivne vezanosti za roditelje i formiranje novih afektivnih veza koje će odlikovati zrelo životno doba. Rešavanje navedenih razvojnih zadataka doprinosi kraju postojanja ovog doba kao prelaznog perioda od detinjstva ka zrelosti. Proučavanje razvoja afektivne vezanosti u adolescenciji podrazumeva proučavanje promena u afektivnoj vezanosti za figure iz primarnih grupa kojima adolescent pripada, tj. grupa gde postoje veoma razvijeni međuljudski odnosi, kao što su na primer porodica i vršnjačke grupe. Te promene se mogu posmatrati kao *promene u funkcijama afektivne vezanosti i promene unutrašnjih reprezentacija koje određuju ponašanja afektivne vezanosti*. Promene u funkcijama afektivne vezanosti mere se često kao **razlike stepena izraženosti komponenti traženja i održanja blizine, skloništa i sigurne baze**, tj. kao skorovi ovih subskala na upitniku KOJE (WHOTO) u različitim periodima adolescencije. Ovaj stepen izraženosti navedenih komponenti naziva se i njihovom *snagom*, a **ukupni skor kao snaga afektivne vezanosti**. Snaga afektivne vezanosti je bitan pojam koji se upotrebljava prilikom određenja poretka figura u hijerarhiji afektivne vezanosti (Hazan, Zeifman, 1994; Waters, 1981; Feeney, Hohaus, 2001; Markiewicz, Lawford, Doyle, Haggart, 2006), jer figura sa najvećim ovim skorom je primarna, a sa manjim skorom od primarne - sekundarna.

Promene u elementima unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti mogu biti **promene u elementima kvaliteta afektivne veze -promene u komunikaciji, poverenju i otuđenju** (ispitali smo ih ovde instrumentom IPPA-R), kao i **promene u**

dimenzijama unutrašnjih radnih modela sebe i drugog (ispitali upitnikom DAR) tokom adolescencije - ispituje se značajnost razlika u skorovima u različitim periodima adolescencije. Elemente kvaliteta veze i dimenzije afektivne vezanosti ovde nazivamo unutrašnjim reprezentacijama ili aspektima unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti.

Proces afektivnog vezivanja za primarne figure koji se odvijao u ranom detinjstvu i nadalje doveo do uspostavljanja afektivne vezanosti za figure iz osnovne porodice, tokom adolescencije do zrelog doba, dobija tok, koji može da vodi do prenosa afektivne vezanosti na druge figure ili do njenog nestanka kao sistema podrške. Prenos afektivne vezanosti na sekundarne figure obično se razmatra kao transfer funkcija afektivne vezanosti. Transfer funkcija afektivne vezanosti se u radovima vodećih autora računa utvrđivanjem značajnosti razlika skorova navedenih komponenti blizine, utočišta i sigurne baze između primarne i sekundarne figure (na primer sa roditelja na bliske vršnjake).

Teza koja leži u osnovi ovakvog utvrđivanja transfera je da se komponente afektivne vezanosti ne mogu razviti tokom adolescencije samostalno bez nasleđa primarne veze, što ima koren u shvatanju da je kritični period za razvoj afektivne vezanosti rano detinjstvo (Bowlby, 1956; Bowlby, 1958; Bowlby, 1969; Fox, Van IJzendoorn, 1995). Ova postavka analogna je sa znanjima o kritičnom periodu afektivnog vezivanja životinja, koja dolaze iz etologije (Harlow, 1985; Zazo, 1985). **Problem je da li se traženje blizine, sigurnog utočišta i baze sigurnosti u afektivnoj vezi sa vršnjacima formira pod bilo kakvim delovanjem postojanja ovih komponenti u primarnoj vezi.** Postoje najmanje dva razloga zbog čega se ne bi morao dešavati transfer funkcija afektivne vezanosti, iako naizgled raste izraženost navedenih funkcija u nekom od drugih važnih socijalnih odnosa jedinke. Prvo, navedene funkcije afektivne vezanosti mogu biti slične funkcijama socijalnog odnosa koji je zasnovan na afilijativnom motivu ili nekom drugom pokretaču socijalnog ponašanja, kao što je želja da se pripada grupi koju osoba smatra referentnom u pogledu važnih životnih pitanja. Na primer, vršnjaci se mogu udruživati u dijade i veće grupe radi bavljenja nekim zajedničkim interesovanjima koja se smatraju važnim i zbog toga su izražena ponašanja traženja blizine i sigurnog utočišta, a da pri tome uistinu nema sistema afektivne vezanosti. Slično tome, članovi

porodice mogu biti doživljeni kao neko kome mora da se pomogne usled prihvatanja vrednosti primarne porodice, pa postoji ispoljavanje baze sigurnosti u odnosu prema članovima porodice, a da afektivna vezanost za neke od njih ne postoji (postoji uverenje bezrezervne podrške članovima uže familije). Individua ima različite socijalne uloge u kojima dolazi u blizak odnos sa drugima i te interpersonalne relacije smatra važnim, ali samo sa nekima uspostavlja afektivne veze iz kojih bi mogao da se oformi sistem afektivne vezanosti.

A ako ispitamo delovanje komponenti primarne veze na sekundarnu nekom od korelacionih tehnika, na primer putem regresione analize, utvrđujemo njihovu povezanost, ali ne i prenos funkcija, jer ova povezanost može postojati zbog drugih činilaca koji deluju na ponašanja vezanosti, kao što je sličnost socijalnog konteksta koji deluje na motive individue da ima odnos sa sekundarnom figurom sličan po nečemu kao prema primarnoj, ali tada opet nije reč o transferu. Pounutreni ponašajni aspekti odnosa sa sekundarnim figurama mogu da formiraju unutrašnje reprezentacije koje su slične po principima rada sa primarnim unutrašnjim radnim modelima, a da nemaju veze sa njima u pogledu porekla.

Moguće rešenje pitanja da li je reč o transferu afektivne vezanosti vidimo u značaju veze funkcija i unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti za njen transfer. Pođimo od toga da unutrašnje reprezentacije sekundarne afektivne veze mogu ali i ne moraju da postanu regulatori ponašanja kojima se realizuju funkcije afektivne vezanosti. U sekundarnoj afektivnoj vezi jedinka može da koristi ranije unutrašnje radne modele, dakle, ono što već ima. Kao alternativnu opciju, pretpostavimo da jedinka može i da stičući nova iskustva u sekundarnoj vezi, razvija očekivanja i osećanja o sebi i figuri koja su kvalitativno drugačija u odnosu na primarne unutrašnje modele. S druge strane, transfer afektivne vezanosti ili prenos funkcija afektivne vezanosti s primarne na sekundarnu figuru, kako je poznato, podrazumeva povećanje snage afektivne vezanosti za sekundarnu figuru tako da ona postaje veća od snage afektivne vezanosti za primarnu figuru. Ovaj transfer podrazumeva da sekundarna figura preuzima realizaciju funkcija afektivne vezanosti od primarne figure, što dovodi do promene hijerarhije afektivne vezanosti. Slobodno govoreći, jedinka kao da nalazi bolju figuru da realizuje funkcije afektivne vezanosti, što smanjuje snagu vezanosti za primarnu figuru. No iz pozicije

jedinke, afektivnu vezanost zapravo određuju unutrašnji radni modeli koji su sposobni da regulišu ponašanje jedinke koje vodi ka realizaciji funkcija afektivne vezanosti. Realizacija funkcija primarne afektivne vezanosti predstavlja ishod interakcije sa primarnom figurom, a delovanje aktuelne interakcije sa sekundarnom figurom na smanjenje realizacija funkcija primarne afektivne vezanosti samo po sebi nije delovanje jedinkinog pređašnjeg iskustva na sadašnje iskustvo afektivne veze, a što bi inače bio transfer ove vrste. S toga, uzimanje u obzir samo promene poretka figura prema snazi afektivne vezanosti kao kriterijuma postojanja transfera funkcija afektivne vezanosti, može dovesti do ozbiljnih grešaka u zaključivanju da li se ovaj transfer zaista dogodio. U stvari, treba otkriti da li su i na koji način primarni unutrašnji radni modeli, proradili i u novoj afektivnoj vezi, tako da je nova afektivna veza preuzela funkcije primarne afektivne vezanosti. Jačanje funkcija sekundarne afektivne veze može biti proizvod aktuelne interakcije sa sekundarnom figurom, a da pri tome nema značajne povezanosti unutrašnjih radnih modela sekundarne i primarne afektivne veze, prema tome, ni delovanja prethodne na sadašnju afektivnu vezu, pa stoga nema ni transfera afektivne vezanosti.

U slučaju da se odvija primena primarnih unutrašnjih modela u sekundarnoj afektivnoj vezi koja dovodi do realizacije funkcija afektivne vezanosti, ima smisla da govorimo o transferu afektivne vezanosti. Teorijski je opravdano pretpostaviti da se takva upotreba primarnih unutrašnjih radnih modela odvija preko njihovog delovanja na formiranje sekundarnih reprezentacija, tj. na oblikovanje unutrašnjih radnih modela sekundarne veze koja je u nastanku. Unošenje elemenata starog iskustva afektivnih veza, koje su podrazumevale sistem afektivne vezanosti, u reprezentacije nove afektivne veze tako da i ona počne da funkcioniše kao sistem afektivne vezanosti, suština je ovakvog poimanja transfera afektivne vezanosti.

Stoga, ako raste izraženost funkcija ili komponenti afektivne vezanosti za sekundarnu figuru, tj. ako raste snaga afektivne vezanosti za sekundarnu figuru, zahvaljujući efektu dimenzija primarne afektivne vezanosti na dimenzije sekundarne afektivne vezanosti, onda možemo da govorimo o transferu funkcija afektivne vezanosti,

Na procenu odnosa od strane jedinke sa budućom sekundarnom figurom deluju njena postojeća shvatanja, osećanja i očekivanja o sebi i drugome koja odgovaraju njenoj

proceni konteksta nove veze. U početku afektivne veze adolescent sopstveno ponašanje reguliše s onim što ima, tj. postojećim unutrašnjim modelima sebe i drugog. Interakcija adolescenta i njegove buduće sekundarne figure afektivne vezanosti odražava se na unutrašnje reprezentacije, tako da postojeće unutrašnje reprezentacije sebe i drugog počinju da se menjaju pod delovanjem novog iskustva. Ako u toj dinamici primene i menjanja postojećih reprezentacija u kontaktu sa budućom sekundarnom figurom, dođe do aktivacije i uspostavljanja funkcija afektivne vezanosti, najpre funkcije blizine, raste verovatnoća da će dalje postojanje bliskog odnosa voditi ka formiranju sistema afektivne vezanosti.

Menjanje elemenata sekundarne veze na osnovu elemenata primarne veze možemo da sagledamo kao prenos elemenata (dimenzija) afektivne vezanosti i osnovna pretpostavka je da je ovaj prenos pod delovanjem ostvarenosti funkcija afektivne vezanosti. Što su funkcije jedne afektivne veze snažnije izražene, to je verovatno veća mogućnost regulatora ponašanja u toj vezi da se prenese u sledeću vezu. Drugim rečima, *unutrašnje reprezentacije primarne afektivne veze težiće da se odraze u sekundarnoj vezi, ako je primarna veza uspešno ostvarivala svoje zadatke*. Ovaj proces zavisi i od intelektualnih potencijala jedinke i posredno od uslova koji doprinose intelektualnom razvoju, kao što su kulturno-pedagoški nivo porodice, ekonomski status porodice, obrazovanje roditelja itd.

Način na koji smo odredili transfer afektivne vezanosti u skladu je sa socijalno-kognitivnim modelom transfera kao kliničke pojave, koji je predstavio Andersen sa saradnicima (Andersen, Berk, 1998; Andersen, Reznik, Chen, 1997; Andersen, Glasman, 1996). Prema ovom modelu, tokom života osoba će imati prijatelje kao značajne osobe ukoliko tokom interakcije njihovo ponašanje opaža i razume na način kako je to činila sa značajnim osobama koje je imala u ličnoj prošlosti, a to su obično porodične figure, roditelji u prvom redu.

Netransferne promene afektivnih veza u adolescenciji se odnose na diskontinuitet načina afektivnog vezivanja od primarne ka sekundarnim figurama. Pored delovanja funkcija i elemenata primarne veze na razvoj sekundarne afektivne vezanosti putem transfera, razvoj funkcija i elemenata afektivne vezanosti može biti pod delovanjem drugih dinamičkih karakteristika jedinke i socijalnog okruženja. Oblikovanje

uloga u primarnim grupama kojima adolescent pripada, kao što su na primer vršnjačke grupe, zatim, promene u samopoimanju u sklopu formiranja identiteta, kao i događaji poput razvoda braka roditelja, ekonomsko osiromašenje porodice, smrt roditelja, mogu da deluju na kvalitet interakcije adolescenta sa figurama vezanosti što dovodi do promena u afektivnom vezivanju, kako je već rečeno (Stefanović-Stanojević, 2005; Mihić, Zotović Petrović, 2007; Stefanović-Stanojević, 2011).

U toku adolescencije važne su socijalne relacije koje imaju pozitivan ili negativan doprinos globalnom osećanju samopoštovanja. To su interpersonalni odnosi koji imaju ulogu u samopoimanju i formiranju identiteta adolescenta, kao što su odnosi sa članovima porodice (Allen i sar., 1994), vršnjacima (Allen i sar, 1998), itd. Adolescentovo osećanje samopoštovanja u konkretnoj relaciji u odnosu je međuzavisnosti sa pridavanjem značaja samoj relaciji za formiranje njegovog identiteta i sa doživljenim kvalitetom te međuljudske interakcije (Harter, Waters, Whitesell, 1998; Harter, Bresnick, Bouchey, Whitesell, 1997; Harter, Marold, Whitesell, Cobs, 1996). Na primer, interpersonalni odnosi u porodici, kao i odeljenju u školi, ili u vršnjačkoj prijateljskoj grupi, važni su za samopoimanje adolescenta i doprinose globalnom samopoštovanju preko relacijskih osećanja samopoštovanja koja ujedno odražavaju koliko te interpersonalne relacije i te socijalne grupe čije su te relacije deo, uspešno ispunjavaju svoje funkcije u razvoju adolescenta. Posebno je važna podrška koja dopire iz socijalnih relacija gde komplementarne uloge nose značajni drugi, kao što su roditelji i vršnjaci, a koja se ogleda u pažljivom razumevanju unutrašnjih stanja i osobina adolescenta i dozvoljavanju da ih ispolji, bez bojazni od odbacivanja. Ovaj tip podrške naziva se validacijska podrška selfu i analogna je refleksivnoj funkciji majke u interakciji sa detetom tokom ranog detinjstva.

Afektivna vezanost deluje na oblikovanje uloga i samopoimanje i obrnuto. Često se afektivna vezanost sagledava kao sistem podrške o odnosu sa figurom vezanosti koji se pokreće u stresnoj situaciji radi njenog prevladavanja i postizanja sigurnosti. Prema teoriji, afektivna vezanost deluje na celokupan odnos sa figurama, jer podrazumeva strategije ponašanja u relaciji sa figurom kojima se *ostvaruju sopstvena očekivanja i usklađuju sa očekivanjima figure i obrnuto*. To je preduslov ispunjenja njene suportivne

funkcije, ali i elementarni je činilac socijalne interakcije koja oblikuje uloge -zato promene u ulogama jedinke gde komplementarne uloge nose figure jedinkine afektivne vezanosti moraju biti pod delovanjem te afektivne vezanosti. Globalno uzev, socijalne uloge jedinke se formiraju i oblikuju pod delovanjem izvora socijalizacije -kulture u prvom planu, koja postavlja očekivana ponašanja na datom položaju u socijalnoj grupi na kojem je individua; jedinka ta očekivanja prevashodno prima u interakciji sa nosiocima komplementarnih uloga što budi strah od promena ili bi moglo da izaziva stres, čiji je regulator afektivna vezanost, a u skladu sa osnovnim postavkama baze sigurnosti u okviru afektivnog vezivanja. Adolescent će slobodnije upoznati sopstvene mogućnosti, kako u oblasti svoje ličnosti, tako i u oblasti socijalnih odnosa, ukoliko postoji podrška koja je karakteristična za sigurnu afektivnu vezanost, što dovodi do povoljnijeg toka pomenutih procesa eksploracije i individuacije, tj. formiranja identiteta.

Osećanje samopoštovanja u ulozi ili konkretnije, osećanje samopoštovanja u relacijama koje čine ulogu, pokazuje koliko je oblikovanje uloga adolescenta prilagođeno njegovim razvojnim potrebama. Relacijska osećanja samopoštovanja koje adolescent ima u važnim interpersonalnim odnosima bi stoga mogla da moderiraju prenos afektivne vezanosti i utiču na formiranje sekundarnih afektivnih veza. Tako na primer, ukoliko je osećanje samopoštovanja u relaciji jedinke sa primarnom figurom nisko, dakle nezadovoljstvo svojim osobinama visoko, ne treba pretpostaviti da će elementi te afektivne veze služiti za prenos funkcija afektivne vezanosti, nego će delovanje odnosa sa budućom novom, sekundarnom figurom na unutrašnje reprezentacije afektivne veze da bude nezavisno i izraženije.

Do sada je bilo reči o delovanju primarne afektivne vezanosti na sekundarne, može da postoji povratno delovanje unutrašnjih reprezentacija sekundarnih afektivnih veza na reprezentacije afektivnih veza koje su nastale pre njih, kao i delovanje na ponašanja jedinke u primarnoj vezi (Fraley, 2007; Buist, Reitz, Dekovic, 2008; Basarić-Vukelić, 2010).

Razvoj afektivne vezanosti od rođenja do adolescencije

Razvoj afektivne vezanosti od ranog detinjstva do odraslog doba bio je tema mnogih radova, a osnovni razvojni model, koji je kasnije razrađivan, dao je Bowlby (Bowlby, 1969; Ainsworth, Blehar, Waters, Wal, 1978; Ainsworth, 1984; Zeifman, Hazan, 1997; Mirić, Dimitrijević, 2006). Prema teoriji razvoj afektivne vezanosti teče na način koji sledi.

U toku prvih nedelja života dete raspolaže urođenim sredstvima za komunikaciju sa negovateljem. Dete proizvodi različite zvuke kao posledicu različite stimulacije, privija se uz negovatelja, reaguje na vizuelne stimulse iz okoline usmeravanjem pogleda, itd. U ovom periodu dete ne razlikuje ljude od okoline u pogledu celovitosti opažaja. Detetove potrebe u ovom periodu, mogu biti zadovoljene od bilo koje osobe koja neguje dete, pa se ova faza u razvoju afektivne vezanosti zove *preafektivna faza*.

Orijentacija i signali odojčeta bez sposobnosti diskriminacije osoba je Bowlbyjev naziv za ovu fazu. Odojče poseduje *primarnu socijalnost* koja je bitan oblikovatelj interakcije sa primarnim negovateljem. Primarnu socijalnost čine: a) jača osetljivost na sredinske draži čiji je izvor čovek u odnosu na ostale aspekte okruženja, b) mogućnost reagovanja na takve draži, c) prepoznavanje već doživljene stimulacije i težnja da se ona doživi ponovo, posebno majčinih stimulusa, jer postoji prenatalno uslovljavanje, d) sposobnost i težnja da svojim ponašanjem proizvodi neke ishode koje je svojim akcijama proizvodilo neposredno ranije (do 3 sekunde pre, prema: Stefanović-Stanojević, Hanak, Mihić, 2012, str. od 18 do 22). Iz ugla komunikacije dete ne razlikuje okolinu od ljudi, razmena sa ljudima kao važnom okolinom karakteristična je za ovu fazu. Ova faza je važna, jer iako je dete opremljeno aparatom da reaguje na stimulse koje mu šalju ljudi u blizini, kao i da provocira njihovo reagovanje. Da bi se kasnije razvila afektivna vezanost, dete najpre treba da stekne umeće da razlikuje ljude kao celovite figure od okoline. U toku prva tri meseca života, formiraju se prve senzomotorne šeme, ili prve najjednostavnije veštine (govoreći u terminima Kurta Fišera -mentalna veština predstavlja aktivnost koja se vrši nad sopstvenim iskustvom radi ostvarenja nekog zadovoljavajućeg ishoda). Tako, postepeno, približno posle pete nedelje života deteta,

dete uspešno izdvaja opazajne celine ljudske figure od sredine, što se manifestuje osmehom deteta prilikom pojavljivanja ljudi a ne samo pojedinih socijalnih draži.

Sledi drugi period kada dete postepeno ovladava opažanjem razlika između negovatelja i drugih ljudi koji dolaze u kontakt sa njim. Ali, u ovom periodu koji traje do približno 6. meseca, detetove potrebe bi mogao da uspešno zadovolji bilo ko od njih. To je period koji se naziva *afektivno vezivanje u nastajanju* ili **orientacija i signali usmereni prema jednoj ili više osoba koje odojče razlikuje**.

Iz ugla komunikacije, postoji razmena signala sa ljudima bez čvrstog preferiranja negovatelja u odnosu na druge ljude. U periodu od 2 do 4 meseca dete razvija senzorne sheme do nivoa koje mu omogućuju jednostavna učenja i sticanje navika. U ovoj fazi dete postaje aktivnije u iniciranju i oblikovanju interakcije sa negovateljima i počinju da se naziru strategije ponašanja afektivne vezanosti.

Između 6. i 9. meseca života dete počinje jasno da preferira primarnog negovatelja u odnosu na druge ljude. Na kognitivnom planu razvija se šema postojanog objekta, tako i shvatanje deteta da između sebe i majke postoji fizička udaljenost, te da majka postoji i izvan neposrednog iskustva. Javlja se karakteristična ponašanja koja su organizovana u odnosu sa majkom, koje nazivamo komponentama afektivne vezanosti. Javlja se praćenje puzanjem radi traženja i održanja blizine sa negovateljem, potom i hodanje, javlja se i protest usled odvajanja; dete koristi negovatelja kao sklonište od opasnosti, kao i za smirenje i utehu; postepeno počinje da se prisustvo negovatelja manifestuje kao baza sigurnosti za istraživanje sredine i igru. To je treća faza koju Bowlby naziva **održanje blizine figure vezanosti putem kretanja i signala**. Ukratko, dete negovatelja tretira kao figuru afektivne vezanosti. Dete počinje da pokazuje opreznost ili da se plaši nepoznatih ljudi u svojoj blizini između sedmog i devetog meseca. Produžena separacija od figure afektivne vezanosti izaziva, počev od ovog perioda, pojavu koju opisuje Bowlby i koja se sastoji od tri faze, prvo se javlja *protest* usled odvajanja, pa *period očaja* u daljem nedostajanju figure afektivne vezanosti, posle kojeg nastupa nestajanje (*povlačenje*) afektivne vezanosti, odnosno ravnodušnost. Snažno negativno reagovanje deteta zbog separacije od negovatelja (separacioni protest), predstavlja ključni pokazatelj da je afektivna vezanost uspostavljena (Bowlby, 1969; Zeifman, Hazan, 1997; Hazan, Gur-Yaish, Campa, 2004).

U prvih približno godinu dana života, dete polako formira elementarne aspekte telesnog selfa, kao i granice selfa, a kroz odnos sa primarnim negovateljem, obično majkom. To je proces ogledanja u kome je refleksivna funkcija selfa majke igra glavnu ulogu. Na primer, majka svojim postupcima tokom interakcije sa detetom tumači šta dete doživljava i hoće od nje. Ovaj proces podrazumeva da majka prenosi detetu njen doživljaj detetovih iskustava na način koji je detetu prihvatljiv.

U fazi razvoja afektivne vezanosti koja traje do oko treće godine, pored kretanja, kod deteta se razvila inteligencija koja se najpre ispoljila kroz senzomotorno mišljenje, a razvija se uskoro potom simbolička funkcija i početak govora. Dete počinje da koristi ova nova moćna sredstva u ponašanjima afektivne vezanosti, ali sve do približno treće godine ne povezuje ih u celinu svojih akcija da kvalitativno drugačije reguliše ponašanja afektivne vezanosti. Tada dete razvija u memoriji reprezentacije sebe i figure vezanosti na složeniji način. Razvijaju se u memoriji unutrašnji radni modeli sebe i drugog i u verbalnom kodu. Nastaju funkcije planiranja sopstvenog ponašanja u obliku postavljanja ciljeva i usvajanja postupaka koje vode realizaciji ciljeva, javlja se mogućnost predviđanja ponašanja drugog i raste mogućnost trenutnog odlaganja zadovoljstva zarad ostvarivanja postavljenih ciljeva. Ovo omogućava dogovaranje sa figurom afektivne vezanosti o načinu nege. Zbog toga se ovaj period naziva *partnerstvom*, a mogućnost korigovanja ponašanja zahvaljujući dogovorima i postavljenim ciljevima, daju takvom partnerstvu, koje je u startu asimetrično u pogledu moći odlučivanja, epitet *ciljem usmeravano*. Ponašanja i unutrašnje reprezentacije afektivne vezanosti se menjaju zahvaljući sve složenijoj interakciji između deteta i njegove figure afektivne vezanosti. Ovaj period Bowlby je nazvao period **ciljem usmeravano (korigovano) partnerstvo**. Ilustracija iz svakodnevnog života je da dete izuzetno protestuje kada majka ode na posao sve negde do svoje treće godine, a kasnije sve bolje razume zašto mora da ode, da će se vratiti, kao i kako ono za to vreme treba da se vlada. Dete vremenom stiče znanja i osećanja o sebi i svojoj figuri afektivne vezanosti, razvija veštine upravljanja svojim postupcima, tako da sve bolje upravlja svoje ponašanje prema osetljivosti i dostupnosti figure afektivne vezanosti radi postizanja zadovoljavajućeg ishoda u pogledu realizacije funkcija afektivne vezanosti, kao što su postizanje blizine, nalaženja sigurnog utočišta i baze sigurnosti. Razvijaju se aspekti URMa koji daju odgovor na pitanje kada i kako se

može figuri afektivne vezanosti prići, obratiti za pomoć, utehu ili podršku. Bihevioralni sistem afektivne vezanosti postaje regulisan unutrašnjim radnim modelima sebe i majke (Bretherton, 1985, str. 10).

Dalje tokom detinjstva teorija afektivne vezanosti ne predviđa sledeće faze razvoja afektivne vezanosti sa primarnom figurom, već pomenuto partnerstvo traje kroz detinjstvo, a i tokom adolescencije. Afektivna vezanost menja svoju složenost usled sazrevanja, pre svega zbog rasta kognitivnih kapaciteta deteta i promena u socijalnom kontekstu u kojem se afektivna vezanost ispoljava. Unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti zadržavaju isti kvalitet tokom detinjstva većine dece, a samo usložnjavaju svoje elemente kao što su: način i obim komunikacije i poverenja sa figurom, način postizanja bliskosti, procena svojih osobina koja dovode do doživljaja sopstvene dostojnosti figurine brige i podrške, doživljaj sposobnosti i osobina figure afektivne vezanosti koje ukazuju koliko je dostupna i adekvatna podrška, itd.. Svi ovi elementi (dimenzije) unutrašnjih radnih modela su organizovani kao faktori iste okosnice koja čini komponentne ponašajnog sistema afektivne vezanosti: *održanje blizine (uz separacioni protest) - traženje sigurnog utočišta - baza sigurnosti*. Ponašajne manifestacije unutrašnjih radnih modela od treće godine života deteta tokom preoperacionalnog perioda, u okviru organizacije afektivne vezanosti koje su pogodne za sistematičnu opservaciju, ispoljavaju se kao karakteristike komunikacije i saradnje deteta sa figurom afektivne vezanosti (više u prikazu instrumenata za ispitivanje afektivne vezanosti tokom detinjstva u: Stefanović-Stanojević, 2011). Unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti oformljeni u ranom detinjstvu održavaju se i u adolescenciji sa određenim promenama.

Postoje razvojne promene unutrašnjih radnih modela koje ne menjaju kvalitet obrasca afektivne vezanosti. Te promene se odnose na obogaćivanje sadržaja i načina funkcionisanja u skladu sa opštim razvojem individue. Radi se o tome da se na različitim uzrastima različito ispoljava ista organizacija afektivne vezanosti zbog promena unutrašnjih radnih modela koje su posledica opšteg rasta i razvoja jedinke. Ujedno, postoji **otpor takvim promenama unutrašnjih radnih modela koje menjaju obrazac afektivne vezanosti jedinke**. Tokom detinjstva figure afektivne vezanosti se najčešće nalaze u primarnoj porodici, a i cela porodica ima svoj unutrašnji reprezent kao unutrašnji modeli sebe i porodice (Stefanović-Stanojević, Mihić, Hanak, 2012; Stefanović-

Stanojević, 2005; Brennan, Clark, Shaver, 1988). Potencijal ovih figura da budu sposobni akteri interakcije koja vodi realizaciji funkcija afektivne vezanosti nije uvek ista, jer zavisi od različitih psiholoških, socijalno-ekonomskih i bioloških činilaca, poput materijalnog stanja i zdravlja članova porodice, itd.

Ukoliko su odstupanja neskladnih iskustava sa unutrašnjim radnim modelima povremena ili neizrazita, ona će biti asimilirana u postojeću strukturu. Međutim, ima životnih iskustava koja mogu da utiču na njihovu akomodaciju do kompletne promene kvaliteta unutrašnjeg radnog modela, te i obrasca afektivne vezanosti. Jednogodišnjak koji je bio sigurno afektivno vezan za majku ne mora nužno da odraste u osobu koja će biti sigurno afektivno vezana u odrasloj dobi. Ukoliko se odnos između deteta i bliske osobe promeni, na primer, zbog mentalne bolesti bliske osobe ili deteta, dugotrajnih svađa, zbog velikog i dugotrajnog pogoršanja materijalnog stanja i sl., postoji mogućnost da se unutrašnji radni modeli promene u kvalitetu. Tada na primer, pozitivan doživljaj dostojnosti tuđe brige i nege može biti umanjen ili čak promenjen do suprotnosti. Slično se može dogoditi i kasnije, kada na primer, u mladosti osoba ima izrazito snažna i dugotrajna iskustva u vezama koja su u suprotnosti sa njenim unutrašnjim radnim modelom. Moguće su različite promene zavisno od doživljenih iskustava, bilo iz sigurne u nesigurnu afektivnu vezanost ili obratno. Uprkos tome, nalazi istraživanja pokazuju da oko tri četvrtine ljudi zadržava isti obrazac afektivne vezanosti kroz čitav životni vek. Prenose ga na svoju decu i to izgleda dominantno sa roditelja istog pola, pošto oba roditelja ne moraju biti istog obrasca (Stefanović-Stanojević, 2005).

Sigurna afektivna vezanost u detinjstvu postepeno se razvija u sigurnu afektivnu vezanost u adolescenciji. Ovakve osobe imaju visok nivo svesti o sopstvenoj vrednosti uz povremenu manju nesigurnost. Očekuju da se figurama vezanosti može verovati. Imaju doživljaj da se drugima uopšteno dopadaju. Imaju potrebu i kapacitet za uspostavljanje poverenja u druge osobe i orjentisani su ka drugima u smislu bliskosti i saradnje. Imaju potrebu da traže ravnotežu u bliskosti sa drugima i autonomiju u intimnim vezama. Roditelja se sećaju kao toplih i osećajnih. Konflikte u vezi rešavaju na konstruktivan način uz poveravanje. Imaju strategije da u stresnim situacijama u vezi pokazuju uznemirenost.

Nesigurno povučena afektivna vezanost u detinjstvu razvija se u izbegavajuću vezanost u adolescenciji. Ove osobe smatraju da se u značajne druge ne može pouzdati u smislu oslanjanja i podrške; prisutna je sumnja u iskrenost bliskih osoba. Nedostaje im često samopouzdanje u afektivnim vezama. Slabo su orijentisani na međuljudske odnose. Imaju potrebu da očuvaju distancu i ograničavaju intimnost, da bi zadovoljili potrebu za autonomijom (Hazan, Shaver, 1987; Stefanović-Stanojević, 2005). Veliki značaj pridaju materijalnom postignuću jer kada imaju potrebu za podrškom traže je u materijalnim stvarima. Strategija u afektivnim vezama im je da minimalizuju uznemirenost, bez intimnih poveravanja, obuzdavaju bes. Imaju uspomene na majke uglavnom kao hladne ili odbojne žene.

Nesigurno-ambivalentna afektivna vezanost u detinjstvu razvija se u ambivalentnu ili okupiranu vezanost adolescenciji. Ove osobe smatraju da su drugi komplikovani, teški za razumevanje i da ljudi nemaju dovoljnu kontrolu nad sopstvenim životom. Često se u vezi osećaju manje vrednim i od figure vezanosti očekuju stalno potvrde ljubavi. Imaju potrebu za ekstremnom intimnošću, a veza im često služi za kompenzaciju osećanja manje vrednosti, pošto je figura vezanosti doživljena pozitivno u pogledu mogućnosti davanja ljubavi. Umeju da naglašeno pokazuju uznemirenost i bes. Popustljive su, teže prihvatanju. Roditelja se sećaju kao nepravednih (Cassidy & Shaver, 1999).

Dezorjentisana afektivna vezanost u detinjstvu razvija se u bojažljivi obrazac afektivne vezanosti u adolescenciji. Negativan unutrašnji radni model sebe, slično kao i kod ambivalentnog obrasca, dovodi do toga da nastoje da imaju afektivnu vezu kojom bi popravili predstavu o sebi, ali takav odnos često je kratkog daha. Zbog negativnog modela drugih, mnogi se retko usuđuju da uđu u afektivnu vezu. Postoji strah od odbacivanja ili ismejavanja što inhibira uspostavljanje bliskosti sa starim ili novim figurama, kao i otvorenu komunikaciju o intimnim temama. Njihove partnerske veze su retke ili haotične. Najčešće postoje fantazije ili maštanja o partneru, bojažljiva flertovanja i sl. (Bartholomew, 1994).

Prenos funkcija afektivne vezanosti

Ima više poznatijih ispitivanja prenosa afektivne vezanosti. Fraley i Davis nalaze da se kod mladih odraslih afektivna vezanost za vršnjačke figure prenosi prema redosledu funkcija kao i kod formiranja komponenti vezanosti dece za majku (Fraley, Davis, 1997). Autori ukazuju da se prenos odvija određenim redosledom funkcija, počev od prve funkcije traženja blizine, preko separacionog protesta i sigurnog utočišta do baze sigurnosti, kao i da je za to potrebno vreme. Prenos afektivne vezanosti za bliske prijatelje traje oko 5 godina, a za partnere kraće, oko dve godine. Ova razlika u trajanju veze koja je potrebna za potpun prenos, kako autori veruju, nastaje zbog razlika u kvalitetu i obimu fizičkog kontakta između partnera i prijatelja. Navedeni autori pokazuju da studenti nastavljaju da koriste roditelje kao primarne figure i da su ušli u period prenosa funkcija afektivne vezanosti. Istraživanje je ukazalo da sigurnost ispitanika kao kvalitet veze sa roditeljima podstiče stvaranje novih afektivnih veza, pa time i transfera afektivne vezanosti. Takođe, percepcija vršnjaka kao podržavajućih, brižnih i vrednih poverenja doprinosi javljanju transfera funkcija afektivne vezanosti.

Freeman i Brown nalaze na uzorku adolescenata od 16 do 18 godina da su majke na vrhu hijerarhije, bliske vršnjačke figure, pa očevi. Pored toga autori ukazuju da sigurno afektivno vezani ispitanici uglavnom zadržavaju svoje roditelje kao primarne figure na vrhu hijerarhije tokom adolescencije (Freeman, Brown, 2001). Nesiguran kvalitet afektivne vezanosti za majku bio je povezan sa promenom hijerarhije afektivne vezanosti, tako da su vršnjačke figure bile na vrhu.

Freeman i Newland na uzorku adolescenata od 14 do 19 godina pokazuju da **bliski vršnjaci mogu da kompenzuju slabe veze sa roditeljima, kao i da bliske veze sa roditeljima služe kao protektivni faktor od negativnih uticaja vršnjaka i rizičnih seksualnih aktivnosti** (Freeman, Newland, 2002). Freeman, Putthoff i Schweinle Newland ukazuju da nesigurni stil podstiče viđenje vršnjaka kao primarnih figura (Freeman, Putthoff i Schweinle Newland, 2008).

Feeney i Doherty su koristile instrument WhoTo na uzorku 812 odraslih ljudi starosti od 16 do 90 godina (Doherty, Feeney, 2004). Feeney i Doherty su našli da: mladi

ispitanici navode više potpunih afektivnih veza, ispitanice ženskog pola navode u proseku više figura od ispitanika muškog pola, u proseku ima više figura afektivne vezanosti ženskog pola nego muškog pola, kod većine osoba koje imaju partnersku vezu postoji promena hijerarhije afektivne vezanosti tako da su partnerske figure na vrhu, sa starošću roditelja raste snaga vezanosti za decu i opada snaga vezanosti za svoje roditelje i prijatelje.

Mayeseless i sar. smatraju da se bliski vñnjački odnosi u adolescenciji mogu razvijati putem transfera kvaliteta sigurne afektivne vezanosti za roditelje ili kao kompenzacija za odnos sa roditeljima koji je podrazumevao odlike nesigurne afektivne vezanosti (Mayeseless, Wiseman, Hai, 1998).

Mayeseless je izvršila istraživanje u kojem nalazi da su muškarci sa 18 godina u procesu transfera afektivne vezanosti, da koriste uglavnom vršnjake za funkcije blizine i utočišta a roditelje kao sigurnu bazu (Mayeseless, 2004). Mayeseless smatra da su modaliteti nesigurne afektivne vezanosti za roditelje, kao i strah od bliskosti, povezani sa slabijim napredovanjem transfera i obrnuto, ukazuje da sigurna vezanost doprinosi prebacivanju funkcija afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake. Nesiguran stil je povezan sa slabijom veštinom uspostavljanja bliskosti sa vršnjacima i povezan je sa slabijom adaptacijom, kako smatra Mayeseless. Mayselles ukazuje da bliske partnerske i prijateljske veze postepeno zamenjuju roditeljske počev od funkcije blizine, preko utočišta do sigurne baze, tako da bliski vršnjaci, prijatelji ili partneri, zamenjuju roditeljske figure na vrhu hijerarhije afektivne vezanosti. Pored toga, Mayeseless smatra da sigurna afektivna vezanost za roditelje pospešuje takav proces, jer sigurno afektivno vezani adolescenti su stekli iskustvo iz relacije sa roditeljima u pogledu načina formiranja bliskosti u bliskim odnosima i iskustvo koristi od toga. Na osnovu svog rada, Mayselles veruje da je tačan model koji su dali Hazan i Zeifman prenosa afektivne vezanosti sa primarnih na sekundarne figure (Hazan i Zeifman, 1994).

Istraživači koje smo u ovom odeljku navodili, slažu se da su sigurno vezani adolescenti socijalno prilagođeniji nego ostali adolescenti, pa je zadržavanje hijerarhije afektivne vezanosti sa roditeljima na njenom vrhu i tokom srednje adolescencije pravilo zdravog razvoja za ove ispitanike. U navedenim istraživanjima afektivne vezanosti ispitivane su funkcije afektivne vezanosti: traženje i održanje blizine, sigurno utočište i

baza sigurnosti. Sva navedena istraživanja govore su u prilog modela prenosa afektivne vezanosti koje su dali Hazan i Zeifman (Hazan, Zeifman 1994), pa ćemo iskoristi taj model i model formiranja partnerske afektivne vezanosti (Zeifman, Hazan, 1997; Zeifman, Hazan, 2000), da napravimo pretpostavljeni opšti scenario formiranja sekundarne, afektivne vezanosti za vršnjačke figure u adolescenciji.

Prva faza je preafektivna faza. U ovoj fazi su sve funkcije afektivne vezanosti veće kod primarne u odnosu na sekundarnu figuru. Ova faza je neophodna za početak prenosa funkcija afektivne vezanosti. Ovo je faza koju možemo da nazovemo period blizine u odnosu sa sekundarnom figurom bez separacionog protesta. Blizina se dešava usled života u socijalnoj grupi u kojoj jedinka i njena buduća figura afektivne vezanosti dolaze u kontakt. Svi činoci koji uslovljavaju da jedinka bude u grupi ili izvori kohezivnosti grupe, činoci su koji nameću blizinu. To je preafektivna faza prenosa afektivne vezanosti. Ne može početi sledeći period ukoliko nema ove prve faze, koju ispunjava komunikacija usmerena ka realizaciji ciljeva date grupe. Na primer, može biti reč o grupi vršnjaka koja je okupljena da se zabavlja u slobodnom vremenu, ili školskom odeljenju, dijadi koja se zabavlja itd. **Ukupna snaga vezanosti je veća za primarnu nego za sekundarnu figuru afektivne vezanosti.** Ova faza obično traje do poznog detinjstva.

Drugi period je faza prenošenja funkcije blizine. U ovoj fazi blizina je veća kod sekundarne figure, ali je manja snaga utočišta i baze sigurnosti nego kod primarne figure afektivne vezanosti. Jedinka teži da bude sa figurom afektivne vezanosti i bez razloga iz prethodne faze. Oseća se nelagodno usled razdvojenosti sa njom i postoji separacioni protest. Oseća prijetnost u prisustvu figure afektivne vezanosti. Od ovog perioda razvija se fiziološka osnova afektivne vezanosti. Jedinka teži da ponavlja iskustvo prijetnosti samog prisustva sekundarne figure afektivne vezanosti. Ova faza ispoljava se na sledeći način: a) postoji želja da se provodi vreme sa sekundarnom figurom, b) jedinka se nevoljno razdvaja od figure na duže vreme, c) postoji doživljaj da sekundarna figura nedostaje jedinki kada je razdvojena od nje. Ovaj period podrazumeva da je komponenta blizine izraženija od preostale dve koje nisu formirane ili prenesene. Ovaj period se dešava, za najveći broj ljudi, u poznom detinjstvu i ranoj adolescenciji, kada su kao sekundarne u pitanju vanporodične, vršnjačke figure.

Treća faza promene afektivne vezanosti je period prenošenja funkcije utočišta. U ovoj fazi izraženost komponenti blizina i utočište su veće za sekundarnu figuru afektivne vezanosti nego za primarnu, ali je baza sigurnosti još uvek veća za primarnu. Pored prijatnosti koju oseća u prisustvu sekundarne figure, jedinka nalazi smirenje kada je uznemirena ili umanjuje stres uz pomoć sekundarne figure. Separacioni protest je izraženiji nego u prethodnoj fazi. Oformljena komponenta afektivne vezanosti utočište ispoljava se kao: a) težnja da se jedinka obraća osobi kada je uznemirena ili kada doživi neuspeh; b) obraćanje figuri afektivne vezanosti radi saveta; c) poveravanje figuri afektivne vezanosti intimnih doživljaja. U ovoj fazi transfera snage afektivne vezanosti postoji **jednaka ili nešto veća snaga afektivne vezanosti za sekundarnu nego za primarnu figuru.** U ovoj fazi komponente blizina i utočište su izraženije od baze sigurnosti u odnosu sa sekundarnom figurom koja još nije oformljena ili prenesena. Ovaj period se dešava za najveći broj ljudi u srednjoj i poznoj adolescenciji, kada su u pitanju figure van primarne porodice, tj. u bliskim prijateljskim i partnerskim vezama.

Četvrti period je faza prenošenja funkcije baze sigurnosti. U ovoj fazi i komponenta afektivne vezanosti baza sigurnosti je snažnija za sekundarnu figuru nego za primarnu. Ovo je završni momenat prenosa afektivne vezanosti. Baza sigurnosti ukazuje na kompletiranje sistema afektivne vezanosti. Baza sigurnosti ispoljava se kao: a) doživljaj jedinke da joj je figura afektivne vezanosti podrška kad joj zatreba; b) doživljaj jedinke da je figura afektivne vezanosti dostupna kad joj zatreba; c) doživljaj da figura bezuslovno radi pod a) i pod b), što ne znači da figura nikad ne postavlja uslove jedinki da bi delovala kao podrška, niti znači da je uvek dostupna, nego doživljaj jedinke da je značajna osoba činilac njenog bezbednog funkcionisanja i razvijanja. Zahvaljujući figuri jedinka se oseća bezbedno, što pak ne mora da znači da uvek veruje njenim postupcima. Figura afektivne vezanosti postaje unutrašnja reprezentacija oslonca u životu kada jedinka želi da istražuje i da se menja. Baza sigurnosti se formira postepeno, ponavljanjem iskustva blizine i sigurnog utočišta. Formiranje ove baze traje najmanje dve godine, obično je to višegodišnji period. Iskustvo oslonca koju pruža baza sigurnosti omogućava individui da se menja tokom razvoja, u smislu sticanja znanja, veština i drugih potrebnih osobina. Prema koncepciji baze sigurnosti, baza sigurnosti redukuje prirodni strah od promena. Kada baza sigurnosti nije oformljena ili ne radi iz bilo kog

razloga dobro, uopšteno govoreći, strah koči eksplorativno ponašanje koje vodi ka promeni. Kada je baza sigurnosti oformljena, komponenta blizine bi trebala da bude manifestno manja nego u prethodnim fazama. U ovom modelu baza sigurnosti nastaje na osnovu prve dve komponente, a njena uloga je omogućiti da se vreme jedinke troši na istraživačko ponašanje, što može podrazumevati učenje koje vodi ka razvoju. Zato se smanjuje izraženost komponente blizine nego u drugoj i trećoj fazi, što znači kroz ponašanje ispoljena snaga afektivne vezanosti.

Mnogi radovi ukazuju da je prenos afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjačke figure tokom adolescencije spor, postepen i da se prenosi funkcija po funkciju kako je upravo opisano (Fraley, Davis, 1997; Trinke, Bartholomew, 1997; Freeman, Brown, 2001; Nickerson, Nagle, 2005; Kobak, Rosenthal, Serwik, 2005; Friedlemeier, Granquist, 2006; Rosenthal, Kobak, 2010; Basarić-Vukelić, 2010).

Operacionalizacija promena i transfera afektivne vezanosti u srednjoj adolescenciji

Neke promene afektivne vezanosti se dešavaju praktično već od faze jačanja komponente blizine u vršnjačkim relacijama. Tada razlika u snazi vezanosti za roditeljske i vršnjačke figure teži nuli, iako je kvalitet afektivne vezanosti prilično različit, kako je upravo opisano. Promena sagledana u funkcijama afektivne vezanosti, tj. promena u samom kvalitetu, dešava se tek u četvrtoj fazi prenosa ili formiranja sekundarne afektivne vezanosti. Konstruisanje baze sigurnosti u odnosu sa sekundarnom figurom govori da su komponente blizine i utehe postale takve da obezbeđuju potporu i smirenje u situacijama potrebe, nezavisno od realne udaljenosti i dostupnosti figure afektivne vezanosti. Zato tretiramo kao **promenu u afektivnoj vezanosti najmanje nastanak jednakosti snage vrnjačke i roditeljske afektivne vezanosti**, dakle, izjednačenje hijerarhijskog nivoa roditeljskih i vršnjačkih figura. Prenos afektivne vezanosti podrazumeva da je promena hijerarhije figura vezanosti dostigla stepen da je snaga afektivne vezanosti veća za vršnjake nego za roditelje, što znači da su funkcije većim delom prenete.

U ovom delu neophodno je da postavimo neke globalne odrednice transfera mentalnih pojava u domenu proučavanja afektivne vezanosti koje će važiti za ovaj rad.

Ispitane mentalne pojave su emocionalno-kognitivne prirode i deluju na ponašanje jedinke. Neka transfer podrazumeva unutarđuševnu razmenu koja, analogno sa interpersonalnom razmenom, može da ima osnovne elemente transfernog postupka. Prvo, potrebno je odrediti **izvor transfera**. Izvor transfera je odgovor na pitanje iz koje se mentalne pojave -unutrašnje reprezentacije afektivne veze, sadržaj prenosi. Izvor transfera obezbeđuje sadržaj koji će se transferom preneti. **Sadržaj transfera** je odgovor na pitanje šta se prenosi; dakle, sadržaj transfera postoji kao deo izvora transfera. **Odredište transfera** je odgovor na pitanje gde se transferni sadržaj prenosi, a to je neka druga mentalna pojava koje reguliše ponašanje - unutrašnja reprezentacije druge afektivne veze.

S obzirom, da u ovom istraživanju baratamo samoprocenama ispitanika svoje afektivne vezanosti za određene figure, bavimo se samoprocenama afektivnih veza adolescenata sa važnim osobama i to su **mentalne pojave transfernog postupka**. Procena jednog dijadnog odnosa u ovom pogledu biće tretirana kao izvor transfera, a nekog drugog dijadnog odnosa kao odredište transfera. Kao sadržaj transfera tretirani su elementi (dimenzije) i komponente, tj. funkcije afektivne vezanosti. Pod izrazom elementi ili dimenzije afektivne vezanosti podrazumevamo aspekte unutrašnjih radnih modela koji su operacionalizovani u ovom istraživanju. Pod izrazom komponente ili funkcije afektivne vezanosti tretiraćemo aspekte trokomponentnog sistema afektivne vezanosti, tj. komponente održanja blizine, sigurno utočište i baza sigurnosti. Ispitivaćemo uvek prenos između dve afektivne veze, na primer, transfer dimenzija i funkcija iz afektivne vezanosti sa majkom, ili ocem, na dimenzije i funkcije u odnosu sa najboljim drugom. Proces transfera afektivne vezanosti podrazumeva uticaje na promene afektivne vezanosti u adolescenciji koje se zasnivaju na povezanosti između afektivnih veza adolescenata.

Značaj sigurne afektivne vezanosti adolescenata u porodičnim i vršnjačkim odnosima za zdravlje i prilagođenost

Povezivanje sigurne afektivne vezanosti sa aspektima prilagođenosti ponašanja i zdravog razvoja dece i adolescenata tema je brojnih istraživanja, pa već postoje autori koji su ta saznanja u svojim radovima nastojali da objedine i prikažu na uređen način.

Efikasan način za razmatranje uloge sigurne afektivne vezanosti u razvoju adolescenta opisuje Basarić-Vukelić (2010), kada razlikuje u psihosocijalnoj adaptaciji adolescenta njen interni i eksterni aspekt. Pod internom adaptacijom adolescenata podrazumevaju se mentalne osobine i procesi koji se smatraju pozitivnim činiocem zdravlja i razvoja, dok se pod spoljašnjom adaptacijom podrazumevaju karakteristike ponašanja koje su socijalno poželjne. Tako ćemo iskoristiti ovakav okvir da predstavimo samo nekoliko važnih istraživanja radi ilustracije značaja sigurne afektivne vezanosti.

Doyle i Moretti sabiraju i predstavljaju brojne empirijske nalaze da sigurna afektivna vezanost za roditelje pozitivno deluje na prilagođenost i zdrav razvoj adolescenata (Doyle i Moretti, 2000). Doyle i Moretti nalaze da kada je u pitanju sigurna afektivna vezanost za roditelje, u kratkim crtama, sigurno afektivno vezani adolescenti u odnosu na nesigurne: 1) viđeni su od strane vršnjaka kao manje anksiozni, manje agresivni, sposobni da bolje regulišu svoje emocije; 2) imaju izraženiji aspekt selfa koji se odnosi na unutrašnji lokus kontrole; 3) bolje opažaju i integrišu pozitivne i negativne attribute selfa nego nesigurno afektivno vezani adolescenti i imaju pozitivnije samopoimanje; 3) izražavaju manje anksioznosti, depresivnosti, problema sa pažnjom, kao i problema u vladanju (problemi upravljanja ponašanjem u skladu sa normama socio-kulturne sredine); 4) izražavaju veću socijalnu kompetetnost i bolje se prilagođavaju prelasku u srednju školu, kao i promenama životne sredine; 5) imaju konstruktivnije strategije prevladavanja stresa; 6) manje su skloni eksperimentisanju sa drogama i manje zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance; 7) imaju pozitivnije stavove prema bezbednom seksu; 8) imaju gledano po zastupljenosti, manje problema sa neželjenom trudnoćom; 9) manje su skloni delinkventnom ponašanju. Mišljenje koje Doyle i Moretti ističu je da sigurna afektivna vezanost i održanje funkcija afektivne vezanosti za roditelje tokom adolescencije predstavlja protektivni faktor zdravlja i razvoja.

Kada je u pitanju interna prilagođenost adolescenata, još krajem 80tih godina prošlog veka, ispitujući svoj inventar za procenu afektivnog vezivanja adolescenata za roditelje i vršnjake, Greenberg i Armsden prikazuju nalaze da je sigurna afektivna vezanost adolescenata za roditelje i sigurna afektivna vezanost za vršnjake u odnosu na ostale, činilac koji deluje na njihovo povoljnije samopoimanje, na veći stepen blagostanja, kao i povoljniji afektivni status (to je kompozitni konstrukt koji su u tom istraživanju činile skale anksioznost/depresivnost, iritabilnost/bes, ozlojeđenost/alijenacija i skala krivice). Mnogi nalazi ukazuju na značajnu pozitivnu vezu između sigurne afektivne vezanosti i višeg stepena samopoštovanja adolescenata (Sroufe, Waters, 1977; Bretherton, 1985; Armsden, 1986; Armsden, Greenberg, 1987; Bowlby, 1988; Cassidy, Kobak, 1988; Lapsley i sar., 1989; Buhrmester, 1990; Collins, Read, 1990; Bartholomew, Horowitz, 1991; Feeney, Noller, 1992; Nada Raja i sar., 1992; McCormick, Kennedy, 1994; Paterson i sar., 1995; Shaver i sar., 1996; Brennan, Moris, 1997; Smojver-Ažić, 1999; Arbona, Power, 2003; Nickerson, Nagle, 2004; Parker, Benson 2004; Wilkinson, Parry, 2004). Odlike sigurne afektivne vezanosti za roditelje i za vršnjake kod adolescenata deluju pozitivno na samovrednovanje, socijalnu kompetenciju i smanjuju internalne probleme adaptacije (Rubin i sar., 2004).

Takođe, istraživanja pokazuju da je kod adolescenata sigurna afektivna vezanost pozitivno korelirana sa različitim aspektima blagostanja (Armsden, Greenberg, 1987; Cotterell, 1992; Raja, McGee, Stanton 1992; Van Well, Rissen, Abma, 2000; Wilkinson, Walford, 2001).

Već je rečeno da ima puno naučnih radova koji ukazuju da su modaliteti nesigurne afektivne vezanosti kod adolescenata u pozitivnoj korelaciji sa različitim simptomima depresije (Armsden, Greenberg, 1987; Shaver, Hazan, 1988; Armsden i sar., 1990; Kobak, Sudler, Gamble, 1991; Papini, Roggmen, 1992; Nada Raja i sar., 1992; Vivona, 2000; Wilkinson, 2004; Davila i sar., 2004; Seifge-Krenke, Beyers, 2005; Allen i sar., 2007). McFarland i Marsh nalaze da je preokupiran stil afektivne vezanosti adolescenata povezan sa najvišim nivoom depresivnosti (McFarland i Marsh, 2002); dok Cooper i sar. ukazuju da izbegavajuće afektivno vezani adolescenti saopštavaju više nivoa simptoma depresije od adolescenata koji imaju siguran obrazac afektivne vezanosti (Cooper, Shaver, Collins, 1998). Nesigurni stil afektivne vezanosti sa partnerima je

značajan prediktor depresije momaka, dok nesigurni stil afektivne vezanosti za majku predviđa depresiju devojaka (Margolese i sar., 2005).

Paterson, Pryor i Jeff nalaze da su samoprocene sigurne afektivne vezanosti za majku i oca posebno, značajno pozitivno povezane sa opštim samopoštovanjem, samoprocenom socijalne kompetentnosti i doživljajem upravljanja događajima u sopstvenom životu (varijabla odgovara po svojoj strukturi varijabli self koncepta - spoljašnji ili unutrašnji lokus kontrole); dok je sigurna afektivna vezanost za vršnjake značajno pozitivno povezana sa socijalnom kompetentnošću (Paterson, Pryor, Jeff, 1995).

Nalazi koje daju Wilkinson i Sarandrea ukazuju da je sigurnost afektivne vezanosti za majke važniji protektivni faktor od depresivnosti i nedostatka samopoštovanja devojaka, nego afektivna vezanost za očeve. Na stepen depresivnosti mladića više deluje kvalitet afektivne vezanosti za očeve. Za samopoštovanje mladića jednako je važna afektivna vezanost za oba roditelja (Wilkinson, Sarandrea, 2006).

Liablo, Carlo i Raffaelli pokazuju da je sigurna afektivna vezanost za roditelje, kao i sigurna vršnjačka afektivna vezanost, negativno korelirana sa stepenom agresivnosti i stepenom depresivnosti adolescenata, dok je sigurna vršnjačka vezanost pozitivno korelirana sa stepenom saosećanja sa drugom osobom (*simpathy*) koja predstavlja u tom istraživanju kombinaciju variable ``empatične brige`` (*empathic concern*) i varijable ``preuzimanje perspektive drugog`` (*perspective taking*; Liablo, Carlo i Raffaelli, 2000). U sledećem istraživanju Liablo i sar. pokazuju da je kod adolescenata vezanost za roditelje direktno povezana sa samopoštovanjem, a vršnjačka sa empatijom, a preko empatije i sa prosocijalnim ponašanjima, dok je kod devojčica, pored toga, vršnjačka vezanost povezana sa opštim samopoštovanjem, ali indirektno preko veze sa empatijom koja je pak u vezi sa prosocijalnim ponašanjem koje tek potom deluje na opšte samopoštovanje (Laible, Carlo, Roesch, 2004).

Ima istraživača koji pretpostavljaju da **sigurna afektivna vezanost za vršnjake može da ublaži negativno delovanje odsustva sigurne afektivne veze sa roditeljskim figurama**, što je poznato kao *pretpostavka kompenzatorskog delovanja sigurne vršnjačke afektivne vezanosti* i u okviru je pomenutog kompetitivnog modela afektivnih veza (Schneider, Younger, 1996; Mayeseless, Wiseman, Hai, 1998; Freeman, Brown, 2001; Vukelić Basarić, 2010). Ovaj model podrazumeva da ukoliko je kvalitet afektivne

vezanosti za roditelje slab u realizaciji funkcija sigurnog utočišta i baze sigurnosti, to može da radi vršnjačka veza, prijateljska ili partnerska, tako da ima pozitivnog efekta na smanjenje eksternih i internih problema adaptacije. Nalazi navedenih istraživača pokazuju da sa smanjenjem realizacije funkcija afektivne vezanosti za roditelje raste realizacija funkcija afektivne vezanosti za vršnjake.

Otvoreno je pitanje da li siguran kvalitet u vršnjačkim afektivnim vezama može da unapredi mentalni nivo funkcionisanja i prilagođenost socijalnog ponašanja adolescenata koji su imali vezu nesigurnog kvaliteta sa roditeljima. Mnoga istraživanja pokazuju da je kod adolescenata, posebno u ranoj i srednjoj adolescenciji, sigurna afektivna vezanost za roditelje značajnija od vršnjačke kao prediktor opšteg blagostanja, opšteg samopoštovanja, stepena depresivnosti i anksioznosti (Greenberg, Siegel, Leittch, 1982; Greenberg, Armsden, 1987; Doyle, Moretti, 2000; Joo, 2005). Treba uzeti u obzir da prijateljske, vršnjačke veze doprinose donekle različito adaptaciji, jer porodični i prijateljski odnosi imaju različite funkcije. Postoje nalazi koji ukazuju da tokom adolescencije nesiguran kvalitet veze sa roditeljima deluje tako da roditelji imaju slabiju moć da spreče negativan uticaj bliskih vršnjaka u pogledu konzumiranja psihoaktivnih supstanci (Kandel, 1990; Bogenschneider i sar, 1998), zatim, slabiju mogućnost da kontrolišu uticaj vršnjaka na konzumiranje alkoholnih pića (Davies, Windle, 2000). Takođe, slab kvalitet veze sa roditeljima utiče na slabiju mogućnost da roditelji kod svoje dece spreče uticaj vršnjaka na pojavu rizičnih ponašanja koja uključuju rizik od seksualno prenosivih bolesti (Ford i sar., 2002), delinkvencije (Haynie, 2003), kao i na probleme u pogledu vladanja u školi (Wright, 1982; Neeman i sar., 1995; Collins, 2003).

Navedeno istraživanje koje su sproveli Laible, Carlo i Raffaelli osmišljeno je da pruži odgovor na pitanje da li postoji pomenuto kompenzatorsko delovanje vršnjačke afektivne vezanosti (Laible, Carlo, Raffaelli, 2000). U tom radu ispitivane su mere kvaliteta afektivne vezanosti za roditelje, kao i afektivne vezanosti za vršnjake s jedne strane, a s druge, skale koje se tiču problema unutrašnje prilagođenosti, kod 89 srednjoškolaca prosečne starosti 16 godina. Ispitivanjem je utvrđeno da se obe skale afektivne vezanosti, po svom delovanju odnose na jedinstvenu kompozitnu funkciju koju su autori nazvali emocionalna prilagođenost, čime ovaj rad ukazuje da oba tipa afektivnih veza imaju slično delovanje na psihičkom planu koje zahvataju neposredno ispitivane

varijable. Emocionalna prilagođenost kao kompozitna funkcija obuhvatila je skale agresije, depresivnosti, anksioznosti i skale saosećanja za druge (kombinacija empatičke brige i preuzimanja perspektive drugog, kako je već rečeno). Uzorak je prilikom analize podeljen na četiri grupe: prva koja ima siguran kvalitet vezanosti i za roditelje i za vršnjake; druga koja ima siguran kvalitet za roditelje, dok za vršnjake ima nesiguran kvalitet afektivne vezanosti; treća koja ima nesiguran kvalitet za roditelje, a siguran za vršnjake; četvrta je imala nesiguran kvalitet i za roditelje i za vršnjake. Na prvom mestu prema stepenu prilagođenosti bila je grupa sa sigurnim kvalitetom afektivne vezanosti i za roditelje i za vršnjake; na drugom mestu bila je grupa sa nesigurnim kvalitetom vezanosti za roditelje, a sigurnim za vršnjake; na trećem mestu bila je grupa sa sigurnom vezanošću za roditelje i nesigurnom za vršnjake; najslabiju prilagođenost imala je grupa sa nesigurnim kvalitetom obe afektivne vezanosti. Autori zaključuju da je za adaptaciju dobro da adolescenti imaju više sigurnih afektivnih veza tokom adolescencije i da afektivne veze između vršnjaka kompenzuju delovanje slabog kvaliteta veze sa roditeljima u pogledu problema unutrašnje adaptacije adolescenata.

Istraživanje sa istom svrhom, koje je sprovedeno na uzorku od 513 adolescenata starosti od 13 do 19 godina, dve godine kasnije objavili su Oliva i Parra (Oliva, Parra, 2002). Umesto skale afektivne vezanosti za roditelje koristili su skalu podrške od strane roditelja, skalu komunikacije, skalu konflikata sa roditeljima, kao i skalu porodične adaptabilnosti i kohezije, da bi utvrdili kvalitet veze sa roditeljima. Kao mere prilagođenosti upotrebili su skalu opšteg samopoštovanja (varijanta skale opšteg samopoštovanja koju je dao Rosenberg) i skalu životnih zadovoljstava. U tom radu skala životnih zadovoljstava je operacionalizacija konstrukta koji je po sadržaju blizak sa konceptom blagostanja. Dobili su isti rezultat kao Laible i sar. (Laible, Carlo, Raffaelli, 2000) u pogledu poretka grupa ispitanika prema stepenu prilagođenosti, gde su grupe formirane prema kvalitetu veze sa roditeljima i vršnjacima. Oliva i Parra smatraju, takođe kao i prethodni autori, da je poželjno da adolescenti imaju više sigurnih afektivnih veza, kako u kući, tako i van porodice. Na temelju svih nalaza koje su dobili, Oliva i Parra govore o aditivnom modelu delovanja sigurnih veza na adaptaciju, gde su funkcije veza sa roditeljima i vršnjacima u socijalnom kontekstu različite, pa svaka daje svoj nezavisan doprinos emocionalnoj prilagođenosti.

Pored upravo navedenih radova, postoje istraživanja koja pokazuju da u odnosu na sigurno afektivno vezane adolescente, adolescenti koji imaju nesigurne modalitete afektivne vezanosti imaju slabiji školski uspeh i više problema sa vladanjem u školi (Wright, 1982; Cauce, 1986; Neeman, Hubbard, Masten, 1995; Carlson, 1998; Davies, Windle, 2000; Carlivati, 2001; Collins, 2003; Basarić-Vukelić, 2010). Takođe, ima više naučnih radova koji ukazuju da u odnosu na adolescente koji su sigurno afektivno vezani, nesigurno afektivno vezani adolescenti imaju više problema u pogledu zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Brennan, Shaver, 1995; Davies, Windle, 2000; Meyer, Tencer, Smith, Haynes, 2004; Basarić-Vukelić, 2010).

Za razliku od sigurno afektivno vezanih mladih osoba, nesigurna afektivna vezanost kod mladih povezana je sa slabijom socijalno-emocionalnom adaptacijom, što deluje da kada konzumiraju alkoholna pića, to čine češće radi redukcije neprijatnih osećanja i nesigurnosti, a ređe zbog samog uživanja u piću (Weinberger, Bartholomew, 1996). Potom, učestalo konzumiranje alkoholnih pića produbljuje njihovu socijalnu i emocionalnu neprilagođenost.

METODOLOŠKI DEO RADA

Plan istraživanja

U ovom delu rada prikazujemo plan empirijskog istraživanja koji se sastoji iz četiri celine. Celine su poglavlja istraživačkih ciljeva i hipoteza i uređene su tako da posle svakog cilja sledi hipoteza koja se odnosi na upravo taj cilj.

I

Ispitivanje snage afektivne vezanosti

Prvi opšti cilj bio je ispitivanje **promena hijerarhije afektivne vezanosti tokom adolescencije**. Pretpostavka je bila da postoje promene u hijerarhiji afektivne vezanosti tokom adolescencije.

Posebni ciljevi i hipoteze na osnovu prvog opšteg cilja istraživanja dati su u tekstu koji sledi.

1.1 *Utvrđiti hijerarhiju afektivne vezanosti kod ispitanika oba pola u svakom od razreda.*

Hipoteza je bila da hijerarhija afektivne vezanosti postoji u svakom od razreda kod oba pola.

1.2 *Ispitati razlike u hijerarhiji afektivne vezanosti kod ispitanika oba pola u svakom od razreda.*

Hipoteza je da postoje razlike u hijerarhiji afektivne vezanosti između adolescenata različitih razreda, tako što pozicija vršnjaka postaje jednaka u odnosu na figuru oca u četvrtom razredu srednje škole.

1.3 *Ispitati razlike u promenama hijerarhije afektivne vezanosti kod oba pola u svakom od razreda.*

Hipoteza je bila da postoje razlike u hijerarhiji afektivne vezanosti između ispitanika muškog i ženskog pola, tako što rang koji ima snaga afektivne vezanosti za oca kod momaka ne opada sa vremenom, dok kod devojaka postaje snažnija vršnjačka vezanost nego vezanost za figuru oca do četvrtog razreda srednje škole (u odnosu na momke).

II

Odlike grupa prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti

2.1. *Utvrđiti postojanje grupa adolescenata koje imaju različiti stepen promena hijerarhije afektivne vezanosti.*

Hipoteza je bila da postoje grupe ispitanika sa potpunim i nepotpunim promenama, kao i grupa bez promena hijerarhije afektivne vezanosti.

2.2. *Utvrđiti značaj promena hijerarhije afektivne vezanosti u pogledu problema interne i eksterne prilagođenosti adolescenata.*

Hipoteza je bila da adolescenti koji pripadaju grupi koja ima potpune promene afektivne vezanosti nemaju odlike transfera afektivne vezanosti koje su definisane u teorijskom delu i imaju slabije pokazatelje prilagođenosti.

Posebni ciljevi i hipoteze na osnovu drugog opšteg cilja ispitivanja su navedeni u tekstu koji sledi.

2.1.1. *Formirati sledeće grupe ispitanika:*

- 1) *grupu ispitanika bez promene hijerarhije afektivne vezanosti;* hipoteza je bila da ova grupa ima veću snagu roditeljske nego snagu vršnjačke afektivne vezanosti;
- 2) *grupu ispitanika koji imaju delimičnu promenu hijerarhije afektivne vezanosti;* pretpostavka je bila da je u ovoj grupi ispitanika snaga afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake postala približno jednaka;

3) grupu ispitanika sa potpunom **promenom hijerarhije afektivne vezanosti**; hipoteza je bila da je kod ove grupe ispitanika stepen snage vezanosti za vršnjake postao veći nego za roditelje.

2.1.2. *Utvrđiti razlike u trajanju prijateljskih veza kod grupa ispitanika koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti.* Hipoteza je bila da su najduže veze u grupama pod brojem 2) i 3), a najkraće u grupi 1), tj. da u stepenu trajanja vršnjačkih veza postoje značajne razlike među grupama.

2.1.3. *Ispitati transfer afektivne vezanosti.* Hipoteza je bila da kod ispitanika sa većim promenama hijerarhije afektivne vezanosti postoji slabiji prenos dimenzija afektivne vezanosti iz roditeljske u vršnjačku vezu, tako da ima efekat na snagu vršnjačke (prijateljske) afektivne vezanosti.

Specifične hipoteze o transferu afektivne vezanosti

Pretpostavku posebnog cilja 2.1.3. razložili smo na 6 konkretnijih pretpostavki koje predstavljaju model delovanja dimenzija afektivne vezanosti iz odnosa sa roditeljima na dimenzije istog tipa u odnosu sa vršnjacima. Na osnovu tih pretpostavki utvrđen je statistički model delovanja i procedure ispitivanja; a date su u tekstu koji upravo sledi.

1. Postoji promena medijacije delovanja unutrašnjeg modela sebe afektivne vezanosti *za roditelja** (varijable "anksioznost otac" i "anksioznost majka") preko unutrašnjeg modela selfa afektivne vezanosti za najboljeg druga (varijabla "anksioznost n.drug") u zavisnosti od snage afektivne vezanosti za tog roditelja (moderator medijacije unutrašnjeg modela sebe), tako da što je veća snaga afektivne vezanosti za roditelja, veći je efekat unutrašnjeg modela sebe iz veze sa

---

* Hipoteza se ispituje za oca i majku posebno, praktično svaka od ovih šest hipoteza predstavlja po dve hipoteze koje se proveravaju u dva odvojena butstrep postupka (bootstrap).

- roditeljem na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga a preko unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa drugom.
2. Postoji promena medijacije delovanja unutrašnjeg modela drugog afektivne vezanosti za roditelja (varijable "distanca otac" i "distanca majka") preko unutrašnjeg modela drugog afektivne vezanosti za najboljeg druga (varijabla "distanca n.drug") u zavisnosti od snage afektivne vezanosti za tog roditelja (moderator medijacije unutrašnjeg modela), tako da što je veća snaga afektivne vezanosti za roditelja, veći je efekat unutrašnjeg modela drugog veze sa tim roditeljem na snagu vezanosti za najboljeg prijatelja, a preko unutrašnjeg modela drugog u odnosu sa najboljim prijateljem.
  3. Postoji promena medijacije delovanja unutrašnjeg modela sebe afektivne vezanosti za roditelja (varijable "anksioznost otac " i "anksioznost majka") na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga preko unutrašnjeg modela sebe afektivne vezanosti za najboljeg druga (varijabla "anksioznost n.drug") u zavisnosti od varijable indeksa transfera (moderator medijacije unutrašnjeg modela), tako da u grupi sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti, nema medijacije efekta unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa roditeljem na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga preko unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa najboljim drugom (nema transfera modela sebe u grupi sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti).
  4. Postoji promena medijacije delovanja unutrašnjeg modela drugog afektivne vezanosti za roditelja (varijable "distanca otac" i "distanca majka") na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga preko unutrašnjeg modela drugog afektivne vezanosti za najboljeg druga (varijabla "distanca n.drug") u zavisnosti od varijable indeksa transfera (moderator medijacije unutrašnjeg modela), tako da u grupi sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti, nema medijacije efekta unutrašnjeg modela drugog iz odnosa sa roditeljem na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga preko unutrašnjeg modela drugog u odnosu sa

- najboljim drugom (nema transfera modela drugog u grupi sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti).
5. Postoji promena medijacije delovanja unutrašnjeg modela sebe afektivne vezanosti za roditelja (varijable "anksioznost otac " i "anksioznost majka") preko unutrašnjeg modela sebe afektivne vezanosti za najboljeg druga (varijabla "anksioznost n.drug") u zavisnosti od osećanja samopoštovanja u odnosu sa roditeljem (moderator medijacije unutrašnjeg modela), tako da što je pozitivnije relacijsko samopoštovanje sa roditeljem, veći je efekat unutrašnjeg modela sebe iz veze sa roditeljem na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga preko unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa drugom.
  6. Postoji promena medijacije delovanja unutrašnjeg modela drugog afektivne vezanosti za roditelja (varijable "distanca otac " i "distanca majka") preko unutrašnjeg modela drugog afektivne vezanosti za najboljeg druga (varijabla "distanca n.drug") u zavisnosti od osećanja samopoštovanja u odnosu sa roditeljem (moderator medijacije unutrašnjeg modela drugog), tako da što je pozitivnije relacijsko samopoštovanje sa roditeljem, veći je efekat unutrašnjeg modela drugog veze sa tim roditeljem na snagu vezanosti za najboljeg prijatelja, a preko unutrašnjeg modela drugog u odnosu sa najboljim prijateljem.

2.2.1. Utvrditi značaj promena hijerarhije afektivne vezanosti za internu i eksternu prilagođenost adolescenata.

Hipoteze su bile:

- a)** adolescenti koji imaju potpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti imaju nepovoljnije aspekte self koncepta, kao i samopoštovanja u relacijama sa majkom i sa ocem, nego adolescenti koji imaju nepotpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti ili su bez promena hijerarhije afektivne vezanosti;
- b)** adolescenti sa potpunim promenama hijerarhije afektivne imaju slabiju komunikaciju i poverenje, a i veće otuđenje u odnosu sa majkom i sa ocem, nego adolescenti koji imaju

nepotpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti ili su bez promena hijerarhije afektivne vezanosti;

c) adolescenti sa potpunim promenama hijerarhije afektivne više konzumiraju alkoholna pića i cigarete nego adolescenti koji imaju nepotpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti ili su bez promena hijerarhije afektivne vezanosti;

d) adolescenti potpunim promenama hijerarhije afektivne više izostaju iz škole neopravdano i imaju slabiji školski uspeh, nego adolescenti koji imaju nepotpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti ili su bez promena hijerarhije afektivne vezanosti

e) adolescenti koji imaju potpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti imaju slabiji kvalitet komunikacije, manje poverenja i veće otuđenje sa roditeljima nego ostali.

f) adolescenti koji imaju potpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti izražavaju veći stepen poverenja i komunikacije sa vršnjacima nego ostali;

dok istovremeno,

g) grupa adolescenata sa potpunom promenom afektivne vezanosti sadrži više nesigurno afektivno vezanih ispitanika za roditelje nego ostale grupe.

III

Ispitivanje podudarnosti stilova afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake

3.1. *Utvrđiti podudarnost stilova afektivne vezanosti za majku, oca i vršnjake.* Hipoteza je da postoji podudarnost stilova afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake.

3.2. *Utvrđiti značaj podudarnosti stilova za roditelje i vršnjake.* Hipoteza je da adolescenti sa sigurnim stilovima vezivanja za oca, majku i bliskog prijatelja imaju bolje pokazatelje interne i eksterne prilagođenosti nego ostali.

Posebni ciljevi koji se odnose na treći opšti cilj istraživanja, dati su u tekstu koji sledi.

3.1.1. *Utvrđiti da li postoji podudarnost sigurnog stila za oca, majku i vršnjake.* Pretpostavka je bila da postoji ova podudarnost.

3.1.2. *Utvrđiti da li postoji podudarnost nesigurno-izbegavajućeg stila afektivne vezanosti za oca, majku i vršnjake.* Hipoteza je bila da postoji ova podudarnost.

3.1.2. *Utvrđiti da li postoji podudarnost nesigurno-preokupiranog stila afektivne vezanosti za oca, majku i vršnjake.* Hipoteza je bila da postoji ova podudarnost.

3.1.3. *Utvrđiti da li postoji podudarnost nesigurno-bojažljivog stila afektivne vezanosti za oca, majku i vršnjake.* Hipoteza je bila da postoji ova podudarnost.

3.1.4 *Ispitati da li postoji kombinacija nepodudarnosti stilova vezivanja u kojem bi kod istih ispitanika postojali izbegavajući stil za oca i majku, a preokupirani stil za vršnjake.*

Hipoteza je da ovakvih ispitanika postoji procentualno značajno manje, nego u ostatku uzorka, a zbog stečene dispozicije iz veza sa roditeljima da se iskustvo afektivne veze obrađuje na način koji otežava stvaranje unutrašnjih modela koji određuju preokupiran obrazac afektivne vezanosti.

3.1.5. *Ispitati da li postoji kombinacija nepodudarnosti stilova afektivne vezanosti u kojem bi kod istih ispitanika postojali sigurni stil za oca i majku, a bojažljivi stil vezanosti za vršnjake.*

Hipoteza je da ovakvih ispitanika postoji procentualno značajno manje, nego u ostatku uzorka, a zbog stečene dispozicije iz veza sa roditeljima da se iskustvo afektivne veze obrađuje na način koji otežava stvaranje unutrašnjih modela koji određuju bojažljiv obrazac afektivne vezanosti.

3.2.1 *Ispitati da li je podudarnost sigurnog stila afektivnog vezivanja za majku, oca, prijatelje, činilac koji doprinosi:*

a) *povoljnijem samopoimanju;* hipoteza je bila da će ispitanici sa sigurnim vezivanjem za sve tri pomenute figure (majka, otac, najbolji prijatelj ili prijateljica), pokazati veći stepen izraženosti sledećih odlika self koncepta: osećanje opšte kompetentnosti, socijalnog selfa;

samoprocene polne privlačnosti; samoprocene intelektualnih sposobnosti; a manji stepen izraženosti varijabli: emocionalnost-racionalnost; rigidnost; mizantropija; (ne)moralnost; (spoljašnji) lokus kontrole;

b) *manjem konzumiranju cigareta i alkoholnih pića*; hipoteza je bila da ispitanici koji imaju sigurne stilove afektivnog vezivanja za majku, oca, prijatelje značajno manje konzumiraju cigarete i alkohol u odnosu na ostale ispitanike;

c) *boljem školskom uspehu i manjem broju neopravdanih izostanaka iz škole*; hipoteza je bila da ispitanici koji imaju sigurne stilove afektivnog vezivanja za majku, oca, prijatelje značajno manje izostaju iz škole i imaju bolji školski uspeh u odnosu na ostale ispitanike.

3.2.2. Ispitati da li je siguran stil afektivne vezanosti za vršnjake činilac koji doprinosi boljoj prilagođenosti adolescenata u odnosu na adolescente sa nesigurnim stilom vršnjačke vezanosti, kada je i jednima i drugima afektivna vezanost za majku i oca nesigurnog kvaliteta.

Kada adolescenti imaju nesigurnu afektivnu vezanost za roditelje, hipoteza je bila da adolescenti sa sigurnom vršnjačkom afektivnom vezanošću ostvaruju bolje rezultate nego adolescenti koji imaju nesigurnu vršnjačku afektivnu vezanost, a u pogledu navedenih centralnih i relacijskih aspekata self koncepta, zatim, navedenih ponašanja u školi, kao i ponašanja koja se tiču konzumiranja alkohola i cigareta.

IV

Dodatne hipoteze o povezanosti varijabli istraživanja

Radi uvida u razvoj snage i dimenzija afektivne vezanosti tokom adolescencije dajemo i nekoliko dodatnih hipoteza o vezi snage, dimenzija afektivne vezanosti i uzrasta adolescenata našeg uzorka.

4.1. Dimenzije afektivne vezanosti, komunikacija, poverenje i otuđenje za roditelje i vršnjake nisu povezane sa uzrastom ispitanika. U uvodnom delu je bilo reči da dimenzije afektivne vezanosti za oca i majku predstavljaju kvalitativne odlike odnosa između adolescenta i roditelja i aspekte unutrašnjih radnih modela koji se ne menjaju u zavisnosti

od uzrasta u periodu srednje adolescencije (14 do 19 godina), a u skladu sa koncepcijom kontinuiteta u okviru teorije afektivne vezanosti. **Međutim, prethodno ispitivanje kod nas je pokazalo da postoje izvesne razlike** (Vukelić Basarić, 2010). Stoga, **proverićemo razlike između adolescenata različitih razreda u pogledu poverenja, komunikacije i otuđenja za roditelje i vršnjake kod adolescenata oba pola, odvojenim postupcima analize varijanse.**

4.2. Snaga afektivne vezanosti je u značajnoj vezi sa tipom obrasca afektivne vezanosti. Ispitanici sa sigurnim i preokupiranim obrascem afektivne vezanosti imaju prosečno veću snagu afektivne vezanosti nego ispitanici koji imaju preostala dva obrasca. Snaga afektivne vezanosti ukazuje između ostalog, na percipirani potencijal figure da bude izvor nege. Na osnovu DMM, smatramo da je snaga afektivne vezanosti određena sa dva uslova, potencijalom interakcije sa figurom da afekt vezane jedinke vrati na optimalan nivo uzbuđenja, kao i potencijalom te interakcije da bude uvremenjena sa očekivanjem afektivno vezane jedinke. Prvi uslov je verovatno važniji, a pretpostavili smo da je znatno slabije izražen u interakciji izbegavajućih i bojažljivih ispitanika sa svojim figurama afektivne vezanosti, nego kod preostale dve grupe ispitanika. Teza je da figura slabe osetljivosti za potrebe vezane jedinke ili, još gore, figura afektivne vezanosti koja je povremeno nasilna ili zlostavlja svoju afektivno vezanu jedinku, predstavlja faktor slabe orijentacije ka figuri i većeg stepena disorganizacije afektivnog vezivanja. Smatramo da će na svesnom nivou, navedene grupe ispitanika, bojažljivi i izbegavajući, u proseku jasno izražavati manju opredeljenost za realizaciju funkcija afektivnog vezivanja za svoju figuru, nego ostali, te da je to pravilo.

4.3. **Varijabla uzrast ispitanika je moderator korelacije dimenzija afektivne vezanosti iz odnosa sa roditeljem i odnosa sa bliskim prijateljem.** Ovom pretpostavkom proveravamo generalizaciju unutrašnjeg modela sebe i drugog tokom adolescencije koju obuhvata uzorak.

4.3.1. Sa povećanjem uzrasta ispitanika raste povezanost dimenzije anksioznosti u odnosu sa majkom i dimenzije anksioznosti u odnosu sa drugom (hipoteza generalizacije

unutrašnjeg radnog modela sebe iz relacije sa majkom u odnosu na model sebe u relaciji sa drugom ili drugaricom).

4.3.2 Sa povećanjem uzrasta ispitanika raste povezanost dimenzije distance u odnosu sa majkom i dimenzije distance u odnosu sa drugom (hipoteza generalizacije unutrašnjeg radnog modela drugog iz relacije majkom u odnosu na model drugog iz relacije sa drugom ili drugaricom).

4.3.3. Sa povećanjem uzrasta ispitanika raste povezanost dimenzije anksioznosti u odnosu sa ocem i dimenzije anksioznosti u odnosu sa drugom (hipoteza generalizacije unutrašnjeg radnog modela sebe iz relacije ocem u odnosu na model sebe u relaciji sa drugom ili drugaricom).

4.3.4. Sa povećanjem uzrasta ispitanika raste povezanost dimenzije distance u odnosu sa ocem i dimenzije distance u odnosu sa drugom (hipoteza generalizacije unutrašnjeg radnog modela drugog iz relacije sa ocem u odnosu na unutrašnji radni model drugog iz relacije sa drugom ili drugaricom).

Varijable i instrumenti

Elementi afektivne vezanosti koje smo ispitali su **unutrašnji radni modeli sebe (dimenzije anksioznosti) i unutrašnji radni modeli drugog afektivne vezanosti (dimenzije distance ili izbegavanja)**, a u relaciji sa šest figura, majkom, ocem, siblingom, bliskim drugom ili drugaricom, momkom ili devojkom, odeljenskim starešinom. Ovi elementi ispitivani su upitnikom **DAR** koji je konstruisan od strane autora ovog rada (prilog 1). Za potrebe ovog istraživanja korišćeni su podaci o dimenzijama odnosa sa majkom, ocem i najboljim drugom ili drugaricom (prijateljem ili prijateljicom). Pored ovih elemenata, u okviru relacije sa ocem, majkom i bliskim prijateljima ispitali smo još tri oblika unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti: **komunikaciju, poverenje i otuđenje**. Ove dimenzije ispitivane su upitnikom **IPPA-R**, autori su Armsden i Greenberg (Greenberg, 2009; revidiranu verziju na srpskom jeziku napravio je autor ovog rada; Stefanović-Stanojević, 2011; prilog 1).

Snaga afektivne vezanosti je u ovom radu izračunata kao *aritmetička sredina izraženosti funkcija sistema afektivne vezanosti: traženje i održanje blizine, traženje*

sigurnog utočišta i baze sigurnosti. Instrument korišćen za ispitivanje funkcija afektivne vezanosti bio je upitnik **KOJE (WhoTo)**, autori su Hazan i Zeifman (Hazan, Zeifman, 1994), a prevod, adaptaciju i proveru tog instrumenta za ovo istraživanje obavio je autor ovog rada. U ovom upitniku svaka funkcija je jedna varijabla, a svaka varijabla ispituje se sa tri pitanja; tako KOJE sadrži ukupno devet pitanja na kojima je zadatak ispitanika da rangiraju osobe u svom životu koje bi najbolje odgovarale sadržaju pitanja. Bodovanje je inverzno; boduje se odabranih pet ciljanih figura za koje je preliminarnom analizom upitnika utvrđeno da su najzastupljenije u odgovorima celog uzorka (to su majka, otac, brat ili sestra, najbolji drug ili drugarica, momak ili devojka), tako da kada je figura izostavljena iz odgovora rang je šesti i iznosi 1 bod, rang 5 iznosi dva boda i tako dalje, do prvog ranga koji iznosi 6 bodova.

Rezultati koji se dobijaju na upitniku KOJE ujedno ukazuju koje funkcije afektivne veze podržava odnos sa značajnom osobom (važan interpersonalni odnos). Varijabla upitnika KOJE koja reprezentuje funkciju traženja blizine odnosi se na želju da se provodi vreme sa sekundarnom figurom, zatim, da se jedinka nevoljno razdvaja od figure na duže vreme, kao i da postoji doživljaj da sekundarna figura nedostaje jedinki kada je razdvojena od nje. Varijabla upitnika KOJE koja reprezentuje funkciju traženje utočišta ispoljava se kao težnja da se jedinka obraća osobi kada je uznemirena ili kada doživi neuspeh; zatim, da se obraća figuri afektivne vezanosti radi saveta i da se figuri afektivne vezanosti poveravaju doživljaji. Baza sigurnosti kao varijabla upitnika KOJE predstavlja doživljaj jedinke da joj je figura afektivne vezanosti podrška kad joj zatreba i doživljaj jedinke da je figura afektivne vezanosti dostupna kad joj zatreba. Skale snage afektivne vezanosti imaju prihvatljiv alfa koeficijent, kada je u pitanju skala snage afektivne vezanosti za oca alfa koeficijent iznosi 0,88, za majku iznosi 0,88, za najboljeg druga ili drugaricu iznosi 0,86 (Cronbach's alpha).

Obrazac afektivne vezanosti dobijen je za svaku figuru afektivne vezanosti, ukrštanjem dimenzija anksioznosti i izbegavanja (distance) za datu figuru afektivne vezanosti; razlikujemo siguran, izbegavajući, preokupiran, bojažljivi obrazac, kako je opisano u teorijskom delu. Upitnik distance i anksioznosti u važnim interpersonalnim relacijama (DAR) je upotrebljen za ispitivanje navedenih obrazaca. DAR je konstruisan od strane autora ovog rada na osnovu baze proverenih stavki koje su dali Fraley, Waller i

Brennan (Fraley, Waller, Brennan, 2000). Skale DAR su zadovoljavajuće pouzdanosti (alfa koeficijent se kreće od 0,72 do 0,87).

Relacijsko samopoštovanje je varijabla koja ukazuje da li dijadni odnos predstavlja izvor opšteg samopoštovanja. Samopoštovanja u dijadnim odnosima operacionalizuju se preko skala upitnika **ROK** (skraćenica od: **relacijsko osećanje kompetentnosti**). Instrument ROK je modifikacija skale opšteg samopoštovanja upitnika Self koncepta koji je konstruisao Opačić, tako da ispituje **koliko je ispitanik zadovoljan svojim sposobnostima i osobinama koje ispoljava u odnosu sa ocem, majkom, siblingom, najboljim drugom ili drugaricom, momkom ili devojkom i odeljenskim starešinom**. ROK je konstruisan od strane autora ovog rada. Skale ROK imaju visoku pouzdanost, alfa koeficijent skale osećanja samopoštovanja u odnosu sa majkom iznosi 0,90; alfa skale ROK za oca iznosi 0,90; alfa skale ROK za najboljeg druga iznosi 0,89 (Cronbach's alpha). Za potrebe ovog istraživanja korišćeni su podaci o samopoštovanju u relaciji sa majkom, ocem i najboljim drugom ili drugaricom.

Samopojmanje (self koncept) ispitano je **upitnikom self-koncepta** autora Gorana Opačića. Koncept o sebi operacionalno je definisan kroz 10 varijabli čiji opis sledi.

1. Varijabla emocionalnost - racionalnost ukazuje na sklonost osobe da svoje neuspehe u životu objašnjava preteranom osećajnošću, odnosno nemogućnošću da kontroliše svoje emocije. Odgovara racionalizaciji kao mehanizmu odbrane. Operacionalno je određena kao skor na subskali emocionalnost-racionalnost na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

2. Varijabla rigidnost je indikator plastičnosti self-koncepta. Ukazuje na sklonost da se svet posmatra u crno-belim kategorijama. Operacionalno je određena kao skor na subskali rigidnost na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

3. Varijabla mizantropije ukazuje na sklonost osobe da za svoj neuspeh krivi druge ljude, kao i sklonost da se drugim ljudima pripisuju negativne osobine. Odgovara projekciji kao mehanizmu odbrane. Operacionalizuje se kroz skor na subskali mizantropije na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

4. Varijabla moralnost odnosi se na stav da su dobrota i poštenje prepreka za uspeh u svetu koji je pokvaren i nepravedan. Suština tog stava je "ja sam dobar, a svet je loš, a

zbog toga ne mogu da uspem u životu". Operacionalno je određena kao skor na subskali moralnosti na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

5. Varijabla lokus kontrole ukazuje da osoba veruje u sreću, sudbinu, predodređenost kao faktore uspeha u životu. Ukazuje na sklonost da se za neuspeh uvek okrivljuju spoljašnje okolnosti na koje se nije moglo uticati, dok se uspeh pripisuje sopstvenim sposobnostima. Operacionalno se određuje kao skor na subskali lokusa kontrole na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

6. Varijabla globalnog samopoštovanja ukazuje na percepciju nivoa samopuzdanja, zadovoljstva sobom, sopstvenim sposobnostima i osobinama. Operacionalizuje se kao skor na subskali globalnog samopoštovanja na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

7. Varijabla polna privlačnost (samopojmanje izgleda) ukazuje na percepciju sopstvene privlačnosti u očima osoba suprotnog pola. Stavke u upitniku se odnose na zadovoljstvo svojim izgledom, građom svog tela i uspešnosti u heteroseksualnim odnosima. Operacionalno je određena kao skor na subskali polne privlačnosti na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

8. Varijabla evaluacija od strane drugih (socijalni self) ukazuje na deo informacija o sebi unutar koncepta o sebi koji dobijamo od drugih ljudi, utisak koji ostavljamo na druge, prihvaćenost u društvu i uvažavanje svoje ličnosti od strane drugih. Operacionalno je određujemo kao skor na subskali evaluacija od strane drugih na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

9. Varijabla fizičke sposobnosti (telesni ili fizički self) se odnosi na percepciju sopstvenih fizičkih ili telesnih sposobnosti. Sadrži stavke koje govore o snazi, prednosti tela, fizičkoj kondiciji i zadovoljstvu bavljenjem fizičkom aktivnošću. Operacionalizuje se kroz skor na subskali fizičke sposobnosti na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

10. Varijabla intelektualni self se odnosi na percepciju sopstvenih intelektualnih sposobnosti. Čine je stavke koje govore o lakoći učenja, pamćenja i uviđanja odnosa, snalaženja u novim situacijama. Operacionalno se određuje kao skor na subskali intelektualnih sposobnosti na upitniku za ispitivanje koncepta o sebi.

Kulturno-pedagoški nivo porodice je varijabla koja ukazuje na delovanje porodične sredine za razvoj mišljenja adolescenata i to je varijabla koja je na poziciji

kontrolne varijable u ovom istraživanju. Korelati ove varijable su obrazovanje roditelja, aspekti ekonomskog statusa porodice, kao i aspekti postignuća učenika u školi, a ovo obeležje značajno korelira i sa stepenom razvijenosti formalno-operacionalnog mišljenja adolescenata. Ovu varijablu ispitali smo upitnikom KPN (autorka originalnog instrumenta je Ivana Stepanović; Stepanović, 2007), koji je modifikovan i proveren u posebnom ranijem istraživanju od strane autora ovog rada (prilog 1). Pouzdanost ovog upitnika je dobra, alfa koeficijent iznosi 0,81 (Cronbach's alpha).

Podaci o razredu i datumu rođenja učenika, obrazovanju roditelja, vremenu trajanja veze sa vršnjačkim figurama, polu, postignuću u školi, konzumiranju alkohola i cigareta, dobijeni su posebnim upitnikom koji je napravljen za ovo istraživanje.

Postignuće u školi ispitivano je preko varijabli: školski uspeh na kraju prošle školske godine; neopravdani izostanci na poslednjem klasifikacionom periodu; najmanja ocena iz vladanja u tekućoj školskoj godini.

Pozicije varijabli u istraživanju, postupci statističke analize i obrade podataka

Pozicije varijabli u istraživanju date su prema redosledu kako teku ciljevi i hipoteze u planu istraživanja.

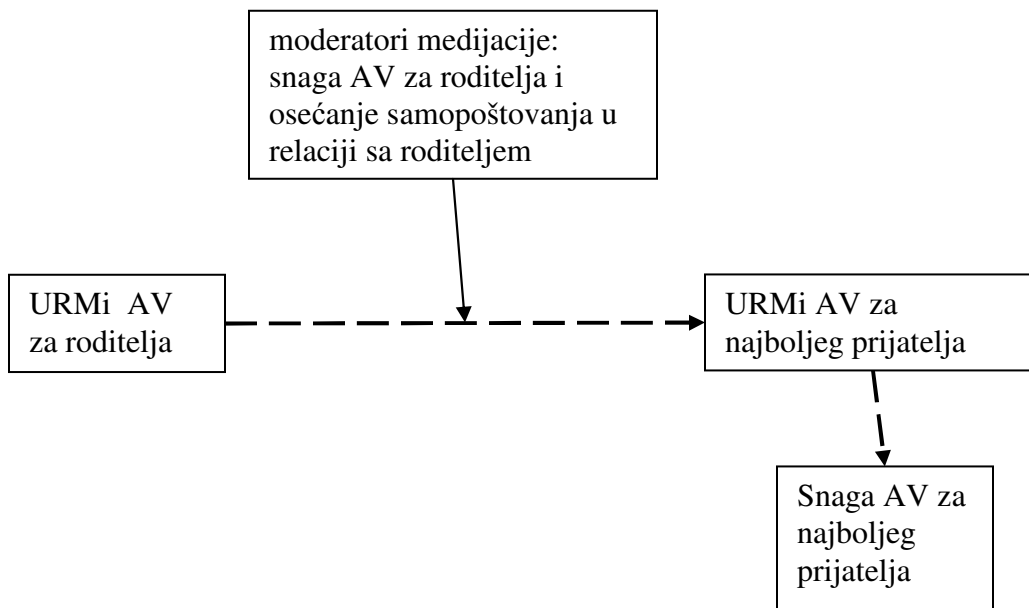
U prvom poglavlju snaga afektivne vezanosti za majku, oca i vršnjake su zavisne varijable, nezavisna varijabla je razred ispitanika, pol je kontrolna varijabla. Uzorak je podeljen prema polu i utvrđivane su promene snage vezanosti za oca, majku i vršnjake odvojeno za oba pola u svakom od razreda, a potom su utvrđivane polne razlike tehnikom analize varijanse. Korišćeni su statistički testovi koje su dali Fischer i Tukey (globalni test za utvrđivanje postojanja razlika između svih grupa odjednom i testovi za lokalizaciju značajnih razlika između dve grupe ispitanika). Za opis izraženosti ispitivanih varijabli koristili smo mere deskriptivne statistike.

Snaga afektivne vezanosti za navedene figure afektivne vezanosti utvrđeni su za ispitanike oba pola u svakom od razreda, potom su ispitivane razlike.

U drugom poglavlju, prilikom utvrđivanja značaja grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti za prilagođenost adolescenata, pripadnost ovim grupama (G1, G2 ili G3) je nezavisna varijabla, a zavisna varijabla su odlike self koncepta, stepen konzumiranja alkoholnih pića i cigareta, školski uspeh i neopravdani izostanci. Takođe, radi utvrđivanja značajnosti razlika, korišćeni su testovi koje su dali Fischer i Tukey. Radi formiranja grupa ispitanika prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti, uzimana je središnja vrednost snage afektivne vezanosti za majku i za oca, a ona je oduzimana od vrednosti snage afektivne vezanosti za vršnjake, čime se dobija varijabla koju nazivamo indeks transfera. Proverili smo da krivulju indeksa transfera dobro aproksimira normalna funkcija ($Z(K-S)=0,59$; $p=0,87$, za hipotezu da se krivulja indeksa transfera značajno razlikuje od krive normalne distribucije); u intervalu vrednosti jedne standardne devijacije oko vrednosti nula funkcije standardizovanih vrednosti indeksa transfera činili su ispitanici sa delimičnom promenom hijerarhije ($\pm 0,5\sigma$), ispod tog intervala je grupa bez promene, a iznad tog intervala je definisana grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti.

Prilikom utvrđivanja da li postoji povezanost modela afektivne vezanosti tako da model iz primarne veze značajno deluje na snagu sekundarne vezanosti i moderacija ove medijacije snagom primarne vezanosti (u teorijskom delu je razmatranje karakteristike transfera afektivne vezanosti), imamo pozicije varijabli koje su prikazane na sledećoj slici (statistički model biće slikom prikazan u delu Rezultati radi lakšeg praćenja tabela). Inicijalna, nezavisna varijabla je aspekt unutrašnjeg modela primarne veze (model sebe i model drugog), zavisna varijabla je snaga afektivne vezanosti vršnjačke veze, a isti aspekt unutrašnjeg modela u vršnjačkoj vezi je medijator varijabla; moderator varijable ove medijacije biće snaga primarne veze, osećanje samopoštovanja u primarnoj vezi i varijabla indeks transfera. Kontrolne varijable bile su pol, obrazovanje oca, obrazovanje majke i kulturno-pedagoški nivo porodice. Korišćen je poseban vid regresione analize koji se zove butstrep postupak (bootstreping) i koji je, između ostalog, namenjen za utvrđivanje efekata medijacije. Hayes sa sar. je napravio i besplatno deli SPSS makro za ovaj postupak i testiranje postavljenog modela (Hayes, 2012; Preacher, Hayes, 2008, Preacher, Rucker, Hayes, 2007).

Skica 1: Teorijski model prenosa afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake

Legenda: AV afektivna vezanost, URM unutrašnji radni model; put delovanja označen isprekidanom linijom predstavlja ključnu odliku koncepta prenosa afektivne vezanosti po kojem prenos URMA dovodi do razvoja funkcija naredne AV.

Uvek su postupkom regresione analize bile obuhvaćene samoprocene dva dijadna odnosa, tj. dve veze sa figurama afektivne vezanosti, od kojih je jedna tretirana kao izvor transfera, a druga kao odredište transfera afektivne vezanosti. Kao izvor transfera stavljeni su odnosi sa ocem i majkom, a kao odredište transfera odnos sa najboljim prijateljem ili prijateljicom.

Potom smo u okviru drugog dela empirijskog istraživanja, proveravali odlike grupa koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti u odnosu na probleme interne i eksterne prilagođenosti. Ispitivane su razlike u stepenu izraženosti pomenutih varijabli self koncepta koje meri upitnik self koncepta koji je konstruisao prof. dr Goran Opačić, između grupa koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti: G1, G2 i G3. Korišćen je F test, a kao naknadni test, planiran je bio test koji je dao Tukey. Aspekti self koncepta su bile zavisne varijable, nezavisna varijabla bila je pripadnost ispitanika pomenutim grupama (G1, G2, G3). Isti testovi korišćeni su

za utvrđivanje razlika u stepenima osećanja samopoštovanja u relaciji sa majkom, samopoštovanja u relaciji sa ocem, kao i samopoštovanja u relaciji sa najboljim drugom ili drugaricom između tih grupa ispitanika. Tako da su ovi aspekti samopoimanja tretirani kao zavisne varijable, a pripadnost grupama kao nezavisna varijabla. Po principijelno istom nacrtu, zavisne varijable bile su i školski uspeh, neopravdani izostanci, ocena iz vladanja, učestalost pijenja alkoholnih pića, učestalost pušenja cigareta, a nezavisna pripadnost grupama G1, G2 i G3. Takođe, faktorski nacrt je korišćen kada je između tih grupa ispitivana razlika u stepenu izraženosti dimenzija afektivne vezanosti, tako da su zavisne varijable bile dimenzije komunikacije, poverenja i alijenacije u odnosima sa ocem, majkom i najboljim prijateljima, a nezavisna varijabla je bila pripadnost navedenim grupama G1, G2 i G3. U poslednjoj analizi u ovom delu empirijskog istraživanja ispitivan je odnos frekvencija sigurne i nesigurne afektivne vezanosti posebno za figure majke, oca i najboljeg prijatelja, a upotrebljen je hi kvadrat test radi utvrđivanja značajnosti razlika odnosa u frekvencijama, i to za analizu svake dve grupe posebno, za svaku figuru.

U trećem delu empirijskog istraživanja ovog rada ispitivana je podudarnost obrazaca afektivne vezanosti za majku, oca i najboljeg prijatelja. Pretpostavljen je pravac razvoja stila afektivnog vezivanja od majke kao primarne figure, preko figure oca do figure najboljeg prijatelja ili prijateljice. Prvo je proveravana podudarnost stila afektivnog vezivanja za majku i oca, a potom i za prijatelje. Ispitivana je podudarnost obrazaca afektivne vezanosti četvorokategorijalne podele. Korišćen je hi kvadrat test da bi se utvrdilo da li učestalost određenih kombinacija obrazaca afektivne vezanosti značajno odstupa od očekivane frekvencije slučajne distribucije. Utvrđujući da li učestalost javljanja nekog obrasca afektivne vezanosti za sekundarnu figuru zajedno sa nekim modalitetom afektivne vezanosti za primarnu figuru značajno odstupa od očekivane frekvencije, u stvari, proveravali smo da li postoji tendencija da se posle određenog tipa obrasca afektivne vezanosti za primarnu figuru razvija ili ne razvija tip obrasca afektivne vezanosti za sekundarnu figuru koji je registrovan da se pojavio u kombinaciji sa datim obrascem afektivne vezanosti za primarnu figuru.

Za svrstavanje ispitanika u obrasce afektivne vezanosti korišćeni su rezultati koji su ispitanici postigli na upitniku DAR. Za tu svrhu upotrebljena je Rash analiza dimenzija

upitnika DAR kada su u pitanju figure majke, oca i najboljeg prijatelja ili prijateljice. Središnja vrednost skale ajtema distance i središnja vrednost skale ajtema anksioznosti poslužile su kao centar koordinatnog sistema četvorokategorijalne podele obrazaca afektivne vezanosti (za svaku figuru pojedinačno, prilog 2).

U četvrtom, poslednjem delu gde ispitujemo važne veze između varijabli istraživanja, kada je ispitivana povezanost obrazaca i snage afektivne vezanosti, nezavisna varijabla bila je obrazac afektivne vezanosti, a zavisna varijabla snaga afektivne vezanosti. Upotrebljeni su t testovi za proveru značajnosti razlika snage afektivne vezanosti između grupa ispitanika sa različitim obrascima afektivne vezanosti, a kada su u pitanju figure majke, oca i najboljeg prijatelja ili prijateljice.

U četvrtom delu empirijskog istraživanja u ovom radu ispitana je i zavisnost stepena izraženosti dimenzija komunikacije, poverenja i otuđenja od razreda u kojem se ispitanici nalaze, tj. te dimenzije afektivne vezanosti tretirane kao zavisne varijable, a nezavisna varijabla je razred školovanja. Upotrebljena je jednofaktorska analiza varijanse, test koji je dao Fischer korišćen je za utvrđivanje postojanja razlika u navedenim dimenzijama između ispitanika koji su u različitim razredima školovanja, a potom za lokalizaciju razlika između svaka dva razreda korišćen je test koji je dao Tukey. S obzirom da postoje nalazi o polnim razlikama u razvoju ovih dimenzija (Basarić-Vukelić, 2010), analizu smo izvršili odvojeno, kod ispitanika oba pola (varijabla pol kao kontrolna varijabla).

Problem generalizacije ili diferencijacije afektivnog vezivanja u funkciji uzrasta ispitivan je takođe u ovom, četvrtom delu empirijskog istraživanja. Delovanje uzrasta ispitanika na sličnost ili različitost unutrašnjih radnih modela, ispitali smo modelom u kojem je uzrast moderator delovanja dimenzija afektivne vezanosti iz odnosa sa roditeljima na dimenzije vršnjačke afektivne vezanosti istog tipa (na primer, delovanje anksioznosti iz odnosa sa majkom na anksioznost u odnosu sa najboljim drugom). Hipoteza je bila da ukoliko se pretpostavljeno pozitivno delovanje povećava, znači da one postaju sličnije s vremenom, radi se o generalizaciji -ovo povećanje sličnosti bi ukazivalo na odvijanje generalizacije unutrašnjih radnih modela s primarne na sekundarnu, vršnjačku afektivnu vezu. Ukoliko se navedeno delovanje smanjuje s uzrastom, radi se o diferencijaciji unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti. A

ukoliko pak ne postoji značajna moderacija veze dimenzija afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake, ne odvija se niti jedno, niti drugo. Tako su nezavisne varijable bile unutrašnji modeli sebe i drugog iz odnosa sa roditeljem (anksioznost i distanca), zavisne varijable su bile unutrašnji modeli sebe i drugog prijateljske afektivne vezanosti, a moderator varijabla je bila uzrast ispitanika.

Uzorak i tok ispitivanja

Ispitivanje adolescenata starosti od 14 do 19 godina je sprovedeno u aprilu 2011. godine, a važne odlike uzorka za ovo istraživanje date su u tabeli 1. Ispitivanje je obuhvatilo učenike iz sledećih škola sa teritorije Vrnjačke Banje i Trstenika: Gimnazija Vrnjačka Banja (27 momaka i 50 devojaka) i Gimnazija "Vuk Karadžić" Trstenik (14 momaka i 27 devojaka), Ugostiteljsko-turistička škola sa domom učenika Vrnjačka Banja (40 momaka i 49 devojaka), Osnovna škola "Popinski borci" Vrnjačka Banja (38 dečaka i 47 devojčica), Osnovna škola "Živadin Apostolović" iz Trstenika (8 dečaka i 10 devojčica). Ispitivanje je obavljeno za vreme dva školska časa. Ukupno 363 ispitanika je popunjavalo upitnike, ali je 53 odustalo od ispitivanja ili nije popunilo sve upitnike. Uzorak za statističku obradu i analizu obuhvatio je 310 ispitanika. Prosečna starost ispitanika je 16,3 godina.

Tabela 1: Uzorak ispitanika

	VIII razred osnovne škole	II razred srednje škole	IV razred srednje škole	Σ
muški pol	46	44	37	127
ženski pol	57	60	66	183
Σ	103	104	103	310

REZULTATI

I

Rezultati ispitivanja snage afektivne vezanosti

U okviru prvog opšteg cilja ispitivali smo hijerarhiju figura afektivne vezanosti i njene promene tokom srednje adolescencije, odvojeno kod ispitanika oba pola. Rezultati su prikazani u tabelama 2 i 3.

Tabela 2: Snaga afektivne vezanosti (AV) kod devojaka

Snaga AV za ↓	Stepen snage i rang u razredu			Razlike po razredima	
	u VIII razredu (VIIIr)	u II razredu (IIr)	u IV razredu (IVr)	F test, df (180; 2)	t testovi
oca (O)	2.71 IV rang	2.95 IV rang	2.18 IV rang	F=5.50; p= .05	IIr-IVr=.77; p=.01
majku (M)	4.19 I rang	4.21 I rang	3.99 I rang	F= .43; p= .65	ne
siblinga (S)	2.80 III rang	3.06 III rang	3.00 III rang	F= .49; p= .61	ne
druga (D)	3.13 II rang	3.34 II rang	3.21 II rang	F= .36; p= .69	ne
partnera (P)	1.36 V rang	1.96 V rang	1.99 V rang	F=6.20; p=.01	IIr-VIIIr=.60; p=.01; IVr-VIIIr=.63; p=.01
Značajnost razlika među dva neposredna ranga	M>D, p=.01 D>S, p=.25 S>O, p=.74 O>P, p=.01	M>D, p=.01 D>S, p=.34 S>O, p=.65 O>P, p=.01	M>D, p=.05 D>S, p=.38 S>O, p=.01 O>P, p=.41		
Dodatna ispitivanja	D>P, p=.01 D>O, p= .17	D>O, p= .11	-		
Krajnji poredak figura	I: M; II-III-IV: D, S, O; V: P	I: M; II-III-IV: D, S, O; V: P	I: M II-III: D i S; IV-V: O i P		

Legenda: AV afektivna vezanost; rimska slova sa dodatkom r označavaju razred, a rimska slova u odeljku tabele *Stepen snage i rang u razredu* označavaju rangove figura AV. Proveravana je značajnost razlika srednjih vrednosti snage AV između rangiranih figura da bi se na kraju utvrdio realan poredak tih figura u svakom od razreda prema tim statistički značajnim razlikama; silaznim putem od prvorangirane figure ka naniže, proveravane su razlike između jedne i figure neposredno rangirane do nje, pa ukoliko razlika nema, ispitivana je razlika sa sledećom rangiranom figurom itd. (red tabele *dodatna ispitivanja*).

U upravo prikazanoj tabeli vidimo da kod ispitanika ženskog pola u osmom razredu osnovne škole realna hijerarhija figura afektivne vezanosti izgleda ovako: na

prvom mestu je majka; drugo, treće i četvrto mesto dele otac, brat ili sestra i najbolja drugarica ili drug; na petom mestu je partner, tj. momak ili devojka.

U drugom razredu srednje škole nema promena hijerarhije u odnosu na osmi razred osnovne škole.

U četvrtom razredu srednje škole vidimo izvesne promene: figura oca se spustila na deobu četvrtog i petog ranga sa figurom momka ili devojke. Tome doprinosi kontinuirani porast snage afektivne vezanosti za figure momka ili devojke i pad snage afektivne vezanosti za figuru oca koji se dogodio između drugog i četvrtog razreda srednje škole.

Kod ispitanika muškog pola u osmom razredu osnovne škole prvorangirana figura prema snazi afektivne vezanosti je majka, na drugom mestu je otac, treće i četvrto mesto dele brat ili sestra i drug ili drugarica, a na petom rangu je devojka ili momak (tabela 3).

U drugom razredu zapažaju se izvesne promene: figura druga se penje naviše na drugo mesto i postaje u istoj hijerarhijskoj ravni sa figurom oca, dok se sibling spustio naniže. Ipak, vidimo da se vrednost snage afektivne vezanosti ranga siblinga statistički značajno ne razlikuje od ranga prijateljske figure; možemo da smatramo da su te figure u istoj ravni hijerarhije afektivne vezanosti na uzorku momaka drugog razreda srednje škole.

U četvrtom razredu kod momaka vidimo da majka, drug, otac i sibling nalaze se u istoj hijerarhijskoj ravni, dok je partnerska figura neznačajno ispod figure siblinga. Snaga afektivne vezanosti za majku (prvi rang) značajno je veća snage afektivne vezanosti za devojku ili momka (peti rang) i to je jedina značajna razlika između rangova hijerarhije afektivne vezanosti utvrđena u četvrtom razredu srednje škole kod momaka. Tokom vremena postoji značajan porast snage prijateljske i partnerske afektivne vezanosti kod momaka.

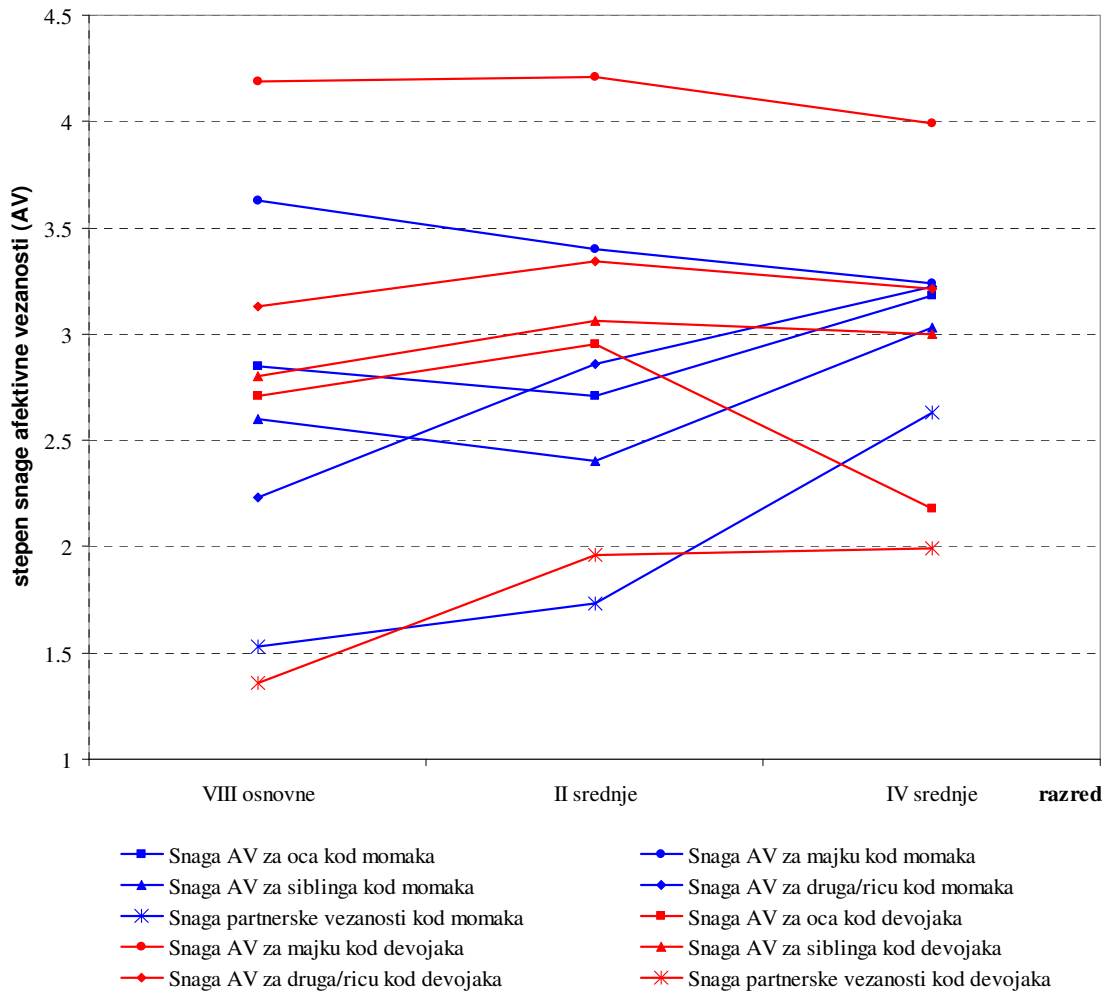

Tabela 3: Snaga afektivne vezanosti (AV) kod momaka

Snaga AV za ↓	Stepen snage i rang u razredu			Razlike po razredima	
	u VIII razredu (VIIIr)	u II razredu (IIr)	u IV razredu (IVr)	Fišerov test, df (124;2)	Značajni t testovi
oca (O)	2.85 II rang	2.71 III rang	3.18 III rang	F= .76; p=.46	ne
majku (M)	3.63 I rang	3.40 I rang	3.24 I rang	F=1.14; p=.32	ne
siblinga (S)	2.60 III rang	2.40 IV rang	3.03 IV rang	F=1.87; p=.15	ne
druga/ricu (D)	2.23 IV rang	2.86 II rang	3.22 II rang	F=6.45; p=.01	IVr-VIIIr=.99; p=.01; IVr-IIr=.36; p=0.01
devojku (P)	1.53 V rang	1.73 V rang	2.63 V rang	F=8.73; p=.01	IVr-VIIIr=1,1; p=.01;IVr-IIr=.90; p=0.01
Značajnost razlika među dva neposredna ranga	M>O, p= .01 O>S, p= .34 S>D, p= .21 D>P, p= .01	M>D, p= .07 D>O, p= .60 O>S, p= .26 S>P, p= .05	M>D, p=.96 D>O, p=.53 O>S,p=.96 S>P, p=.24		
Dodatna ispitivanja	O>D, p= .05	D>S, p= .09 D>P, p= .01	M>O, p=.77; M>S, p= .44; M>P, p= .05; D>P, p= .06; O>P, p= .09		
Krajnji poredak figura	I: M; II-III: O, S; IV: D; V: P	I: M; II-III-IV: D, O, S; V: P	I-II-III-IV: M, D, O, S V: P		

Legenda: AV afektivna vezanost; rimska slova sa dodatkom r označavaju razred, a rimska slova u odeljku tabele *Stepen snage i rang u razredu* označavaju rangove figura AV. Proveravana je značajnost razlika srednjih vrednosti snage AV između rangiranih figura da bi se na kraju utvrdio realan poredak tih figura u svakom od razreda prema tim statistički značajnim razlikama; silaznim putem od prvorangirane figure ka naniže, proveravane su razlike između jedne i figure neposredno rangirane do nje, pa ukoliko razlika nema, ispitivana je razlika sa sledećom rangiranom figurom itd. (red tabele *dodatna ispitivanja*).

Grafik 1: Razvoj snage afektivne vezanosti kod momaka i devojaka

Kada je u pitanju značajnost polnih razlika u snazi afektivne vezanosti za različite figure rezultati su dati u sledećoj tabeli.

Tabela 4: Statistička značajnost polnih razlika u snazi afektivne vezanosti

Snaga AV za ↓	Značajnost razlika		
	u VIII razredu OŠ	u II razredu SŠ	u IV razredu SŠ
oca	m<d; p=.69	m<d; p=.38	m>d; p=.01
majku	m>d; p=.62	m<d; p=.01	m<d; p=.01
brata/sestru	m<d; p=.44	m<d; p=.05	m>d; p=.91
druga/ricu	m<d; p=.01	m<d; p=.05	m>d; p=.97
momka/devojku	m<d; p=.36	m<d; p=.31	m>d; p=.05

Legenda: AV -afektivna vezanost; m -momci; d -devojke; OŠ osnovne škole; SŠ srednje škole

U osmom razredu osnovne škole adolescentkinje su snažnije afektivno vezane za najbolje drugarice ili drugove od momaka. U drugom razredu srednje škole devojke su snažnije afektivno vezane od momaka za majku, brata ili sestru, kao i najbolju drugaricu ili druga. U četvrtom razredu srednje škole devojke su i dalje snažnije afektivno vezane za majku nego momci; ali su momci snažnije afektivno vezani za oca i snažnije su afektivno vezani u partnerskoj vezi nego devojke; polne razlike u snazi afektivne vezanosti za druga i drugaricu se gube u četvrtom razredu srednje škole.

II

Rezultati grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti

Da bi utvrdili grupe ispitanika prema potpunosti transfera afektivne vezanosti, najpre smo odredili *varijablu razlike između snage afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake*. Snaga afektivne vezanosti za roditelje bila je aritmetička sredina stepena snage afektivne vezanosti za oca i za majku. Potom je uzorak podeljen na grupe postupkom koji je opisan u metodološkom delu rada. U sledećoj tabeli dat je prikaz grupa prema promenama hijerarhije afektivne vezanosti.

Tabela 5: Grupe ispitanika prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti

	G1 grupa bez promena hijerarhije AV	G2 grupa sa nepotpunom promenom hijerarhije AV	G3 grupa sa potpunom promenom hijerarhije AV	F test df1=2; df2=307
Broj ispitanika	101 (32.58%)	119 (38.38%)	90 (29,03%)	-
Starost ispitanika	15,8 god.	16,3 god.	16,5 god.	F=3.84 p=.05
Snaga vezanosti za vršnjake	1.89	2.96	4.38	F=168.01 p=.01
Snaga vezanosti za majku	4.80	3.82	2.80	F=55.98 p=.01
Snaga vezanosti za oca	3.62	2.55	1.95	F=45.17 p=.01
Trajanje prijateljske veze u mesecima	74	70	73	F=.22 p=.80

U tabeli grupa G1 nema promene hijerarhije afektivne vezanosti, G2 ima delimične promene hijerarhije afektivne vezanosti; dok grupu G3 čine ispitanici koji imaju promenu hijerarhije afektivne vezanosti. Grupa ispitanika G1 je u pogledu transfera afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake približno na nivou prenosa funkcije blizine; grupa ispitanika G2 je na nivou prenosa funkcije utočište, dok je grupa G3 na nivou prenosa funkcije sigurne baze. Naknadni testovi (Tukey) su urađeni radi preciziranja među kojim grupama su razlike dobijene globalnim testom (Fischer). **U pogledu starosti,**

grupa sa potpunim transfernim promenama (G3) je značajno starija od grupe bez promena (G1) na nivou značajnosti 0,05, dok su podaci o značajnosti razlika u stepenu snaga afektivne vezanosti za različite figure dati u sledećoj tabeli.

Tabela 6: Promene i snaga afektivne vezanosti za majku, oca i vršnjake

Zavisna varijabla (ZV)	razlika ZV između grupa prema stepenu promena hijerarhije AV	p
SnagaAV Drug	G1-G2= -1.06	.01
	G1-G3= -2.48	.01
	G2-G3= -1.42	.01
SnagaAV Majka	G1-G2= .98	.01
	G1-G3= 2.00	.01
	G2-G3= 1.02	.01
SnagaAV Otac	G1-G2= 1.06	.01
	G1-G3= 1.66	.01
	G2-G3= .59	.01

Legenda: G1 grupa adolescenata bez promena hijerarhije AV; G2 grupa adolescenata sa delimičnom promenom hijerarhije AV; G3 grupa adolescenata sa potpunom promenom hijerarhije AV; AV afektivna vezanost; p statistička značajnost testa koji je dao Tukey

Nalazi ukazuju da posmatrano od stepena promena hijerarhije afektivne vezanosti koju ima grupa adolescenata G1 prema grupi G3, postoji porast snage afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu, a smanjenje stepena izraženosti varijabli snaga afektivnih vezanosti za majku i za oca, što je i očekivano.

Tabela 7: Pol i stepen promena hijerarhije afektivne vezanosti

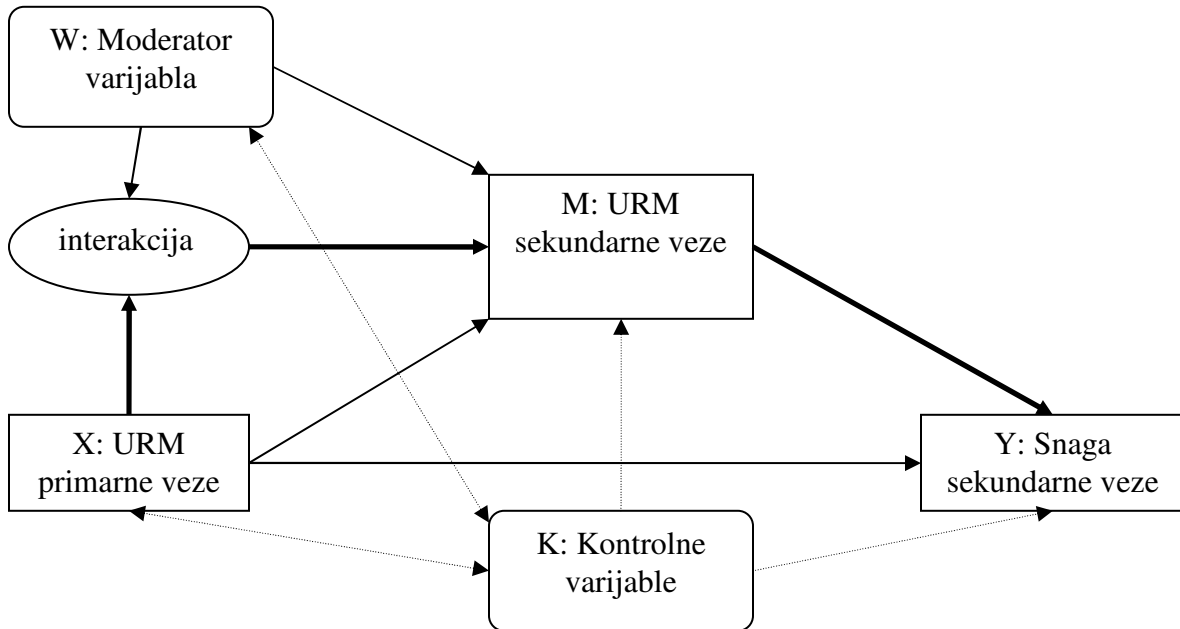
	G1	G2	G3
muški pol	f= 45 (ef: 41.4)	f= 49 (ef: 48.8)	f= 33 (ef: 36.9)
ženski pol	f= 56 (ef: 59.6)	f= 70 (ef: 70.2)	f= 57 (ef: 53.1)

Legenda: G1 grupa adolescenata bez promena hijerarhije AV; G2 grupa adolescenata sa delimičnom promenom hijerarhije AV; G3 grupa adolescenata sa potpunom promenom hijerarhije AV; AV afektivna vezanost; f frekvenca; ef očekivana frekvenca.

Hi kvadrat testom je utvrđeno da ne postoje statistički značajne razlike u odnosu broja momaka i devojaka između grupa ispitanika koje su oformljene prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti.

Rezultati koji se odnose na transfer afektivne vezanosti (ispitivanje hipoteza za posebni cilj 2.1.3). Na sledećoj skici prikazan je statistički model moderacije medijacije.

Skica 1: Statistički model moderacije medijacije afektivne vezanosti

Legenda: podebljan put označava moderiran prenos unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti (URM) u zavisnosti od predviđenih moderatora medijacije - snage afektivne vezanosti za primarnu figuru i razvijenosti osećanja samopoštovanja u odnosu sa njom.

Da postoji prenos unutrašnjeg modela sebe afektivne vezanosti iz relacije sa roditeljem u relaciju sa vršnjakom, kada je moderator snaga afektivne vezanosti za roditelja, bila je prva hipoteza u okviru ovog dela rada. Najpre je kao roditelj u proceduri ispitivanja postavljena anksioznost u relaciji sa majkom. Rezultati su dati u tabeli koja sledi.

Tabela 8: Snaga i anksioznost afektivne vezanosti za majku i bliskog prijatelja

I Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:						
X je anksioznost u odnosu sa majkom			M je anksioznost u odnosu sa drugom			
Y je snaga AV za vršnjake			W je snaga AV u odnosu sa majkom			
II Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):						
R= .75	Rsq= .57	F= 56.50	df1= 7	df2= 292	p= .01	
b koeficijent		sg	t	p		
anksioznost u odnosu sa majkom		.52	.08	6.16	.01	
Snaga AV za majku		-.04	.05	-.94	.34	
interakcija (XW)		.04	.02	2.11	.05	
Pol		-.06	.05	-1.07	.28	
Obrazovanje majke		-.00	.01	-.05	.95	
Obrazovanje oca		-.01	.01	-.90	.36	
Kulturno-pedagoški nivo porodice		-.01	.04	-.24	.80	
III Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):						
R= .28	Rsq= .08	F= 4.27	df1= 6	df2= 293	p= .01	
b koeficijent		sg	t	p		
Anksioznost u odnosu sa drugom		-.38	.16	-2.31	.05	
Anksioznost u odnosu sa majkom		.32	.15	2.17	.05	
Pol		.43	.15	2.74	.01	
Obrazovanje majke		-.10	.05	-1.90	.05	
Obrazovanje oca		.05	.05	.96	.33	
Kulturno-pedagoški nivo porodice		.28	.11	2.44	.01	
Podaci o direktnom efektu X na Y:						
direktan efekat= .32		sg = .15	t = 2.17	p = .05		
IV Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:						
Snaga AV za majku (W)		efekat	sg	DGIP	GGIP	
1. nivo		2.34	-.24	.15	-.54	.04
2. nivo		3.86	-.27	.16	-.60	.05
3. nivo		5.38	-.30	.18	-.66	.06

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 8 vidimo da je 57% varijanse varijable medijatora, tj. anksioznosti u odnosu sa drugom ili drugaricom, objašnjeno prediktorima ovog istraživanja, posebno varijablom anksioznost u odnosu majkom, koja je značajan prediktor. Vidimo da je interakcija snage i anksioznosti afektivne vezanosti za majku značajan prediktor anksioznosti u bliskom prijateljskom odnosu.

U trećem delu tabele 8 vidimo da je 8% varijanse zavisne varijable, tj. snage afektivne vezanosti za najboljeg prijatelja, objašnjeno delovanjem prediktora u ovom istraživanju, posebno varijablama koje smo u tabeli zatamnili, čije je delovanje statistički značajno. Kontrolne varijable, pol i kulturno-pedagoški nivo porodice imaju pozitivno delovanje na stepen vršnjačke vezanosti, ali obrazovanje majke ima negativan.

U četvrtom delu tabele 8 vidimo da efekti nezavisne varijable na zavisnu na različitim nivoima vrednosti moderatora nisu statistički značajni jer intervali poverenja obuhvataju nulu. To ukazuje da interakcija dimenzije anksioznosti i snage afektivne vezanosti nije dovoljno jaka da navedeni put medijacije preko anksioznosti u odnosu sa drugom ostavi efekat na prijateljsku afektivnu vezanost. Iako postoji značajna interakcija između anksioznosti i snage afektivne vezanosti za majku kao prediktor anksioznosti u vezi sa drugom ili drugaricom, statistički neznačajni kondicionalni efekti na snagu afektivne vezanosti za druga ili drugaricu ukazuju da se ne dešava transfer iz odnosa sa majkom u odnos sa vršnjakom kako je to predviđeno u teorijskom delu.

U sklopu varijabli ove butstrep procedure, navedene varijable-prediktori deluju direktno na snagu vršnjačke afektivne vezanosti, ali se medijacija delovanja anksioznosti iz odnosa sa majkom na snagu vršnjačke vezanosti preko posredujuće variable - anksioznosti u odnosu sa drugom ili drugaricom, nije dogodila. Povezanost unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa majkom i unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa drugom nije takva da bi anksioznost iz odnosa sa majkom ostavljala efekat na snagu vršnjačke afektivne vezanosti. Ipak, snaga afektivne vezanosti za majku skromno ali statistički značajno doprinosi da sličnost ta dva unutrašnja modela bude veća.

Potom je u proceduru umesto sa majkom postavljena anksioznost u odnosu sa ocem, a kao moderator postavljena je snaga afektivne vezanosti za oca. Rezultati su dati u sledećoj tabeli.

Tabela 9: Snaga i anksioznost afektivne vezanosti za oca i vršnjake

I Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je anksioznost u odnosu sa ocem			M je anksioznost u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za vršnjake			W je snaga AV u odnosu sa ocem		
II Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .73	Rsqr= .54	F= 49.27	df1= 7	df2= 290	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
anksioznost u odnosu sa ocem	.42	.08	5.00	.01	
Snaga AV za oca	-.17	.06	-2.76	.01	
interakcija (XW)	.08	.02	3.04	.01	
Pol	.02	.05	.42	.66	
Obrazovanje majke	-.00	.02	-.24	.80	
Obrazovanje oca	-.02	.01	-1.04	.29	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.00	.04	-.00	.99	
III Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .28	Rsqr= .08	F= 4.29	df1= 6	df2= 291	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
anksioznost u odnosu sa drugom	-.38	.16	-2.38	.01	
anksioznost u odnosu sa ocem	.35	.14	2.39	.01	
Pol	.47	.15	3.02	.01	
Obrazovanje majke	-.10	.05	-1.90	.05	
Obrazovanje oca	.05	.05	.91	.36	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.25	.11	2.18	.05	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
Direktan efekat= .35	sg= .14	t = 2.39	p= .05		
IV Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
Snaga AV za oca (W)	efekat	sg	DGIP	GGIP	
nivo 1:	1.39	-.21	.11	-.47	-.02
nivo 2:	2.78	-.25	.12	-.52	-.01
nivo 3:	4.16	-.30	.14	-.59	-.01

Legenda: R -koeficijent višetstruke regresije; Rsqr -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 9 vidimo da je 54% varijanse medijatora -anksioznosti u odnosu sa drugom, objašnjeno delovanjem prediktora u ovom istraživanju, posebno anksioznošću u odnosu sa ocem, snagom afektivne vezanosti za oca i njihovom interakcijom. U trećem delu tabele 9 nalazi ukazuju da je približno 8% snage afektivne vezanosti za druga objašnjeno prediktorima ovog istraživanja. Vidimo da iz odnosa sa

ocem idu dva puta delovanja primarnih unutrašnjih radnih modela na vršnjačku afektivnu vezanost. Jedan put vodi preko unutrašnjeg modela sebe u odnosu bliskim prijateljem ili prijateljicom; a drugi je direktan. Ovi putevi su opozitni u pogledu predznaka delovanja. Anksioznost u odnosu sa ocem osnažuje anksioznost u odnosu sa drugom ili drugaricom, što smanjuje snagu afektivnog vezivanja za druga ili drugaricu. Ali istovremeno, anksioznost u odnosu sa ocem povećava afektivnu vezanost za druga ili drugaricu direktnom vezom. Anksioznost u odnosu sa ocem ide zajedno sa manjom afektivnom vezanošću za oca, najverovatnije, na račun toga raste izraženost funkcija vršnjačke vezanosti, što je u skladu sa ranijom koncepcijom prenosa afektivne vezanosti. U četvrtom delu tabele 9 vidimo nalaze koji ukazuju da kako raste afektivna vezanosti za oca, raste i negativan efekat unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa ocem na snagu afektivne vezanosti za druga ili drugaricu, preko unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa drugom ili drugaricom. **Podaci iz drugog dela tabele o značajnosti interakcije kao prediktora medijatora u datom modelu i podaci o kondicionalnim efektima iz četvrtog dela tabele, ukazuju da je snaga afektivne vezanosti za oca moderator medijacije delovanja anksioznosti kao dimenzije afektivne vezanosti za oca na snagu prijateljske vezanosti.** Što je snaga afektivne vezanosti za oca veća, veće je i delovanje anksioznosti iz odnosa sa ocem u odnos sa drugom ili drugaricom, tj. nalaz ukazuje da postoji prenos negativnog modela sebe iz jednog odnosa u drugi, a u takvoj meri da smanjuje snagu afektivne vezanosti za druga (podaci o kondicionalnim indirektnim efektima u četvrtom delu tabele).

Nalaz ujedno ukazuje da što je snaga afektivne vezanosti za oca veća, sličniji su unutrašnji modeli sebe u afektivnoj vezi sa ocem i sa drugom, tako da se povećava delovanje na snagu vršnjačke prijateljske afektivne vezanosti. Ovim nalazom je zadovoljen glavni uslov transfera afektivne vezanosti kao unutarđuševnog fenomena, a koji je postavljen u teorijskom delu, prema kojem do razvoja afektivne vezanosti u okviru bliskog odnosa, dolazi usled prenosa aspekata unutrašnjih radnih modela iz jednog u drugi bliski odnos.

Druga hipoteza koja se odnosila na transfer afektivne vezanosti bila je da model drugog (distanca) u odnosu sa roditeljima deluje na snagu afektivne vezanosti za vršnjake u zavisnosti od snage afektivne vezanosti sa roditeljem, tako da što je snaga veća, jače je i

delovanje unutrašnjeg modela roditelja na model prijatelja ili prijateljice. Najpre su postavljene varijable unutrašnji model majke (distanca u odnosu sa majkom) i snaga afektivne vezanosti za majku u proceduru za proveru hipoteze (tabela 10).

Tabela 10: Distanca i snaga afektivne vezanosti za majku i najboljeg druga

Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je distanca u odnosu sa majkom			M je distanca u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za vršnjake			W je snaga AV u odnosu sa majkom		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .49	Rsq= .24	F= 13.33	df1= 7	df2= 294	p= .00
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa majkom	.21	.10	2.09	.05	
Snaga AV za majku	-.03	.06	-.49	.61	
interakcija (XW)	.03	.03	1.03	.30	
Pol	-.43	.08	-5.37	.01	
Obrazovanje majke	.02	.02	.90	.36	
Obrazovanje oca	-.02	.02	-1.04	.29	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.05	.05	-.86	.38	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .55	Rsq= .31	F= 22.45	df1= 6	df2= 295	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
Distanca u odnosu sa drugom	-.98	.09	-9.93	.01	
Distanca u odnosu sa majkom	.51	.08	6.27	.01	
Pol	.09	.14	.64	.52	
Obrazovanje majke	-.06	.04	-1.27	.20	
Obrazovanje oca	.01	.04	.22	.81	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.27	.10	2.70	.01	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .51	sg= .08	t= 6.27	p= .01		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
Snaga AV za majku (W)	efekat	sg	DGIP	GGIP	
nivo 1:	2.34	-.28	.08	-.47	-.14
nivo 2:	3.85	-.33	.07	-.50	-.20
nivo 3:	5.37	-.38	.11	-.63	-.17

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 10 nalazimo da je 24% varijanse distance u odnosu sa drugom ili drugaricom objašnjeno upotrebljenim prediktorima. Značajni prediktori su distanca u odnosu sa majkom i pol ispitanika. Veća distanca sa majkom podrazumeva veću distancu u bliskoj prijateljskoj vezi, dok sa ženskim polom ide manja distanca u bliskoj prijateljskoj vezi. U trećem delu tabele 10 vidimo da je približno 31% varijanse snage prijateljske afektivne vezanosti objašnjeno navedenim prediktorima, a značajni su distanca u odnosu sa majkom i u odnosu sa drugom ili drugaricom, kao i u kulturno-pedagoški nivo porodice. Uočavamo slično kao u prethodnim tabelama, da distanca u odnosu sa majkom, ima dva suprotstavljena puta delovanja na snagu prijateljske afektivne vezanosti. Prvi je negativan, preko istorodnog elementa prijateljske veze, a drugi je direktan i pozitivan. Princip objašnjenja je potpuno isti kao u ranijim postupcima kada je u pitanju bila anksioznost kao dimenzija unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa roditeljem, samo je ovde u pitanju distanca, tj. unutrašnji model drugog, tj. roditelja. U četvrtom delu tabele vidimo da su svi kondicionalni indirektni efekti značajni, kao i da rastu kako raste vrednost pretpostavljenog moderatora. Vidi se da je unutrašnji model prijatelja posrednik delovanja unutrašnjeg modela majke na snagu vršnjačke afektivne vezanosti. Nalaz ukazuje da što je veća snaga afektivne vezanosti za majku, veći je i negativni efekat distance u odnosu sa majkom na snagu prijateljske vezanosti, a preko distance u bliskom prijateljskom odnosu, tj. veći je prenos negativnog modela drugog iz jedne u drugu vezu.

S obzirom da interakcija distance i snage afektivne vezanosti za majku nije značajna, snaga afektivne vezanosti za majku nije moderator medijacije distance afektivne vezanosti u odnosu sa majkom na snagu vršnjačke afektivne vezanosti.

Izostala je značajnost pomenute interakcije moderatora i nezavisne varijable, a javili su se značajni kondicionalni indirektni efekti, što znači da medijacija postoji. Nalaz ukazuje da što je veća snaga afektivna vezanosti za majku, veća je povezanost dimenzije distance iz odnosa sa majkom sa distancom iz odnosa sa bliskim prijateljem ili prijateljicom, što povećava negativan efekat distance u odnosu sa majkom na prijateljsku afektivnu vezanost. Nalaz prikazan u četvrtom delu tabele 10, principijelno je ista pojava kao i u prethodnim butstrep procedurama, ali je uloga snage afektivne vezanosti za majku

drugačija od prave moderacije koja je statistički određena kao interakcija nezavisne varijable i pretpostavljenog moderatora.

Potom su postavljene varijable unutrašnji model drugog i snaga afektivne vezanosti iz relacije sa ocem u proceduru za proveru hipoteze (modela). Rezultati su dati u tabeli 11.

Tabela 11: Distanca i snaga afektivne vezanosti za oca i bliskog prijatelja

Pozicije varijabli u proceduri:					
X je distanca u odnosu sa ocem			M je distanca u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za vršnjake			W je snaga AV u odnosu sa ocem		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .49	Rsq= .24	F= 13.19	df1= 7	df2= 290	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa ocem		.00	.08	.93	
Snaga AV za oca		-.13	.07	-1.86 .06	
interakcija XW		.11	.03	3.50 .01	
Pol		-.47	.08	-5.89 .01	
Obrazovanje majke		.02	.02	.70 .48	
Obrazovanje oca		-.02	.02	-.75 .44	
Kulturno-pedagoški nivo porodice		-.08	.05	-1.35 .17	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .50	Rsq= .25	F= 16.97	df1= 6	df2= 291	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa drugom		-.85	.10	-8.56 .01	
distanca u odnosu sa ocem		.29	.07	4.20 .01	
Pol		.00	.15	.05 .95	
Obrazovanje majke		-.09	.05	-1.85 .06	
Obrazovanje oca		.03	.04	.69 .48	
Kulturno-pedagoški nivo porodice		.22	.10	2.11 .05	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .29	sg= .07	t= 4.20	p= .01		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
Snaga AV za oca (W)		efekat	sg	DGIP	GGIP
nivo 1:	1.39	-.14	.06	-.27	-.02
nivo 2:	2.78	-.27	.05	-.39	-.16
nivo 3:	4.16	-.40	.07	-.57	-.26

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 11 vidimo da je 24% varijanse medijatora objašnjeno prediktorima u ovom postupku, a značajni prediktori su interakcija distance i snage afektivne vezanosti za oca (sa većom ovom interakcijom ide i veća distanca u odnosu sa najboljim prijateljem ili prijateljicom) i pol (sa ženskim polom ide manja distanca u odnosu sa prijateljem ili prijateljicom). U trećem delu date tabele uočavamo da je približno 25% zavisne varijable -snage prijateljske afektivne vezanosti objašnjeno postavljenim prediktorima. Značajni prediktori su distanca u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, distanca u odnosu sa ocem i kulturno-pedagoški nivo porodice. Sa većom distancom u bliskom prijateljskom odnosu ide manja snaga prijateljske afektivne vezanosti; dok sa većom distancom u odnosu sa ocem, ide veća snaga prijateljske afektivne vezanosti. Kulturno-pedagoški nivo porodice adolescenta pozitivno deluje na snagu prijateljske vezanosti tokom adolescencije. U četvrtom delu tabele 11 vidimo da negativni efekat distance u odnosu sa ocem na snagu prijateljske vezanosti raste kako raste nivo snage afektivne vezanosti za oca. Unutrašnji model najboljeg druga ili drugarice je posrednik delovanja unutrašnjeg modela oca na snagu prijateljske afektivne vezanosti. Uzimajući u obzir podatak o značajnosti interakcije između unutrašnjeg modela i snage afektivne vezanosti za oca u drugom delu tabele i ovaj nalaz iz četvrtog dela, smatramo da je snaga afektivne vezanosti za oca moderator medijacije distance u odnosu sa ocem na snagu vršnjačke vezanosti preko distance u odnosu sa drugom.

Vidimo da postoje dva suprotstavljena puta delovanja distance u odnosu sa ocem na snagu prijateljske afektivne vezanosti. Prvi je negativan i zasniva se na prenosu negativnog modela oca u negativan model prijatelja. S obzirom da ima dovoljno snažno delovanje na snagu vršnjačke vezanosti i s obzirom da postoji navedena značajna interakcija pretpostavljenog moderatora i nezavisne varijable, pretpostavka da je snaga afektivne vezanosti za oca moderator te medijacije je potvrđena. Smatramo da je hipoteza o prenosu afektivne vezanosti u ovom slučaju potvrđena.

Treća hipoteza o prenosu afektivne vezanosti odnosila se pitanje koliko je transfer zastupljen u zavisnosti od stepena promene hijerarhije afektivne vezanosti. Najpre je u proceduru provere prenosa modela sebe iz relacije sa majkom u relaciju sa vršnjakom, unet indeks transfera kao moderator varijabla, a rezultati su dati u tabeli 12.

Tabela 12: Indeks transfera i anksioznost u relaciji sa majkom i bliskim prijateljem

Pozicije varijabli u proceduri:					
X je anksioznost u odnosu sa majkom			M je anksioznost u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za najboljeg druga			W je indeks transfera		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .75	Rsqr= .57	F= 56.29	df1= 7	df2= 292	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
anksioznost u odnosu sa majkom	.68	.03	19.22	.01	
indeks transfera	.02	.03	.68	.49	
interakcija XW	-.03	.01	-1.89	.06	
Pol	-.01	.05	-.30	.76	
Obrazovanje majke	.00	.01	.02	.98	
Obrazovanje oca	-.01	.01	-.84	.39	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.00	.04	-.02	.98	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .28	Rsqr= .08	F= 4.27	df1= 6	df2= 293	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
anksioznost u odnosu sa drugom	-.38	.16	-2.31	.05	
anksioznost u odnosu sa majkom	.32	.15	2.17	.05	
Pol	.43	.15	2.74	.01	
Obrazovanje majke	-.10	.05	-1.90	.05	
Obrazovanje oca	.05	.05	.96	.33	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.28	.11	2.44	.01	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .32	sg= .15	t = 2.17	p= .05		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
	indeks transfera (W)	efekat	sg	DGIP	GGIP
nivo 1:	-2.16	-.29	.19	-.74	.02
nivo 2:	-.28	-.26	.17	-.63	.05
nivo 3:	1.60	-.24	.15	-.55	.05

Legenda: R -koeficijent višetstruke regresije; Rsqr -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U ovom postupku interesovao nas je značaj interakcije iz drugog dela tabele 12 i značaj kondicionalnih efekata u četvrtom delu. Hipoteza je bila da se delovanje anksioznosti iz odnosa sa majkom preko odnosa sa bliskim prijateljem na prijateljsku afektivnu vezanost razlikuje u zavisnosti od indeksa transfera, nije potvrđena. Interakcija

dimenzije anksioznosti u afektivnoj vezi sa majkom i varijable indeksa transfera nije potvrđena.

Kondicionalni indirektni efekti nisu značajni, mada negativan efekat blago opada u pretpostavljenom smeru nivoa moderatora, tj. približno prvi nivo moderatora obuhvata grupa ispitanika G1, grupa G2 obuhvata drugi nivo, a grupa G3 obuhvata aproksimativno treći nivo indeksa transfera. Nema ni značajnosti interakcije između pretpostavljenog moderatora i nezavisne varijable.

Nalaz ukazuje da se ne odvija delovanje unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa majkom na snagu prijateljske afektivne vezanosti posredstvom unutrašnjeg modela sebe u prijateljskom odnosu, bez obzira kolika je promena hijerarhije afektivne vezanosti. Takođe, nalaz sugeriše da nema značajnog prenosa modela sebe iz veze sa majkom u vezu sa najboljim prijateljem ili prijateljicom, ni u jednoj grupi ispitanika koje su formirane prema stepenu realizacije transfera funkcija afektivne vezanosti.

Potom je proveren prenos modela drugog iz relacije sa majkom u relaciju sa vršnjakom, kada je moderator indeks transfera (tabela 13).

U drugom delu tabele 13 vidimo da je značajna interakcija između pretpostavljenog moderatora -varijable indeks transfera i nezavisne varijable, distance u odnosu sa majkom, kao i to da ima negativno delovanje na distancu u bliskom prijateljskom odnosu.

U četvrtom delu tabele 13 vidimo da postoje značajni kondicionalni indirektni efekti na sva tri nivoa moderatora. Negativni efekat se postupno smanjuje kako raste nivo moderatora. Šire posmatrano, nalaz sugeriše da je unutrašnji model druga ili drugarice posrednik delovanja unutrašnjeg modela majke na snagu vršnjačke afektivne vezanosti, a to indirektno delovanje je sve slabije kako je promena hijerarhije afektivne vezanosti veća. Efekat distance u odnosu sa majkom ima slabljenje efekta na snagu vršnjačke vezanosti posmatrano od prvog nivoa indeksa transfera koji približno obuhvata grupa G1 (efekat je -0,63), pa do trećeg nivoa koji približno obuhvata grupa G3 (efekat je -0,34).

Tabela 13: Indeks transfera i unutrašnji modeli majke i bliskog prijatelja

Pozicije varijabli u proceduri:					
X je distanca u odnosu sa majkom			M je distanca u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za najboljeg druga			W je indeks transfera		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .63	Rsq= .39	F= 27.75	df1= 7	df2= 294	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa majkom	.47	.04	10.32	.01	
indeks transfera	-.00	.04	-.07	.93	
interakcija XW	-.08	.02	-3.97	.01	
Pol	-.31	.07	-4.30	.01	
Obrazovanje majke	.01	.02	.48	.62	
Obrazovanje oca	-.01	.02	-.73	.46	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.02	.05	-.43	.66	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .56	Rsq= .31	F= 22.45	df1= 6	df2= 295	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa drugom	-.98	.09	-9.93	.01	
distanca u odnosu sa majkom	.51	.08	6.27	.01	
Pol	.09	.14	.64	.52	
Obrazovanje majke	-.06	.04	-1.27	.20	
Obrazovanje oca	.01	.04	.22	.81	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.27	.10	2.70	.01	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .51	sg= .08	t = 6.27	p= .01		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
	indeks transfera (W)	efekat	sg	DGIP	GGIP
nivo 1:	-2.16	-.63	.11	-.88	-.41
nivo 2:	-.28	-.48	.08	-.66	-.32
nivo 3:	1.59	-.34	.06	-.47	-.22

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

Nalaz ukazuje da je u grupi sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti (G3) prenos unutrašnjeg modela drugog (distance) iz odnosa sa majkom u odnos sa bliskim prijateljem, takav da slabije deluje na snagu prijateljske vezanosti, nego u grupi sa delimičnom promenom G2, a još slabije u odnosu na ispitanike iz grupe bez

promene hijerarhije afektivne vezanosti G1, tj. da se smanjuje taj indirektni efekat, što je indeks transfera veći.

Dakle, nalaz govori u prilog tome da transferni karakter grupe G3 (``grupa sa diferenciranim transferom``) nije toliko izražen kao u preostalim grupama ispitanika. Nalaz ukazuje da je povezanost unutrašnjih modela drugog iz afektivne vezanosti za majku i za najboljeg druga ili drugaricu najizraženiji u grupi bez promena hijerarhije afektivne vezanosti G1 (tj. ``grupa sa transferom u začetku``). Preklapanje unutrašnjeg radnog modela majke i unutrašnjeg modela prijatelja ili prijateljice ukazuje da su ispitanici, kojima je snaga afektivne vezanosti za roditelje veća nego za prijatelje, davali vrlo slične odgovore na skalama distanci za te figure afektivne vezanosti. Ta sličnost slabi kako raste varijabla indeks transfera, tj. stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti.

U tabeli 14 vidimo da interakcija varijable indeks transfera i anksioznosti u odnosu sa ocem nije značajna kao prediktor delovanja na anksioznost vršnjačke afektivne vezanosti. Prikazani kondicionalni indirektni efekti su svi značajni i neznatno se smanjuju kako raste nivo indeksa transfera. Neznatno smanjenje navedenih negativnih efekata ukazuje da se stepen povezanosti unutrašnjeg modela sebe u relaciji sa ocem i bliskim prijateljem skromno smanjuje sa većim promenama hijerarhije afektivne vezanosti, pa zato opada i delovanje unutrašnjeg modela oca na snagu prijateljske vezanosti. Uzimajući u obzir sve podatke zajedno, nalazi ovog postupka sugerišu da je unutrašnji model sebe u bliskom prijateljskom odnosu, tj. anksioznost u odnosu sa drugom, posrednik delovanja unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa ocem na snagu afektivne vezanosti za druga, kao i da je to posredničko delovanje nezavisno od stepena promene hijerarhije afektivne vezanosti. Drugim rečima, sve grupe ispitanika koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti imaju slično preklapanje unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa ocem i unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, koje ostavlja uglavnom sličan efekat na snagu prijateljske afektivne vezanosti.

Tabela 14: Indeks transfera i anksioznost u relaciji sa ocem i bliskim prijateljem

Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je anksioznost u odnosu sa ocem			M je anksioznost u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za najboljeg druga			W je indeks transfera		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .73	Rsqr= .53	F= 47.77	df1= 7	df2= 290	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
Anksioznost u odnosu sa ocem	.66	.03	17.65	.01	
indeks transfera	.00	.04	.15	.87	
interakcija XW	-.01	.02	-.83	.40	
Pol	.02	.05	.39	.69	
Obrazovanje majke	-.00	.02	-.48	.62	
Obrazovanje oca	-.01	.02	-.97	.33	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.00	.04	-.09	.92	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .28	Rsqr= .08	F= 4.29	df1= 6	df2= 291	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
Anksioznost u odnosu sa drugom	-.38	.16	-2.38	.01	
Anksioznost u odnosu sa ocem	.35	.14	2.39	.01	
Pol	.47	.15	3.02	.01	
Obrazovanje majke	-.10	.05	-1.90	.05	
Obrazovanje oca	.05	.05	.91	.36	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.25	.11	2.18	.05	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .35	sg= .14	t = 2.39	p= .01		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
indeks transfera (W)		efekat	sg	DGIP	GGIP
nivo 1:	-2.16	-.26	.14	-.57	-.01
nivo 2:	-.27	-.25	.12	-.52	-.01
nivo 3:	1.61	-.24	.11	-.51	-.02

Legenda: R -koeficijent višetstruke regresije; Rsqr -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 15 vidimo da postoji značajna interakcija između pretpostavljene moderator varijable, tj. indeksa transfera i distance u odnosu sa ocem pri delovanju na distancu u odnosu sa drugom ili drugaricom.

Tabela 15: Indeks transfera i unutrašnji modeli oca i prijatelja

Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je distanca u odnosu sa ocem			M je distanca u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za najboljeg druga			W je indeks transfera		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .54	Rsq= .29	F= 17.36	df1= 7	df2= 290	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa ocem	.26	.04	6.39	.01	
indeks transfera	-.01	.05	-.27	.78	
interakcija	-.04	.01	-2.47	.01	
Pol	-.49	.07	-6.37	.01	
Obrazovanje majke	-.00	.02	-.14	.88	
Obrazovanje oca	-.01	.02	-.43	.66	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.05	.05	-.87	.38	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .50	Rsq= .25	F= 16.97	df1= 6	df2= 291	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
Distanca u odnosu sa drugom	-.85	.10	-8.56	.01	
Distanca u odnosu sa ocem	.29	.07	4.20	.01	
Pol	.00	.15	.05	.95	
Obrazovanje majke	-.09	.05	-1.85	.06	
Obrazovanje oca	.03	.04	.69	.48	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.22	.10	2.11	.05	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .29	sg= .07	t = 4.20	p= .01		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
	indeks transfera	efekat	sg	DGIP	GGIP
nivo 1:	-2.16	-.31	.07	-.48	-.18
nivo 2:	-.27	-.23	.05	-.35	-.13
nivo 3:	1.61	-.15	.05	-.26	-.06

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

Približno 29% varijanse distance u odnosu sa drugom ili drugaricom je objašnjeno postavljenim prediktorima, a pored pomenute interakcije koja negativno deluje na stepen

distance u odnosu sa drugom ili drugaricom, značajni prediktori unutrašnjeg modela prijatelja su unutrašnji model oca i pol. Distanca u odnosu sa ocem dovodi do porasta distance u odnosu sa najboljim prijateljem ili prijateljicom, dok ženski pol ide zajedno sa manjom distancom u odnosu sa najboljim prijateljem ili prijateljicom.

Nalaz iz četvrtog dela tabele 15 ukazuje da je negativni efekat prenosa negativnog modela oca u negativni model druga na snagu prijateljske vršnjačke vezanosti manji kako je indeks transfera veći. S obzirom da se nivo 3 indeksa transfera nalazi u grupi G3 (grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti), nalaz ukazuje da je u njoj transfer afektivne vezanosti iz relacije sa ocem u prijateljsku relaciju manji nego u ostalim grupama ispitanika. Indirektno delovanje unutrašnjeg modela oca na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu, kada je posrednik unutrašnji model najboljeg prijatelja ili prijateljice, zavisi od stepena promene hijerarhije afektivne vezanosti, tako da što je promena hijerarhije afektivne vezanosti veća, ovo indirektno delovanje je slabije. Ovaj nalaz se temelji na preklapanju unutrašnjeg modela drugog iz odnosa sa ocem i unutrašnjeg modela drugog iz odnosa sa najboljim prijateljem ili prijateljicom koje je sve slabije što je promena hijerarhije afektivne vezanosti veća.

Sledeće hipoteze odnosile su se na mogući značaj samopoštovanja u relaciji sa roditeljem kao moderatora prenosa unutrašnjih modela iz odnosa sa roditeljem u odnos sa vršnjakom. Bitak pretpostavke bio je da doživljaj kompetentnosti u odnosu sa roditeljem deluje na prenos unutrašnjih modela sebe i drugog iz odnosa sa roditeljem u odnos sa vršnjakom, tako da što je manji doživljaj sopstvene kompetentnosti iz relacije sa roditeljem, smanjuje se i taj transfer. Prvo je proveravan ovaj model u odnosu relacije sa majkom i relacije sa vršnjakom (tabele 16 i 17).

U drugom delu tabele 16 vidimo da na anksioznost u odnosu sa bliskim prijateljem utiče pored anksioznosti i doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa majkom. Približno 57% varijanse medijatora u ovom butstrep postupku, tj. anksioznosti u odnosu sa drugom ili drugaricom, objašnjavaju navedeni prediktori. Interakcija između pretpostavljenog moderatora - doživljaja nekompetentnosti u odnosu sa majkom i anksioznosti u odnosu sa njom nije značajna kao prediktor anksioznosti u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom.

Tabela 16: Samopoštovanje u odnosu sa majkom i transfer preko modela sebe

I Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je anksioznost u odnosu sa majkom			M je anksioznost u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za vršnjake			W je nekompetentnost u odnosu sa majkom		
II Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .75	Rsq= .57	F= 55.56	df1= 7	df2= 290	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
anksioznost u odnosu sa majkom	.75	.10	7.54	.01	
nekompetentnost u odnosu sa majkom	.22	.08	2.57	.01	
interakcija XW	-.06	.03	-1.64	.10	
Pol	-.03	.05	-.57	.56	
Obrazovanje majke	.00	.01	.31	.75	
Obrazovanje oca	-.02	.01	-1.42	.15	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.00	.04	-.01	.98	
III Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .28	Rsq= .08	F= 4.23	df1= 6	df2= 291	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
anksioznost u odnosu sa drugom	-.37	.16	-2.23	.05	
anksioznost u odnosu sa majkom	.32	.15	2.15	.05	
Pol	.43	.15	2.74	.01	
Obrazovanje otac	-.10	.05	-1.81	.07	
Obrazovanje majka	.05	.05	1.04	.29	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.28	.11	2.45	.01	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .32	sg= .15	t = 2.15	p= .05		
IV Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
nekompetentnost u odnosu sa majkom	efekat	sg	DGIP	GGIP	
nivo 1:	1.12	-.25	.16	-.57	.03
nivo 2:	2.09	-.23	.14	-.51	.03
nivo 3:	3.06	-.21	.13	-.47	.03

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U četvrtom delu tabele 16 vidimo da ne postoje značajni kondicionalni indirektni efekti anksioznosti iz odnosa sa majkom na snagu prijateljske vezanosti preko anksioznosti u odnosu sa prijateljem. Doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa majkom nije moderator u datom modelu, jer nema medijacije delovanja unutrašnjeg modela sebe

iz odnosa sa majkom na snagu prijateljske afektivne vezanosti preko unutrašnjeg modela prijatelja ili prijateljice, bez obzira na stepen samopoštovanja u relaciji sa majkom.

Tabela 17: Doživljaj samopoštovanja i distance u odnosu sa majkom i bliskim prijateljem

Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je distanca u odnosu sa majkom			M je distanca u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za vršnjake			W je nekompetentnost u odnosu sa majkom		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .52	Rsq= .27	F= 16.12	df1= 7	df2= 292	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa majkom	.54	.10	5.40	.01	
nekompetentnost u odnosu sa majkom	.39	.09	4.00	.01	
interakcija XW	-.14	.04	-3.15	.01	
Pol	-.43	.07	-5.57	.01	
Obrazovanje majke	.03	.02	1.10	.26	
Obrazovanje oca	-.04	.02	-1.46	.14	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.03	.05	-.61	.53	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .56	Rsq= .31	F= 22.70	df1= 6	df2= 293	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa drugom	-.98	.09	-9.94	.01	
distanca u odnosu sa majkom	.52	.08	6.43	.01	
Pol	.10	.14	.74	.45	
Obrazovanje majke	-.05	.04	-1.07	.28	
Obrazovanje oca	.01	.04	.24	.80	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.27	.10	2.74	.01	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .52	sg= .08	t = 6.43	p= .01		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
nekompetentnost u odnosu sa majkom (W)		efekat	sg	DGIP	GGIP
nivo 1:	1.12	-.38	.08	-.56	-.21
nivo 2:	2.08	-.24	.06	-.39	-.14
nivo 3:	3.05	-.11	.07	-.30	.01

Legenda: R -koeficijent višetstruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 17 vidimo da je približno 27% distance u odnosu sa bliskim prijateljem objašnjeno datim prediktorima, a značajni su distanca u odnosu sa majkom (sa

većom distancom u odnosu sa majkom ide i veća distanca u odnosu sa drugom ili drugaricom), doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa majkom (nedostatak osećanja samopoštovanja u odnosu sa majkom ide sa distancom u odnosu sa njom), interakcija ova dva prediktora, kao i pol (sa ženskim polom ide manja distanca u odnosu sa bliskim prijateljem ili prijateljicom). U četvrtom delu tabele 17 vidimo da postoje razlike u visini i značajnosti navedenih kondicionalnih indirektnih efekata u zavisnosti od nivoa moderatora. Medijacija delovanja unutrašnjeg modela majke na snagu prijateljske afektivne vezanosti preko unutrašnjeg modela prijatelja ili prijateljice slabi, kako raste doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa majkom. Drugim rečima, transfer ovog aspekta afektivne vezanosti za majku zavisi od relacijskog samopoštovanja iz odnosa sa njom, koje je pak zasnovano na podršci koja je usmerena ka valjanosti selfa adolescenta. Što je doživljaj samopoštovanja u odnosu sa majkom viši, tj. ovde konkretno što je doživljaj nekompetentnosti u relaciji sa majkom manji, indirektni efekat slabi i nestaje na trećem nivou moderatora. Taj rezultat ukazuje da veza između distance sa majkom i distance sa najboljim drugom ili drugaricom slabi što je samopoštovanje u odnosu sa majkom slabije, tj. slabi prenos modela majke u model prijatelja ili prijateljice, pa nestaje put negativnog delovanja distance u odnosu sa majkom na snagu vršnjačke vezanosti. Nalaz ukazuje da rast doživljaja nekompetentnosti u odnosu sa figurom majke, tj. smanjenje samopoštovanja u odnosu sa majkom, koči ili ometa prenos negativnog unutrašnjeg modela majke u unutrašnji model prijatelja, kao regulatora ponašanja u afektivnoj vezi. Takođe, što je samopoštovanje u odnosu sa majkom više očuvano, veće je i negativno delovanje distance u odnosu sa njom na prijateljsku afektivnu vezanost, a preko rasta distance u prijateljskoj vezi, kako se to vidi u četvrtom delu tabele. Kod ispitanika koji imaju očuvano samopoštovanje u odnosu sa majkom, postoji snažnije transferno delovanje negativnog unutrašnjeg modela majke na formiranje negativnog unutrašnjeg modela prijatelja, nego kod onih ispitanika gde je to samopoštovanje uzdrmano, tj. gde postoji doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa majkom (kondicionalni efekat na trećem nivou moderatora nije značajan).

Tabela 18: Samopoštovanje u odnosu sa ocem i transfer preko modela sebe

Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je anksioznost u odnosu sa ocem			M je anksioznost u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za vršnjake			W je nekompetentnost u odnosu sa ocem		
Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .74	Rsqr= .55	F= 51.82	df1= 7	df2= 288	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
Anksioznost u odnosu sa ocem	.49	.09	4.97	.01	
nekompetentnost u odnosu sa ocem	.08	.09	.92	.35	
interakcija XW	.02	.03	.73	.46	
Pol	.02	.05	.45	.64	
Obrazovanje majke	.00	.02	-.00	.99	
Obrazovanje oca	-.02	.01	-1.50	.13	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	-.00	.04	-.07	.94	
Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .28	Rsqr= .08	F= 4.31	df1= 6	df2= 289	p= .00
b koeficijent		sg	t	p	
anksioznost u odnosu sa drugom	-.38	.16	-2.37	.01	
anksioznost u odnosu sa ocem	.35	.14	2.42	.01	
Pol	.47	.15	3.02	.00	
Obrazovanje majke	-.10	.05	-1.78	.07	
Obrazovanje oca	.04	.05	.88	.37	
Kulturno-pedagoški nivo porodice	.26	.11	2.23	.05	
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .35	sg= .14	t = 2.42	p= .01		
Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
nekompetentnost u odnosu sa ocem	efekat	sg	DGIP	GGIP	
nivo 1:	1.09	-.19	.10	-.42	-.00
nivo 2:	2.04	-.20	.10	-.42	-.01
nivo 3:	2.99	-.21	.10	-.44	-.01

Legenda: R -koeficijent višetstruke regresije; Rsqr -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 18 vidimo da 55% varijanse medijatora u ovom modelu, tj. anksioznosti u odnosu sa drugom objašnjavaju postavljeni prediktori, a značajan prediktor je anksioznost u odnosu sa ocem.

U četvrtom delu tabele 18 sve kondicionalne indirektne efekte prihvatamo kao značajne jer je pravilo da tada ne obuhvataju nulu, mada gornja granica intervala poverenja je blizu nule -tek treća decimalna vrednost gornje granice intervala poverenja je veća od nule na prvom nivou moderatora (nivo 1 doživljava nekompetentosti u odnosu sa ocem). Postoji neznatno povećanje negativnih indirektnih efekata unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa ocem na snagu vršnjačke afektivne vezanosti sa porastom doživljava nekompetentosti u odnosu sa ocem. Međutim, s obzirom da interakcija anksioznosti, tj. unutrašnjeg modela sebe i doživljava nekompetentosti iz odnosa sa ocem, tj. samopoštovanja u odnosu sa ocem, nije značajna kao prediktor anksioznosti u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, smatramo da nalazi ukazuju da doživljava nekompetentnosti u odnosu sa ocem nije moderator medijacije delovanja dimenzije anksioznosti u odnosu sa ocem preko anksioznosti u prijateljskom odnosu na snagu afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu. Doživljava samopoštovanja u relaciji sa ocem nije posrednik prenosa unutrašnjeg radnog modela sebe iz odnosa sa ocem u radni model sebe iz odnosa sa najboljim drugom ili drugaricom. Kod adolescenata našeg uzorka, preklapanje ova dva unutrašnja radna modela selfa ne zavisi od nivoa samopoštovanja u odnosu sa ocem, pa time i od podrške selfu koja ka adolescentima dopire iz relacije sa ocem.

Nalazi ukazuju da nekompetentnost u odnosu sa ocem ne utiče na rast negativnog modela sebe u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, kako je to bio slučaj kada je doživljava nekompetentnosti u relaciji sa majkom u pitanju. To znači da je podrška majke organizaciji selfa adolescenata našeg uzorka važnija za pozitivnost modela sebe u bliskom prijateljskom odnosu nego podrška oca.

Tabela 19: Osećanje samopoštovanja i distance u odnosu sa ocem i najboljim drugom

I Pozicije varijabli u modelu moderacije prenosa afektivne vezanosti:					
X je distanca u odnosu sa ocem			M je distanca u odnosu sa drugom		
Y je snaga AV za vršnjake			W je nekompetentnost u odnosu sa ocem		
II Podaci modela predikcije vrednosti medijatora (M):					
R= .47	Rsq= .22	F= 11.75	df1= 7	df2= 288	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa ocem		.26	.09	2.82	.01
nekompetentnost u odnosu sa ocem		.27	.12	2.17	.05
interakcija XW		-.05	.04	-1.22	.22
Pol		-.51	.08	-6.37	.01
Obrazovanje majke		.01	.02	.44	.65
Obrazovanje oca		-.02	.02	-.76	.44
Kulturno-pedagoški nivo porodice		-.05	.06	-.90	.36
III Podaci modela predikcije snage AV za vršnjake (Y):					
R= .50	Rsq= .25	F= 16.86	df1= 6	df2= 289	p= .01
b koeficijent		sg	t	p	
distanca u odnosu sa drugom		-.85	.10	-8.52	.01
distanca u odnosu sa ocem		.29	.07	4.18	.01
Pol		.01	.15	.12	.90
Obrazovanje majke		-.08	.05	-1.70	.08
Obrazovanje oca		.03	.04	.65	.51
Kulturno-pedagoški nivo porodice		.22	.10	2.13	.05
Podaci o direktnom efektu X na Y:					
direktan efekat= .29		sg= .07	t = 4.18	p= .01	
IV Kondicionalni indirektni efekti X na Y na tri različita nivoa W:					
nekompetentnost u odnosu sa ocem (W)		efekat	sg	DGIP	GGIP
nivo 1:		1.09	-.17	.06	-.31
nivo 2:		2.04	-.12	.04	-.22
nivo 3:		2.99	-.07	.06	-.21

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.

U drugom delu tabele 19 prikazano je da je približno 22% varijanse distance u odnosu sa drugom ili drugaricom objašnjeno prediktorima u ovom istraživanju, a značajni prediktori su pol (sa ženskim polom ide manja distanca u prijateljskom odnosu), doživljaj nekompetentnost u odnosu sa ocem (nedostatak samopoštovanja u odnosu sa ocem ide sa manjom snagom prijateljske afektivne vezanosti), distanca u odnosu sa ocem (veća

distanca u odnosu sa ocem ide sa većom distancom u odnosu sa drugom). Nedostaje značajna interakcija između doživljaja nekompetentnosti i distance u odnosu sa ocem kao prediktorom distance u prijateljskom odnosu, da bi se doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa ocem mogao smatrati moderatorom u ovom modelu. Ipak u ovoj butstrep proceduri, doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa ocem deluje na rast negativnog modela najboljeg prijatelja ili prijateljice, tj. na porast očekivanja da je figura afektivne vezanosti iz bliskog prijateljskog odnosa neadekvatna da pruži negu i podršku. Treći deo tabele 19, tj. deo modela gde se predviđa snaga afektivne vezanosti u prijateljskom odnosu, poznat je iz ranijeg postupka koji je prikazan u tabeli 11. U četvrtom delu tabele 19 vidimo da kako raste doživljaj nekompetentnosti sa ocem opada indirektni negativni efekat distance u odnosu sa ocem na prijateljsku vršnjačku afektivnu vezanost, a preko distance u prijateljskom odnosu. Nalaz ukazuje da unutrašnji model oca sve slabije deluje na snagu prijateljske afektivne vezanosti, preko unutrašnjeg modela prijatelja ili prijateljice, kako opada doživljaj samopoštovanja u relaciji sa ocem.

Međutim, s obzirom da interakcija samopoštovanja (tj. doživljaja nekompetentnosti) i distance iz odnosa sa ocem nije značajna kao prediktor distance u bliskom prijateljskom odnosu, samopoštovanje u odnosu sa ocem nije moderator ove medijacije. Verovatno je tome razlog što direktno delovanje na distancu u odnosu sa najboljim drugom (ili drugaricom) ostvaruje nekompetentost u odnosu sa ocem, dok navedeni indirektni put delovanja nema snagu da ostvari značajniji efekat, posebno na trećem nivou moderatora.

Self koncept i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti. Značajne razlike u emocionalnosti, rigidnosti, mizantropiji, moralnosti, eksternalizaciji, opštoj kompetentnosti, poimanju svog izgleda, socijalnom selfu, fizičkom selfu i intelektualnom selfu između ispitanika koji pripadaju različitim grupama prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti, nisu nađene (grupe ispitanika G1, G2 i G3), pa rezultate nema smisla prikazati. **Nalaz ukazuje da se adolescenti koji se razlikuju prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti ne razlikuju značajno u pogledu navedenih centralnih aspekata samopoimanja.**

Relacijska samopoštovanja i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti. Značajne razlike u stepenu doživljaja nekompetentnosti u odnosu sa ocem, stepenu doživljaja nekompetentnosti sa majkom i stepenu doživljaja nekompetentnosti u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, nisu nađene između grupa adolescenata koje se razlikuju prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti (grupe ispitanika G1, G2 i G3), pa nalaze ne prikazujemo. **Nalaz ukazuje da se adolescenti koji se razlikuju prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti ne razlikuju značajno u pogledu navedenih relacijskih aspekata samopoimanja.**

Stepen promena hijerarhije afektivne vezanosti i prilagođenost adolescenata. Dobijene su značajne razlike između grupa adolescenata koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti u pogledu nekih aspekata prilagođenosti, rezultati su dati u tabeli 20.

Tabela 20: Stepen promena hijerarhije afektivne vezanosti i prilagođenost adolescenata

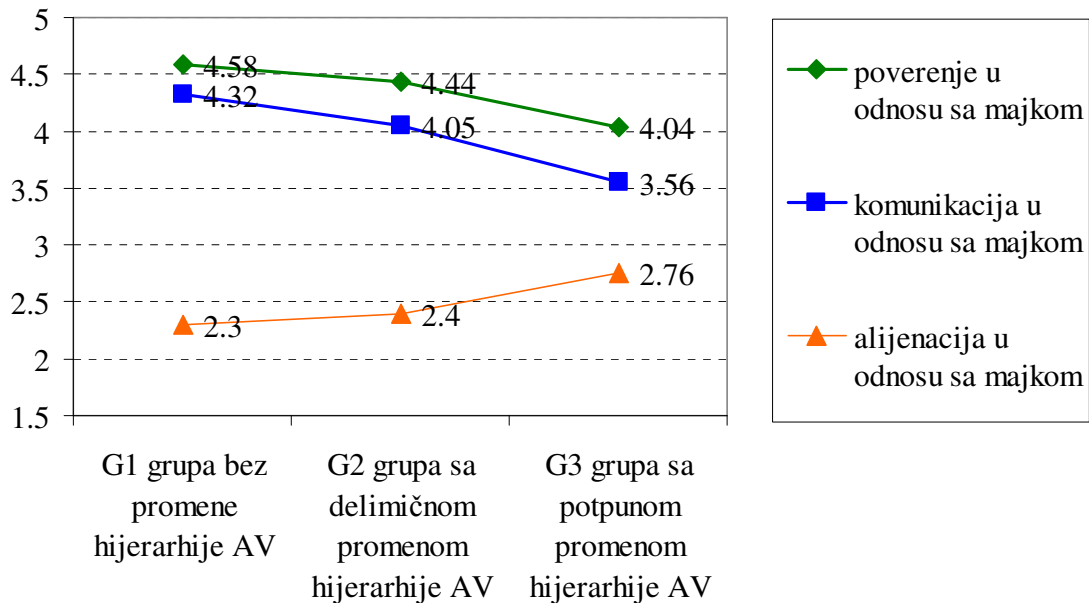
obeležje prilagođenosti	F test; (df1=2; df2=307)	naknadni testovi (Tukey)		
		G2-G1	G3-G1	G3-G2
školski uspeh	F= .91; p= .40	/	/	/
neopravdani izostanci	F=5.56; p= .01	razl.=.49; p= .08	razl.=.82; p= .01	razl.= .33; p= .34
ocena iz vladanja	F= .55; p= .57	/	/	/
učestalost pijenja alkohola	F=7.47; p= .01	razl.= .30; p= .05	razl.= .41; p= .01	razl.= .11; p= .56
učestalost pušenja cigareta	F=2.84; p= .05	razl.= .13; p= .55	razl.= .33; p= .05	razl.= .19; p= .33

Legenda: G1 grupa bez promene hijerarhije afektivne vezanosti ("transfer u začetku"); G2 grupa sa delimičnom promenom hijerarhije afektivne vezanosti ("nediferenciran transfer"); G3 grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti ("diferenciran transfer").

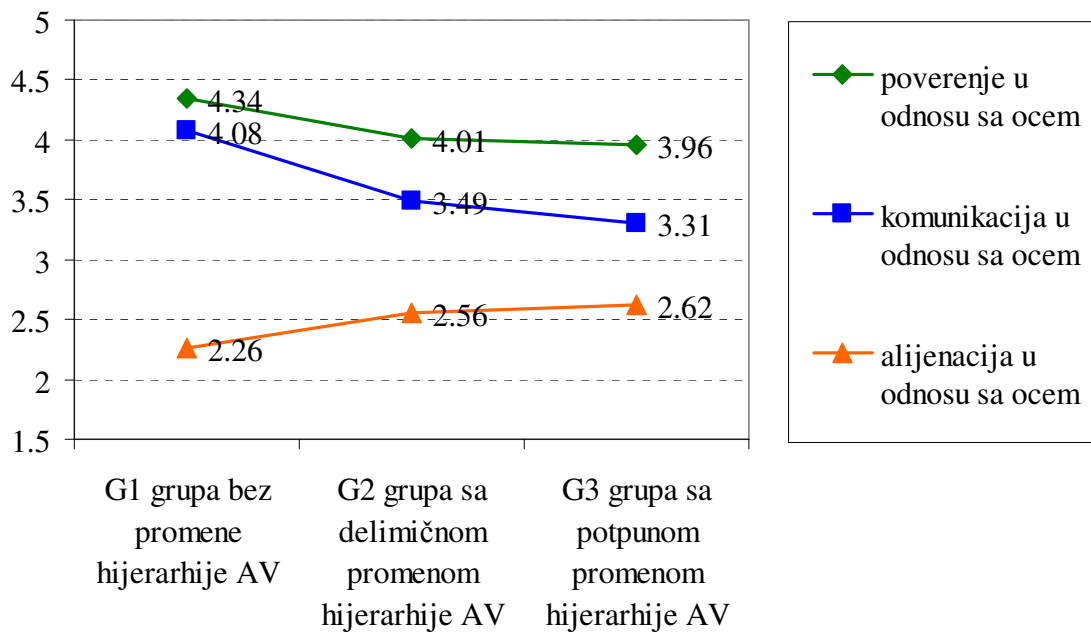
Ispitanici koji pripadaju grupi u kojoj se dogodila potpuna promena hijerarhije afektivne vezanosti (grupa G3) izveštavaju da prosečno značajno više konzumiraju alkoholna pića i cigarete, a i više prave neopravdanih izostanaka iz škole, od ispitanika u grupi u kojoj se nije dogodila promena hijerarhije afektivne vezanosti (grupa G1). Pored ovih značajnih razlika, utvrđeno je da ispitanici koji pripadaju grupi sa delimičnom promenom hijerarhije afektivne vezanosti izveštavaju da značajno više piju alkoholna pića od ispitanika u grupi G1. U samoprocenama ispitanika koji pripadaju grupi sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti (G3) i grupe ispitanika sa delimičnom promenom hijerarhije afektivne vezanosti (G2) nije bilo značajnih razlika u stepenu izraženosti ovih varijabli. Školski uspeh i ocena iz vladanja u školi, nisu se pokazale kao obeležja prema kojima se razlikuju sve navedene grupe ispitanika.

Komunikacija, poverenje, otuđenje i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti. Podaci koji se tiču stepena izraženosti komunikacije, poverenja i otuđenja u relacijama sa majkom, ocem i najboljim drugom ili drugaricom, prikazani su na sledećim graficima.

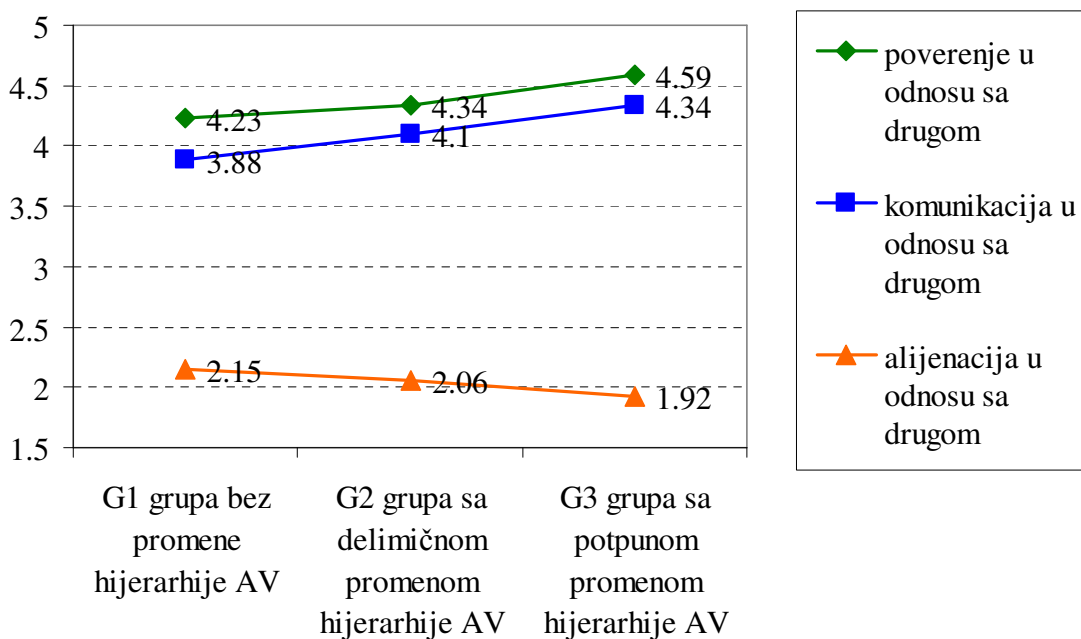
Grafik 2: Promene odnosa sa majkom i stepen promena hijerarhije afektivne vezanosti

Grafik 3: Promene odnosa sa ocem i stepen promena hijerarhije afektivne vezanosti

Grafik 4: Promene bliskog prijateljskog odnosa i hijerarhije afektivne vezanosti

U tabeli 21 prikazane su razlike u dimenzijama afektivne vezanosti, komunikaciji, poverenju i otuđenju sa majkom, ocem i bliskim prijateljem između grupa adolescenata koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti.

Tabela 21: Promena hijerarhije i elementi afektivne vezanosti

element afektivne vezanosti	F test; df1=2; df2=307	naknadni testovi (Tukey)		
		G2-G1	G3-G1	G3-G2
komunikacija u odnosu sa majkom	F=20.07; p=.01	razl.= - .27 p= .05	razl.= - .76 p= .01	razl.= - .49 p= .01
poverenje u odnosu sa majkom	F=15.36; p=.01	razl.= - .14 p= .32	razl.= - .54 p= .01	razl.= - .40 p= .01
otuđenje u odnosu sa majkom	F=8.18; p=.01	razl.= .10 p= .64	razl.= .46 p= .01	razl.= .36 p= .01
komunikacija u odnosu sa ocem	F=15.26; p=.01	razl.= - .59 p= .01	razl.= - .76 p= .01	razl.= - .17 p= .44
poverenje u odnosu sa ocem	F=4.17; p=.05	razl.= - .33 p= .05	razl.= - .38 p= .05	razl.= .05 p= .94
otuđenje u odnosu sa ocem	F=4.31; p=.05	razl.= .30 p= .05	razl.= .36 p= .05	razl.= .06 p= .89
komunikacija u odnosu sa drugom	F=9.60; p=.05	razl.= .22 p= .06	razl.= .46 p= .01	razl.= .23 p= .05
poverenje u odnosu sa drugom	F=8.32; p=.01	razl.= .11 p= .44	razl.= .35 p= .01	razl.= .25 p= .01
otuđenje u odnosu sa drugom	F=2.40; p=.09	-	-	-

Legenda: G1 grupa bez promene hijerarhije afektivne vezanosti; G2 grupa sa delimičnom promenom hijerarhije afektivne vezanosti; G3 grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti.

Pregledom prethodna tri grafika i poslednje tabele, uočavamo da su u svim navedenim dimenzijama afektivne vezanosti utvrđene određene promene, osim kada je u pitanju dimenzija alijenacije u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom. Linije razvoja dimenzija komunikacije, poverenja i otuđenja u funkciji stepena hijerarhijskih promena, ukazuju na stanje u kojem postoji smanjenje stepena komunikacije, poverenja u relacijama sa oba roditelja, dok otuđenje raste sa povećanjem stepena promene hijerarhije afektivne vezanosti. Kada je u pitanju odnos sa najboljim prijateljem ili prijateljicom, stepen poverenja i stepen komunikacije rastu, a otuđenje opada ali statistički beznačajno. Trend opadanja komunikacije sa majkom je konstantan kako raste stepen transfernih promena, dok poverenje u relaciji sa majkom je značajno opalo tek u trećoj grupi- grupi

ispitanika sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti, a gde je značajno poraslo i otuđenje u odnosu sa majkom. Stepeni komunikacije i poverenja u odnosu sa ocem značajno opadaju već onda kada je došlo do delimičnih promena hijerarhije, dok je stepen otuđenja u odnosu sa ocem tada veći, a potom su promene na sve tri dimenzije odnosa sa ocem statistički posmatrano bez značaja. Komunikacija i poverenje u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom su značajno veći u grupi ispitanika sa potpunom promenom hijerarhije nego u preostale dve grupe, dok su bez statističkog značaja razlike u stepenu otuđenja u odnosu sa drugom između grupa ispitanika sa različitim stepenom promene hijerarhije afektivne vezanosti, kako je rečeno.

Sigurnost i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti. Poslednja hipoteza u drugom poglavlju bila je da grupa sa potpunim transfornim promenama ima više nesigurno afektivno vezanih nego ostale grupe. Rezultati testiranja razlika frekvencija nesigurnih i sigurnih obrazaca dati su u tabeli 22.

Na osnovu hi kvadrat testova koji su upotrebljeni da se utvrdi značajnost razlika u frekvencijama sigurnih i nesigurnih ispitanika između grupa ($G_i:G_j$ su matrice 2×2), u prvom redu rezultata tabele 22, vidimo da se odnos sigurnih i nesigurno afektivno vezanih adolescenata za majku statistički značajno povećava, tako što raste broj nesigurnih, tj. smanjuje se broj sigurnih ispitanika, kako se povećava stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti. Drugačije rečeno, broj sigurno afektivno vezanih adolescenata za majku se statistički značajno smanjuje, kako raste stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti. Principijelno ista pojava zapaža se u drugom delu tabele, kada je u pitanju figura oca.

Tabela 22: Učestalost obrazaca i stepen promena afektivne vezanosti

Obrazac afektivne vezanosti	Grupe ispitanika prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti			Hi kvadrat test razl. odnosa frekvencija u dve grupe
	G1	G2	G3	
siguran za majku	38 ili 38%	31 ili ≈26%	12 ili ≈14%	G1:G2 $\chi^2=3.59$ p=.05
				G2:G3 $\chi^2= 4.73$ p= .05
nesiguran za majku	62 ili 60%	88 ili ≈74%	76 ili ≈86%	G1:G3 $\chi^2=14.32$ p= .01
siguran za oca	37 ili ≈37%	27 ili ≈23%	8 ili ≈9%	G1:G2 $\chi^2= 5.27$ p= .05
				G2:G3 $\chi^2=6.41$ p= .05
nesiguran za oca	62 ili ≈63%	90 ili ≈77%	77 ili ≈91%	G1:G3 $\chi^2=19.35$ p= .01
siguran za druga	14 ili ≈14%	25 ili ≈21%	23 ili ≈25%	G1:G2 $\chi^2=1.91$ p= .21
				G2:G3 $\chi^2= .59$ p= .50
nesiguran za druga	87 ili ≈86%	94 ili ≈79%	67 ili ≈75%	G1:G3 $\chi^2=4.16$ p= .05

Kada je u pitanju treći deo rezultata prethodne tabele u kojem su dati rezultati kad je u pitanju vršnjačka afektivna vezanost, vidimo obrnutu pojavu, broj sigurno vezanih raste sa povećanjem stepena promena date hijerarhije. Kada je u pitanju značajnost razlika, samo grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti ima značajno više sigurno afektivno vezanih ispitanika za najboljeg prijatelja, nego grupa grupa bez promene hijerarhije afektivne vezanosti.

III

Podudarnost obrazaca afektivne vezanosti i značaj sigurne afektivne vezanosti

Za razvrstavanje ispitanika u obrasce afektivne vezanosti upotreбили smo središnje vrednosti skala ajtema upitnika DAR, koje smo dobili Rash-ovom analizom koristeći program BIGSTEPS (prilog 2). Sigurno afektivno vezanih ispitanika evidentirano je manje nego u drugim istraživanjima na zapadu, gde ih je u mentalno zdravoj populaciji obično više od 50% (Stefanović-Stanojević, 2005; Bakermans-Krannenburg, Van Ijzendoorn, 2009). Stoga, izgleda da je kriterijum za svrstavanje u sigurnu afektivnu vezanost bio strog, o čemu će biti više reči u poglavlju Diskusija i zaključci.

Kada su u pitanju obrasci afektivne vezanosti za majku, distribucija učestalosti izgleda ovako: 81 ispitanik je svrstan u kategoriju sigurne afektivne vezanosti za majku, što je približno 26,1 % uzorka; njih 50 ili 16,1 % uzorka je klasifikovano u kategoriju izbegavajuće afektivne vezanosti za majku; 41 ispitanik ili 13,2 % uzorka je svrstano u preokupiranu afektivnu vezanost za majku; a u kategoriju bojažljive afektivne vezanosti klasifikovano je 134 ispitanika ili približno **43,2 %** uzorka. Ukupni uzorak obuhvatio je 306 ispitanika; to je deo uzorka koji je odgovorio na upitniku DAR za figuru majke.

Distribucija obrazaca afektivne vezanosti za oca bila je sledeća: 72 ispitanika uzorka je svrstano u siguran obrazac, što je 23,2% uzorka; 54 ispitanika ili 17,4% uzorka klasifikovano je u izbegavajući obrazac afektivne vezanosti; 56 ispitanika ili 18,1% uzorka klasifikovano je u kategoriju preokupirane afektivne vezanosti; 119 ispitanika ili **38,4%** uzorka je svrstano u kategoriju bojažljiva afektivna vezanost. Ukupan uzorak je obuhvatio 301 ispitanika -to je deo celokupnog uzorka koji je odgovorio na upitniku DAR za figuru oca.

Distribucija obrazaca afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu je sledeća: u kategoriju sigurno afektivno vezanih svrstano je 62 ispitanika što je 20% uzorka; u kategoriju izbegavajuće afektivno vezanih klasifikovano je 50 ili 16,1%; u kategoriju preokupirano afektivno vezanih svrstano je 55 ili 17,7%; u kategoriju bojažljivo afektivno vezanih 143 ili **46,1%**. Ukupan uzorak bio je 310 ispitanika, dakle svi ispitanici u našem istraživanju odgovorili su na upitniku DAR kada je figura najboljeg prijatelja ili prijateljice u pitanju.

Tabela 23: Podudarnost afektivnog vezivanja za roditelje

	Siguran OAVM	Izbegavajući OAVM	Preokupirani OAVM	Bojažljivi OAVM	ukupno OAVO:
Siguran OAVO	f= 56 (ef:18.6)	f= 13 (ef:11.6)	f= 1 (ef:9.5)	f= 1 (ef:31.7)	SO=71 % od T je 23.8
	% od SM: 71.8	% od IM: 27.1	% od PM: 2.5	% od BM: 0.8	
	% od SO: 78.8	% od SO: 18.01	% od SO: 1.4	% od SO: 1.4	
	% od T:18.8	% od T: 4.4	% od T: 0.3	% od T: 0.3	
Izbegavajući OAVO	f= 9 (ef:13.9)	f= 30 (ef:8.5)	f= 1 (ef:7.8)	f= 13 (ef:23.3)	IO =53 % od T je 17.8
	% od SM: 11.5	% od IM: 62.5	% od PM: 2.5	% od BM: 9.9	
	% od IO: 17.0	% od IO: 56.6	% od IO: 1.9	% od IO: 24.5	
	% od T: 3.0	% od T:10.1	% od T: 0.3	% od T:	
Preokupirani OAVO	f= 5 (ef: 14.7)	f= 0 (ef: 9)	f= 25 (ef:7.5)	f= 26 (ef:24.6)	PO=56; % od T je 18.8
	% od SM: 6.4	% od IM: 0	% od PM: 62.5	% od BM: 19.8	
	% od PO: 8.9	% od PO: 0	% od PO: 44.6	% od PO: 46.4	
	% od T: 1.7	% od T: 0	% od T: 8.4	% od T: 8.7	
Bojažljivi OAVO	f= 8 (ef:30.9)	f= 5 (ef:18.5)	f= 13 (ef: 15.8)	f= 91 (ef:51.4)	BO=117; % od T je 39.6
	% od SM: 10.3	% od IM: 10.4	% od PM: 32.5	% od BM: 69.5	
	% od BO: 6.8	% od BO: 4.3	% od BO: 11.0	% od BO: 77.8	
	% od T: 2.7	% od T:1.7	% od T: 4.4	% od T: 30.5	
ukupno OAVM:	SM= 78; % od T je 26.2	IM= 48; % od T je 16.1	PM=40; % od T je 13.4	BM=131; % od T je 44	T=297

Legenda: OAVO obrazac afektivne vezanosti za oca; OAVM obrazac afektivne vezanosti za majku; SM ukupna učestalost sigurnog obrasca afektivne vezanosti za majku; IM ukupna učestalost izbegavajućeg obrasca vezanosti za majku; PM ukupna učestalost preokupiranog obrasca vezanosti za majku; BM ukupna učestalost bojažljivog obrasca vezanosti za majku; SO ukupna učestalost sigurnog obrasca afektivne vezanosti za oca; IO ukupna učestalost izbegavajućeg obrasca vezanosti za oca; PO ukupna učestalost preokupiranog obrasca vezanosti za oca; BO ukupna učestalost bojažljivog obrasca vezanosti za oca; f -frekvencija; ef -očekivana frekvenca; T je ukupan broj ispitanika koji mogu imati preklapanje obrazaca AV. Boldirane su kombinacije obrazaca čije se frekvencije statistički značajno razlikuju od očekivanih na osnovu hi kvadrat testa.

U prethodnoj tabeli vidimo da se kod 56 ispitanika podudara siguran obrazac afektivne vezanosti za majku i za oca, što je 71,8 procenata od svih sigurno afektivno vezanih za majku (SM), 78,8 procenata od sigurno afektivno vezanih za oca (SO), a to je 18,8 procenata od uzorka koji je vezan za oba roditelja (T), itd. Interesovalo nas je da li su su dobijena podudaranja statistički značajna.

Zato su u prethodnoj tabeli obrasci afektivne vezanosti za majku tretirani kao primarni u skladu sa teorijom afektivne vezanosti, a za oca kao sekundarni, pa je ispitivana značajnost razlika u frekvencijama kombinacija obrazaca afektivne vezanosti u odnosu na slučajan odnos frekvencija* (svako polje u prethodnoj tabeli je jedna kombinacija obrazaca za majku i oca).

Tri kombinacije obrazaca od četiri u prvoj koloni ima statistički značajno odstupanje frekvencije od slučajne: 1) za kombinaciju "siguran OAVM -siguran OAVO" je $\chi^2=133,95$; $p=0,01$; 2) za kombinaciju "siguran OAVM -izbegavajući OAVO" je $\chi^2=2,82$; $p=0,12$; 3) za kombinaciju "siguran OAVM" -preokupiran OAVO" je $\chi^2=10,61$; $p=0,01$; 4) za kombinaciju "siguran OAVM -bojažljiv OAVO" je $\chi^2=38,02$; $p=0,01$. Ovi rezultati pokazuju da se kod adolescenata siguran obrazac afektivne vezanosti za majku statistički značajno podudara sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti za oca i da se ujedno statistički značajno ne podudara sa preokupiranim i bojažljivim obrascem vezanosti za oca. U skladu sa teorijom afektivne vezanosti, ovaj nalaz ukazuje da siguran obrazac afektivne vezanosti za majku deluje na pojavu afektivne vezanosti za oca tako da se razvije isti, tj. siguran obrazac vezanosti za oca, a ujedno deluje da se ne razvije bojažljiv ili preokupiran; međutim, nalaz ukazuje da siguran obrazac vezanosti za majku nije značajan za pojavu izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za oca.

U drugoj koloni -koloni "Izbegavajući OAVM", značajnost razlika učestalosti datih kombinacija obrazaca afektivne vezanosti od slučajne (očekivane) je sledeća: 1) za kombinaciju "izbegavajući OAVM -siguran OAVO" je $\chi^2=0,26$; $p=0,58$; 2) za kombinaciju "izbegavajući OAVM -izbegavajući OAVO" je $\chi^2=78,23$; $p=0,01$; 3) za "izbegavajući OAVM" -preokupiran OAVO" je $\chi^2=13,24$; $p=0,01$; 4) za kombinaciju "izbegavajući OAVM -bojažljiv OAVO" je $\chi^2=19,96$; $p=0,01$. Ovaj nalaz pokazuje da se izbegavajući obrazac za majku značajno podudara sa izbegavajućim obrascem za oca, a značajno ne podudara sa bojažljivim i preokupiranim. U skladu sa teorijom, nalaz ukazuje da izbegavajući obrazac vezanosti za majku deluje da se razvije isti obrazac i za

---

* Frekvencija značajno veća od očekivane frekvencije (ef) ukazuje da obrazac za majku deluje na porast frekvencija datog obrasca za oca; dok frekvencija značajno manja od očekivane ukazuje da dati obrazac za majku umanjuje frekvenciju datog obrasca za oca. U poljima tabela, prikazujemo samo podatke ćelija 1x1 od ukupno 16 matrica, zbog uštede prostora a ne i podatke ostalih ćelija koji se koriste u računu hi-kv. testa, jer to bi iziskivalo 64 polja tabele.

oca, a da se ne razvije preokupirani ili bojažljivi obrazac, ali i da na razvoj sigurnog obrasca nema delovanje.

U trećoj koloni (kolona "Preokupirani OAVM") značajnost razlika učestalosti datih kombinacija obrazaca afektivne vezanosti od slučajne je sledeća: 1) za kombinaciju **"preokupirani OAVM -siguran OAVO"** je $\chi^2=11,57$; $p=0,01$; 2) za kombinaciju **"preokupirani OAVM -izbegavajući OAVO"** je $\chi^2=7,38$; $p=0,01$; 3) za **"preokupirani OAVM -preokupiran OAVO"** je $\chi^2=57,83$; $p=0,01$; 4) za kombinaciju "preokupirani OAVM -bojažljiv OAVO" je $\chi^2=0,97$; $p=0,32$. Ovi nalazi pokazuju da je preokupiran stil vezivanja za majku značajno podudaran sa preokupiranim stilom vezivanja za oca i da se ujedno značajno ne podudara sa sigurnim i bojažljivim stilom vezivanja za oca.

U četvrtoj koloni (kolona "Bojažljivi OAVM") značajnost razlika učestalosti datih kombinacija obrazaca afektivne vezanosti od slučajne je sledeća: 1) za kombinaciju **"bojažljivi OAVM -siguran OAVO"** je $\chi^2=69,84$; $p=0,01$; 2) za kombinaciju **"bojažljivi OAVM -izbegavajući OAVO"** je $\chi^2=9,88$; $p=0,01$; 3) za "bojažljivi OAVM" -preokupirani OAVO" je $\chi^2=0,17$; $p=0,68$; 4) za kombinaciju **"bojažljivi OAVM -bojažljiv OAVO"** je $\chi^2=89,42$; $p=0,01$. Podaci dati u prethodnoj tabeli uz ovaj nalaz pokazuju da među ispitanicima koji imaju bojažljivu afektivnu vezanost za majku, ima značajno manje ispitanika koji su sigurno afektivno vezani za oca, takođe, ima značajno manje ima ispitanika koji su izbegavajuće vezani za oca, a ima značajno više ispitanika koji su bojažljivo vezani za oca nego što je to očekivano kada bi se ispitanici slučajno raspoređivali po kategorijama afektivne vezanosti za oca. Drugim rečima, bojažljiv obrazac afektivne vezanosti za majku značajno se podudara sa bojažljivim obrascem afektivne vezanosti za oca, a značajno ne podudara sa sigurnim i izbegavajućim obrascem afektivne vezanosti za oca.

U sledećoj tabeli dajemo prikaz stabilnosti i promena kod ispitanika koji imaju podudaran obrazac vezanosti prema svojim roditeljima. Prikazujemo učestalost podudarnosti frekvencija podudarnih stilova vezivanja za roditelje i stilova vezivanja za vršnjake. U analizi podudarni stilovi za roditelje tretirani su kao primarna, a afektivna vezanost za prijatelje kao sekundarna pojava (u skladu sa teorijom).

Tabela 24: Stabilnost podudarnih stilova afektivne vezanosti za roditelje

	Sigurni OAVR	Izbegavajući OAVR	Preokupirani OAVR	Bojažljivi OAVR	Σ OAVD
Siguran OAVD	f=32 (ef: 11.2)	f=5 (ef: 6)	f=0 (ef: 5)	f=4 (ef: 18.5)	SD=41, (41+20)
	% od SR: 57.1	% od IR: 16.7	% od PR: 0	% od BR: 4.4	
	% od SD: 52.5	% od SD: 8.2	% od SD: 0	% od SD: 6.5	
Izbegavajući OAVD	f=12 (ef: 9)	f=16 (ef: 4.8)	f=1 (ef: 4)	f=5 (ef: 14.3)	ID=34 (34+15)
	% od SR: 21.4	% od IR: 53.3	% od PR: 4	% od BR: 5.5	
	% od ID: 24.5	% od ID: 32.7	% od ID: 2	% od ID: 10.4	
Preokupirani OAVD	f=4 (ef: 10.1)	f=2 (ef: 5.4)	f= 14 (ef: 4.4)	f= 15 (ef: 16.4)	PD=39; (39+16)
	% od SR: 7.1	% od IR: 6.7	% od PR: 56.0	% od BR: 16.5	
	% od BD: 4.5	% od PD: 3.6	% od PD: 25.5	% od PD: 27.3	
Bojažljivi OAVD	f=8 (ef: 25.8)	f=7 (ef: 13.9)	f= 10 (ef: 11.5)	f= 67 (ef: 41.8)	BD=88; (88+34)
	% od SR: 14.3	% od IR: 23.3	% od PR: 40	% od BR: 73.6	
	% od BD: 5.7	% od BD: 4.9	% od BD: 7	% od BD: 47.9	
ΣOAVR	SR= 56	IR=30	PR=25	BR=91	202

Legenda: OAVR podudaran obrazac afektivne vezanosti za majku i za oca; OAVD obrazac afektivne vezanosti za druga; SR ukupan broj sigurno vezanih za oba roditelja; IR ukupan broj izbegavajuće vezanih za oba roditelja; PR ukupan broj preokupirano vezanih za oba roditelja; BR ukupan broj bojažljivo vezanih za oba roditelja; SD ukupan broj sigurno vezanih za druga (drugaricu); ID ukupan broj izbegavajuće vezanih za druga (drugaricu); PD ukupan broj preokupirano vezanih za druga (drugaricu); BD ukupan broj bojažljivo vezanih za druga (drugaricu); broj napisan italic fontom i boldom pokazuje koliko ispitanika poseduje dati stil afektivne vezanosti za druga, a da ne pripada navedenim podudarnim stilovima za roditelje, jer je ukupan broj uzet u obzir prilikom računanja procenata; boldirana slova obrazaca afektivne vezanosti ukazuju na skraćenice u ćelijama tabele; zatamnjena polja tabele -postoji značajna neočekivanost dobijene učestalosti.

U tabeli 24 vidimo da približno trećina ispitanika koji su sigurno vezani za druga nisu podudarni sa obrascima datim u tabeli (njih 20), jer idu zajedno sa nepodudarnim stilovima afektivnog vezivanja za majku i oca. Približno 57% ispitanika koji imaju siguran stil afektivne vezanosti za oba roditelja zadržavaju ovaj stil u bliskoj prijateljskoj vezi, što je 52,5% od svih sigurno afektivno vezanih ispitanika za bliske prijatelje.

U koloni podudaranja sigurnog obrasca za roditelje ("Sigurni OAVR") postoje tri obrasca afektivne vezanosti koji imaju odstupanje učestalosti od očekivane: **siguran**

obrazac afektivne vezanosti za drugaricu ili druga se javio češće od očekivane frekvence ($\chi^2=59,46$; $p=0,01$); **preokupiran obrazac afektivne vezanosti za drugaricu ili druga se javio ređe** od očekivane frekvence ($\chi^2=5,45$; $p=0,05$); **bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu se javio ređe** od očekivane učestalosti ($\chi^2=27,88$; $p=0,01$). Nalaz pokazuje da među ispitanicima koji imaju sigurnu afektivnu vezanost za oba roditelja ima značajno manje ispitanika sa preokupiranom i bojažljivom afektivnom vezanošću za druga, a značajno više sigurno afektivno vezanih za druga nego što je očekivano kada bi se ravnomerno raspoređivali. To znači da se podudarnost sigurnog obrasca afektivne vezanosti za oba roditelja značajno podudara sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu, ali i značajno ne podudara sa preokupiranom i bojažljivom afektivnom vezanošću za druga ili drugaricu.

U koloni podudaranja izbegavajućeg obrasca za roditelje ("Izbegavajući OAVR") izbegavajući obrazac afektivne vezanosti za druga se javio češće od očekivane frekvence ($\chi^2=34,62$; $p=0,01$); bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu se javio ređe od očekivane frekvence ($\chi^2=7,02$; $p=0,01$). Podaci iz tabele i rezultati hi kvadrat testa ukazuju da je podudaran izbegavajući obrazac za oba roditelja značajno podudaran sa izbegavajućim obrascem afektivne vezanosti za najboljeg prijatelja ili prijateljicu, a da se značajno ne podudara sa bojažljivim obrascem afektivne vezanosti za najboljeg prijatelja ili prijateljicu.

U koloni podudaranja preokupiranog obrasca afektivne vezanosti za roditelje ("Preokupiran OAVR") siguran obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu se javio ređe od očekivane frekvence ($\chi^2=6,82$; $p=0,01$); dok se preokupiran obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu javio češće od očekivane učestalosti ($\chi^2=27,13$; $p=0,01$). Nalaz ukazuje da se podudarnost preokupiranog stila vezivanja za oba roditelja značajno podudara sa preokupiranim stilom vezivanja u prijateljskom odnosu, a da se značajno ne podudara sa sigurnim stilom afektivnog vezivanja u prijateljskom odnosu.

U koloni podudaranja bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za majku i za oca postoje tri obrasca afektivne vezanosti za druga koji imaju značajno različitu frekvencu od očekivane: siguran obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu javio se ređe od očekivane frekvence ($\chi^2=20,32$; $p=0,01$); izbegavajući obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu se javio ređe od očekivane frekvence ($\chi^2=10,26$; $p=0,01$); bojažljivi

obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu se javio češće od očekivane frekvencije ($\chi^2=40,14$; $p=0,01$). Podaci pokazuju da se podudarnost bojažljivog stila afektivnog vezivanja za oba roditelja značajno podudara sa bojažljivim stilom vezivanja u prijateljskom odnosu, a da se značajno ne podudara sa izbegavajućim i sigurnim stilom afektivnog vezivanja za najboljeg prijatelja ili prijateljicu.

Tabela 25a: Nepodudarni stilovi roditeljske i vršnjačka afektivna vezanost

	SOAVM -IOAVO	SOAVM -POAVO	SOAVM -BOAVO	Σf
Siguran OAVD	f=6 (ef:1.8)	f=2 (ef: 1)	f= 2 (ef: 1.6)	10
	% od SI: 66.7	% od SP: 40	% od SB: 25.0	
	% od SD: 9.8	% od SD: 3.3	% od SD: 3.3	
Izbega- vajući OAVD	f=0 (ef:1.5)	f= 0 (ef: 0.8)	f= 1 (ef: 1.3)	1
	% od SI:0	% od SP: 0	% od SB: 12.5	
	% od ID:0	% od ID: 0	% od ID: 2	
Preoku- pirani OAVD	f=2 (ef: 1.6)	f=1 (ef: 0.9)	f= 2 (ef: 1.4)	5
	% od SI: 22.6	% od SP: 20	% od SB: 25	
	% od PD: 3.6	% od PD: 1.8	% od PD: 3.6	
Bojažljivi OAVD	f= 1 (ef: 4.1)	f= 2 (ef: 2.3)	f=3 (ef: 3.7)	6
	% od SI: 11.1	% od SP: 40	% od SB: 37.5	
	% od BD: 0.7	% od BD: 1.4	% od BD: 2.1	
Σf	9	5	8	22

Legenda: SOAVM -siguran obrazac afektivne vezanosti za majku; IOAVO -izbegavajući obrazca afektivne vezanosti za oca; POAVO -preokupirani obrazac afektivne vezanosti za oca; BOAVO bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za oca; OAVD obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu; f -učestalost, ef očekivana učestalost; Σ -suma; % od -procenat od date kombinacije; boldirana slova obrazaca afektivne vezanosti ukazuju na kombinaciju u ćelijama tabele; zatamnjena polja tabele -postoji značajna neočekivanost dobijene učestalosti.

Proverom putem hi kvadrat testa je utvrđeno da kada se javila kombinacija siguran obrazac afektivne vezanosti za majku i izbegavajući za oca, siguran obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu se javio češće od očekivane frekvence ($\chi^2=12,68$; $p=0,01$), pa stoga smatramo da postoji značajno podudaranje ovog obrasca afektivne vezanosti za druga ili drugaricu sa navedenom kombinacijom obrazaca afektivne vezanosti za roditelje.

Tabela 25b: Nepodudarni stilovi roditeljske i vršnjačka afektivna vezanost

	IOAVM -SOAVO		IOAVM -BOAVO		Σf
Siguran OAVD	f= 5 (ef:2.6)		f=1 (ef:1)		6
	% od IS:38.5		% od IB: 20		
	% od SD: 8.2		% od SD: 1.6		
Izbegavajući OAVD	f=7 (ef: 2.1)		f=1 (ef:0.8)		8
	% od IS: 53.8		% od IB:20.0		
	% od ID:14.3		% od ID: 2.1		
Preokupirani OAVD	f=0 (ef:2.3)		f= 0 (ef:0.9)		0
	% od IS: 0		% od IB: 0		
	% od PD: 0		% od PD: 0		
Bojažljivi OAVD	f=1 (ef: 6)		f= 3 (ef:2.3)		4
	% od IS:7.7		% od IB: 60		
	% od BD: 0.7		% od BD: 2.1		
Σf	13		5		18

Legenda: IOAVM -izbegavajući obrazac afektivne vezanosti za majku; SOAVO -siguran obrazac afektivne vezanosti za oca; BOAVO -bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za oca; OAVD obrazac afektivne vezanosti za druga ili drugaricu; f -učestalost, ef očekivana učestalost; Σ -suma; % od -procenat od date kombinacije; boldirana slova obrazaca afektivne vezanosti ukazuju na kombinaciju u ćelijama tabele; zatamnjena polja tabele -postoji značajna neočekivanost dobijene učestalosti.

Nalazi ukazuju da kombinacija izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za majku i sigurnog za oca ide značajno češće sa pojavom izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za druga - javio se češće nego što je za datu kombinaciju to očekivano, $\chi^2=14,60$; $p=0,01$; a ujedno ređe sa pojavom bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za druga - javio se manje učestalo nego što je za datu kombinaciju očekivano, $\chi^2= 8,18$; $p=0,01$. Nalaz ukazuje da među ispitanicima koji imaju izbegavajuću afektivnu vezanost za majku i sigurnu afektivnu vezanost za oca ima više ispitanika koji imaju izbegavajuću vezanost za druga ili drugaricu od slučajne učestalosti, pa tako možemo da smatramo da postoji značajno podudaranje, a i značajno manje ispitanika koji imaju bojažljivu afektivnu vezanost za druga ili drugaricu pa zato smatramo da postoji značajno nepodudaranje ovih obrazaca.

Tabela 25c: Nepodudarni stilovi roditeljske i vršnjačka afektivna vezanost

	POAVM -SOAVO	POAVM -IOAVO	POAVM -BOAVO	Σ
Siguran OAVD	f= 0 (ef:0.2)	f= 0 (ef:0.2)	f= 0 (ef:0.2)	0
	% od PS: 0	% od PI:0	% od PB:0	
	% od SD: 0	% od SD: 0	% od SD: 0	
Izbega- vajući OAVD	f= 0 (ef: 0.2)	f=0 (ef:0.2)	f= 0 (ef:2.1)	0
	% od PS: 0	% od PI:0	% od PB: 0	
	% od ID: 0	% od ID: 0	% od ID: 0	
Preoku- pirani OAVD	f= 1 (ef:0.2)	f= 0 (ef: 0.2)	f= 5 (ef:2.3)	6
	% od PS:100	% od PI: 0	% od PB: 38.5	
	% od PD: 1.8	% od PD: 0	% od PD: 9.1	
Bojažljivi OAVD	f=0 (ef:0.5)	f=1 (ef:0.5)	f= 8 (ef:6)	9
	% od PS: 0	% od PI: 100	% od PB:61.5	
	% od BD: 0	% od BD:0.7	% od BD: 5.7	
Σ	1	1	13	15

Legenda: POAVM preokupiran obrazac afektivne vezanosti za majku; SOAVO siguran obrazac afektivne vezanosti za oca; IOAVO izbegavajući obrazac afektivne vezanosti za oca; BOAVO bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za oca; OAVD obrazac afektivne vezanosti za druga; f - učestalost, ef očekivana učestalost; Σ -suma; % od -procenat od date kombinacije; boldirana slova obrazca afektivne vezanosti ukazuju na kombinaciju u ćelijama tabele; zatamnjena polja tabele - postoji značajna neočekivanost dobijene učestalosti.

U prethodnoj tabeli zatamnjeno je polje koje se odnosi na zajedno javljanje preokupirane vršnjačke vezanosti sa kombinacijom preokupirane vezanosti za majku i bojažljive afektivne vezanosti za oca. Hi kvadrat test je pokazao da se ova kombinacija javlja značajno više od očekivane ($\chi^2=3,92$; $p=0,05$). Među ispitanicima koji su preokupirano afektivno vezani za majku i bojažljivo afektivno vezani za oca značajno češće se nalaze ispitanici koji su preokupirano afektivno vezani za najboljeg druga nego ostali, tj. postoji podudaranje navedene kombinacije afektivne vezanosti za roditelje sa preokupiranom afektivnom vezanošću za druga ili drugaricu.

Tabela 25d: Nepodudarni stilovi roditeljske i vršnjačka afektivna vezanost

	BOAVM -SOAVO	BOAVM -IOAVO	BOAVM -POAVO	Σ
Siguran OAVD	f= 0 (ef: .2)	f= 3 (ef: 2.6)	f= 0 (ef: 5.3)	3
	% od BS:0	% od BI: 23.1	% od BP: 0	
	% od SD: 0	% od SD: 4.8	% od SD: 0	
Izbega- vajući OAVD	f=1 (ef: .2)	f=2 (ef: 2.1)	f=0 (ef: 4.1)	3
	% od BS:100	% od BI: 15.4	% od BP:0	
	% od ID: 2.0	% od ID: 4.1	% od ID:0	
Preoku- pirani OAVD	f= 0 (ef: .2)	f=2 (ef: 2.3)	f= 7 (ef: 4.7)	9
	% od BS: 0	% od BI:15.4	% od BP: 26.9	
	% od PD: 0	% od PD: 3.6	% od PD: 12.7	
Bojažljivi OAVD	f=0 (ef: .5)	f= 6 (ef: 5.9)	f=19 (ef: 11.9)	25
	% od BS: 0	% od BI: 46.2	% od BP:73.1	
	% od BD: 0	% od BD: 4.3	% od BD: 13.5	
Σ	1	13	26	40

Legenda: BOAVM bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za majku; SOAVO siguran obrazac afektivne vezanosti za oca; IOAVO izbegavajući obrazac afektivne vezanosti za oca; POAVO preokupirani obrazac afektivne vezanosti za oca; OAVD obrazac afektivne vezanosti za druga; f - učestalost, ef očekivana učestalost; Σ -suma; % od -procenat od date kombinacije; boldirana slova obrazaca afektivne vezanosti ukazuju na kombinaciju u ćelijama tabele; zatamnjena polja tabele - postoji značajna neočekivanost dobijene učestalosti.

U tabeli smo zatamnili polja u kojima nalazimo da kombinacija bojažljivog stila afektivne vezanosti za majku i preokupiranog za oca, ide sa značajno manjom učestalošću sigurnog ($\chi^2=7,18$; $p=0,01$) i izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za druga ili drugaricu ($\chi^2=5,39$; $p=0,05$), a ujedno većom učestalošću bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za druga ili drugaricu ($\chi^2=8,43$; $p=0,01$) od očekivane frekvencije. Na ostalim poljima tabele značajnost odstupanja dobijene od očekivane frekvence nije utvrđena.

Tabela 26: Podaci o obrascima afektivne vezanosti kada jedan roditelj nedostaje

	Obrazac afektivne vezanosti za majku i oca	Siguran OAVD	Izbegavajući OAVD	Preokupirani OAVD	Bojažljivi OAVD	ukupno
nema oca	Siguran OAVM	f= 1	f= 0	f= 0	f= 2	3
	Izbegavajući OAVM	f= 1	f= 1	f= 0	f=0	2
	Preokupirani OAVM	f= 0	f= 0	f= 0	f=1	1
	Bojažljivi OAVM	f= 0	f=1	f= 0	f= 2	3
	suma 1	2	2	0	5	9
nema majke	Siguran OAVO	f=0	f=1	f=0	f=0	1
	Izbegavajući OAVO	f=0	f=0	f=0	f=1	1
	Preokupirani OAVO	f=0	f=0	f=0	f=0	0
	Bojažljivi OAVO	f=0	f=1	f=0	f=1	2
	suma 2	0	2	0	2	4
	ukupno (suma1+suma2)	2	4	0	7	13

Legenda: OAVM obrazac afektivne vezanosti za majku; OAVO obrazac afektivne vezanosti za oca; OAVD obrazac afektivne vezanosti za druga.

U prethodnoj tabeli vidimo da ukupno devet ispitanika nema figuru oca, a četiri figuru majke. Od devet ispitanika koji nemaju figuru oca, kada je u pitanju figura majke, postoje tri ispitanika koji su vezani sigurno, dva izbegavajuće, jedan je preokupiran i tri ispitanika su bojažljivo afektivno vezani za majku. Među njima postoje dva ispitanika koji su sigurno afektivno vezani za druga, od kojih je jedan vezan sigurnim kvalitetom veze za majku, dok je drugi ispitanik pokazao izbegavajući stil vezanosti za majku. Na isti način se čitaju ostali podaci. Uzorak ispitanika bez jedne roditeljske figure bio je suviše mali da bi bilo moguće koristiti hi kvadrat test.

Pretposlednja hipoteza odnosila se na značaj podudaranja sigurne afektivne vezanosti u odnosima sa roditeljima i vršnjacima u pogledu prilagođenosti. Videli smo da je evidentirano 32 ispitanika koji imaju podudaranje sigurnog stila afektivne vezanosti. Radi kontrole rezultata prvo smo proverili da li su varijable self koncepta, zatim, stepena upotrebe alkoholnih pića i cigareta, školskog uspeha i neopravdanog izostajanja, statistički značajno povezane sa kontrolnim varijablama, obrazovanjem majke, obrazovanjem oca i kulturno-pedagoškim nivoom porodice.

Kulturno pedagoški nivo porodice bio je u značajnoj korelaciji sa sledećim aspektima self koncepta: generalna kompetentnost ($r=0,16$; $p=0,01$), socijalni self ($r=0,15$; $p=0,01$), fizički self ($r=0,12$; $p=0,01$), intelektualni self ($r=0,21$; $p=0,01$). Kulturno-pedagoški nivo porodice bio je povezan sa školskim uspehom, takođe ($r=0,19$; $p=0,01$). Obrazovanje majke bilo je korelirano sa sledećim aspektima self koncepta: fizičkim selfom ($r=0,15$; $p=0,01$), intelektualnim selfom ($r=0,14$; $p=0,01$); pored toga povezan je sa školskim uspehom ($r=0,20$; $p=0,01$) i pušenjem cigareta ($r= -0,16$; $p=0,01$). Obrazovanje oca bilo je povezano sa intelektualnim selfom ($r=0,12$; $p=0,05$), sa školskim uspehom ($r=0,22$; $p=0,01$) i pušenjem cigareta ($r= -0,12$; $p=0,01$).

S obzirom da smo očekivano dobili ove značajne korelacije, radi preciznosti nalaza bilo je potrebno da **grupe ispitanika budu jednake prema stepenu izraženosti ova tri kontrolna obeležja**, a to su grupa ispitanika sa podudarnim stilovima sigurne afektivne vezanosti za oca, majku i prijatelje i grupa ostalih ispitanika. **Posebnom proverom je utvrđeno da adolescenti sa sigurnom afektivnom vezanošću za sve tri pomenute figure imaju viši nivo kulturno-pedagoškog nivoa porodice nego ostali adolescenti našeg uzorka.** Ujednačenje je obavljeno tako što je iz grupe bez podudarnosti sigurne afektivne vezanosti uzeta podgrupa ispitanika čiji se stepen kulturno-pedagoškog nivoa porodice kreće od 2,6 do 3, tako da je **aritmetička sredina kulturno-pedagoškog nivoa porodice ove grupe približno ista aritmetičkoj sredini grupe adolescenata koja ima siguran stil afektivne vezanosti za sve tri figure (približno 2,8), dok u pogledu obrazovanja majke i oca nije bilo značajnih razlika ni pre ni posle ujednačavanja.**

U sledećim tabelama prikazujemo rezultate testiranja značajnosti razlika u obeležjima prilagođenosti između grupe adolescenata sa podudarnom sigurnom

afektivnom vezanošću za majku, oca i bliskog prijatelja, ima ih ukupno 32, spram odabrane grupe od 50 ispitanika koji ovu podudarnost ne poseduju. Ove dve grupe su bez značajnih razlika u pogledu kontrolnih obeležja, kako je maločas gore opisano.

Tabela 27: Značaj podudarnosti sigurnog stila afektivne vezanosti za self koncept

Aspekt self koncepta ↓	AS grupe koja ima podudarnost sigurnog stila za sve tri figure (n=32)	AS grupe koja nema podudarnost sigurnog stila za sve tri figure (n=50)	t	p
emocionalnost	2.64	2.93	1.85	.06
rigidnost	2.93	2.96	.15	.87
mizantropija	3.31	3.31	- .04	.96
moralnost	3.05	3.40	2.35	.05
eksternalizacija	3.06	3.13	.46	.64
opšta kompetentnost	3.93	3.83	- .65	.54
izgled	3.41	3.38	- .13	.89
socijalni self	4.12	3.96	-1.19	.23
fizički self	3.63	3.48	- .63	.52
intelektualni self	3.96	3.95	- .12	.59

Nalazi pokazuju da je varijabla *moralnost* koja operacionalizuje jedno obeležje self koncepta izraženija kod grupe adolescenata koja nema podudarnost sigurnog stila za sve tri navedene figure. S obzirom da je varijabla moralnost ispitanika operacionalizovana tako da veći stepen izraženosti ove varijable predstavlja **slabije razvijenu moralnost ispitanika** (tj. niži skorovi ukazuju na razvijenost moralnosti), ovaj nalaz je u skladu sa pretpostavkom da je bolja prilagođenost adolescenata koji imaju podudarnost sigurnog stila u sva tri bliska odnosa, spram onih adolescenata koji je nemaju. Međutim, ostale razlike, mada u očekivanom smeru, nisu statistički značajne.

Tabela 28: Podudarnost sigurnog stila afektivne vezanosti i relacijsko samopoštovanje

Varijabla relacijskog samopoštovanja ↓	AS grupe koja ima podudarnost sigurnog stila za sve tri figure (n=32)	AS grupe koja nema podudarnost sigurnog stila za sve tri figure (n=50)	t	p
Doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa majkom	1.46	2.13	3.43	.01
Doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa ocem	1.44	1.99	3.13	.01
Doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom	1.48	2.03	3.32	.01

Nalazi prikazani u tabeli 28 pokazuju da postoji veći stepen doživljaja sopstvene nekompetentnosti u odnosu sa majkom, ocem i najboljim drugom u grupi koja nema podudarnost sigurnog stila afektivnog vezivanja nego u grupi adolescenata u kojoj ona postoji. Adolescenti su procenivši sebe u svakoj od relacija, bili manje zadovoljni svojim sposobnostima i osobinama koje ispoljavaju u relaciji sa ocem, majkom i najboljim drugom ili drugaricom, nego adolescenti koji poseduju podudarnost sigurnog stila afektivne vezanosti za sve tri navedene figure.

U tabeli 29 nalazimo da u pogledu školskog uspeha i u neopravdanim izostancima, nema značajnih razlika između dve grupe adolescenata koje su formirane prema podudarnosti sigurnog stila u odnosu sa ocem, majkom i bliskim prijateljem (prijateljicom). Nalazi ukazuju da razlike postoje u pogledu konzumiranja alkoholnih pića i cigareta, jer adolescenti bez podudarnosti sigurnog stila afektivnog vezivanja izjašnjavaju se da konzumiraju alkoholna pića i cigarete u meri koja je veća nego što se izjašnjavaju adolescenti koji imaju podudarnost sigurnog stila afektivnog vezivanja za sve tri navedene figure.

Tabela 29: Značaj podudarnosti sigurnog stila za prilagođenost adolescenata

Obeležja prilagođenosti ↓	AS grupe koja ima podudarnost sigurnog stila za sve tri figure (n=32)	AS grupe koja nema podudarnost sigurnog stila za sve tri figure (n=50)	t	p
školski uspeh u prethodnoj školskoj godini (stepen kategorije odgovora je od 1 do 6)	4.31	4.36	.28	.77
neopravdani izostanci u trenutku ispitivanja (stepen kategorije odgovora je od 1 do 7)	1.59	1.86	.71	.47
prosečno pijenje alkoholnih pića u 14 dana (stepen kategorije odgovora je od 1 do 5)	1.47	1.84	1.94	.05
prosečan broj popušanih cigareta dnevno (stepen kategorije odgovora je od 1 do 5)	1.09	1.38	2.17	.05

Poslednja hipoteza se odnosila na značaj sigurne vezanosti za vršnjake u pogledu prilagođenosti adolescenata, a kada postoji nesigurna afektivna vezanost za majku i za oca. S obzirom da smo dobili značajne korelacije između kontrolnih i zavisnih varijabli, da bi se eliminisao uticaj kontrolnih varijabli na rezultate bilo je neophodno ujednačiti grupe prema pomenuta tri kontrolna obeležja. Posebnom proverom nađeno je da grupa sa sigurnim stilom vezivanja za vršnjake imala je veći stepen kulturno-pedagoškog nivoa porodice od ostalih ispitanika u poduzorku ispitanika koji su nesigurno afektivno vezani za oba roditelja. Stoga, od ispitanika sa nesigurnim stilovima za sve tri navedene figure uzeti su svi čiji se stepen kulturno-pedagoškog nivoa porodice kreće od 2,48 do 2,88, tako da smo aritmetičku sredinu varijable kulturno-pedagoškog nivoa porodice obe grupe ujednačili (približno 2,68), dok u pogledu obeležja obrazovanje majke i obrazovanje oca značajnih razlika nije bilo pre i posle ujednačavanja. U sledećim tabelama prikazane su razlike između tako ujednačenih podgrupa grupe adolescenata sa nesigurnim stilovima afektivne vezanosti za roditelje, jedna grupa ima siguran stil za vršnjake -ukupno 29 ispitanika, a druga grupa ima nesiguran stil vršnjačke afektivne vezanosti -ukupno 36 ispitanika.

Tabela 30: Značaj sigurnog stila vršnjačke afektivne vezanosti za self koncept

Aspekt self koncepta ↓	AS grupe koja ima siguran stil AVV (n=29)	AS grupe koja nema siguran stil AVV (n=36)	t	p
emocionalnost	2.71	2.79	4.18	.67
rigidnost	2.81	2.90	- .54	.59
mizantropija	3.03	3.26	1.46	.49
moralnost	3.20	3.38	1.21	.22
eksternalizacija	3.06	3.08	.11	.91
opšta kompetentnost	4.00	3.58	-2.19	.05
izgled	3.55	3.16	-1.94	.05
socijalni self	4.21	3.81	-2.82	.01
fizički self	3.17	3.33	.67	.50
intelektualni self	4.00	3.63	-2.80	.05

Legenda: AVV afektivna vezanost za vršnjake

U tabeli 30 vidimo da adolescenti koji imaju nesigurnu afektivnu vezanost za oca i majku ukoliko imaju siguran stil afektivne vezanosti za vršnjake, imaju značajno veći stepen doživljaja opšte kompetentnosti, sopstvenog izgleda, socijalnog selfa i intelektualnog selfa, nego oni adolescenti koji su nesigurno afektivno vezani i za vršnjake. Ovaj nalaz jasno podržava tezu da sigurna afektivna vezanost za vršnjake kompenzuje odsustvo sigurne afektivne vezanosti za roditelje u pogledu problema internalne adaptacije adolescenata (nezavisno od pomenutih varijabli sredine koje smo kontrolisali).

Tabela 31: Siguran stil vršnjačke afektivne vezanosti i relacijsko samopoštovanje

Varijabla relacijskog samopoštovanja ↓	AS grupe koja ima siguran stil AVV (n=29)	AS grupe koja nema siguran stil AVV (n=36)	t	p
Doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa majkom	1.70	2.58	4.13	.01
Doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa ocem	1.62	2.43	3.80	.01
Doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom	1.52	2.48	5.02	.01

Legenda: AVV afektivna vezanost za vršnjake

U prethodnoj tabeli vidimo da postoji značajno veći stepen doživljaja sopstvene nekompetentnosti u odnosu sa majkom, ocem i najboljim prijateljem u grupi adolescenata koja ima nesigurnu afektivnu vezanost za sve tri pomenute figure u odnosu na adolescente koji imaju nesigurnu afektivnu vezanost i za oca i za majku, ali sigurnu vršnjačku afektivnu vezanost. Nalaz jasno podržava tezu da sigurna vršnjačka afektivna vezanost kompenzuje negativne efekte nesigurne afektivne vezanosti za roditelje na samopoimanje adolescenata, nezavisno od varijabli sredine.

Tabela 32: Značaj sigurnog vršnjačkog stila afektivne vezanosti za prilagođenost mladih

Obeležja prilagođenosti	AS grupe koja ima siguran stil AVV (n=29)	AS grupe koja nema siguran stil AVV (n=36)	t	p
školski uspeh u prethodnoj školskoj godini (stepen skale odgovora)	4.00	4.22	0.24	.22
neopravdani izostanci u trenutku ispitivanja (stepen skale odgovora)	2.69	1.83	-1.61	.11
prosečno pijenje alkoholnih pića u 14 dana (stepen skale odgovora)	2.07	1.83	-1.05	.29
prosečan broj popušanih cigareta dnevno (stepen skale odgovora)	2.07	1.33	-2.63	.01

Legenda: AVV afektivna vezanost za vršnjake

Nalazi ukazuju da u skupini adolescenata koji imaju nesigurnu roditeljsku afektivnu vezanost, adolescenti koji su sigurno vezani za vršnjake značajno više konzumiraju cigarete nego adolescenti koji su nesigurno vezani za svoje vršnjake. To je suprotno od postavljene pretpostavke da vršnjačka afektivna vezanost doprinosi boljoj adaptaciji, kao kompenzacija za nesigurnu afektivnu vezanost za roditelje. I ostale razlike su u suprotnim smerovima od očekivanih, ali nisu statistički značajne.

IV

Dimenzije, obrasci i snaga afektivne vezanosti

U ovom delu rada proverili smo značajnost razlika u stepenu poverenja, otuđenja i komunikacije za roditelje i vršnjake kod oba pola u odvojenim postupcima jednofaktorske analize varijanse.

Kada su u pitanju momci, nismo dobili statistički značajne razlike između ispitanika različitih razreda, tj. osmog osnovne škole, drugog i četvrtog razreda srednje škole, a u pogledu komunikacije, poverenja i otuđenja sa majku, oca i najbolje prijatelje.

Kada su u pitanju devojke, dobijene su male, ali značajne razlike na dimenziji komunikacije sa najboljim prijateljem ili prijateljicom, pa ih prikazujemo u tabeli koja sledi.

Tabela 33: Bliska prijateljska komunikacija kod adolescentkinja različitih razreda

Naziv dimenzije afektivne vezanosti	F test df1=2; df2=180	Razlike između razreda		
		II srednje - VIII osnovne	IV srednje - II osnovne	IV srednje - VIII osnovne
komunikacija sa najboljim drugom ili drugaricom	F= 3.97 p= .05	4.48-4.23= .25 p= .05	4.23-4.48= - .25; p= .05	4.23-4.23= .00 p= 1.00

Vidimo da je komunikacija sa najboljim drugom ili drugaricom prema samoproceni devojaka, najvećeg stepena kod ispitanica koje pohađaju drugi razred srednje škole, dok su kod osmakinja i učenica četvrtog razreda jednake do druge decimale.

S obzirom da snaga afektivne vezanosti za majku i oca može biti faktor prenosa afektivne vezanosti u sledeće bliske odnose, razumno je bilo da kao dodatni cilj istraživanja postavimo proveru odnosa obrazaca i snage afektivne vezanosti. U sledećoj tabeli prikazane su razlike u snazi afektivne vezanosti između ispitanika koji imaju različite obrasce afektivne vezanosti i njihova statistička značajnost. Sprovedeni su t testovi za ispitivanje navedenih razlika u snazi afektivne vezanosti za figuru majke, oca i

najboljeg prijatelja u zasebnim serijama od po 6 postupaka (videti informacije po redovima tabele).

Tabela 34: Snaga i obrasci afektivne vezanosti za majku, oca i najboljeg prijatelja

	značajnost t testova razlika u snazi AV između grupa ispitanika koji imaju različite obrasce AV					
AV za ↓	S-I	S-P	S-B	I-P	I-B	P-B
majku	4.81-3.11 =1.70 p= .01	4.84-4.81 =.00 p=.97	4.81-3.28 =1.53 p= .01	3.11-4.81 =-1.70 p=0.01	3.11-3.28 = - .17 p=.47	4.81-3.28 =1.53 p=0.01
oca	3.55-1.99 =1.56 p= .01	3.55-3.58 = - .03 p= .88	3.55-2.28 = 1.27 p= .01	3.58-1.99 =1.59 p= .01	1.99-2.28 = - .29 p=.11	3.58-2.28 = 1.30 p= .01
druga/ricu	3.72-2.54 =1.17 p= .01	3.72-3.69 = .03 p= .90	3.72-2.74 = .98 p= .01	2.54-3.69 = -1.15 p= .01	2.54-2.64 = - .10 p= .63	3.69-2.64 = 1.03 p= .01

Legenda: S -siguran obrazac, I -izbegavajući obrazac; P-preokupirani obrazac; B -bojažljivi obrazac; AV -afektivna vezanost. U svakom polju tabele gde su dati podaci, prikazana je razlika u snazi dva obrasca afektivne vezanosti i statistička značajnost te razlike.

U tabeli 34 vidimo da ispitanici koji imaju siguran i preokupiran obrazac afektivne vezanosti izveštavaju veću snagu afektivne vezanosti, tj. realizaciju funkcija afektivne vezanosti, nego ispitanici koji imaju izbegavajući i bojažljivi obrazac. Uočava se da ova pravilnost važi za odnos sa svakom od date tri figure afektivne vezanosti, tj. u svakom od tri navedena bliska odnosa (posmatrati kolone prethodne tabele).

Rezultati koji se tiču *generalizacije ili diferencijacije afektivnog vezivanja* dobijeni su na osnovu četiri butstrep postupka kojima je zajedničko da je uzrast tretiran kao moderator varijabla, a nezavisne varijable su bile dimenzije afektivne vezanosti iz odnosa sa majkom i odnosa sa ocem, a zavisne su bile iste dimenzije iz bliskog prijateljskog odnosa, dok su kontrolne varijable bile pol, obrazovanje majke, obrazovanje oca i kulturno-pedagoški nivo porodice. Ideja je bila da moderiranje korelacije istovrsnih dimenzija iz roditeljskog i bliskog prijateljskog odnosa od strane varijable uzrast ispitanika, reflektuje procese diferencijacije ili pak, generalizacije unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti u funkciji uzrasta.

Globalno uzevši, starost ispitanika našeg uzorka nije značajna moderator varijabla ni u jednom od postupaka provera hipoteza delovanja dimenzija afektivne vezanosti iz odnosa sa roditeljem na dimenzije istog tipa iz odnosa sa vršnjakom, **osim kada je u pitanju delovanje dimenzije anksioznosti iz odnosa sa majkom na dimenziju anksioznosti iz odnosa sa vršnjakom** (tabela 35).

Tabela 35: Uzrast kao moderator delovanja anksioznosti iz primarne na sekundarnu vezu

Opšti podaci modela predikcije anksioznosti u odnosu sa drugom (Y): R= .75; R ² = .56; F=54.10; df1=7; df2=292; p= .01				
	b koef.	sg	t	p
starost ispitanika (M)	.07	.04	1.64	.10
anksioznost u odnosu sa majkom (X)	1.32	.31	4.20	.01
interakcija (XM)	-.04	.01	1.64	.05
pol ispitanika	-.02	.05	-.51	.60
obrazovanje majke	.00	.01	.08	.93
obrazovanje oca	-.01	.01	-.89	.37
kulurno-pedagoški nivo porodice	.01	.04	.35	.72
Povećanje kvadriranog koeficijenta višestruke regresije zahvaljujući interakciji XM: promena R²= .006; F=4.39; df1=1; df2=292; p=.05				
Podaci o kondicionalnim efektima X na Y na vrednostima M:				
starost ispitanika (M)	efekat	sg	t	p
14.54	.73	.04	15.18	.01
16.27	.66	.03	18.66	.01
17.99	.59	.04	12.19	.01

Legenda: R -koeficijent višestruke regresije; Rsq -kvadrirani R; b -nestandardizovani regresioni koeficijent; sg -standardna greška; t -t test; p -značajnost t testa; AV -afektivna vezanost; DGIP donja granica intervala poverenja; GGIP gornja granica intervala poverenja. **Boldirane su varijable koje imaju statističku značajnost.**

Jedino u toj predikcionoj jednačini nalazimo vrlo skromnu, ali ipak značajnu interakciju varijable anksioznosti u odnosu sa majkom i varijable starosti ispitanika kao prediktora anksioznosti u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, a ona je neočekivano negativna. Ovaj podatak ukazuje na smanjenje korelacije dve dimenzije, tj. da postoji malo povećanje razlikovanja dva unutrašnja modela sebe, odnosno vrlo **blaga diferencijacija unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa majkom i u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, tokom adolescencije od 14 do 19 godina.** Taj nalaz

je prikazan u tabeli 35, dok ostala tri postupka kojim smo proveravali hipoteze da je uzrast moderator delovanja dimenzija iz odnosa sa majkom i ocem na dimenzije odnosa sa vršnjakom nema smisla prikazati, jer nijedna značajna interakcija kao prediktor nije dobijena.

Vidimo da je doprinos interakcije između starosti i anksioznosti kao dimenzije afektivne vezanosti iz odnosa sa majkom predikciji anksioznosti u odnosu sa drugom svega 0,6%, ali je statistički značajna, pa tako je vredna pomena.

Ipak, nalazi u ovom delu rada ukazuju samo to da se ni generalizacija ni diferencijacija afektivnog vezivanja tokom perioda od 14 do 19 godina života uglavnom ne odvija u funkciji uzrasta.

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

I

Diskusija i zaključci o ispitivanju snage afektivne vezanosti

U ovom istraživanju najpre smo ispitali promene hijerarhije afektivne vezanosti tokom adolescencije odvojeno kod oba pola našeg uzorka. Globalno uzev, rezultati pokazuju da je majka kod oba pola našeg uzorka uglavnom prvorangirana figura afektivne vezanosti, a da se na drugom rangu obično nalaze članovi porodice ili najbolji prijatelj ili prijateljica. Međutim, u ženskom delu uzorka majka je tokom perioda od približno četrnaeste do devetnaeste godine života ostala na prvom mestu, drugarica ili drug na drugom, dok je kod momaka situacija delimično drugačija (grafik 1). Figure iz prijateljskog odnosa su u osmom razredu osnovne škole kod muškog dela uzorka dosta niže u hijerarhiji afektivne vezanosti nego kod ženskog, što možemo povezati sa nalazima koji ukazuju da devojke očekuju veću intimnost u vršnjačkim vezama nego momci (Blyth, Hill, Thiel, 1982; Buhrmester, Furman, 1987; Lempers, Clark Lempers, 1992; Mayeseless, Sharabany, Sagi, 1997). Do četvrtog razreda srednje škole kod momaka figure oca, sibringa i najboljeg prijatelja postale su toliko značajne tako da nestaju statistički značajne razlike u snazi afektivne vezanosti za ove figure i figuru majke. Posebno se muški uzorak razlikuje u odnosu na ženski u podatku da je figura oca kod učenica do četvrtog razreda srednje škole pala na deobu četvrtog i petog ranga sa figurom partnera. U našem radu analizirali smo uzrasne razlike na muškom i ženskom poduzorku odvojeno, a dobijeni rezultati mogu se grubo uporediti sa nalazima prethodnog domaćeg istraživanja koje je sprovedla Vukelić Basarić (Vukelić Basarić, 2010). Nalazi njenog istraživanja su pokazali da je figura majke, posmatrano na celokupnom uzorku, u periodu srednje adolescencije prema snazi afektivne vezanosti na prvom mestu, potom sledi figura najboljeg prijatelja ili prijateljice pa onda otac, dok je prema nominaciji figura, tj. prema odgovoru na jedno pitanje kako ispitanici rangiraju bliske osobe prema značaju u pogledu podrške i vezanosti, majka na prvom mestu, na drugom mestu je otac, a na trećem najbolji prijatelj ili prijateljica. Pored toga, nalazi tog istraživanja pokazali su sledeće polne razlike: ispitanici ženskog pola u većem broju slučajeva nominuju majku

kao primarnu figuru nego oca u odnosu na ispitanike muškog pola; dok momci više nominuju oca kao primarnu figuru nego majku u odnosu na devojke; devojke su prosečno snažnije vezane za majku i prijatelje od momaka, dok u snazi vezanosti za oca nisu utvrđene polne razlike. Vukelić-Basarić je iznela mišljenje na osnovu svog istraživanja i pregleda stranih istraživanja da su promene hijerarhije afektivne vezanosti tokom adolescencije spore, postepene i da najveći broj adolescenata ostaje snažnije afektivno vezan za roditeljske figure tokom srednje adolescencije nego za vanporodične figure, tako da se tek u poznoj adolescenciji prijateljske i partnerske figure penju u istu hijerarhijsku ravan sa roditeljskim figurama ili ih pretiču. Poznata istraživanja u inostranstvu podržavaju ovo mišljenje (Fraley, Davis, 1997; Trinke, Bartholomew, 1997; Freeman, Brown, 2001; Nickerson, Nagle, 2005; Friedlemeier, Granquist, 2006; Rosenthal, Kobak, 2010).

Polne razlike koje smo našli u našem istraživanju ukazuju da je realizacija funkcija afektivne vezanosti povezana sa razvojem polne uloge i da je potrebno odvojeno proučavati hijerarhije afektivne vezanosti kod ispitanika muškog i ženskog pola tokom adolescencije. Ukratko da rezimiramo značajne polne razlike u hijerarhiji afektivne vezanosti tokom srednje adolescencije na koje ukazuje naše istraživanje: na osnovu rezultata ispitivanja značajnosti razlika prema snazi afektivne vezanosti za različite figure u različitim razredima, kod devojaka postoji relativna stabilnost snaga afektivne vezanosti za majku, najbolju drugaricu i siblinga, a pad snage afektivne vezanosti za oca, dok kod momaka snaga afektivne vezanosti za oca ne samo da ne pada nego neznatno jača, pa su zato momci snažnije vezani za oca u četvrtom razredu srednje škole od devojaka; devojke su snažnije vezane za majku u drugom i četvrtom razredu srednje škole nego momci; kod momaka snaga afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu raste od približno šesnaeste do osamnaeste godine života do nivoa snage koji je jednak snazi afektivne vezanosti za najboljeg prijatelja ili prijateljicu koji već imaju devojke (tabele 2, 3 i 4). Pored toga, kod devojaka se ne dešava značajniji porast snage vezanosti za partnera tokom srednje adolescencije, kao što se dešava kod momaka od približno šesnaeste do osamnaeste godine života (od drugog do četvrtog razreda srednje škole).

Nema mnogo nalaza o postojanju polnih razlika u snazi afektivnog vezivanja tokom srednje adolescencije. Ma i Huebner ukazuju da devojke te dobi imaju snažnije prijateljske afektivne veze nego momci (Ma, Huebner, 2008), što je nalaženo i ranije (Trinke, 1995). Postoje nalazi ranijih istraživanja da adolescentkinje izražavaju prisnije odnose sa roditeljima (Mayselles i sar., 1988), kao i roditeljima i vršnjacima (Shulman, Scharf, 2000). Izgleda da je razlog retkog ispitivanja polnih razlika u hijerarhiji afektivne vezanosti nedostatak razrađene koncepcije u okviru teorije afektivne vezanosti koja bi ih dovodila u jasnu vezu sa razvojem unutrašnjih radnih modela, a i malo empirijskih nalaza koji govore u prilog njihovog proučavanja. U domaćem istraživanju koje je sproveda Basarić-Vukelić pokazano je da u grupi sa realizovanim transferom (grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti) ima više devojaka nego momaka, ali se detaljno ne razmatra izgled hijerarhije odvojeno kod jednih i drugih (Basarić-Vukelić, 2010). Nalazi našeg istraživanja ukazuju da ne postoje značajne razlike između momaka i devojaka u pogledu transfera funkcija afektivne vezanosti koje bi se ispoljile kao značajna razlika u broju devojaka i momaka u grupi ispitanika gde postoji potpuna promena hijerarhije afektivne vezanosti, a i izgled hijerarhije afektivne vezanosti je ovde prikazan zasebno kod oba pola i on je drugačiji u zavisnosti od pola. U sadašnjem istraživanju javile su se i razlike u promenama hijerarhije afektivne vezanosti tokom srednje adolescencije u zavisnosti od pola. Verovatno se polne uloge javljaju kao faktor realizacije funkcija afektivne vezanosti za različite značajne osobe. Razvoj funkcija održanja blizine, traženja sigurnog utočišta i baze sigurnosti u odnosu sa figurom afektivne vezanosti tokom razvoja adolescenta verovatno je podložan delovanju socijalizacije koja određuje razliku u očekivanjima jedinke prema roditeljskim figurama u zavisnosti od pola afektivno vezane jedinke i pola roditeljske figure njene afektivne vezanosti. Polne razlike kako u kvalitetu, tako i u transferu afektivne vezanosti, objašnjavaju se isticanjem razlika u polnim ulogama. Često takva objašnjenja ukazuju da ispitanici daju socijalno poželjne odgovore u skladu sa stereotipom polne uloge (Freeman, Brown, 2001; Shulman, Sharf, 2000; Mayselles, Wiseman, Hai, 1998).

Ne nalazimo da je neko izgradio koncepciju koja objašnjava kako karakteristični procesi koji se odvijaju tokom adolescencije, kao što su procesi separacije i individuacije, ili razvoj polnih uloga kod momaka i devojaka, mogu da deluju da se pojave polne

razlike u promenama u ostvarivanju funkcija afektivne vezanosti. Nalazi ovog istraživanja ukazuju da se tokom mladosti menja odnos momaka prema roditeljskim i drugim figurama u pogledu realizacije funkcija afektivne vezanosti i da se takve promene drugačije odvijaju kod devojaka. Stoga, bilo je neophodno razvoj hijerarhije afektivne vezanosti detaljnije sagledati odvojeno kod oba pola, što smo i učinili.

U ovom istraživanju kod učenica koje se nalaze u osmom razredu osnovne škole prijateljska figura je na višem mestu u hijerarhiji afektivne vezanosti nego kod ispitanika muškog pola, prijateljska figura popela se u ravan porodičnih figura, gde je majka na prvom mestu. Kod ispitanika muškog pola jasan je jaz između porodičnih figura s majkom na prvom mestu i vanporodičnih figura. Nalaz pokazuje da devojčice ranije uspostavljaju prisne odnose sa vanporodičnim, prijateljskim figurama nego dečaci, što verovatno pokazuje da ranije započinju procesi separacije i individuacije kod devojčica nego kod dečaka tokom adolescencije. U drugom razredu srednje škole poredak figura afektivne vezanosti kod devojaka biva zadržan, dok se kod momaka takav poredak uspostavio. Međutim, devojke u tom periodu više koriste figure majke, siblinga i drugarice radi realizacije funkcija afektivne vezanosti nego momci. Verovatno da ovaj nalaz globalno ukazuje kako afektivna vezanost kao sistem podrške oko šesnaeste godine života zavisi od polnih razlika u razvoju identiteta i socijalnih uloga, jer je, kako je rečeno, kod devojaka sistem afektivne vezanosti više upotrebljavan kada je u pitanju odnos sa majkom, bliski prijateljski odnos i odnos sa sestrom ili bratom (grafik 1 i tabela 4). Kada sagledamo samo utvrđene krajnje poretke figura (tabele 2 i 3), hijerarhija afektivne vezanosti kod muškog i ženskog dela uzorka je najbližnja na sredini srednje adolescencije (drugi razred srednje škole, tj. oko šesnaeste godine života ispitanika). Sličnost hijerarhija afektivne vezanosti kod oba pola nastaje verovatno zato što tada većina momaka ulazi u fazu separacije i individuacije u kojoj su već uglavnom devojke, pa je za ispitanike oba pola potreban sličan odnos socijalne podrške koji potiče od figura u hijerarhiji afektivne vezanosti. Realizacija funkcija afektivne vezanosti, posebno ako je u pitanju njen siguran kvalitet, podrazumeva lakše rešavanje intrapsihičkih konflikata suprotstavljenih atributa self koncepta putem podrške u socijalnim relacijama gde su nosioci komplementarnih uloga upravo figure afektivne vezanosti, tako da one imaju sličan značaj za rešavanje ovog konflikta za momke i devojke. Stoga, nastaje sličan

poredak u hijerarhiji afektivne vezanosti kod ispitanika oba pola. U četvrtom razredu srednje škole primećuje se razlika u promenama hijerarhije afektivne vezanosti kod momaka i devojaka. Kod devojaka snaga afektivne vezanosti za partnersku figuru jača a za oca slabi i te dve figure su u trećoj, poslednjoj hijerarhijskoj ravni, dok snaga vezanosti za majku i ostale figure ostaje relativno stabilna, pa je majka u najvišoj ravni, a figure drugarice ili druga, brata ili sestre su na drugoj hijerarhijskoj ravni (deobi drugog ranga). Kod momaka od drugog razreda srednje škole postoji dalji porast snage afektivne vezanosti za figure prijatelja i za figuru iz partnerske veze tako da hijerarhija zapravo gubi jasne ravni (deobe rangova) - majka je i dalje na prvom mestu, ali statistički neznačajno u odnosu na druga ili drugaricu, oca, brata ili sestru; jedino je snaga afektivne vezanosti za majku statistički značajno veća od snage vezanosti za devojku (momka) koja je na poslednjem mestu (statistički neznačajno od pretposlednje figure jer osim pomenute nema više značajnih razlika). Ova polna razlika u strukturi hijerarhije afektivne vezanosti verovatno je povezana sa razlikom u razvoju muške i ženske polne uloge. Težeći više od devojaka ka autonomiji i uspehu u postizanju socijalnog statusa, momci nastoje da ponašanja afektivne vezanosti usmere ili održe prema svim figurama koje tome mogu da svojom podrškom doprinose. Javlja se navedeno približavanje značajnosti svih figura u hijerarhiji afektivne vezanosti. Figura oca može pružati više podrške momcima nego devojka kao uzor u ponašanju i podrška. Kao istopolni roditelj otac bi mogao da ima dobro razumevanje za teškoće i izazove tokom procesa separacije i individuacije momaka. Figura partnerke, između ostalog, može imati značaj kod momaka za postizanje socijalnog statusa u skladu sa koncepcijom Dunphy-ja (Dunphy, 1963), pa su u četvrtom razredu srednje škole momci za partnerku snažnije afektivno vezani nego devojke za partnera jer im je pitanje autonomije i statusa važnije. Hipoteze koje smo upotreбили u objašnjenju navedenih polnih razlika treba proveriti preciznijim ispitivanjem.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da se figure oca i majke razlikuju prema značaju koji imaju u emocionalnom razvoju momaka i devojaka tokom adolescencije. Izgleda da je **oslonac oličen u figuri oca važniji za momke na prelasku iz srednje u poznu adolescenciju**. Uravnotežavanje stepena snage afektivne vezanosti u navedenim bliskim odnosima kod momaka verovatno ukazuje na ujednačavanje važnosti porodičnih i vanporodičnih socijalnih uloga za momke i njihov identitet, dok se kod devojaka jasna

hijerarhija verovatno održava sa ženskom linijom kao dominantnom počev od vrha od majke, zatim sledi drugarica ili drug, pa sestra ili brat. Verovatno je ovo u vezi sa razlikama u polnim ulogama, jer su ženska deca usmerenija tokom vaspitanja da razviju brižnost prema najbližima, da vode računa o poslovima u kući i o međuljudskim odnosima dok su muška deca više usmeravana na poslove van kuće i sticanje statusa u društvu (Kapor Stanulović, 1988; Todorović, 2005). Stoga, najverovatnije je da postoje razlike u težnjama ka posvećenosti tokom individuacije momaka i devojaka koje se odražavaju na ponašanje u socijalnim ulogama što vodi drugačijem odnosu prema figurama afektivne vezanosti koje su nosioci komplementarnih socijalnih uloga. Snaga afektivne vezanosti momaka u bliskom prijateljskom odnosu može biti da raste sa zakašnjenjem u odnosu na devojke, jer se ranije može postići posvećenost u ženskoj ulozi nego u muškoj ulozi (teza je da sistem afektivne vezanosti podržava oblikovanje socijalne uloge). Snaga afektivne vezanosti devojaka za majku tokom adolescencije ostaje stabilna, verovatno iz sličnog razloga kao što je kod momaka u hijerarhiji afektivne vezanosti stabilno značajna figura oca. Majka devojka može predstavljati uzor u ponašanju i davati bolju podršku nego otac u pitanjima koja se tiču ženske uloge. Ovde radi objašnjenja dobijenih polnih razlika pretpostavljamo da je snaga afektivne vezanosti, kada je određena kao stepen realizacije funkcija afektivne vezanosti, zavisna od procesa individuacije adolescenata tako da su dobijene polne razlike u snazi afektivne vezanosti posledica razlika u individuaciji momaka i devojaka. Kako je već rečeno, nalazi nas podstiču na navedene pretpostavke koje treba proveriti u novom istraživanju.

II

Diskusija i zaključci o odlikama grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti

Za proveru drugog osnovnog cilja bilo je neophodno da grupe prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti budu formirane postupkom u kojem su ispitanici podeljeni u tri grupe na osnovu krivulje varijable indeksa transfera, što smo i učinili.

Kao u prethodnom istraživanju kod nas (Vukelić-Basarić, 2010) na našem uzorku nema značajne razlike u dužini prijateljskih veza između grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti, a znamo da se prema teoriji prenos funkcija afektivne vezanosti najčešće odigrava u vremenskom periodu od najmanje dve godine, kao i da je taj postupak postepen, funkcija po funkciju, počev od funkcije održanja blizine, preko sigurnog utočišta do baze sigurnosti (Bowlby, 1969; Hazan, Zeifman, 1994; Ainsworth, 1989; Trinke, 1995; Hazan, Zeifman, 1999).

Verovatno da je oslanjanje na vršnjake u pogledu realizacija funkcija afektivne vezanosti povezano ne samo sa trajanjem veze nego i sa silama koje proističu iz razvojnih procesa separacije i individuacije koji verovatno deluju na intenzitet snage vršnjačke afektivne vezanosti. Ima autora koji smatraju da adolescenti prolaze kroz faze separacije i individuacije tokom mladalaštva koje su analogne fazama separacije i individuacije ranog detinjstva koje je opisala Margaret Mahler (prema: Todorović, 2005). Prema varijanti koncepcije objektnih odnosa koju daje Mahler, glavna odlika normalnog razvoja deteta ogleda se u intrapsihičkom izdvajanju sopstvenog selfa iz simbiotskog odnosa sa majkom, što znači u postizanju individuacije koja se odvija u realnosti odnosa deteta i majke, jer da bi se taj proces odvijao potrebna je majčina pristupačnost i prijemčivost u samoj interakciji sa detetom. Procesi separacije i individuacije ranog detinjstva obuhvataju tri perioda: faza diferencijacije koja traje približno od petog do jedanaestog meseca života deteta, kada se dete u prisustvu majke sa razvojem pokretljivosti polako odvaja i bavi nekim aspektima okruženja; faza ostvarivanja koja traje od približno jedanaestog do šesnaestog meseca u kojoj dete uvežbava svoju nezavisnost i stiče samopouzdanje u postupcima van relacije sa majkom; faza ponovnog zbližavanja, koja

traje približno sledećih 18 meseci i u kojoj dete usled jačanja mogućnosti odvajanja od majke i istraživanja prostora, kao i jačanja svesti o promenljivoj neposrednoj dostupnosti majke, počinje da ima pojačanu težnju za oslanjanjem, te i za zblizavanjem sa majkom. Josselson analogno ovom procesu opisuje sledeće etape separacije-individuacije tokom adolescencije (Josselson, 1980): prvi period je faza oštre diferencijacije od roditelja koja se ispoljava kritikom njihovih uticaja u pogledu stavova i uverenja; druga faza je period praktikovanja nezavisnosti, kada adolescent isprobava različite načine ponašanja u socijalnim ulogama, uvežbava sopstvenu nezavisnost od roditelja u odlučivanju i istovremeno teži prihvatanju vršnjačkih uticaja (dok prema roditeljskim savetima adolescent ima odnos nalik negativizmu u drugoj godini života dece); treća faza je period ponovnog zblizavanja sa roditeljima, kada oformljen doživljaj nezavisnosti kod adolescenata izazove strah od prekida odnosa sa roditeljima, onda nastupa težnja da se s njima ponovo zblizi na ravnopravnoj osnovi uz jasan uvid u čemu je zavisna od roditelja. Najveći broj naših ispitanika je najverovantije u drugoj fazi upravo opisanog procesa, tako da pretpostavljamo da intenzitet snage afektivne vezanosti za prijateljske figure nije samo u funkciji trajanja prijateljskih veza, nego je pod delovanjem opisanog razvojnog procesa separacije-individuacije. Snažno prihvatanje vršnjačkih uticaja deluje da se kod adolescenata pojača težnja da usmere ponašanja koja se odnose na funkcije bliskosti, sigurnog utočišta i baze sigurnosti prema vršnjacima. U teorijskom delu naveli smo da savremeni nalazi ukazuju da postoji konstantan proces separacije od roditelja u smislu slabljenja roditeljskih uticaja na regulisanje socijalnih uloga adolescenata i jačanje individualne posvećenosti u pogledu socijalnih uloga i uverenja koja se tiču načina života adolescenta, kako period adolescencije odmiče. Međutim, eksploracija kao zaseban aspekt individuacije takođe kontinuirano raste, pa je oslonac koji adolescent vidi u roditeljskim figurama važan i u poznoj adolescenciji (Meeus, Iedema, Maasen, Engels, 2005). Zato potpuna promena hijerarhije afektivne vezanosti verovatno ukazuje na teškoće u procesu separacije i individuacije adolescenata, u smislu ozbiljnog razmimoilaženja adolescenata i roditelja u pogledu važnih životnih pitanja.

Razlog nedostatku razlika u trajanju prijateljske veze u grupama ispitanika koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti, takođe može biti u

tome što je veliki broj ispitanika iz Ugostiteljsko-turističke škole u Vrnjačkoj Banji*, kao i deo ispitanika iz gimnazije u Trsteniku promenio mesto stanovanja, pa se u toku školovanja u srednjoj školi formiraju nova prijateljstva. Razlike u starosti ispitanika između grupa koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti nisu velike, razlikuju se statistički značajno samo grupa sa potpunom promenom hijerarhije G3 (prosečan uzrast 16,5 godina) od grupe bez promena hijerarhije afektivne vezanosti G1 (prosečan uzrast 15,8 godina). Prema trajanju prijateljskih veza u svakoj od grupa (G1, G2 i G3), većina ispitanika celog uzorka je imala šansu da postane grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti. Međutim, smatra se da momenti koji proizilaze iz psihosocijalnog sazrevanja mogu da dovedu do starosnih razlika u transferu funkcija afektivne vezanosti (Hazan, Zeifman, 1999; Markiewicz i sar., 2006; Basarić-Vukelić, 2010). Ako uzmemo u obzir da uzorak obuhvata uzrast od 14 do 19 godina i da su to učenici navedenih razreda, realno je okvirno pretpostaviti da se najveći deo ispitanika nalazi u opisanoj fazi uvežbavanja nezavisnosti. S praktikovanjem autonomije ide uspostavljanje prisnih odnosa sa vanporodičnim figurama i postepen razvoj funkcija afektivne vezanosti u odnosu sa njima, što dovodi do promena odnosa snaga afektivne vezanosti za porodične i vanporodične figure, te i sledstveno dovodi do promena hijerarhije figura afektivne vezanosti. Tako značajna razlika između prosečnog uzrasta ispitanika postoji samo između grupa G1 i G3, što verovatno ide sa dužim procesom separacije od roditelja ispitanika iz grupe G3 u odnosu na grupu G1.

Priroda grupa koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti ispitivana je u modelima moderacije medijacije kako je nacrtom predviđeno. Prethodno u ovom radu postavljeno je pitanje definicije transfera afektivne vezanosti iz dva razloga. Prvi razlog je sumnja da težnja ka održanju blizine sa prijateljem ili partnerom, a od koje transfer funkcija afektivne vezanosti na sekundarne figure započinje tokom adolescencije, može da nastane na temeljima afilijacije ili drugih razloga, a ne samo iz potrebe za afektivnom vezanošću. A i zašto bi, kada afektivna vezanost već postoji za porodične figure. Drugi razlog je pitanje specifikacije transfera afektivne

---

* Prema Godišnjim planovima rada Ugostiteljsko-turističke škole sa domom učenika Vrnjačka Banja, u školskim 2006/2007., 2007./2008., 2008/2009., 2010/2011 i 2011/2012. godinama, svake nastavne godine približno 70% učenika nisu sa teritorije opštine Vrnjačka Banja.

vezanosti u odnosu na druge razvojne promene i nerazvojne promene, jer zarad celovite slike o razvoju i promenama afektivne vezanosti tokom adolescencije treba najpre specifikovati transfer u odnosu na pojam promene. Zato smo u radu počeli sa nazivima grupa ispitanika koje su formirane prema stepenu promena afektivne vezanosti upravo tako, kako one i jesu nastale. Nismo im unapred dali nazive kao ``transfer u začetku`` što bi bila grupa bez promene hijerarhije afektivne vezanosti, ``nediferencirani transfer`` što bi ovde bila grupa sa delimičnom promenom hijerarhije afektivne vezanosti, ili ``potpuni transfer`` što bi bila grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti. Rešenje ovog teorijskog pitanja našli smo u koncepciji afektivne vezanosti prema kojoj ona predstavlja sklop ponašanja u interakciji sa bliskom osobom, kojim se reguliše sopstvena bezbednost, što podrazumeva stvaranje ambijenta za realizaciju funkcija selfa i optimalizovanje budnosti organizma, a kojim se stvara i osećanje sigurnosti na mentalnom planu. Zato je prenos afektivne vezanosti najpre prenos načina ponašanja i doživljavanja iz odnosa sa jednom bliskom osobom u odnos sa drugom bliskom osobom, što bi bio prenos self protektivnih strategija i načina procesuiranja informacija u afektivnoj vezi, govoreći iz ugla DMM (Crittenden, Clausen, 2000; Crittenden, 2005). Ukoliko taj prenos ostvaruje efekat na razvoj snage, tj. funkcija afektivne vezanosti u odnosu sa drugom osobom, onda ima smisla govoriti i o transferu funkcija afektivne vezanosti. U našem istraživanju u skladu sa teorijom afektivne vezanosti, kao primarne figure i izvori tog prenosa tretiraju se odnosi sa majkom i ocem, a relacija sa sekundarnom figurom i određište prenosa je bliski prijateljski odnos.

U istraživanje smo zatim uneli neke pretpostavke o tome šta može pomoći ili otežati ovaj prenos. Prvo, potkrepljujući činilac ovog transfera je uspešnost elemenata ponašanja i doživljavanja koji se prenose u bliskom odnosu u kome su formirani. Ta uspešnost je operacionalizovana kao razvijenost funkcija afektivne vezanosti, tj. njena snaga. Hipoteza koja se proveravala je bila princip da ako osoba ostvaruje bliskost, utehu i podršku, sklopom ponašanja i doživljavanja u interakciji sa svojom figurom, onda je takav sklop ponašanja i doživljavanja prenosiviji u drugi bliski odnos, tj. u odnos sa nekom drugom figurom, nego onaj sklop koji to ne uspeva da ostvari.

Drugi mogući potkrepljujući činilac povezanosti elemenata afektivne vezanosti preko kojih se vrši prenos, definisan je kao doživljaj sopstvene kompetentnosti u odnosu

sa figurom afektivne vezanosti. Hipoteza koja se proverava bila je princip da ukoliko jedan sklop ponašanja i doživljavanja u interakciji sa figurom afektivne vezanosti obezbeđuje doživljaj samopoštovanja, koji je u ovom ispitivanju operacionalizovan kao doživljaj odsustva nezadovoljstva svojim sposobnostima i osobinama u kontaktu sa datom bliskom osobom, onda je taj sklop ponašanja i doživljavanja prenosiviji u sledeći bliski odnos nego onaj sklop ponašanja i doživljavanja koji ne uspeva da relacijsko samopoštovanje sačuva ili obezbedi. U ovom istraživanju ovo su pretpostavljeni moderator transfera afektivne vezanosti, tj. snaga afektivne vezanosti izvora transfera i samopoštovanja u relaciji iz izvora transfera.

Treća moderator varijabla je uvedena radi sagledavanja prirode stepena promena hijerarhije afektivne vezanosti tokom adolescencije, jer iako ``varijabla indeks transfera`` nije neposredno ispitana mentalna pojava već aritmetička razlika stepena izraženosti dve neposredno ispitivane varijable, ona treba da predstavlja moderator varijablu po svome nazivu i suštini, pa ukoliko to i jeste, da sa većim stepenom indeksa transfera ide i povećanje prenosa afektivne vezanosti, tj. veća pozitivna korelacija dimenzija dve afektivne vezanosti.

Kao elementi koji se prenose tretirani su unutrašnji radni modeli, jer su oni unutrašnji regulatori ponašanja u interakciji sa figurom afektivne vezanosti, kako unutrašnji model sebe, tj. dimenzija anksioznost, tako i unutrašnji model drugog - dimenzija distance, posebno za svaki odnos roditeljskih figura i figure bliskog prijatelja, pa je zato urađeno 12 butstrep procedura (postupaka koji su bazirani na analizi regresije a u kojima je proveravan pretpostavljeni model transfera).

U prikazu rezultata videli smo da unutrašnji radni model sebe u odnosu sa majkom (dimenzija anksioznosti u odnosu sa majkom) ostvaruje delovanje na unutrašnji radni model drugarice ili druga (prijateljice, prijatelja) u interakciji sa snagom afektivne vezanosti za majku kako je predviđeno. Međutim, anksioznost u odnosu sa majkom ne ostvaruje indirektni efekat na snagu afektivne vezanosti za prijatelja ili prijateljicu. Direktan efekat anksioznosti u odnosu sa majkom na snagu prijateljske veze je značajan, tako da sa većom anksioznošću u odnosu sa majkom ide snažnija afektivna veza sa prijateljem ili prijateljicom. Veći stepen dimenzije anksioznosti u odnosu sa majkom ide zajedno sa slabijom snagom afektivne vezanosti za nju (na osnovu rezultata u četvrtom

delu ovog rada). Poznato je da istraživanja transfera funkcija afektivne vezanosti ukazuju da kada se smanjuje snaga vezanosti za roditelje tokom adolescencije raste snaga prijateljske veze (Hazan, Zeifman, 1999; Freeman, Brown, 2001; Markiewicz i sar., 2006). Otuda značajan direktan pozitivan efekat anksioznosti u odnosu sa majkom na snagu prijateljske veze.

Iako se pretpostavljeni prenos modela sebe iz odnosa sa majkom u prijateljski odnos uglavnom ne dešava tako da ostavlja efekat na snagu prijateljske veze, nalaz ukazuje da sa većom snagom afektivne vezanosti za majku ide veća pozitivna korelacija unutrašnjih modela sebe u oba bliska odnosa (interakcija dimenzije snage afektivne vezanosti za majku i dimenzije anksioznosti u odnosu sa majkom je značajna), kako je pretpostavljeno. Postoji veća težnja da se prenosi anksioznost kao dimenzija afektivne vezanosti iz odnosa sa majkom u prijateljsku vezu, sa većom snagom afektivne vezanosti za majku. Nalaz ukazuje na svojstvo ispitanika da prenose sklop očekivanja i osećanja o sebi samome iz veze sa majkom u sekundarni bliski odnos, u zavisnosti od uspešne realizacije funkcija afektivne vezanosti u odnosu sa majkom. Nalaz ukazuje da će negativni model sebe biti prenošen iz primarne u sekundarnu vezu ukoliko i kao takav obezbeđuje zadovoljenje potrebe za afektivnom vezanošću. Negativna očekivanja i osećanja o sebi samome u pogledu dostojnosti majčine brige i nege imaće veću prenosivost u prijateljski odnos, što je snaga afektivne vezanosti za majku veća. Dimenzija anksioznosti, ili zavisnosti kako se još naziva, karakteristična je za preokupirani obrazac afektivne vezanosti ispitanika. Ovaj obrazac afektivne vezanosti podrazumeva uglavnom koercivne strategije zaštite selfa u interakciji sa figurom vezanosti (Crittenden, 1999; Crittenden, 2013). **Koercivne strategije ponašanja u interakciji sa figurom afektivne vezanosti su prenosivije što su više bile potkrepljene realizacijom funkcija afektivne vezanosti**, što verovatno doprinosi da se u sledećem bliskom odnosu formira preokupiran obrazac afektivnog vezivanja. Više je verovatno da će ukoliko su u prošlosti strategije selfa adolescenta kojima se figura primorava da pruži podršku bile uspešne, postojati sklonost da se takav način ponašanja ponavlja u narednoj afektivnoj vezi, jer se potkrepljuju unutrašnji modeli koji takvo ponašanje određuju. To se dešava, na primer, kada adolescent koji je uspešno koristio strategiju pokazivanja sopstvene nesposobnosti kojom objašnjava svoj neuspeh i ujedno

uzdižući potencijalne sposobnosti roditelja da bi izmamio njihovu pažnju i podršku, isti princip ponašanja počne da koristi u bliskoj prijateljskoj vezi.

Međutim, preneseni model sebe iz odnosa sa majkom u okvir prijateljskog afektivnog odnosa nije u službi menjanja snage prijateljske afektivne veze (indirektni efekti nisu značajni), tako da transfer afektivne vezanosti ne postoji na ovoj dimenziji, posmatrano na celokupnom uzorku.

Kada je pitanju model prenosa u kojem anksioznost u odnosu sa ocem prelazi u prijateljski bliski odnos tako da deluje na prijateljsku afektivnu vezanost, postoji prenos afektivne vezanosti na način koji je definisan u teorijskom delu. Delovanje negativnog modela sebe iz odnosa sa ocem na negativni model sebe u odnosu sa drugom ili drugaricom je takvo da ostvaruje negativni efekat na snagu, tj. funkcije prijateljske afektivne vezanosti. To delovanje je jače što je snaga afektivne vezanosti za oca veća. Po istom principu kao i kad je majka bila u pitanju, ovaj nalaz prikazuje svojstvo ispitanika da prenose sklop očekivanja i osećanja o sebi samome iz veze sa ocem u blisku prijateljsku vezu u zavisnosti od uspešne realizacije funkcija afektivne vezanosti u odnosu sa ocem. Sa većom realizacijom funkcija afektivne vezanosti ide veći uticaj negativnog modela sebe iz odnosa sa ocem u prijateljski odnos koji se reflektuje kao negativan efekat na prijateljsku vezanost. Ovaj odnos između unutrašnjih radnih modela selfa iz jedne i druge veze, može se opisati i ovako: unutrašnji model sebe u odnosu sa ocem (dimenzija anksioznosti u odnosu sa ocem) je dovoljno sličan sa unutrašnjim modelom sebe u bliskom prijateljskom odnosu (dimenzija anksioznosti u odnosu sa drugom ili drugaricom), da ostavlja efekat na prijateljsku vezanost. Taj efekat zavisi od toga koliko je unutrašnji model sa ocem bio uspešan kao regulator ponašanja da realizuje funkcije afektivne vezanosti, jer što je snaga afektivne vezanosti za oca veća, veće je i delovanje unutrašnjeg modela selfa nastalog iz odnosa sa ocem u odnos sa prijateljem ili prijateljicom.

Isti je način objašnjenja jačanja veze između unutrašnjeg modela sebe u odnosu sa ocem i unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa bliskim prijateljem ili prijateljicom kao i u prethodnom modelu gde je nezavisna varijabla bila odnos sa majkom. Što je unutrašnji model sebe u odnosu sa ocem efikasniji tokom interakcije sa ocem u realizaciji funkcija afektivne vezanosti sličniji je sa modelom sebe u prijateljskom odnosu, drugim rečima,

model sebe iz odnosa sa ocem prenosiviji je u bliski prijateljski odnos. Međutim, za razliku kad je u pitanju bio prenos unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa majkom, prenos unutrašnjeg modela sebe a time i verovatno koercivnih strategija ponašanja iz odnosa sa ocem, jeste dovoljno veliki da je proizveo negativan efekat na snagu prijateljske afektivne vezanosti (posmatrano na celokupnom uzorku).

Kada je u pitanju prenos dimenzije distance (izbegavanja) u odnosu sa majkom, tj. unutrašnjeg modela majke u bliski odnos sa prijateljicom ili prijateljem tako da ostvaruje efekat na snagu prijateljske afektivne vezanosti, nalaz ukazuje da snaga afektivne vezanosti za majku nije moderator ovog indirektnog delovanja jer ne menja korelaciju dveju dimenzija distanci (izbegavanja). Ipak, nalaz ukazuje da snaga afektivne vezanosti za majku ima izvesno delovanje s obzirom da taj negativni indirektan efekat distance u odnosu sa majkom na snagu prijateljske afektivne vezanosti blago raste kako snaga afektivne vezanosti za majku raste. Na osnovu podatka o negativnom delovanju varijable pol na distancu u odnosu sa drugom ili drugaricom (pol je značajan prediktor dimenzije distance u odnosu sa drugom ili drugaricom) kao i podatka koji smo dobili da devojke ostvaruju snažniju vezu sa majkom od momaka, smatramo da taj blagi porast indirektnog efekta distance u odnosu sa majkom na snagu vršnjačke afektivne vezanosti se ostvaruje najverovatnije zahvaljujući podatku da sa ženskim polom ide i jači uticaj unutrašnjeg modela majke na snagu vršnjačke afektivne vezanosti.

Međutim, u jednoj od procedura koja je potom izvršena, varijabla indeks transfera je kao moderator veze distance u odnosu sa majkom i distance u odnosu sa drugom ili drugaricom, slabio vezu dveju dimenzija distanci sa povećanjem svog nivoa. Kad uočimo da nivoi varijable indeksa transfera približno odgovaraju grupama koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti, onda vidimo da što je ``transfer`` veći manja je povezanost dveju dimenzija distanci. **U grupi ispitanika kod koje se dogodila potpuna promena snage afektivne vezanosti u korist bliskih prijatelja bitno je smanjen transfer afektivne vezanosti sa majke na bliskog prijatelja ili prijateljicu, preko unutrašnjih modela drugog iz ta dva bliska odnosa.** Naizgled paradoksalno, kombinacija ovih nalaza ukazuje da ova grupa ispitanika nije transferna i da se kod ovih adolescenata ova dva bliska odnosa veoma razlikuju po načinu

doživljavanja i ponašanja. Primarna veza je bila slaba da bi predala sekundarnoj vezi svoje elemente. Spekulativno, glavni izvor stvaranja novog unutrašnjeg modela drugog leži u uticajima iz nove interakcije sa prijateljem ili prijateljicom, pa je verovatno dominantno pod uticajem sekundarne figure i njenih strategija ponašanja. Ograničenje ovog istraživanja je što nismo ispitivali vršnjačke figure afektivne vezanosti, pa nemamo podatke obrazaca i snage vezanosti samih figura. Izgleda da se kod adolescenata određena organizacija afektivne vezanosti može oformiti na osnovu bliskog prijateljskog odnosa a ne primarno na bazi sopstvenih sistema memorije, odn. unutrašnjih dispozicionalnih modela, tako što bi figura podstakla formiranje i funkcionisanje mentalnih i neurofizioloških struktura koje određuju organizaciju afektivnog vezivanja. Kod adolescenata koji imaju delimične promene hijerarhije vezanosti (G2) ili takvu promenu nemaju (G1), tj. imaju snažnu vezanost za roditeljske figure, sličnost unutrašnjeg modela majke i modela bliske prijateljice ili prijatelja je mnogo veća. Ove dve grupe ispitanika su zapravo transferne prema povezanosti dimenzija. Razvijena dimenzija distance (izbegavanja) kao negativni unutrašnji radni model drugog ima koren u dispozicionalnom modelu koji proizvodi strategije zaštite selfa tipa A. Kod ispitanika bez potpune promene hijerarhije afektivne vezanosti (G1 i G2) odbrambene strategije zaštite selfa iz odnosa sa majkom prenose se u odnos sa drugom i ostvaruju negativan efekat na snagu prijateljske afektivne vezanosti, ali važi i da što su manje izražene, snaga afektivne vezanosti za bliskog prijatelja ili prijateljicu je veća.

Za razliku od delovanja distance iz odnosa majkom, dimenzija distance iz odnosa sa ocem deluje na dimenziju distance u okviru bliskog prijateljskog odnosa zajedno sa snagom afektivne vezanosti za oca tako da potvrđuje postojanje transfera koji je definisan u teorijskom delu. Postoji interakcija između snage i distance afektivne vezanosti za oca koja ostvaruje pozitivno delovanje na distancu u odnosu sa bliskim prijateljem ili prijateljicom, a taj put delovanja preko unutrašnjeg modela prijatelja ostvaruje negativan efekat na prijateljsku afektivnu vezanost.

Zajedno nalazi o modelima prenosa afektivne vezanosti pokazuju da se transfer funkcija i elementa afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake dešava neposrednije sa figure oca nego sa figure majke, ali na celokupnom uzorku posmatrano. Drugim rečima,

izvor transfera roditeljske na prijateljsku afektivnu vezanost kod adolescenata našeg uzorka je pretežno odnos sa ocem. Unutrašnji model ponašanja i doživljavanja sebe i drugog prelazi iz jednog u drugi bliski odnos tako što adolescent vladajući se na način koji mu određuje unutrašnji model sebe ili model drugog, testira njegovu radnost. **Radnost unutrašnjeg modela** u koncepciji koju daje Crittenden, obuhvata jedinkinu interpretaciju interakcije sa svojom figurom afektivne vezanosti koja rezultuje informacijama na osnovu kojih jedinka bira svoje strategije ponašanja u interakciji sa figurom tako da vode nekom, za nju, tj. afektivno vezanu jedinku, zadovoljavajućem ishodu u pogledu bezbednosti (Crittenden, 1999; Crittenden, 2005), što smatramo da podrazumeva i realizaciju funkcija afektivne vezanosti kako smo ih u ovom radu odredili. Dimenzija distanca u odnosu sa ocem kao reprezent unutrašnjeg radnog modela oca je izgleda prihvatljivija da funkcioniše u prijateljskoj vezi, tako da je najverovatnije u većoj vezi sa self protektivnim strategijama u okviru prijateljskog odnosa nego što je to unutrašnji model majke. Ograničenje je, kako je rečeno, što se ovo zapažanje odnosi na celokupan uzorak. Delovanje dimenzija afektivne vezanosti iz odnosa sa majkom na dimenzije iz bliskog prijateljskog odnosa su veće kod ispitanika gde nema promena hijerarhije afektivne vezanosti ili gde su one delimične.

Prve dve hipoteze koje se odnose na transfer afektivne vezanosti tiču se uloge dimenzija i snaga afektivne vezanosti iz odnosa sa ocem i majkom u okviru transfera afektivne vezanosti na vršnjake, kako je rečeno. Sledeća hipoteza odnosila se na pitanje kakav je stepen transfera sa roditeljske na vršnjačku afektivnu vezanost u zavisnosti od varijable indeksa transfera. Indeks transfera je određen kao razlika između snage afektivne vezanosti za prijatelja (prijateljicu) i prosečne snage afektivne vezanosti za roditelje. Hteli smo da proverimo da li tokom adolescencije sa većim stepenom promena hijerarhije afektivne vezanosti ide veći stepen transfera funkcija afektivne vezanosti.

Nalazi uglavnom, kako je maločas navedeno, ukazuju na suprotno. Postoji smanjenje efekta distance u odnosu sa majkom sa porastom varijable indeks transfera, uz značajnu interakciju indeksa transfera i distance iz odnosa sa majkom kao prediktora distance u odnosu sa bliskim prijateljem ili prijateljicom. Prenos unutrašnjeg modela majke u unutrašnji model prijatelja ili prijateljice je veći kod ispitanika koji imaju manji

stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti u odnosu na one ispitanike sa većim stepenom ovih promena.

U principu ista situacija važi kada je u pitanju odnos dimenzija distanci iz relacije sa ocem i relacije sa prijateljem ili prijateljicom. **Sa većom promenom stepena hijerarhije ide slabiji prenos modela oca u model prijatelja (prijateljice) i manji efekat na prijateljsku vezanost.** S obzirom da je interakcija varijable indeksa transfera i dimenzije distance bila značajna u obe procedure sa figurama roditelja, tj. i u proceduri gde je uneta dimenzija distance u odnosu sa figurom majke i u proceduri kad je dimenzija distance bila u odnosu sa ocem, smatramo da je varijabla indeks transfera moderator delovanja distance u odnosu sa roditeljima na vršnjačku, prijateljsku afektivnu vezanost. **Ovi nalazi pokazuju da kako promena hijerarhije afektivne vezanosti raste, stepen postojanja transfera dimenzija i funkcija afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake je sve manji.** Tokom srednje adolescencije potpuna promena hijerarhije afektivne vezanosti, tj. značajna razlika u snazi afektivne vezanosti u korist prijateljske afektivne vezanosti, uglavnom nije efekat transfera funkcija afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake nego je posledica posebnih procesa koji su se odigrali u ta dva bliska odnosa. U odnosu sa roditeljima najverovatnije je došlo do propadanja funkcija afektivne vezanosti kao proizvod negativnih unutrašnjih modela koji su odraz lošeg ili čak poremećenog odnosa sa roditeljima. U odnosu sa bliskim vršnjacima dolazi do razvoja funkcija afektivne vezanosti, ali taj odnos započinje uglavnom nezavisno od unutrašnjih reprezentacija primarne veze. Verovatno započinje na temeljima afilijacije, kako smatra Furman (Furman, 2001). Kod ovih adolescenata kao da postoji prazan hod u pogledu funkcija afektivne vezanosti i verovatno češći doživljaj usamljenosti nego kod ostalih, kako ukazuje Basarić-Vukelić (Basarić-Vukelić, 2010), sve dok se prisno ne zbliže sa prijateljima. Treba uzeti u obzir da su funkcije afektivne vezanosti koje određuju snagu afektivne vezanosti operacionalizovane stavkama koje, između ostalog, ukazuju na aktivan pristup adolescenta roditelju u situacijama potrebe ili orjentisanost svog ponašanja ka roditeljskoj figuri u situacijama od blage uznemiranosti do intenzivnog stresa. Čim je stepen izraženosti funkcija afektivne vezanosti veliki, organizacija ponašanja afektivnog vezivanja u odnosu sa figurom je relativno uspešna, što znači da self protektivne strategije u interakciji sa figurom bivaju efikasne, vraćaju nivo stanja

budnosti jedinke na optimalan nivo, govoreći iz ugla DMM (Crittenden, 1999; Crittenden, 2013). Naspram toga, nedostatak snage afektivne vezanosti za roditelje u periodu adolescencije ukazuje na dezorganizovanost ponašanja u odnosu sa roditeljima i neefikasnost self protektivnih strategija u interakciji sa njima. Dezorganizovanost ukazuje na moguće postojanje trauma u odnosima sa roditeljima, bilo da su one razrešene putem koji vodi od minimizacije iskustva afekta u interpretaciji interakcije sa figurom afektivne vezanosti ka distorziji kognitivnih elemenata afektivne vezanosti, bilo da su te traume nerazrešene.

S obzirom da je prethodno utvrđeno da dimenzija anksioznosti iz odnosa sa ocem deluje na snagu prijateljske afektivne vezanosti i da u postupku gde je moderator indeks transfera nije utvrđena značajna interakcija između indeksa transfera i anksioznosti u odnosu sa ocem pri delovanju na anksioznost u odnosu sa drugom, smatramo da prenos unutrašnjeg modela sebe nije toliko povezan sa stepenom promena hijerarhije afektivne vezanosti kao što je to slučaj sa unutrašnjim modelom oca (unutrašnji model drugog). U prilog tome dolaze nalazi provere modela moderacije medijacije gde je moderator indeks transfera, a koji ukazuje da se prenos anksioznosti iz odnosa sa ocem u odnos bliske prijateljske veze odvija približno jednako u svakoj grupi koje su formirane prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti.

Poređenjem nalaza zapažaju se razlike u prenosu distance i anksioznosti kao dimenzija iz odnosa sa roditeljima u bliski prijateljski odnos, prenosu koji deluje na prijateljsku afektivnu vezanost. Globalno uzev, nalazi ukazuju da su dimenzije anksioznosti manje slične, nego dimenzije distance posmatrano u relaciji sa prijateljem i relaciji sa roditeljem. **Nalazi ukazuju da transfer afektivne vezanosti pretežno zavisi od sličnosti unutrašnjeg modela roditelja i unutrašnjeg modela bliskog prijatelja ili prijateljice, a ne od sličnosti unutrašnjeg modela sebe u ta dva odnosa.** Rezultati sugerišu da kod adolescenata opažanje ponašanja osobe koja postaje bliska, tj. buduće figure afektivne vezanosti, dovodi do pokušaja upotrebe postojećeg modela drugog, pa ukoliko je taj unutrašnji model funkcionalan, dolazi do stvaranja nove figure afektivne vezanosti. Orijentacija adolescenata ka bliskoj osobi u situacijama potrebe i organizovanost ponašanja u odnosu sa njom radi zadovoljenja funkcija afektivne

vezanosti, mnogo više zavisi od unutrašnjeg modela te sekundarne figure nego od unutrašnjeg modela sebe.

Sledeći modeli medijacije afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake odnosili su se na delovanje relacijskog osećanja samopoštovanja kao moderatora te medijacije. Provereno je da li osećanje samopoštovanja koje adolescent ima u relaciji sa roditeljem deluje na povezanost unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti iz odnosa sa roditeljem i odnosa sa najboljim prijateljem ili prijateljicom, tako da ta povezanost ostavi efekat na funkcije prijateljske afektivne vezanosti.

Kada smo ispitivali modele medijacije afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake gde su **dimenzije anksioznosti za majku i za oca** bile inicijalne varijable (tabele 8 i 9), a moderatori medijacije su bile varijable osećanja samopoštovanja u relaciji sa majkom i sa ocem, videli smo da **osećanje samopoštovanja nije moderator povezanosti dimenzije anksioznosti iz odnosa sa roditeljem (tj. iz odnosa sa majkom ili ocem) i dimenzije anksioznosti iz odnosa sa najboljim prijateljem ili prijateljicom**. Nalazi ukazuju da sličnost unutrašnjeg modela sebe iz afektivne veze sa roditeljem i bliskog prijateljskog odnosa nije uslovljena osećanjem samopoštovanja u relaciji sa roditeljem. Verovali smo da kada bi delovao princip maksimizacije samopoštovanja (Opačić, 1996), postojala bi uslovljenost sličnosti unutrašnjeg modela sebe u ta dva bliska odnosa, ali tako da se sa snažnijim doživljajem nekompetentnosti u odnosu sa roditeljem smanjuje sličnost. Slabljenje samopoštovanja adolescenta tokom interakcije sa roditeljskom figurom koje je posledica opaženog reagovanja roditeljske figure na ponašanja koja su regulisana unutrašnjim radnim modelima adolescenta, vodilo bi ka slabijoj prenosivosti tih unutrašnjih radnih modela u blisku prijateljsku vezu.

Doživljaj sopstvene nekompetentnosti bi u tom slučaju kočio prenos unutrašnjeg radnog modela sebe. Međutim, nalazi ukazuju da se to ne dešava. Nalazi ukazuju da izbor sekundarne figure afektivne vezanosti o kojem odlučuje jedinka, a koji je jednim delom pod uticajem njenog unutrašnjeg radnog modela sebe tako da njen izbor buduće figure potvrdi tu unutrašnju koncepciju o sebi, nije pod uticajem doživljaja sopstvene nekompetentnosti iz odnosa sa prethodnom, primarnom figurom. Jednostavno govoreći, ma koliko se osećala glupo i nekompetentno u svome odnosu sa ocem ili sa majkom,

jedinka će nastojati da zadrži svoj unutrašnji radni model sebe u narednom bliskom odnosu, verovatno na osnovu principa unutrašnje usklađenosti samopoimanja, ili na osnovu svojstva unutrašnjih radnih modela da deluju na izbor nove figure afektivne vezanosti tako da njeno ponašanje teži da potvrdi postojeće stanje unutrašnjih reprezentacija afektivne veze.

U pogledu povezanosti roditeljskih veza sa bliskom vršnjačkom vezom preko dimenzija anksioznosti, postoje izvesne razlike između odnosa sa majkom i odnosa sa ocem. Doživljaj nekompetentnosti ili stepen samopoštovanja iz relacije sa majkom deluje na unutrašnji model sebe u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom, dok to nije slučaj sa samopoštovanjem iz relacije sa ocem. **Podrška adolescentu da otvoreno ispolji svoje osobine, uverenja i osećanja koja dopire iz interakcije sa majkom, izgleda da je kod adolescenata značajnija za formiranje unutrašnjeg modela sebe u vršnjačkim afektivnim vezama nego što je to slučaj sa ovim tipom podrške koja dolazi iz interakcije sa ocem.**

Kada smo ispitivali modele medijacije afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake, gde su dimenzije distance za majku i za oca bile nezavisne varijable (tabele 16 i 18), a moderator medijacije su bile varijable osećanja samopoštovanja u relaciji sa majkom i sa ocem, slika je drugačija. Snažan doživljaj nekompetentnosti u relaciji sa majkom (tj. treći nivo stepena izraženosti moderatora, tabela 17), deluje da nestane put inidirektnog delovanja unutrašnjeg radnog modela majke na snagu prijateljske afektivne vezanosti koji vodi preko unutrašnjeg modela najboljeg prijatelja. **Nalaz ukazuje da je prenos afektivne vezanosti preko dimenzije distance koja reprezentuje unutrašnji model majke na prijateljsku afektivnu vezanost uslovljen stepenom samopoštovanja koje adolescent ima u relaciji sa majkom.** Što je samopoštovanje veće u odnosu sa majkom, raste sličnost unutrašnjeg modela majke i unutrašnjeg modela prijatelja ili prijateljice, kao i efekat na snagu vršnjačke vezanosti koji pak zavisi od kvaliteta tih modela. Ovde je pokazano da je taj efekat negativan, jer su skale distance operacionalizovane tako da njihov rast, reprezentuje rast negativnosti datog modela. Treba imati na umu, da važi i suprotno, što je negativnost unutrašnjih modela drugog manja, manji je i taj negativni efekat. **Kod adolescenata koji nemaju očuvan doživljaj**

zadovoljstva svojim osobinama u interakciji sa majkom (treći nivo stepena doživljaja nekompetentnosti u odnosu sa majkom) ne dešava se transfer afektivne vezanosti preko dimenzija distance. Imajući u vidu ostale rezultate, nalaz ukazuje da se u tom slučaju ne dešava transfer afektivne vezanosti sa figure majke. Relacijsko samopoštovanje iz odnosa sa majkom, koje je ovde operacionalizovano kao doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa njom, deluje kao supresor varijabla povezanosti unutrašnjeg radnog modela majke i unutrašnjeg radnog modela prijatelja. Samopoštovanje adolescenta u relaciji sa roditeljem nastaje kad postoji otvoreno ispoljavanje svog pravog samopoimanja i prihvatanje od strane roditelja adolescentovih autentičnih misli i osećanja tokom interakcije (Harter, Waters, Whitesell, 1998; Harter, Waters, Whitesell, 1997).

Slična situacija postoji kada je figura oca u pitanju. S tim, što je ovde razlika u tome što doživljaj nekompetentnosti iz odnosa sa ocem ne ostvaruje interakciju sa unutrašnjim radnim modelom oca, ali deluje direktno na unutrašnji model prijatelja tako da povećava distancu u odnosu sa njim. Očekivali smo da će slabljenje samopoštovanja u odnosu sa ocem dovesti do prave moderacije indirektnog puta delovanja, ali nije. U slučaju snažnog doživljaja nezadovoljstva svojim osobinama u odnosu sa ocem (treći nivo stepena doživljaja nekompetentnosti u odnosu sa ocem) gubi se indirektni put delovanja unutrašnjeg modela oca na snagu prijateljske afektivne vezanosti preko unutrašnjeg modela prijatelja, pa samo prividno postoji moderacija (tabela 19).

Prethodno smo našli da je snaga afektivne vezanosti za oca u vezi sa snagom afektivne vezanosti za druga, tako što pojačava delovanje unutrašnjeg modela oca na unutrašnji model prijatelja (model gde je snaga afektivne vezanosti za oca moderator varijabla prenosa distance u odnosu sa ocem, tabela 11). Sasvim je opravdano pretpostaviti da doživljaj nekompetentnosti u odnosu sa ocem umanjuje snagu afektivne vezanosti za oca, čime se umanjuje snaga prenosa unutrašnjeg radnog modela oca u unutrašnji radni model prijatelja. To je najverovatnije jedan razlog nestanka indirektnog efekta unutrašnjeg radnog modela oca na snagu prijateljske vezanosti kada je izražen nedostatak samopoštovanja u odnosu sa ocem. Doživljaj sopstvene nesposobnosti i nezadovoljstvo sopstvenim osobinama koje adolescent ima u komunikaciji sa ocem, doprinosi udaljavanju od oca u pogledu realizacije funkcija afektivne vezanosti, pa time posredno degradira prenosivost sklopa ponašanja i doživljavanja iz odnosa sa njim u

odnos sa prijateljem. Kad je bio doživljaj kompetentnosti u odnosu sa majkom u pitanju, on je delovao na unutrašnji model majke i obrnuto, model je delovao na osećanje samopoštovanja (interakcija je bila značajna), tako da delovanje doživljaja samopoštovanja na snagu, tj. funkcije afektivne vezanosti nije bilo neophodno pretpostaviti, ali nije isključeno ni u tom slučaju takvo značajno delovanje osećanja nezadovoljstva svojim osobinama i sposobnostima u interakciji sa majkom. No, ove opravdane hipoteze direktnog delovanja relacijskog samopoštovanja na snagu afektivne vezanosti treba proveriti drugačijim postupkom.

Ovde uočavamo moguću razliku u značaju afektivne vezanosti za majku i oca kad je u pitanju samopoštovanje adolescenta. Otvoreno ispoljavanje selfa, tj. pravo ja adolescenta, koje majka prihvata tokom interakcije sa svojim detetom tokom adolescencije u vezi je sa unutrašnjim modelom majke i posredno sa unutrašnjim modelom prijatelja (kao i funkcijama afektivne vezanosti). Otvoreno ispoljavanje doživljaja sebe tokom interakcije sa ocem je najverovatnije u neposrednoj vezi sa snagom afektivne vezanosti za oca (tj. stepenom realizacije funkcija održanja blizine, traženja sigurnog utočišta i baze sigurnosti) a time i posredno u vezi sa unutrašnjim radnim modelom oca. Izgleda da je interakcija sa majkom neposrednije povezana sa globalnim poimanjem osećajnosti i veštine figure da odgovori na signale adolescenta u vremenu potrebe, dok je interakcija sa ocem neposrednije povezana sa globalnom ocenom dostupnosti figure kad zatreba.

Psihološka razlika koja se uočava na osnovu razlika u modelima prenosa kada su unutrašnji radni modeli oca i majke bili u pitanju je u tome što, dok je doživljaj sopstvene nekompetentnosti u odnosu sa majkom povezan sa unutrašnjim radnim modelom majke, po principu što je samopoštovanje očuvanije u odnosu sa majkom sličnost unutrašnjeg radnog modela majke i radnog modela prijatelja je veća tako da deluje na stepen snage prijateljske vezanosti, veza između doživljaja nekompetentnosti u odnosu sa ocem i unutrašnjeg modela oca nije tako jasna i neposredna, već je verovatno posredovana snagom afektivne vezanosti za oca. Kod adolescenata očekivanja i osećanja u pogledu brižnosti i nežnosti majke, u smislu njene adekvatnosti kao figure afektivne vezanosti, jeste doživljaj povezan sa iskustvom zadovoljstva sopstvenim osobinama i sposobnostima. Iskustvo sopstvene kompetentnosti u relaciji sa ocem povezano je sa

ostvarivanjem blizine u odnosu sa ocem, doživljajem relacije sa ocem kao mogućeg sigurnog utočišta kad zatreba, kao i baze sigurnosti, drugim rečima, povezan je sa snagom afektivne vezanosti za oca, a ne neposredno sa kvalitetom unutrašnjeg radnog modela drugog koji se formira u relaciji sa ocem, a što je bio slučaj kad je majka u pitanju. Izgleda da adolescenti od majke očekuju da ima umeće da uspostavi komunikaciju sa poverenjem što direktno deluje na njihovo samopoštovanje, dok od oca očekuju da ima moć da bude u blizini kao podrška u situacijama potrebe. Možda ovaj nalaz ukazuje da se radi o različitim sadržajima podrške koji dopiru od majke i od oca. Opšte poznato je da u našoj sredini majke mnogo češće brinu o svakodnevnim dešavanjima svoje dece nego očevi (Ćurčić, 1997; Ćurčić, 2001; Todorović, 2005). Očevi se uglavnom u podršku uljučuju u pitanjima koja se odnose na socijalno-ekonomski status porodice (ili njenih pojedinih članova). Pretpostavka bi bila da uspešno oblikovanje roditeljskih uloga dovodi do snažnije afektivne vezanosti dece i boljeg prenosa unutrašnjih radnih modela u sekundarne veze, što treba proveriti.

Ovi nalazi su ukazali na značaj i povezanost osećanja samopoštovanja u konkretnoj relaciji za afektivnu vezanost i prenos afektivne vezanosti. Relacijsko samopoštovanje zavisi od mogućnosti da do izražaja dođe adolescentovo ``pravo ili istinito ja``, što znači ispoljavanje svojih postojećih osobina u skladu sa stvarnom slikom o sebi koju ispitanik ima tokom socijalne interakcije. U konceptu relacijskog samopoštovanja, kako je veće rečeno, postoji teza da što je socijalni odnos procenjen kao značajniji od strane jedinke veći je uticaj tog relacijskog samopoštovanja na njeno opšte samopoštovanje. Relacijski self adolescenta u nekom bliskom odnosu jeste periferan u strukturi ličnosti, ali je za celokupnu ličnost važan onoliko koliko je taj socijalni odnos značajan za ostvarivanje razvojnih zadataka adolescenta. Smatra se da je ovo pravilnost koja se u adolescenciji javlja izrazito, zbog stvaranja identiteta jedinke što je karakterističan i ključni razvojni zadatak ovog perioda. Stvaranje identiteta adolescenta je omogućeno interakcijom sa osobama u važnim interpersonalnim relacijama u kojem se izražava ``istinito ja``, što je preduslov za integrisanost nužno različitih relacijskih selfa koja vodi u zrelost i predstavlja činilac prilagođenosti tokom života u savremenom društvu. Ispoljavanje pravog ili istinog ja od strane adolescenta dešava se u socijalnim relacijama gde su u izvesnom stepenu poverenje i otvorenost podrazumevani deo tog

interpersonalnog odnosa, što bi mogle biti afektivne veze. Stepem izraženosti funkcija afektivne vezanosti za određenu figuru predstavlja snagu afektivne vezanosti i značaj datog bliskog odnosa. Zato su relacijski self u okviru socijalne relacije koja podrazumeva afektivnu vezanost, kao i dimenzije te afektivne vezanosti, od značaja za stvaranje identiteta adolescenta i celokupni razvoj jedinke. Dimenzije afektivne vezanosti predstavljaju unutrašnje radne modele koji određuju ponašanje jedinke u afektivnoj vezi, pa kao i svako drugo ponašanje u bliskom odnosu adolescent može da ga uporedi koliko je ono u skladu sa ponašanjem koje reprezentuje stvarnu sliku o sebi koju adolescent ima. U pokušaju da povežemo pojam unutrašnjeg radnog modela iz klasične koncepcije afektivne vezanosti sa dispozicionalnim modelom iz DMM, možemo da smatramo da unutrašnji radni model predstavlja aktuelno ispoljavanje dispozicionalnog modela. Lažno ili neistinito ja koje prati nezadovoljstvo sobom i svojim sposobnostima u odnosu sa bliskom osobom, možemo da povežemo sa pogrešnim očekivanjima i osećanjima o sebi i drugom u afektivnoj vezi koje su deo self protektivnih strategija A i C tipa, a koje ne vode osećanju bezbednosti ili ka osećanju sigurnosti, što su do određenog trenutka, inače činile. Adolescentovo stanje nezadovoljstva ispoljenim ja u kontaktu sa bliskom osobom koje opisuju autori ovog pristupa (Harter, Bresnick, Whitesell, 1998; Harter, Bresnick, Whitesell, 1997; Bresnick, 1995), može da se sagleda kao posledica interakcije između jedinke i njene figure afektivne vezanosti, gde se figurina interpretacija iskustva kognicije ili iskustva afekta unose tokom interakcije u mentalni aparat jedinke deformišući ili potiskujući njeno pravo iskustvo afekta ili kognicije u bliskom odnosu, tako stvarajući memorijske sisteme koji će biti uzrok distorzije iskustva kognicije i iskustva afekta iz afektivnih veza. U stvari, doživljaj lažnog ja, tj. doživljaja da se postupilo onako kako je drugi želeo, vodeći računa o očekivanjima ili osećanjima drugog a ne o sopstvenim očekivanjima i osećanjima, uz svoju manju ili veću nelagodnost i nezadovoljstvo sobom, adolescentu verovatno ukazuju da nešto nije u redu u samom bliskom odnosu i da taj odnos treba da bude preispitan. Memorijski sistemi kao osnova dispozicionalnih modela i mentalne preteče unutrašnjih radnih modela, mogu biti preispitani i u izvesnoj meri promenjeni upravo zahvaljujući ovom doživljaju. Zahvaljujući većem stepenu intelektualnih kapaciteta i autonomije u donošenju odluka, adolescent ima donekle izbor hoće li zadržati stare dispozicionalne modele kako u starim, tako i u novim afektivnim

odnosima. Nalazi ovog istraživanja govore u prilog tome da što je manji doživljaj nezadovoljstva svojim osobinama i sposobnostima u relaciji sa figurom, veća je mogućnost da postojeći dispozicionalni modeli budu očuvani ili preneti u naredne veze.

Centralni aspekti self koncepta, kao što su emocionalnost, rigidnost, mizantropija, moralnost, eksternalizacija, opšta kompetentnost, poimanje sopstvenog izgleda, socijalni self, fizički self, intelektualni self, pokazali su se kao nepovezani sa stepenom promene hijerarhije afektivne vezanosti kod adolescenata našeg uzorka. Takođe, relacijska samopoštovanja koja smo ispitivali, nisu povezana sa stepenom promena afektivne vezanosti. Raniji radovi (Freeman, Brown, 2001; Mayeseless, 2004; Basarić-Vukelić, 2010), ukazuju da su izvesne mere unutrašnje prilagođenosti i duševnog blagostanja nepovoljnije kod adolescenata kod kojih postoji potpuna promena hijerarhije afektivne vezanosti. U tim istraživanjima korišćeni su drugi instrumenti, samim tim i drugačiji pokazatelji mera unutrašnje prilagođenosti. Razlog zbog čega nema značajnih razlika u self konceptu adolescenata koji imaju različit stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti najverovatnije leži u tome što promena hijerarhije afektivne vezanosti tokom adolescencije može biti povezana sa kompenzujućim uticajima bliskih vršnjačkih veza u pogledu internalnih problema adaptacije i psihičkog blagostanja. Na to ukazuju naši nalazi koji slede kasnije.

Kao i u ranijim istraživanjima koje smo naveli, razlike između grupa adolescenata koje su formirane prema stepenu promena hijerarhije afektivne vezanosti postoje u oblasti adaptacije. Stepem neopravdanih izostanaka iz škole, učestalost konzumiranja alkoholnih pića i cigareta, najmanje su izraženi kod adolescenata kod kojih nije došlo do promene hijerarhije afektivne vezanosti, a najviše kod adolescenata koji imaju potpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti. Poznata je uloga delovanja grupe vršnjaka na razvijanje zavisnosti od cigareta, alkohola i droga tokom adolescencije (Kapor Stanulović, 1988; Erić, Ćurčić, 1997; Ćurčić, 1997). Međusobno preuzimanje i isprobavanje različitih ponašanja od strane vršnjaka tokom mladalaštva karakteristično je za period upražnjavanja autonomije u odnosu na roditeljski autoritet, pa tako i oblika nepoželjnog ponašanja koje smo ispitali u istraživanju. Ispitivana ponašanja konzumiranja alkoholnih pića i cigareta su zastupljenija kod adolescenata gde su figure

na vrhu hijerarhije afektivne vezanosti osobe iz vanporodičnih bliskih odnosa, što je i očekivano kad uzmemo u obzir maločas rečeno.

Razvijenost elemenata afektivne vezanosti - komunikacije, poverenja i otuđenja adolescenata u odnosima sa ocem i sa majkom, povezan je sa stepenom promene hijerarhije afektivne vezanosti tako što se komunikacija i poverenje smanjuju sa porastom promene hijerarhije dok otuđenje raste. Komunikacija i poverenje u odnosu sa roditeljima najizraženiji su u grupi adolescenata bez promena hijerarhije, a najslabiji su u grupi sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti. Grupa adolescenata sa delimičnom promenom hijerarhije afektivne vezanosti se od grupe adolescenata bez promene hijerarhije afektivne vezanosti značajno razlikuje kada su aspekti odnosa sa roditeljima u pitanju, samo u pogledu slabije komunikacije sa majkom i manjeg poverenja u odnosu sa ocem. Grupa sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti je sa najmanjim stepenom komunikacije i poverenja u relaciji sa roditeljima u odnosu na prethodne dve grupe. Navedeni elementi su aspekti kvaliteta međuljudskih odnosa. Nalaz koji pokazuje smanjenje stepena izraženosti komunikacije, poverenja i rast otuđenja, ukazuje da kvalitet odnosa slabi. Kada se roditelji kao figure afektivne vezanosti spuste u hijerarhiji afektivne vezanosti ispod vršnjačkih figura, opada kvalitet komunikacije i poverenja, raste otuđenje između adolescenata i roditelja.

Između roditelja i adolescenta obim razmene informacija i međusobno razumevanje, zatim, uverenje u stalan podržavajući karakter odnosa i stepen međusobnog poznavanja u pogledu unutrašnjih doživljavanja, sve je manji što je promena stepena hijerarhije afektivne vezanosti veća. **Kad uzmemo u obzir prethodne nalaze, to ne znači da dolazi do sve većeg transfera kvaliteta komunikacije, poverenja i funkcija afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake jer valjanog kvaliteta nije ni bilo kod adolescenata kod kojih je promena hijerarhije afektivne vezanosti velika, nego postoji nova prilika za drugačiji kvalitet afektivne vezanosti u bliskom odnosu sa sekundarnim figurama.**

Nalaz u celini ukazuje da se sigurnost kao osnovni kvalitet afektivne veze sa roditeljima smanjuje sa izraženijim stepenom promene hijerarhije afektivne vezanosti tokom srednje adolescencije, što je očekivano, s obzirom na nalaze prethodnih

istraživanja (Fraley, Davis, 1997; Mayeseless, Wiseman, Hai, 1998; Freeman, Brown, 2001; Vukelić Basarić, 2010).

S druge strane, komunikacija i poverenje u prijateljskom bliskom odnosu rastu, a u izvesnom neskladu s tim, otuđenje ostaje približno iste vrednosti (očekivano bi bilo da onda stepen alijenacije u prijateljskom odnosu opada). Na osnovu rada autora IPPA-R, alijenacija je bliska dimenziji distance (Armsden, Greenberg, 1987). Smatramo da je dimenzija alijenacije uglavnom bazirana na složenom doživljaju očekivanja i osećanja o drugome koji određuje koliko se sa tom osobom može biti blizak. Razlog što otuđenje u prijateljskom odnosu ostaje bez značajnih razlika vrednosti u sve tri grupe ispitanika, može biti u razlici tipa socijalne grupe, jer porodica po svojoj prirodi podrazumeva veće međusobno poznavanje između aktera porodičnih uloga, nego što je to slučaj u prijateljskoj grupi. Razlog što alijenacija u odnosu sa prijateljima ne opada iako komunikacija i poverenje rastu, može biti i u prirodi promena u afektivnoj vezanosti tokom adolescencije. Uočili smo iz prethodnih nalaza o transferu afektivne vezanosti da se dimenzija distance (unutrašnji radni model drugog) preklapa u odnosima sa roditeljem i vršnjakom i da je ona važniji medijator afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake od dimenzije anksioznosti kod ispitanika bez potpune promene hijerarhije afektivne vezanosti. Ispitanicima koji imaju potpunu promenu hijerarhije afektivne vezanosti uglavnom nedostaje prenos pozitivnih očekivanja i osećanja o drugome iz primarne u vršnjačku vezu. Pored već navedenog, to je verovatan razlog nesmanjivanja alijenacije u prijateljskim vezama kod ove grupe ispitanika. Izgleda da dok se u prijateljskom odnosu trude da razvijaju komunikaciju sa poverenjem, imaju dispoziciju da umanjuju adekvatnost prijateljske figure i tako se alijenacija održava.

Dispozicionalni model kao mentalni aparat procesuiranja informacija u afektivnoj vezi podrazumeva angažovanje memorijskih sistema koji deluju na obradu informacija u izvesnoj meri pristrasno, tako da unutrašnje reprezentacije drugog, tj. figure afektivne vezanosti liče u nekoj meri jedna na drugu po svojoj adekvatnosti u pružanju podrške kad zatreba. Faktori poput slabog relacijskog samopoštovanja ili poput slabije snage afektivne vezanosti za roditelja delimično koče ovo delovanje ka odnosu sa sekundarnim figurama. To može biti dobra okolnost ukoliko relacija sa sekundarnom figurom podržava zdrav razvoj adolescenta, kada ponašanje bliske osobe u sekundarnoj afektivnoj vezi snažnije

deluje na formiranje unutrašnjeg modela drugog nego stanje prethodnog unutrašnjeg modela.

Uz sve navedeno, treba pomenuti da je u većini slučajeva odnos između adolescenta i roditelja kvalitativno drugačiji i bitniji kao podrška celokupnom razvoju adolescenta, nego bliski prijateljski odnos (Stanulović Kapor, 1988; Allen; Land, 1999; Doyle, Morreti, 2000). Zato je verovatno dimenzija alijenacije (spram bliskosti) važniji činilac te podrške u porodici, nego u grupi vršnjaka. Nalazi ukazuju da su elementi bliskog prijateljskog odnosa, komunikacija i poverenje, glavni činioci prijateljske afektivne vezanosti i time nosioci promene hijerarhije afektivne vezanosti.

Iz nalaza se jasno vidi da se učestalost sigurnog obrasca afektivne vezanosti za roditelje smanjuje sa rastom promene hijerarhije afektivne vezanosti. Sigurnog obrasca afektivne vezanosti kako za majku, tako i za oca, ima najviše u grupi bez promene hijerarhije afektivne vezanosti. S obzirom da grupa ispitanika bez promene hijerarhije afektivne vezanosti (G1) obuhvata ispitanike koji imaju vrednosti nivoa indeksa transfera u kojem je najveća medijacija unutrašnjih modela afektivne vezanosti, kako prethodni nalazi ovog istraživanja ukazuju, smatramo da je upravo ova grupa ispitanika sa najvećim transfornim potencijalom afektivne vezanosti.

Nalazi ovog dela teksta, upućuju na sledeće zaključke:

- što je veća promena hijerarhije afektivne vezanosti kod adolescenata u smislu razlike snage afektivne vezanosti u korist vršnjačke spram afektivne vezanosti za roditelje, to je slabiji stepen transfera afektivne vezanosti, kada se ovaj transfer odredi kao prenos načina doživljavanja i ponašanja iz primarne u sekundarnu vezu tako da ostvari efekat na snagu sekundarne afektivne vezanosti;
- što je snaga afektivne vezanosti za roditelja slabija, slabiji je transfer afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake, ali netransferna promena hijerarhije afektivne vezanosti je veća;
- što je samopoštovanje u relaciji sa primarnom figurom vezanosti manje (kada doživljaj nezadovoljstva svojim osobinama u odnosu sa njom raste) unutrašnji radni model drugog nastao na osnovu iskustva iz primarne veze slabije deluje na stvaranje

unutrašnjeg radnog modela drugog koji reguliše ponašanje u prijateljskoj vezi, pa slabi mogućnost transfera afektivne vezanosti iz primarne u prijateljsku vezu;

- sigurna afektivna vezanost za roditelje dominira po frekvenciji javljanja kod adolescenata koji imaju očuvanu hijerarhiju afektivne vezanosti, tj. gde su roditelji na njenom vrhu;
- sigurna vršnjačka afektivna vezanost kod adolescenata raste prema učestalosti javljanja sa rastom stepena promena hijerarhije afektivne vezanosti.

III

Diskusija i zaključci o ispitivanju podudarnosti stilova afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake

U ovom delu rada najpre ćemo nastojati da ukažemo na moguće razloge zbog kojih smo dobili neobične distribucije obrazaca afektivne vezanosti. U svakoj od distribucija kako smo videli, bojažljivi obrazac afektivne vezanosti je najzastupljeniji (procenat je približno 40%). Ovo je neobičan rezultat u odnosu na ranije nalaze koji su dobijeni u ispitivanjima zdrave populacije (Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendor, 2009; Stefanović-Stanojević, 2011). Kao kriterijum za svrstavanje u obrasce afektivne vezanosti uzeta je središnja vrednost težine skala ajtema na obe skale (nulta vrednost koordinatnog sistema čije su dimenzije skale anksioznosti i distance). Rezultati ispitivanja su pokazali da su vrednosti kriterijuma pomerene ka negativnim polovima anksioznosti i distance, kada je u pitanju svaka od tri navedene figure. Grubo govoreći, u kategoriju sigurnog obrasca afektivne vezanosti svrstani su ispitanici koji su jasno i dosledno izražavali neslaganje sa tvrdnjama koje govore u prilog postojanja anksioznosti i distance, dok su oni ispitanici koji su bili neodlučni, ili koji su pretežno izražavali neki stepen slaganja, svrstani u nesigurne obrasce. Rezultat izgleda dramatičan, jer ukazuje da veliki broj ispitanika poseduje iskustvo sopstvene nedostojnosti brige i podrške majke, oca i najboljeg prijatelja ili prijateljice, kao i doživljaje neadekvatnosti ovih figura afektivne vezanosti da budu izvor nege i podrške.

Postoje tri jednako važna uticaja koji se mogu pretpostaviti radi objašnjenja distribucije afektivne vezanosti u kojima je bojažljivi obrazac po učestalosti javljanja na prvom mestu. Jedan dolazi iz okruženja, drugi uticaj proizilazi iz razvojnog doba, a treći iz kvaliteta upotrebljenog instrumenta ispitivanja.

Socijalna sredina u kojoj adolescenti ispitanog uzorka odrastaju je dugo u stanju ekonomske krize i društvene tranzicije koja verovatno utiče na bliske odnose tako što smanjuje stepen razumevanja, poverenja i bliskosti. Prema DMM (Crittenden, 1999; Crittenden, 2005), može se reći da nebezbedna sredina povećava u jednoj populaciji verovatnoću da poraste i stepen nesigurnosti i nezadovoljstva u bliskim odnosima. Posledica toga je i porast nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti. Pretpostavka zašto je bojažljiv obrazac zastupljen najviše bi bila u izvesnoj specifičnosti socijalne sredine u pogledu neosetljivosti, ali i nasilnosti figura afektivne vezanosti tokom interakcije sa afektivno vezanim jedinkama. Konkretno, nerazrešen obrazac afektivne vezanosti iz kojeg se razvija bojažljiv obrazac afektivne vezanosti nastaje iz interakcije u kojoj ne samo da postoji neusaglašenost signala i odgovora između aktera interakcije negovatelj-dete, nego postoji i neki oblik nasilja tako da se i sama figura opaža kao izvor opasnosti. Moguće je da karakteristike socijalne sredine dovode do takve učestalije interakcije jedinka-figura čija je posledica bojažljiv obrazac afektivne vezanosti.

Adolescencija je period snažnih težnji ka samostalnom odlučivanju o različitim pitanjima koja se odnose na život adolescenta, kao i težnji ka samostalnom preispitivanju postojećih vrednosti. Zbog ovih težnji ka autonomiji, moguće da se dogodilo određeno smanjenje orijentacije ka figurama afektivne vezanosti kao izvorima podrške koje prati porast negativnog doživljaja i sebe i drugog. Procesi separacije i individuacije koje doživljavaju adolescenti, u bliskim odnosima mogu da deluju da dođe do sumnji da figure nameću rešenja koja nisu adekvatna podrška, ili da sopstveni self nije sposoban da takvu podršku primi. U prvom slučaju unutrašnji model drugog poprima negativan kvalitet, a u drugom slučaju unutrašnji model sebe postaje negativan. Ne samo da se bliski odnosi menjaju kao izvor podrške, nego takođe, bliski odnosi postaju predmet preispitivanja. Bolje se uočavaju sopstvene i tuđe slabosti u važnim interpersonalnim odnosima tokom srednje adolescencije, nego u ranijim periodima. Zajedno sa tim, eventualno raniji, potisnuti konflikti u oblasti afektivne vezanosti postaju svesti pristupačniji i predmet

novog rešavanja. Posmatrano iz ugla DMM, jednostavnije strategije zaštite selfa menjaju se složenijim, a taj period promene i usaglašavanja sa strategijama ne-selfa, tj. sa ponašanjima figure afektivne vezanosti, prati negativan doživljaj i sebe i figure (Crittenden, 2013). Zbog upravo navedenih odlika razvojnog doba, tokom srednje adolescencije javila bi se učestalija pojava bojažljivog obrasca afektivne vezanosti.

Pored upravo navedenih mogućih razloga da se dobiju navedene distribucije obrazaca afektivne vezanosti, treba u tom svetlu navesti i bitne karakteristike instrumenta koji je upotrebljen u ispitivanju. Upitnik DAR je suviše kratak da bi se postigla dobra separaciona pouzdanost ispitanika na skalama anksioznosti i distance. Na skalama ispitanika, koeficijenti separacije se kreću oko 1,5, a separaciona pouzdanost oko 0,7, dok za namene ispitivanja idealno bi bilo da su koeficijenti separacije bili približno 2, a separaciona pouzdanost oko 0,8 (između ostalog, ispitanici bi se tada rasporedili na dva nivoa dimenzije; prilog 2). Uzimanje središnje vrednosti skale ajtema kao kriterijuma klasifikacije ispitanika, u ovom slučaju predstavlja rešenje u kojem u kategoriju sigurne afektivne vezanosti nisu svrstani ispitanici za koje nismo sigurni da je stepen izraženosti merenih dimenzija dovoljno mali da bi kvalitet bliskog odnosa pripadao sigurnoj afektivnoj vezi. Tako smo postigli da se prilikom klasifikacije ispitanika u kategorije obrazaca afektivne vezanosti svede na minimum greška da se neki ispitanici sa nesigurnim kvalitetom veze nađu u kategoriji sigurne afektivne vezanosti (što je bio prioritet istraživanja). Između ostalog i zbog upotrebljenog instrumenta i načina klasifikacije ispitanika, frekvencija sigurno afektivno vezanih ispitanika za svaku figuru je neobično mala, a bojažljivo afektivno vezanih neočekivano velika.

Stabilnost sigurnog obrasca afektivne vezanosti. Nalazi u trećem delu rezultata ovog istraživanja pokazuju da kada su u pitanju adolescenti kod kojih postoji siguran obrazac afektivne vezanosti za majku, približno 72% tih ispitanika ima siguran obrazac vezanosti i za oca, a od onih koji imaju podudaran siguran obrazac vezanosti za oba roditelja, skoro 57% njih imaće isti, siguran obrazac afektivne vezanosti za najboljeg prijatelja ili prijateljicu, a što je približno polovina svih sigurno afektivno vezanih u prijateljskoj relaciji.

Redosled primarnosti figura afektivne vezanosti u pogledu redosleda javljanja tokom razvoja od ranog detinjstva do adolescencije, prilikom razmatranja rezultata podrazumeva sledeći poredak: majka kao prva, otac kao druga, najbolji drug ili drugarica kao treća figura. Postoji izvesna pravilnost kada je stabilnost sigurnog obrasca afektivne vezanosti u pitanju posmatrano od majke, preko oca do najboljeg druga ili drugarice. Nalazi sugerišu da postojanje sigurnog obrasca u vezi sa majkom, favorizuje pojavu sigurnog obrasca u vezi sa ocem, a kada on postane podudaran u odnosu sa roditeljima, dolazi do veće verovatnoće nastanka sigurnog stila vezivanja i u prijateljskoj vezi. **U grupi adolescenata koji imaju siguran obrazac vezanosti za majku ima značajno manje frekventnosti preokupiranog i bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za oca nego kod ostalih adolescenata, a kad postoji podudarnost sigurnog obrasca afektivne vezanosti za oba roditelja značajno se umanjuje učestalost javljanja preokupiranog i bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu.** Verujemo da je razlog ovoj pravilnosti povezan sa dispozicijama za razvoj unutrašnjih modela afektivne vezanosti. Adolescenti sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti za roditelje nisu skloni, kada imaju nesigurnu prijateljsku afektivnu vezu, da poseduju šeme mišljenja, osećanja i postupaka kao preokupirani ili bojažljivo afektivno vezani, jer njihovi memorijski sistemi ne podržavaju takve unutrašnje radne modele. Ovo je samo donekle u skladu sa DMM, jer nalaz ne ukazuje i da se izbegavajući obrazac u prijateljskoj vezi disfavorizuje kao pojava, ukoliko se javlja podudaran siguran obrazac afektive vezanosti za oba roditelja. Najverovatnije, razlog tome je u prirodi prijateljskih veza koje uglavnom započinju svoj život u udruživanju radi zajedničkih aktivnosti u slobodnom vremenu, a ne odmah ispunjenju funkcija afektivne vezanosti, pa je stoga verovatno formiranje negativnog modela drugog lakše od formiranja negativnog modela sebe jer izbor vršnjačkih figura nije pod delovanjem unutrašnjih modela afektivne vezanosti dok na samopoimanje deluje princip unutrašnje usklađenosti. Zajedno s tim, pomenuti prethodni nalazi ukazuju da se dimenzija distance prenosi tako da snažnije deluje na sekundarnu, prijateljsku afektivnu vezu nego dimenzija anksioznosti. **Adolescenti koji su sigurno afektivno vezani za roditelje lakše formiraju negativni model drugog, nego negativni model sebe kada su u situaciji da imaju nesigurnu prijateljsku afektivnu vezu.**

Stabilnost izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti. Od svih ispitanika sa izbegavajućim obrascem afektivne vezanosti za majku u približno 63% slučajeva ima taj isti obrazac vezanosti za oca, što je značajno više od slučajne pojave, kako je rečeno. Izbegavajući obrazac vezanosti za majku ide sa značajno manjom pojavom preokupiranog i bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za oca. Slično kao i u slučaju sigurnog obrasca, postoji težnja da se zadrži pozitivan model sebe u oba odnosa.

Kada se preklopi izbegavajući obrazac afektivne vezanosti za oba roditelja, najverovantije ide i izbegavajući obrazac vezanosti za prijatelja, a najmanje verovatno bojažljivi obrazac, kako je prikazano. Približno 53% ispitanika sa izbegavajućim obrascem afektivne vezanosti za oba roditelja prenosi taj obrazac u vezu sa najboljim drugom ili drugaricom. Kada se podudaraju izbegavajući obrasci za majku i oca, nedostaje umanjena verovatnoća javljanja preokupiranog obrasca u prijateljskom bliskom odnosu, kako je rečeno, jer su unutrašnji modeli izbegavajućeg i preokupiranog obrasca uglavnom opoziti u pogledu self protektivnih strategija (na osnovu DMM; Crittenden, 1999; Crittenden, 2005). Očekivali smo da uopšte ne bude preokupiranih u prijateljskoj relaciji a bilo je dva ispitanika, kod adolescenata kojima je podudaran izbegavajući obrazac afektivne vezanosti za oba roditelja (ima ih 30), jer smatrali smo da je teško moguća tolika razlika dispozicionalnih modela koja bi se ispoljila u ispitivanju unutrašnjih radnih modela. Pa ipak, prema DMM postoje ispitanici čiji memorijski sistemi grade neintegrisane dispozicionalne modele afektivne vezanosti koji omogućavaju suprotne strategije zaštite selfa tokom interakcije u afektivnoj vezi (gledano prema tipu transformacije iskustva iz afektivne veze), a to su strategije tipa A koje su karakteristične za ispitanike sa izbegavajućim obrascem i self protektivne strategije tipa C koje su karakteristične za osobe sa preokupiranim obrascem afektivnog vezivanja. Ti ispitanici najverovatnije uzimaju u obzir mogućnost realizacije funkcija afektivne vezanosti i alternativno koriste suprotne self protektivne strategije, pa u interakciji sa roditeljima koriste strategije tipa A (strategije odbrambenog tipa), a sa vršnjacima strategije tipa C (strategije koercivnog tipa). Izgleda da podudarnost izbegavajućeg obrasca za roditelje kod adolescenata nije tako snažan činilac očuvanja pozitivnog

modela sebe u nesigurnim prijateljskim afektivnim vezama, kao što je to slučaj sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti.

Stabilnost preokupiranog obrasca afektivne vezanosti. Preokupirani obrazac afektivne vezanosti za majku javlja se zajedno sa pojavom istog obrasca afektivne vezanosti za oca, što je u skladu sa osnovnim tezama teorije afektivne vezanosti. Od svih preokupirano vezanih ispitanika za majku, njih 62% ima takav obrazac afektivne vezanosti i za oca. Ali takođe, nije statistički slučajna pojava, da se značajno manje javljaju zajedno s njim izbegavajući obrazac za oca i sigurni stil afektivne vezanosti za oca, što govori u prilog postojanja dispozicionalnih modela.

Kada postoji podudarnost preokupiranog stila za roditelje, kako su rezultati pokazali, najveća je verovatnoća da će se javiti preokupiran stil afektivnog vezivanja i u prijateljskom odnosu, što je u skladu sa osnovama teorije afektivne vezanosti, dok je značajno manja verovatnoća od slučajne da će se javiti siguran stil afektivnog vezivanja za prijatelja. Izostao je nalaz o značajno manjoj frekvenci izbegavajućeg stila afektivnog vezivanja, što bi bilo u skladu sa pretpostavljenim delovanjem dispozicionalnih modela. Najverovatnije razlog tome je u malom poduzorku ispitanika koji su preokupirano vezani za oba roditelja, a i činjenici da se koncept unutrašnjih radnih modela razlikuje u odnosu na koncept dispozicionalnih modela. Među preokupirano afektivno vezanim za oba roditelja, ima i onih adolescenata koji poseduju takve dispozicionalne modele koji predstavljaju osnovu za kombinaciju strategija zaštite selfa C i A tipa. U ovom ispitivanju kako pretpostavljamo, ima ispitanika kojima u interakciji sa roditeljskim figurama dominira strategija C tipa, a prema prijateljima A tipa. To treba proveriti nekim posebnim istraživanjem u kojem bi se upotrebila kombinacija dva instrumenata, gde se jednim ispituju unutrašnji radni modeli, a drugim dispozicionalni modeli; dok u ovom radu, nalaz o ovakvoj nepodudarnosti u sve tri veze, upravo ukazuje na istovremeno postojanje A i C strategija. Ovi ispitanici verovatno uzimaju u obzir mogućnost realizacije funkcija afektivne vezanosti pa strategije A i C tipa alternativno koriste, tako koercivne strategije ponašanja koje odlikuju preokupiran obrazac praktikuju u relaciji sa roditeljima (C tip), a odbrambene strategije u prijateljskoj relaciji (tip A).

Kod 56% ispitanika koji imaju preokupiran obrazac za oba roditelja nastavlja se takav obrazac afektivne vezanosti u bliskoj prijateljskoj relaciji; dok nijedan od ovih ispitanika nije imao siguran stil prijateljske afektivne vezanosti. Pojava nesigurnih stilova prijateljske afektivne vezanosti kod adolescenata, bojažljivog i izbegavajućeg, nije bila u vezi sa podudarnošću preokupiranog stila u odnosima sa ocem i majkom.

Nalazi o stabilnosti podudarnog preokupiranog obrasca afektivne vezanosti za majku i oca su u određenom pogledu potpuno suprotni od nalaza o stabilnosti izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za majku i oca. Pored toga što oba obrasca u vezi sa roditeljima jačaju verovatnoću javljanja istog obrasca u vezi sa bliskim prijateljima što je u skladu sa osnovnim postavkama teorije, postojanje izbegavajućih stilova afektivne vezanosti za oba roditelja umanjuje verovatnoću javljanja bojažljivog stila afektivnog vezivanja u bliskoj prijateljskoj vezi, dok postojanje preokupiranih stilova za oba roditelja umanjuje verovatnoću javljanja sigurnog stila afektivnog vezivanja za bliskog prijatelja ili prijateljicu. Izgleda da pozitivno sagledavanje sebe u primarnim vezama kod ispitanika sa izbegavajućim obrascem afektivne vezanosti za roditelje potkrepljuje prenos unutrašnjeg modela sebe u blisku prijateljsku vezu jer takvo sagledavanje sebe je deo strategije zaštite selfa odbrambenog tipa, dok je kod preokupiranih negativno sagledavanje sebe isplativije za realizaciju funkcija afektivne vezanosti, jer je deo koercivnih strategija u kojima se ja prikazuje kao slabo, nemoćno. Zato izbegavajuće afektivno vezani adolescenti za svoje roditelje snažnije održavaju pozitivan model sebe u narednoj afektivnoj vezi, dok preokupirano afektivno vezani adolescenti imaju sklonost da održe negativan model sebe.

Stabilnost bojažljivog obrasca afektivne vezanosti. Približno 70% adolescenata koji su procenili da imaju bojažljiv obrazac afektivne vezanosti za majku procenili su da imaju isti takav obrazac afektivne vezanosti i za oca. Približno 74% adolescenata koji su procenili da imaju podudaran bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za majku i oca, imali su takav obrazac afektivne vezanosti i za najboljeg druga ili drugaricu. Nalaz ukazuje da se dešava prenos bojažljivog stila afektivnog vezivanja sa majke na oca. Može se reći da je tu pojava bojažljivog obrasca očekivana, u skladu sa osnovama teorije. Značajno manje pojavljivanje od očekivane frekvence registrovali smo kada je u pitanju izbegavajući i

siguran obrazac afektivne vezanosti za oca. Ista tendencija postoji kada je u pitanju prenos bojažljivog podudarnog obrasca afektivne vezanosti za majku i za oca u prijateljsku afektivnu vezu, jer se značajno više od očekivane učestalosti javlja nastanak bojažljivog obrasca, a značajno manje od očekivane javlja se učestalost sigurnog i izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za najboljeg prijatelja ili prijateljicu. **Može se izvući zaključak da kod adolescenata postojeći bojažljivi stil afektivnog vezivanja u primarnoj vezi, kao kombinacija negativnog modela sebe i negativnog modela drugog, doprinosi da se u sledećoj afektivnoj vezi češće zadrži negativni model sebe, nego negativni model drugog**, jer siguran i izbegavajući obrazac afektivne vezanosti podrazumevaju pozitivan model sebe. Ova pravilnost je suprotna od pravilnosti koja postoji kada je razmatrana stabilnost sigurnog obrasca afektivne vezanosti i ona na neki način govori u prilog DMM. Mada se koncepti unutrašnjih radnih modela razlikuju od dispozicionalnih modela, u ovom radu se unutrašnji radni modeli tretiraju kao aktuelna manifestacija dispozicionalnog modela. Ovi adolescenti kao i ostali, mahom zadržavaju funkcionisanje memorijskih sistema iz prethodnih afektivnih veza. Ako nastane otklon od postojećeg funkcionisanja promena najčešće nije toliko krupna da bi bila promena ka sigurnom obrascu (B strategije), uglavnom se ne kreće ka izbegavajućem obrascu, koji podrazumeva uglavnom strategije A tipa, nego, verovatno ukoliko ponašanje figure bude takvo da se funkcije afektivne vezanosti mogu realizovati u snažnijoj meri nego u prethodnoj vezi, ide u pravcu preokupiranog obrasca afektivne vezanosti koji je osoben po upotrebi strategija C tipa. Slično kao i adolescenti koji imaju podudarnost preokupiranog obrasca afektivne vezanosti za majku i oca, bojažljivo afektivno vezani za oba roditelja imaju pretežnu sklonost da zadrže negativan model sebe, ali uz tu razliku što najvećim delom zadržavaju i negativan model drugog. Najverovatnije se to dešava što imaju relativnu integrisanost dispozicionalni modela koji određuju odbrambene i koercivne strategije, što se ispoljava uglavnom kao pokušaj da kontrolišu interakciju sa figurom prikazujući self kao slab, ili doživljavajući neself (percipirani self figure) kao neadekvatan za negu i podršku, a u zavisnosti od situacije da bi se postigao zadovoljavajući ishod.

Slabija snaga afektivne vezanosti kod ispitanika bojažljivog obrasca afektivne vezanosti u odnosu sa roditeljima nego kod sigurnih i preokupiranih, verovatno doprinosi

da prenos dimenzija distance tj. unutrašnjeg radnog modela drugog iz odnosa sa roditeljima u prijateljski odnos nije tako izražen, kao kod ispitanika koji imaju podudaran siguran i podudaran preokupirani stil afektivnog vezivanja sa majku i oca. Verovatno da zato kod bojažljivo afektivno vezanih adolescenata za roditelje negativan model sebe bolje asimiluje novo afektivno iskustvo, dok se negativan model drugog snažnije akomodira, s tim što takav princip funkcionisanja važi i za adolescente koji su izbegavajuće afektivno vezani i za majku i za oca, samo što je kod njih u pitanju pozitivan unutrašnji model sebe.

Razvoj nepodudarnih stilova afektivnog vezivanja za roditelje. Kada su u pitanju nepodudarni obrasci afektivne vezanosti, uzorci su toliko mali da nije moguće doneti pouzdane zaključke. Ali s obzirom da nas interesuje unutrašnja dispozicija koja određuje unutrašnje radne modele u vršnjačkoj afektivnoj vezi a koja je nastala iz odnosa sa roditeljima, obratili smo posebnu pažnju na nalaze u kojima se određene kombinacije nepodudarnih stilova vezivanja za roditelje javljaju zajedno sa frekvencom nekog stila vezivanja za vršnjake koja je značajno veća od očekivane, drugim rečima, posmatrali smo da li postoje kombinacije nepodudarnih stilova vezivanja za roditelje koje favorizuju pojavu određenih stilova afektivnog vezivanja za najbolje prijatelje kod adolescenata našeg uzorka.

Izdvajaju se nalazi da: 1) kad postoji kombinacija sigurnog obrasca za majku i izbegavajućeg za oca učestalost sigurnog obrasca afektivnog vezivanja adolescenata u prijateljskoj vezi je veća od očekivane, 2) kad postoji kombinacija izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za majku i sigurnog obrasca afektivne vezanosti za oca frekvencija izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za druga ili drugaricu značajno je viša od očekivane, 3) kombinacija bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za majku i preokupiranog za oca podrazumeva da bojažljiv obrazac afektivne vezanosti za najboljeg druga ili drugaricu se javlja češće od očekivane frekvence, 4) kombinacija preokupiranog obrasca afektivne vezanosti za majku i bojažljivog za oca podrazumeva da se preokupiran obrazac afektivne vezanosti u bliskom prijateljskom odnosu javlja češće od očekivane frekvence. Zapažimo da u sve četiri nepodudarne kombinacije roditeljske afektivne vezanosti obrazac afektivne vezanosti za majku je istog tipa sa onim u prijateljskom

odnosu, a zajedno sa obrascem za majku javio se obrazac za oca koji je identičan u pogledu unutrašnjeg modela sebe (siguran i izbegavajući imaju pozitivan model sebe; dok preokupiran i bojažljiv imaju negativan model sebe). **Kada kod adolescenata postoji nepodudarna kombinacija obrazaca afektivne vezanosti za oca i za majku i unutrašnji model sebe istog kvaliteta u obe veze, postoji tendencija da obrazac afektivne vezanosti u bliskom prijateljskom odnosu bude istog tipa kao u odnosu sa majkom.**

Ovi nalazi mogu se povezati sa shvatanjima koja je dao Fraley, gde ističe da ako je promena u stilu afektivnog vezivanja za istu figuru velika i nagla tokom vremena u odnosu na funkcionisanje početnog, prototipnog unutrašnjeg modela, jedinkin neuro-psihološki potencijal koji određuje stil afektivnog vezivanja zadržava mogućnost da ponovo evocira i koristi taj početni model (Fraley, 2007). Naši nalazi ukazuju da ova mogućnost upotrebe primarnih unutrašnjih modela važi i kada posmatramo razlike koje se dešavaju u stilu vezivanja za majku i za oca, tako da kada je stil afektivnog vezivanja za oca kategorijalno drugačiji u odnosu na majku, na vršnjačku afektivnu vezanost prenosi se stil afektivnog vezivanja za majku, tj. ponovo se koriste unutrašnji modeli iz afektivne veze sa majkom. Prema teoriji oblikovanje unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti je najvažnije u odnosu sa primarnom figurom, obično majkom. Kada dođe do značajne kvalitativne nepodudarnosti odnosa sa ocem, zadržava se postojeći sklop unutrašnjih reprezentacija koji se prenosi u dalje sekundarne veze u primarnom obliku. U skladu s tim, Fraley smatra da jednom oblikovan sistem unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti u ranom detinjstvu predstavlja temelj svih budućih unutrašnjih reprezentacija i ukoliko pretrpi male promene u narednom bliskom odnosu ima veće šanse da se kvalitativno promeni, nego ako je ta promena nagla i velika. Ukoliko je promena u kvalitetu odnosa sa sekundarnom figurom velika (što bi ovde bila pojava drugačijeg obrasca afektivne vezanosti za oca u odnosu na relaciju sa majkom), sekundarne unutrašnje reprezentacije se formiraju zasebno za odnos sa ocem, a primarne reprezentacije ostaju nemodifikovane; tako svaka radi u svojoj afektivnoj vezi obezbeđujući zadovoljenje funkcija afektivne vezanosti. Rad kortikalnih struktura prednjeg mozga koji se formira kao organska osnova unutrašnjih reprezentacija odnosa sa sekundarnom figurom, u tom slučaju je toliko drugačiji od rada koji se ticao afektivnog

odnosa sa primarnom figurom, da nema njihove interferencije, iako su oba načina funkcionisanja povezana sa neuro-fiziološkim nivoom funkcija afektivnog vezivanja.

Značaj podudarnosti sigurnog obrasca afektivne vezanosti za self koncept. Podudaran siguran stil afektivnog vezivanja adolescenata za različite figure javlja se uglavnom u socio-kulturnom kontekstu koji podrazumeva bezbednu klimu za odrastanje, govoreći iz ugla DMM (Crittenden, 1999). To znači, između ostalog, da je učestalost sigurnog afektivnog vezivanja ljudi u jednoj sredini u pozitivnoj korelaciji sa stepenom razvijenosti kulturno-pedagoškog nivoa i ekonomskog statusa porodica koje u toj sredini žive, sa stepenom obrazovanja roditelja, kao i sa pokazateljima ekonomske i kulturne razvijenosti šire društvene zajednice. Afektivna vezanost kao sistem podrške deluje u sinergiji sa povoljnim aspektima sredine. U slučaju izrazito siromašne sredine, kada i osnovne potrebe jedinki koje u njoj žive često nisu zadovoljene, nastaju oblici prilagođavanja, koji ne podrazumevaju razvijeno poverenje, otvorenu komunikaciju i druge karakteristike bliskog odnosa koje su aspekt sigurne afektivne vezanosti. Tada neretko figura afektivne vezanosti biva selektivno rezonovna, često neosetljiva na potrebe svoje afektivno vezane jedinke, jer je obuzeta problemima svog opstajanja. Ti problemi ili teškoće figure mogu biti izazvani spoljašnjom sredinom, ali mogu biti produkt unutrašnje nesposobnosti usled bolesti, čestih negativnih stresova i sl. (Weinfeld, Sroufe, Egeland, 2000; Thomson, 2000; Lewis, Feirin, Rosenthal, 2000; Allen i sar., 2004; Mihić, Zotović, Petrović, 2007). Bilo čime da su izazvane, te teškoće slabe senzitivnost i rezonovnost figure u interakciji sa svojom afektivno vezanom jedinkom. Kada se takve odlike bliskih odnosa ukalupe u siromašnoj sredini, govori se o *opasnoj sredini za razvoj* (tj. odlike okruženja su pretežno faktori rizika). Self protektivne strategije karakteristične za modalitete nesigurne vezanosti u izrazito opasnoj sredini bivaju adaptibilnije, nego odlike sigurne afektivne vezanosti (Crittenden, 1999). Čim nastupi povoljnija klima okruženja, self protektivne strategije koje iskrivljuju kogniciju i afekt kao dva osnovna svojstva doživljaja bliskih odnosa, postaju maladaptivne. S obzirom da obeležja sredine zajedno sa sistemom afektivnog vezivanja deluju na jedinku i njen razvoj, bilo je neophodno u ispitivanju primeniti postupak koji eliminiše efekat

sredine na aspekte prilagođenosti, pa su izabrane podgrupe ispitanika ujednačene po kriterijumima kontrolnih varijabli koje se odnose na relevantne aspekte sredine.

Ispostavilo se da je **moralnost** bilo jedino obeležje self koncepta koje je povezano sa podudarnom sigurnom afektivnom vezanošću za roditelje i vršnjake. Moralnost kao varijabla self koncepta operacionalizovana je stavkama koje se odnose na pounutrenost društveno poželjnih pravila u pogledu odnosa između ljudi. Konkretno govoreći, stavke obuhvataju ideje o pravednosti, poštenju i dobroti, kao i samoprocenu vrednosti li upravljati svojim ponašanjem u skladu sa usvojenim idealima ili se u životu rukovoditi neposrednom koristi. Otvorenost komunikacije, poverenje i bliskost kao elementi afektivne vezanosti, doprinose većem stepenu empatije adolescenata, omogućavaju korektno razumevanje uloge drugog u međuljudskim odnosima, kao i prihvatanje normi ponašanja koja su deo morala socijalne zajednice, što najverovatnije deluje na snažniji stepen razvijenosti aspekta moralnosti kod adolescenata koji su u sva tri bliska odnosa sigurno afektivno vezani.

Jedan od razloga zašto je samo moralnost kao aspekt self koncepta povoljniji kod sigurno afektivno vezanih adolescenata u sva tri bliska odnosa a ne i ostali aspekti kako se očekivalo, jeste taj što nalazi koji su potom usledili ukazuju da **sigurna vršnjačka vezanost ima povoljno delovanje na self koncept, pa može da znatno ublaži negativne posledice ranijeg nedostatka sigurne afektivne vezanosti za roditelje.** Ovakvo delovanje sigurne vršnjačke vezanosti postoji kada je u pitanju osećanje **opšteg samopoštovanja, doživljaj zadovoljstva sopstvenim izgledom, socijalni self i intelektualni self.** Ovaj nalaz je u skladu sa kompenzatorskim modelom uloge vršnjačkih veza u razvoju afektivne vezanosti i adaptaciji adolescenata, o čemu je bilo reči u teorijskom delu (Schneider, Younger, 1996; Mayeseless, Wiseman, Hai, 1998; Freeman, Brown, 2001; Vukelić-Basarić, 2010). Samoprocena adolescenata da njegov odnos sa najboljim prijateljem ili prijateljicom ima odlike sigurnog obrasca afektivne vezanosti deluje pozitivno na njegovu opšte samopoštovanje. Doživljaj sebe kao bića vrednog prijateljske ljubavi i doživljaj bliskog prijatelja kao adekvatne podrške kad zatreba, deluju na doživljaj zadovoljstva svojim psihičkim osobinama i sposobnostima i doprinose poverenju u snage sopstvene ličnosti pred različitim izazovima adolescencije. Najverovatnije tome osećanju sopstvene vrednosti doprinose odlike sigurnog stila

afektivne vezanosti, kao što je procena da je komunikacija sa prijateljem ili prijateljicom otvorena i puna razumevanja, da postoji bliskost i poverenje, jer su u adolescenciji ovi elementi odnosa sa vršnjacima veoma vredni kao rešenje razvojnog zadatka -oblikovanje uloge prijatelja. Pored opšteg samopoštovanja, kako je rečeno, povoljno delovanje sigurne vršnjačke afektivne vezanosti ogleda se u povoljnoj proceni vlastitog izgleda u pogledu lepote i seksualne privlačnosti (varijabla izgled), kao i samoproceni prihvaćenosti u društvu i zadovoljstva učešća u zajedničkim aktivnostima sa drugima (varijabla socijalni self). Najverovatnije da pomenuti unutrašnji radni modeli sigurne afektivne vezanosti deluju na saradljivost u zajedničkim aktivnostima sa vršnjacima, a ujedno i da su odlike sigurne vezanosti -poverenje, otvorena i jasna komunikacija, visoko cenjeni od strane prijatelja-vršnjaka, što sve skupa doprinosi povoljnoj proceni vlastite ličnosti od strane prijatelja koju adolescent zapaža i ugrađuje u sliku o sebi. Sve se to može reći i za delovanje vršnjačke afektivne vezanosti na intelektualni self, odnosno na povoljnu procenu vlastitih intelektualnih sposobnosti koje su adolescentima veoma važne jer ih povezuju sa svojom perspektivom u različitim delatnostima u kojima traže svoje mesto (izbor daljeg školovanja, uspeh u daljem školovanju, izbor zanimanja, uspeh u budućem poslu, itd.).

Osećanje samopoštovanja u odnosu sa značajnim osobama je važno jer je, kako se pretpostavlja, glavni posrednik veze između kvaliteta bliskog odnosa i opšteg samopoštovanja (Harter, Bresnick, Bouchey, Whitessel, 1997; Harter, Waters, Whitessel, 1998). Na celokupnom uzorku, videli smo da je podudarnost sigurne afektivne vezanosti u sva tri bliska odnosa činilac očuvanja pozitivnog doživljaja sopstvenih osobina i sposobnosti u svakom od tih odnosa, tj. u odnosu sa majkom, ocem i bliskim prijateljem ili prijateljicom. Nesigurnost adolescenata kao kvalitet afektivne veze u svakoj od navedenih važnih socijalnih relacija deluje na smanjenje osećanja samopoštovanja u toj relaciji. To ukazuje da u interakciji između adolescenta i njegove figure afektivne vezanosti ima više pretvarajućeg ponašanja iz ugla DMM (Crittenden, 2005), što znači pretvaranja da doživljen afekt kao posledica interakcije podrazumeva optimalan nivo budnosti (*arousal*), kada zapravo nije tako, ili da je očekivanje adolescenta zadovoljeno u pogledu brige (redovnost interakcije sa figurom), iako u stvari nije. Iz ugla istraživača relacijskog samopoimanja, to znači više ispoljenog ``lažnog ja``, dakle više epizoda kada

adolescent mora da ispolji osobine u interakciji sa značajnom osobom koje se kose sa njegovim samopoimanjem. Radi se o stečenim šemama razmišljanja i osećanja adolescenta koja određuju njegovo ponašanje u interakciji sa figurom afektivne vezanosti, kako je opisano u teorijskom delu ovog rada.

Siguran stil afektivne vezanosti za najboljeg prijatelja ili prijateljicu doprinosi osećanju zadovoljstva sopstvenim osobinama i sposobnostima u odnosu sa najboljim prijateljem ili prijateljicom, što je očekivano. **Međutim, kod adolescenata našeg uzorka koji imaju nesigurno afektivno vezivanje za roditelje, procena da postoji siguran stil prijateljske afektivne vezanosti ide zajedno sa procenom očuvanog relacijskog samopoštovanja u relacijama sa oba roditelja.** Adolescenti sa sigurnim stilom afektivne vezanosti za prijatelje, a nesigurnim za roditelje u odnosu na svoje vršnjake koji nemaju sigurnu afektivnu vezanost ni za jednu navedenu značajnu osobu, bolje integrišu različitost ili suprotstavljenost svojih odlika u odnosima sa roditeljima i bliskim prijateljima kao deo sebe. Samoprocena odlika komunikacije, poverenja i alijenacije, unutrašnji model sebe i model drugog, kako nalazi pokazuju, zasigurno su različitih ili čak suprotnih odlika u navedenim bliskim odnosima kod ovih, jedni te istih ispitanika. Kao posledica toga, različita su i njihova relacijska samopoimanja. ``Lažno ja`` postaje samo jedno drugačije ja, koje je neophodno u datim okolnostima. Ovde dolazi do prihvatanja svesti o suprotstavljenosti ili različitosti odlika svoje ličnosti u odnosu sa različitim značajnim osobama što ukazuje da se ispitanici nalaze u trećoj fazi razvoja samopoimanja. U trećoj fazi razvoja samopoimanja, kako je u teorijskom delu rečeno, dolazi do integracije različitih aspekata selfa u razvojno zreliju celinu. Šeme samstva u tom slučaju su dovoljno kompleksne i fleksibilne da mogu da oblikuju složaj kontradiktornih atributa o sebi bez osećanja nelagodnosti koje je manifestacija unutarđuševnog konflikta suprotstavljenih atributa selfa. Sigurna afektivna vezanost za prijatelje u praksi predstavlja dobru komunikaciju, poverenje i bliskost sa najboljim prijateljima, a ona kao takva doprinosi da adolescent usmeri svoje nove kognitivne potencijale da dublje sagledava samog sebe i razvija takav identitet koji obuhvata veoma različite ili čak suprotstavljene aspekte selfa.

Kad su u pitanju spoljašnje odlike prilagođenosti, adolescenti koji imaju **sigurnu afektivnu vezanost za sve tri pomenute figure manje konzumiraju alkoholna pića i**

cigarete, nego ostali adolescenti našeg uzorka. Najverovatnije razlog tome je da se roditeljske funkcije koje zahvataju oblast vaspitavanja deteta o štetnosti pomenutih supstanci, bolje realizuju na miljeu sigurne afektivne vezanosti. S druge strane, **sigurna afektivna vezanost adolescenata za najbolje prijatelje ne doprinosi smanjenju pušenja cigareta i pijenja alkoholnih pića** u smislu kompenzacije nedostatka sigurne afektivne vezanosti za roditelje. Razlog tome najverovantije leži u razlikama funkcija porodične i vršnjačke grupe. Bliski prijatelji u toku adolescencije su obično vršnjaci sa kojima adolescent provodi svoje slobodno vreme ili saraduje u školi. S druge strane, ugledanje na vršnjački uzor je važan faktor sticanja ponašanja konzumiranja alkoholnih pića i cigareta (Kapor Stanulović, 1988; Weinberger, Bartholomew, 1996; Ćurčić, 1997; Davies, Windle, 2000). Veća bliskost vršnjaka i odsustvo snažnijeg roditeljskog uticaja nego kad postoji sigurna afektivna vezanost za roditelje, dovodi do toga da postoje šanse da ovi adolescenti značajno više puše ili više piju jer faktor pomenutog učenja deluje jače na konzumiranje pića i cigareta, nego kod adolescenata koji nemaju sigurnu afektivnu vezanost ni za jednu od navedenih figura.

IV

Diskusija i zaključci o dimenzijama, obrascima i snazi afektivne vezanosti

U poslednjem delu ispitivanja proverili smo neke dodatne hipoteze i uočili smo neke važne odlike dimenzija i snaga afektivne vezanosti koje su pomogle da bolje razumemo prirodu i razvoj pojava koje smo ispitali. Videli smo da elementi, kao što su komunikacija, poverenje i otuđenje u odnosu sa figurama afektivne vezanosti ostaju prilično stabilni tokom srednje adolescencije. To je i očekivano s obzirom da su ove odlike bliskih odnosa pod delovanjem unutrašnjih radnih modela koji, prema osnovnim postavkama teorije, ostaju uglavnom stabilni. Jedino kod devojaka komunikacija u odnosu sa najboljim drugom (drugaricom) pokazuje blagu nestabilnost, jer učenice drugog razreda srednje škole izveštavaju nešto veći stepen te komunikacije nego učenice u osmom osnovne i četvrtom razredu srednje škole. Najverovantije taj nalaz je delom posledica većih promena u hijerarhiji afektivne vezanosti u smislu veće snage vršnjačke

vezanosti u odnosu na vezanost za roditelje kod jednog broja ispitanica, kao i posledica druge faze procesa separacije-individuacije, kada je jača međusobni uticaj vršnjaka na razvoj identiteta kako je ranije rečeno, pa stoga postoji i skok u stepenu izraženosti dimenzije komunikacije. Kod momaka ovakve promene nema, pa je ova promena oko šesnaeste godine života verovatno povezana i sa formiranjem razlika u polnom identitetu devojaka i momaka, posebno u pogledu autonomije (Fleming, 2005). Moguće je da dok momci počinju da ostvaruju više autonomije u odlučivanju od devojaka, devojke povećavaju stepen komunikacije sa najboljim drugaricama ili drugovima.

Ukoliko se dimenzije komunikacije, poverenja i otuđenja shvate kao aspekti unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti, što je bila namera tvoraca ovih dimenzija (Armsden, Greenberg, 1987), zapravo, nije osnovano pretpostaviti normativne promene ovih dimenzija afektivne vezanosti u odnosu sa roditeljima tokom adolescencije. Elementi afektivne veze sa roditeljem koje ispituje IPPA-r čine unutrašnji model odnosa sa roditeljskom figurom koji ostaje stabilan kod većine adolescenata, osim kod onih gde se dogodio poremećaj samog odnosa sa figurom. Razlog dobijanja razlika na ovim dimenzijama u prošlom istraživanju u našoj sredini (Basarić-Vukelić, 2010), može da leži u strukturi uzorka, tj. da veliki broj ispitanika ima promenu hijerarhije afektivne vezanosti u funkciji uzrasta (pa se usled toga i aspekti poverenja, komunikacije i otuđenja menjaju u funkciji uzrasta, a u stvari se menjaju zajedno sa promenom hijerarhije afektivne vezanosti), ali takođe i u izvesnoj nesavršenosti instrumenta IPPA-r. Stavke poverenja i komunikacije se mogu protumačiti dominantno kvantitativno od strane ispitanika, jer se od ispitanika traži da se fokusira na učestalost datih ponašanja. Tako skorovi dimenzija komunikacije i poverenja su dobrim delom izraz ispitanikovog suđenja o tome koliko često se datoj figuri u trenutnom životu obraća uopšte, koliko često sa poverenjem itd. Time je ne samo omogućen upliv predrasuda i polnih stereotipa, nego se skor na ovim dimenzijama prlja uticajima drugih aspekata afektivne vezanosti kao što je upotreba figure za funkcije afektivne vezanosti, što ovde kao konstrukt snage afektivne vezanosti teorijski razlikujemo i ispitujemo drugim instrumentom.

U ovom radu pokazano je da je stil afektivne vezanosti koji adolescenti samoprocenjuju u vezi sa samoprocenom realizacije funkcija afektivne vezanosti. Siguran i preokupiran stil afektivnog vezivanja koje ispitanici procenjuju kod sebe u odnosima sa

ocem, majkom i najboljim drugom ili drugaricom, prati samoprocena veće snage afektivne vezanosti za te figure, što znači veća realizacija funkcija održanja i traženja blizine, sigurnog utočišta i baze sigurnosti, nego kod ispitanika koji izveštavaju izbegavajući i bojažljivi stil afektivnog vezivanja za te figure. Razlika između sigurno i preokupirano afektivno vezanih ispitanika s jedne strane, izbegavajuće i bojažljivo vezanih s druge strane, jeste u unutrašnjem radnom modelu figure. Ti nalazi najkonkretnije ukazuju u stvari da izveštavanje ispitanika kako figura ima kapacitete da bude adekvatna i dostupna nega i podrška ide zajedno i sa ponašanjima afektivne vezanosti koja su operacionalno sjedinjena u varijabli snage afektivne vezanosti, a odnose se na ponašanja traženja i održanja blizine figure, korišćenja figure kao sigurnog utočišta kada zatreba, kao i korišćenja figure afektivne vezanosti kao baze sigurnosti za istraživanje.

Globalno uzev, dimenzija distance ili unutrašnji model drugog pokazao se kao važniji za delovanje primarne na sekundarnu afektivnu vezu koje smo odredili transferom afektivne vezanosti, posmatrano na celokupnom uzorku adolescenata. Kod adolescenata koji imaju očuvanu snagu za roditelje postoji pojava da unutrašnji modeli drugog u primarnoj i sekundarnoj vezi budu sličniji. Prema teoriji, jedinka bira one buduće figure čije ponašanje može da interpretira tako da ih uklapa u postojeće unutrašnje koncepte sebe i drugog. Međutim, nalazi ovog istraživanja pokazuju da ta težnja jedinki nije ravnomerna. Praktično govoreći, ukoliko je adolescent imao roditeljske figure koje su imale potencijala da tokom interakcije regulišu njegov afekt optimalno, a što karakteriše sigurnu i preokupirano organizaciju afektivne vezanosti ako izuzmemo redovnost i uvremenjenost kao dimenziju interakcije roditelj-dete, povećava se sličnost procene primarne i sekundarne figure koju daje adolescent u pogledu senzitivnosti i rezpozivnosti figura. Ovaj momenat je ključna odrednica usmeravanja ponašanja afektivne vezanosti oko sekundarne figure, te i jačanju ili slabljenju vršnjačke afektivne vezanosti. Doživljaj sličnosti sekundarne figure sa primarnom figurom podstiče transfer afektivne vezanosti, znatno više nego sličnost doživljaja sebe u obe veze.

I rezultati ovog empirijskog istraživanja, kao i ranijih istraživanja (Mayselles, 1998; Basarić-Vukelić, 2010), pokazuju da postoje dva puta razvoja sistema afektivne vezanosti za primarne figure, jedan je kompenzatorski put, a drugi transferni.

Jedan put razvoja afektivne vezanosti za roditeljske figure je nestajanje ovog sistema i njegova zamena sistemom afektivne vezanosti koji biva oblikovan faktorima izvan prvobitnog sistema, verovatno iz socijalne interakcije sa vršnjacima. To je put kompenzacije lošeg kvaliteta afektivne veze sa roditeljima, afektivnom vezom sa vršnjacima. U našem istraživanju ovaj put se ispoljava kao direktan efekat unutrašnjeg modela afektivne vezanosti za roditelja na snagu vršnjačke afektivne vezanosti. Bez obzira na stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti, te nevezano i sa obrascem afektivne vezanosti koji adolescenti imaju u odnosu sa roditeljima, ovaj kompenzatorski efekat postoji u nekoj meri i najverovatnije zavisi od prirode interakcije sa sekundarnom, vršnjačkom figurom. Drugi put je transfer afektivne vezanosti, a odnosi se na prenos aspekata sigurnog kvaliteta veze sa roditeljima u vezu sa vršnjacima i on postoji ukoliko je snaga afektivne vezanosti za roditelje bila dovoljno jaka. Posebno je značajno formiranje unutrašnjeg modela prijatelja ili prijateljice, jer od njegove sličnosti sa modelom roditelja zavisi transforni efekat veze sa roditeljem na sekundarnu vezu sa vršnjakom. Prema teoriji, dva su izvora ove sličnosti. Jedan je u tendenciji da sledeća figura bude odabrana tako da ima odlike prethodne figure, da bi zadovoljila postojeći unutrašnji koncept drugog; a drugi izvor je u karakterističnom načinu obrade iskustva iz afektivne veze, obrade koja se prenosi iz jedne u drugu vezu, tj. drugačije rečeno, u angažovanju istih mentalnih šema koje vrše asimilaciju novog iskustva u postojeći unutrašnji model drugog. Međutim, ovo istraživanje pokazuje da su ovi izvori osnaženi u tom delovanju, ukoliko je afektivna vezanost za roditelje snažna. Adolescent bira bliske ljude za figure afektivne vezanosti koji liče na roditelje, tj. radije se upušta u poznate i proverene obrasce socijalnih interakcija sa bliskim osobama, ukoliko je odnos sa roditeljima bio efikasan u realizaciji funkcija blizine, utočišta i sigurne baze.

Iako je potvrđena podudarnost obrazaca afektivne vezanosti kod većeg broja ispitanika, kako je u ovom poglavlju već rečeno, nalazi istraživanja ukazuju da **stabilnost obrazaca afektivne vezanosti u stvari reflektuje puteve razvoja unutrašnjih modela afektivne vezanosti koji su pak zasnovani na unutrašnjim dispozicijama** (dispozicionalnim modelima - dispozicijama za stvaranje unutrašnjih modela). Postojanje sigurnog obrasca afektivne vezanosti za majku kod adolescenata, doprinosi očuvanju pozitivnog unutrašnjeg modela sebe u narednim afektivnim vezama, što se odražava na

povećanje učestalosti sigurno afektivno vezanih za oca (što je danas opšte poznata činjenica), ali i ujedno ide zajedno sa srazmerno manjim brojem bojažljivo i preokupirano afektivno vezanih ispitanika za oca, nego u ostatku uzorka. A onda, podudaran siguran obrazac afektivne vezanosti adolescenata za roditelje podrazumeva ne samo tendenciju da imaju siguran obrazac afektivne vezanosti u bliskoj prijateljskoj vezi, već i principijelno istu tendenciju da među njima bude srazmerno manje bojažljivo i preokupirano afektivno vezanih ispitanika za najboljeg druga ili drugaricu (prijatelja ili prijateljicu), nego u ostatku uzorka. **Adolescenti koji imaju siguran obrazac afektivne vezanosti sa primarnom figurom imaju unutrašnju otpornost prema promeni obrasca afektivne vezanosti koja vodi ka bojažljivom ili preokupiranom obrascu afektivne vezanosti, što znači da unutrašnja dispozicija za razvoj pozitivnih unutrašnjih modela primarne sigurne afektivne vezanosti otežava nastanak koercivnih strategija ponašanja, kao i kombinaciju primene koercivnih i odbrambenih strategija ponašanja u interakciji sa figurom sekundarne afektivne vezanosti.** To pak znači da u praksi sigurno afektivno vezani adolescenti za svoje roditelje nisu skloni da razvijaju takva ponašanja koja podrazumevaju da tokom interakcije sa vršnjačkom figurom primenjuju ispoljavanje sopstvenog ja kao nesposobnog ili manje vrednog, dok uz to, potenciraju sposobnosti figure, ne bi li izvukli koristan ishod, tj. brigu ili podršku. Isto tako u narednoj vezi, nisu skloni da, kad se ukaže takva potreba i prilika, alteriraju ovu strategiju sa odbrambenom strategijom u kojoj se minimizuje značaj afektivne veze u pogledu razmene intimnosti i podrške ili ukazuje na neadekvatnost figure kao pružaoca nege i oslonca u stresnim situacijama. Prva strategija je uglavnom karakteristika preokupiranog obrasca afektivne vezanosti, dok je druga uglavnom karateristična za bojažljivi obrazac afektivne vezanosti.

Najverovatnije, zbog toga što unutrašnja dispozicija koja je u osnovi sigurno afektivno vezanih adolescenata za roditelje ne favorizuje proizvodnju i upotrebu strategija ponašanja koje tokom interakcije manje svesno ili nesvesno vode ka obmani vršnjaka u pogledu svog afekta i očekivanja, te su one adaptabilnije u vršnjačkom odnosu. To je u vezi sa prirodom vršnjačkih relacija i grupa - vršnjački odnos podrazumeva od samog starta recipročnost akcija i participaciju u donošenju odluka od značaja za postojanje i funkcionisanje vršnjačke dijade (a i šire, to je bitno u vršnjačkim

grupama). Dakle, dispozicionalni modeli se uglavnom ne menjaju i unutrašnji radni modeli ostaju istog, sigurnog kvaliteta u obe veze, a ukoliko pretrpe promene, promene su kod najvećeg broja sigurnih adolescenata u smeru menjanja unutrašnjeg modela drugog, a ne modela sebe. Sigurnog obrasca afektivne vezanosti za roditelje zato ima više u grupama ispitanika gde je korelacija dimenzija roditeljske i vršnjačke afektivne vezanosti veća, što znači ujedno - i gde je transfer veći.

Bojažljivi obrazac afektivne vezanosti za majku kod adolescenata javlja se zajedno sa istim tim obrascem afektivne vezanosti za oca značajno više nego u ostatku uzorka, ali i ujedno i sa značajno manje sigurnog i izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti za oca. Ista pojava se javlja kada je u pitanju podudarnost bojažljivog obrasca afektivne vezanosti za oba roditelja kada posmatramo podudarnost sa vršnjačkom afektivnom vezanošću. To znači da kada se kod adolescenata unutrašnja dispozicija koja vodi ka bojažljivom obrascu učvrsti, ona otežava stvaranje mentalnog sklopa koji je karakterističan za obrasce afektivne vezanosti gde imamo siguran kvalitet modela sebe. U praksi to znači da su ovakvi adolescenti skloni da i u sekundarnim, vršnjačkim vezama koriste koercivne i odbrambene strategije zaštite selfa, alternativno, u zavisnosti od potrebe i situacije. Ovakva ponašanja ne vode ka uspostavljanju prisnih vršnjačkih veza, u smislu rađanja snage afektivne vezanosti za vršnjake, što verovatno doprinosi činjenici da su nesigurni stilovi afektivne vezanosti za roditelje zastupljeniji u grupi ispitanika gde je korelacija dimenzija primarne i sekundarne afektivne veze manja, a stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti veliki.

Rezultati praćenja podudarnosti izbegavajućeg i preokupiranog obrasca afektivne vezanosti nisu tako pouzdani kao prethodni, zbog manjeg broja ispitanika. Kada su u pitanju adolescenti sa izbegavajućim obrascem afektivne vezanosti za primarne figure, uglavnom se javlja tendencija, pored toga da imaju isti obrazac vezanosti i za vršnjačke figure, da nemaju bojažljiv obrazac za vršnjačke, dok manja frekvencija od očekivane preokupiranog obrasca afektivne vezanosti za vršnjačke figure nije toliko manja da bi hi kvadrat test bio značajan, kako je rečeno. Moguće da je bio veći poduzorak izbegavajuće vezanih ispitanika za oba roditelja (a bilo ih je 30), hi kvadrat test bi bio značajan, a odnosi učestalosti javljanja obrazaca bili bi potpuno isti kao kod odnosa afektivne vezanosti za majku i afektivne vezanosti za oca. To znači, da dispozicionalni model

afektivne vezanosti koji određuje pojavu izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti, uglavnom ne podržava pojavu obrazaca koji sadrže negativan model sebe, što znači da iako podržava odbrambene strategije, ne podržava pojavu kombinacije koercivnih i odbrambenih strategija ili samo koercivnih strategija u interakciji sa vršnjačkom figurom. Razlika u razvojnom putu izbegavajućeg i sigurnog obrasca vezanosti od primarne ka vršnjačkim figurama je u tome, što početni siguran obrazac afektivne vezanosti favorizuje korišćenje elemenata sigurne afektivne vezanosti u sledećim vezama tako da se očuva najpre pozitivno sagledavanje sebe pa onda i drugog, dok početni izbegavajući obrazac afektivne vezanosti samo otežava nastanak ostalih nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti u sledećim vezama.

Kada smo posmatrali stabilnost preokupiranog obrasca videli smo da podudarnost preokupiranog obrasca afektivne vezanosti za roditelje se javila kod 25 ispitanika, pa je takođe kao u prethodnom slučaju podudarnosti izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti, teško govoriti o pouzdanosti rezultata. Nalazi sugerišu da kada kod adolescenata nastane unutrašnja dispozicija za preokupirani obrazac u odnosu sa primarnom figurom, put razvoja ide ka obrascima u kojima se zadržava negativan model sebe, tj. pre svega ide isto ka preokupiranom obrascu, najverovatnije onda kada koercivne strategije budu potkrepljene realizacijom funkcija afektivne vezanosti u odnosu sa primarnom figurom (tj. ukoliko su bile efikasne, jedinka ih ponavlja u sledećoj vezi), a verovatno i ukoliko budu efikasne u odnosu sa sekundarnom figurom, što ovim istraživanjem nije proveravano. Ako se dogodi da značajno akomodiraju, dispozicionalni modeli afektivne vezanosti koji proizvode ponašanja u kojima se tokom interakcije sopstveno ja reprezentuje manje sposobnim ili manje vrednim, a figura sposobnom i adekvatnom, radi izmamljivanja pažnje ili podrške, smer promene ide ka dispoziciji koja proizvodi kombinacije ponašajnih strategija bojažljivog obrasca (verovatno ekstremne koercivne ili neintegrisane kombinacije koercivnih sa odbrambenim strategijama), a gotovo nikako ka sigurnom (nijedan ispitanik nije imao siguran obrazac afektivne vezanosti za vršnjake) ili izbegavajućem obrascu afektivne vezanosti za vršnjake (samo jedan ispitanik). Dispozicija za preokupiran obrazac afektivne vezanosti ima transforni potencijal, slično sigurnom obrascu afektivne vezanosti, kada je snaga afektivne vezanosti za primarnu figuru izražena, tj. kada su takve ponašajne strategije svrsishodne.

Međutim, u tom slučaju, ponašajne strategije karakteristične za ambivalentan obrazac afektivne vezanosti (uglavnom koercivne strategije zaštite selfa) ne utiču pozitivno na snagu vršnjačke afektivne vezanosti, već ostvaruju negativan efekat na realizaciju funkcija vršnjačke afektivne veze, što znači da vršnjaci uglavnom jedni kod drugih prepoznaju manipulaciju karakterističnu za koercivne strategije ili se naprosto ovakvo ponašanje ne uklapa u prirodu vršnjačke veze tokom adolescencije, prirodu o kojoj je bilo reči.

S obzirom da je u ovom istraživanju bilo evidentno da grupa ispitanika sa promenom hijerarhije afektivne vezanosti nema transforni potencijal kada se transfer afektivne vezanosti shvati najpre kao transfer unutrašnjih regulatora ponašanja u afektivnoj vezi, pa tek onda kao prenos komponenti (funkcija) afektivne vezanosti, pitanje je otkud značajno više ispitanika sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti u prijateljskom odnosu kod adolescenata sa potpunom promenom hijerarhije afektivne vezanosti, kada su im istovremeno veze sa roditeljima značajno slabijeg kvaliteta u pogledu sigurnosti nego kod ostalih. To je pitanje objašnjenja kompenzatorskog puta razvoja afektivne vezanosti. Možemo samo da pretpostavimo verovatne faktore takvog stanja stvari. Te faktore nacrt ovog istraživanja ne zahvata.

Mogući faktor je kvalitet unutrašnjih radnih modela vršnjačke figure koja svojim delovanjem tokom interakcije modifikuje ponašanja vezane jedinice, pa bi u budućim istraživanjima bilo dobro ispitivati oba aktera afektivnog odnosa. Prema toj pretpostavci, tokom trajanja prijateljstva sa vršnjačkom figurom koja ima iskustvo sigurne primarne veze, adolescenti koji poseduju iskustva nesigurne veze sa primarnim figurama, počeli bi da postepeno menjaju obrasce ponašanja nesigurnog kvaliteta afektivne veze ka sigurnim kvalitetima, a zbog efikasnije realizacije funkcija afektivne vezanosti u vršnjačkoj vezi. Najverovatnije da bi ovakav uticaj bolje prihvatili adolescenti koji su u odnosima sa roditeljima razvili dispozicionalne modele koji proizvode strategije koje ne inkliniraju previše od B strategija, a to su adolescenti sa strategijama A1/2 i C1/2 u primarnim afektivnim vezama, jer kod njih transformacije iskustva afekta i iskustva kognicije iz afektivnih veza nisu postale previše složene.

Sledeći faktor bi dolazio iz prirode vršnjačkih veza koje su većim delom recipročne u pogledu međusobnog uticaja i sa većim osećanjem ravnopravnosti nego što

su to odnosi roditelja i dece (Kapor-Stanulović, 1988; Allen, Land, 1999). Zajedno s tim, zadaci adolescentskih vršnjačkih grupa su drugačiji od zadataka porodice i funkcionisanje vršnjačkih grupa ne iziskuje restriktivnost u slobodi donošenja odluka u aktivnostima vršnjaka, kao što je to slučaj u odnosu roditelj-dete. Pored relativne autonomije u vršnjačkoj vezi, adolescent u odnosu sa vršnjakom može da razmenjuje informacije o važnim, intimnim pitanjima ili da bude podstaknut na to uz obostrano uvažavanje mišljenja i osećanja. Kod adolescenata koji imaju promenu hijerarhije afektivne vezanosti postoji više slobodnog izražavanja osećanja i mišljenja u vršnjačkim odnosima, nego u odnosima sa roditeljima, na šta posredno ukazuje ovo istraživanje kada je reč o nalazima koji se tiču doživljaja samopoštovanja u odnosu sa roditeljima i vršnjacima (sa većim osećanjem lične kompetentnosti ide više slobodnog izražavanja). Stoga verovatno da transformacije afektivnog iskustva kod adolescenata (izvitoperen negativni afekt, lažni pozitivni afekt itd.) nisu toliko adolescentima važne u vršnjačkom odnosu, a verovatno su i nepoželjne za postojanje i funkcionisanje vršnjačkih grupa. Razvoj kognitivnih potencijala adolescentima omogućava da osveste transformacije iskustva koje su karakteristične za nesigurne obrasce afektivne vezanosti, pa neka (samo)obmanjujuća ponašanja mogu lakše biti uočena kod sebe i kod drugih, nego što je to bio slučaj u detinjstvu. Provera ovih teza iziskuje drugačiji, znatno složeniji i skuplji istraživački poduhvat.

Nalazi ovog istraživanja pokazuju da vršnjačke afektivne veze mogu da deluju na promenu kvaliteta afektivnog vezivanja adolescenta. Komunikacija i poverenje kao elementi afektivne vezanosti za vršnjačke figure su glavni činioci potpune promene hijerarhije afektivne vezanosti u adolescenciji. Adolescenti koji su imali veze nesigurnog kvaliteta sa roditeljskim figurama, kroz komunikaciju sa razvijenim poverenjem u okviru relacije sa značajnom osobom - bliskim prijateljem ili prijateljicom, imaju šansu da klarifikuju pomenute transformacije iskustva koje vode ka odbrambenim i koercivnim strategijama zaštite selfa tokom interakcije najpre sa tom sekundarnom, a verovatno potom i sa bilo kojom drugom značajnom osobom. Ova prilika u adolescenciji javlja se sa rešavanjem krize identiteta, kada s jedne strane obično postoji sklonost ka promišljanju o vlastitim i tuđim unutrašnjim osobinama i stanjima, a s druge strane, razvoj formalnih operacija i povećanje metakognitivnih potencijala. Prijateljstva u tim slučajevima mogu

da postanu sigurna baza za istraživanje i menjanje self koncepta prijatelja. Slično kao što se kvaliteti sigurne afektivne vezanosti razvijaju u ranom odnosu deteta i majke, izgleda da razvijena interakcija adolescenta sa prijateljem (prijateljicom) koji već ima razvijenu refleksivnu funkciju selfa, može da pomogne adolescentovoj promeni poimanja sebe i drugog u bliskim odnosima. Validacijska podrška selfu koju prijatelji pružaju međusobno, podrazumeva prihvatanje ispoljenih osobina prijatelja sa poverenjem, razumevanjem i davanje otvorene povratne informacije o tome šta je i kako shvaćeno. Ovakva podrška je u vezi sa odlikama sigurne afektivne vezanosti - sa razvijenom komunikacijom i poverenjem, kako je rečeno. Ona ne obuhvata nužno podršku u rešavanju ekternalnih problema adaptacije, kao što su na primer problemi sa konzumiranjem alkoholnih pića i cigareta.

U praksi psihološkog rada interakcija sa adolescentima koja može da vodi ka promeni negativnih unutrašnjih modela afektivne vezanosti podrazumeva postavljanje pitanja o iskustvima bliskih odnosa. Potencijalno su korisna pitanja na koja adolescent u svom odgovoru nenamerno izostavlja informacije, pre naglašava neko iskustvo, ili u odgovoru postoji logička nepovezanost nekih sadržaja. Odgovor koji pruža adolescent psiholog reflektuje na način koji je adolescentu razumljiv i prihvatljiv tako da postupno adolescent prihvati i razume aspekte odnosa sa značajnim osobama koje je zanemarivao ili doživljavao na način koji je vodio ka problemima adaptacije o kojima je bilo reči. Ta refleksija odgovora koju psiholog pruža adolescentu treba da mu pomogne da uoči i razume transformacije iskustva bliskog odnosa. Psiholog u tom slučaju zauzima poziciju značajne osobe koja ima drugačiji pristup u zavisnosti od identifikovanih strategija zaštite selfa koje adolescent inače koristi. Ukoliko adolescent koristi odbrambene strategije, strategije A tipa, poseban tretman u savetodavnom ili psihoterapijskom radu treba da ima iskustvo afekta a ako pretežno ispoljava oblike koercivnih strategija zaštite selfa, veći tretman treba da ima kognitivno iskustvo afektivne veze (prema: Crittenden, 1999; Crittenden, 2005).

U skladu sa uverenjem Bolbija o zadatku psihoterapeuta da bude klijentu baza sigurnosti (Bolbi, 2011), odnos psiholog-adolescent treba da bude baza sigurnosti koja omogućava slobodu adolescentu da menja sebe.

Na kraju navešćemo ukratko zaključke koje treba proveravati u novim ispitivanjima.

1. Kod devojaka tokom srednje adolescencije postoji stabilna struktura hijerarhije afektivne vezanosti u kojoj je majka uvek prvorangirana figura, najbolja drugarica ili drug je na drugom mestu, a sibling je na trećoj poziciji. Promene poretka hijerarhije kod adolescentkinja od osmog razreda osnovne do četvrtog razreda srednje škole nisu velike, osim što postoji postepeni pad ranga figure oca, kao i značajno jačanje vezanosti za partnera, ali bez promene ranga partnera u hijerarhiji. Kod momaka hijerarhija se menja izrazitije, ali su oba roditelja uvek u vrhu hijerarhije, dok se prijateljske i partnerske figure podižu ka vrhu hijerarhije od približno šesnaeste godine. Otac je važnija figura afektivne vezanosti tokom srednje adolescencije za momke nego za devojke. Polne razlike u hijerarhiji afektivne vezanosti kod ispitanika u svim ispitanim razredima ukazuju da se hijerarhija afektivne vezanosti kod momaka i devojaka drugačije razvija tokom adolescencije. Polne razlike u hijerarhiji afektivne vezanosti su najverovatnije povezane sa polnim razlikama u razvoju identiteta, što treba detaljnije ispitivati u sledećim istraživanjima.
2. Veličina promene hijerarhije afektivne vezanosti tokom srednje adolescencije ne zavisi od trajanja vršnjačkih afektivnih veza, niti od pola ispitanika. Veličina promene hijerarhije afektivne vezanosti je slabo, ali značajno pozitivno povezana sa starošću ispitanika - samo je grupa ispitanika koja je značajno snažnije afektivno vezana za prijatelje nego za roditelje, približno devet meseci starija od grupe ispitanika koja je značajno snažnije afektivno vezana za roditelje nego za vršnjačke figure. Sličnost vršnjačkih veza sa sigurnom afektivnom vezanošću u prvom redu deluje na promenu navedene hijerarhije -konkretno, što su vršnjačke veze više ispunjene otvorenom komunikacijom i poverenjem kao elementima afektivne veze, veći je i stepen promene hijerarhije afektivne vezanosti.
3. Postoji značajno delovanje unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa majkom na unutrašnji model sebe u odnosu sa prijateljem. Što je veća snaga afektivne vezanosti

za majku, veća je sličnost unutrašnjeg radnog modela sebe u odnosu sa majkom sa unutrašnjim radnim modelom sebe u bliskom prijateljskom odnosu. Ova tendencija važi i kada je u pitanju odnos između unutrašnjeg modela sebe iz relacije sa ocem i unutrašnjeg modela sebe u bliskom prijateljskom odnosu. Snaga primarne afektivne vezanosti pojačava delovanje primarnog unutrašnjeg modela sebe na formiranje sekundarnog unutrašnjeg modela sebe. Što je primarni unutrašnji radni model sebe bio uspešniji u realizaciji funkcija primarne afektivne vezanosti, snažnije će se prenositi u sekundarnu vezu. Za razliku od unutrašnjeg radnog modela sebe iz odnosa sa majkom, unutrašnji radni model sebe iz odnosa sa ocem ostavlja efekat na snagu prijateljske afektivne vezanosti. Što je snaga afektivne vezanosti za oca veća, veći je i negativni efekat anksioznosti iz odnosa sa ocem, na snagu prijateljske afektivne vezanosti. Ovi nalazi ukazuju da postoji transfer afektivne vezanosti s oca na prijatelja, preko unutrašnjeg radnog modela sebe, što nije slučaj kada je figura majke u pitanju.

4. Unutrašnji radni model majke deluje na unutrašnji radni model prijatelja, tako da postoji negativan efekat distance iz odnosa sa majkom na snagu vršnjačke afektivne vezanosti. Takođe, unutrašnji radni model oca deluje na unutrašnji radni model prijatelja tako da postoji negativan efekat distance iz odnosa sa ocem na snagu vršnjačke afektivne vezanosti. Za transfer afektivne vezanosti sa roditeljskih na vršnjačke figure glavni značaj ima sličnost unutrašnjih radnih modela drugog u dve afektivne veze -što su ovi unutrašnji radni modeli sličniji, veći je i transfer. Snaga afektivne vezanosti za oca pojačava prenos afektivne vezanosti za oca u afektivnu vezu sa vršnjačkom figurom preko unutrašnjeg modela drugog. Postoji transfer afektivne vezanosti za majku u vršnjački odnos preko unutrašnjeg modela prijatelja, međutim, snaga afektivne vezanosti za majku se nije pokazala kao potkrepljujući činilac ovog prenosa.
5. Step transfera afektivne vezanosti sa roditeljskih na vršnjačke figure smanjuje se sa povećanjem stepena distance i sa povećanjem stepena anksioznosti u odnosima sa roditeljskim figurama. Unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti za roditelje koji su

povezani sa odbrambenim i koercivnim strategijama zaštite selfa adolescenata u interakciji sa roditeljima umanjuju transfer afektivne vezanosti sa roditelja na vršnjake, jer bliske vršnjačke veze nisu prijemčive za obrasce dijadne interakcije u kojima se ove strategije koriste. Unutrašnji radni modeli predstavljaju determinante ponašanja u afektivnoj vezi koje podrazumevaju elemente strategija zaštite selfa, međutim, ovo mišljenje treba potkrepiti novim empirijskim istraživanjem u kojem će se ispitivati ujedno i unutrašnji radni modeli i odbrambene strategije zaštite selfa kod adolescenata. Treba preciznije utvrditi način na koji su povezani ovi koncepti iz različitih teorijskih pristupa afektivnoj vezanosti (koncepti unutrašnjih radnih modela pripadaju klasičnom teorijskom pristupu na kojem se zasniva ABCD klasifikacija, spram strategija zaštite selfa koje su definisane u okvirima DMM-a). Između ostalog, nestabilnost unutrašnjih reprezentacija afektivne vezanosti može biti odraz stepena efikasnosti principijelno istih strategija zaštite selfa u različitim periodima razvoja.

6. Indeks transfera kao pokazatelj promene hijerarhije afektivne vezanosti nije značajan moderator delovanja unutrašnjih modela sebe iz odnosa sa majkom ili sa ocem s jedne strane, na afektivnu vezanost u bliskom prijateljskom odnosu, s druge strane, kada je medijator unutrašnji model sebe u prijateljskoj vezi. Stepem promene hijerarhije afektivne vezanosti nije povezan s stepenom transfera afektivne vezanosti koji se odvija preko unutrašnjeg modela sebe. Međutim, indeks transfera se pokazao kao moderator delovanja unutrašnjih modela majke i oca na snagu vršnjačke afektivne vezanosti preko unutrašnjeg modela prijatelja. Kako indeks transfera raste, tj. kako je promena hijerarhije afektivne vezanosti sve veća, sličnost unutrašnjih modela roditelja i prijatelja slabi. Transfer afektivne vezanosti sa majke na prijatelja ipak postoji preko unutrašnjeg modela drugog (za razliku od nalaza na celokupnom uzorku), ali je on sve manji kako promena hijerarhije afektivne vezanosti raste. Sa sve većom promenom hijerarhije afektivne vezanosti tokom srednje adolescencije, postoji sve manji transfer afektivne vezanosti sa roditeljskih na vršnjačke figure.
7. Doživljaji samopoštovanja u odnosima sa majkom i ocem nisu bili moderator delovanja unutrašnjih modela sebe iz odnosa sa njima na prijateljsku afektivnu

vezanost preko unutrašnjeg modela sebe u bliskom prijateljskom odnosu. Takođe, samopoštovanje u relaciji sa ocem nije moderator delovanja unutrašnjeg modela oca na vršnjačku afektivnu vezanost preko unutrašnjeg modela prijatelja. Međutim, doživljaj samopoštovanja u relaciji sa majkom je moderator delovanja unutrašnjeg modela majke na prijateljsku vezanost preko unutrašnjeg modela prijatelja. Što je samopoštovanje u odnosu sa majkom bolje očuvano, unutrašnji radni model majke delovaće snažnije na formiranje unutrašnjeg modela prijatelja.

8. Moderator transfera afektivne vezanosti sa oca na bliske prijatelje je snaga, dakle, stepen realizacije funkcija afektivne vezanosti za oca, dok je moderator transfera afektivne vezanosti sa majke na bliske prijatelje stepen očuvanosti samopoštovanja u relaciji sa majkom. Drugim rečima, što je veća mogućnost adolescenta da usmeri svoje ponašanje prema ocu radi realizacije funkcija afektivne vezanosti, veći je i transfer afektivne vezanosti sa oca na bliske prijatelje. Što je veća mogućnost da adolescent u odnosu sa majkom dobije podršku da otvoreno i autentično prikaže vlastite osobine, ideje i osećanja tako da čuva svoje samopoštovanje, transfer afektivne vezanosti za majku na bliske prijatelje biće podstaknut značajno više, nego ukoliko ovakve njene podrške nema ili je slaba.
9. Kod adolescenata između afektivne vezanosti za roditelje i afektivne vezanosti za vršnjake može da postoji: 1) kompenzatorski odnos; 2) odnos dopunjavanja putem transfera. Kada postoji odnos kompenzacije između afektivnih veza sa roditeljima i afektivnih veza sa vršnjacima postoje uglavnom netransferne promene hijerarhije afektivne vezanosti. Te su promene obično vrlo izražene i podrazumevaju neravnotežu značaja između figura afektivne vezanosti u korist vršnjačkih figura. Vršnjačka veza tada zahvaljujući razvijenom poverenju i komunikaciji uspostavlja funkcije blizine, sigurnog utočišta i baze sigurnosti, bez značajnog uticaja primarnih unutrašnjih radnih modela na razvoj vršnjačke veze. Kada je u pitanju odnos dopunjavanja između navedenih afektivnih veza, zastupljene su transferne promene hijerarhije afektivne vezanosti koje dovode samo do uravnoteženosti između snaga vezanosti za najvažnije figure ili je stanje takvo da postoji tek početak promene

hijerarhije afektivne vezanosti. Veze adolescenata sa roditeljima u ovom slučaju imaju dovoljno kvaliteta sigurne afektivne vezanosti da bi se figure roditelja održale visoko u hijerarhiji afektivne vezanosti i da bi ujedno primarni unutrašnji radni modeli bili prenosivi u sekundarne veze. Uglavnom tada vršnjaci služe za funkcije blizine, roditelji za funkciju sigurne baze, a sigurno utočište je podijeljena funkcija između porodičnih i vršnjačkih figura, tj. postoji faza prenošenja funkcije utočišta u modelu transfera koji su predstavili Hazan, Zeifman i drugi (Hazan, Zeifman, 1994; Fraley, Davis, 1997; Mayesless, Wiseman, Hai, 1998; Doherty, Feeney, 2004).

10. Razvoj sistema afektivne vezanosti ne mora ići ni u pravcu kompenzacije kvaliteta nesigurne afektivne vezanosti za roditelje sigurnom vršnjačkom vezom, ni u pravcu transfera sigurne afektivne vezanosti sa roditelja na bliske vršnjake. Kada kod adolescenata postoji izrazita anksioznost i distanca u relaciji sa roditeljskim figurama postoji i smanjena mogućnost da njihove afektivne veze sa vršnjacima razviju funkcije afektivne vezanosti zbog self protektivnih strategija koje nisu primerene vršnjačkom prijateljstvu. Stoga, mogu da postoje i adolescenti koji održavaju afektivnu vezanost za roditelje nesigurnog kvaliteta i vrlo niskog stepena snage (stanje slabe realizacije funkcija afektivne vezanosti). Ovakvi ispitanici, što zbog sopstvenih odbrambenih ili koercivnih strategija, što zbog takvih strategija bliskih vršnjaka, ne razvijaju funkcije i siguran kvalitet prijateljske afektivne vezanosti, pa izostaje i značajna podrška zdravlju i razvoju koju obezbeđuje sistem afektivne vezanosti. Zbog važnosti ovog problema za zdravlje i razvoj ovih adolescenata, treba ove pojave ispitati drugačijim nacrtom istraživanja, a dobro bi bilo imati mogućnosti za longitudinalno istraživanje radi preciznijih i pouzdanijih nalaza.

11. Adolescenti koji se značajno razlikuju prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti ne razlikuju se značajno u centralnim aspektima self koncepta koje smo ispitali, a to su: emocionalnost, rigidnost, mizantropija, moralnost, eksternalizacija, opšta kompetentnost, poimanje svog izgleda, socijalni, fizički i intelektualni self. Takođe, između adolescenata koji se značajno razlikuju prema stepenu promene hijerarhije afektivne vezanosti nisu nađene značajne razlike u stepenu

samopoštovanja u relacijama sa majkom, ocem i najboljim prijateljem. Razlog zašto nema značajnih razlika u stepenu izraženosti varijabli samopoimanja između ovih grupa adolescenata nalazi se u podatku da sigurna prijateljska afektivna vezanost kompenzuje negativne efekte nesigurne afektivne vezanosti za roditelje, a poznato je i da je povoljno za razvoj samopoimanja da postoji makar jedan odnos sa značajnim drugim koji podrazumeva sigurnu afektivnu vezanost. Internalni problemi adaptacije adolescenata nisu povezani sa stepenom promene hijerarhije afektivne vezanosti.

12. U odnosu na adolescente koji nemaju promenu hijerarhije afektivne vezanosti adolescenti kod kojih postoji promena hijerarhije afektivne vezanosti značajno više konzumiraju cigarete i alkoholna pića i češće neopravdano izostaju sa obaveznih školskih časova. Afektivna vezanost za roditelje podržava roditeljski vaspitni uticaj. Slabljenje snage afektivne vezanosti za roditelje (slaba realizacija funkcija afektivne vezanosti za roditelje), odražava se na povećanje problema eksterne adaptacije adolescenata.
13. Sa sve većom promenom hijerarhije afektivne vezanosti kod adolescenata, u relaciji sa roditeljima ide sve manji kvalitet komunikacije i poverenja a raste alijenacija. Istovremeno rastu komunikacija i poverenje u bliskim prijateljskim odnosima. Prijateljske veze imaju moć kompenzacije nesigurne afektivne vezanosti za roditelje i ona je zasnovana na komunikaciji i poverenju kao elementima afektivne vezanosti. Dimenzija alijenacije u prijateljskoj relaciji u ovom procesu nema značaj kao poverenje i komunikacija. To ukazuje da u prijateljskoj vezi pozitivna ocena senzitivnosti i respozivnosti prijateljske figure i stepen međusobnog poznavanja prijatelja nisu najvažniji faktori regulacije funkcija prijateljske afektivne veze (te i faktori uspona prijateljske figure u hijerarhiji afektivne vezanosti), već je to neposredna mogućnost otvorene komunikacije o aktuelnim problemima, zatim, sastojci poverenja: predvidljivost međusobne podrške i vera u budućnost veze.
14. Srednja adolescencija, predstavlja period kada unutrašnji radni modeli mogu da se delimično promene u smeru bojažljive afektivne vezanosti pod delovanjem aktuelnih

razvojnih procesa i loših ekonomsko-socijalnih uslova. Kod adolescenata procesi separacije i individuacije kao činioci razvoja identiteta, mogu da znatno umanje usmeravanje ponašanja afektivne vezanosti prema postojećim figurama i time da smanje funkcionisanje sistema afektivne vezanosti. Zajedno s tim, mogu da smanje pozitivnost unutrašnjih radnih modela sebe i drugog. Ova pojava je izražena kada figure afektivne vezanosti nisu dovoljno osetljive i podržavajuće, što dovodi kod adolescenata do negativnog doživljaja i sebe i figure. Takođe, tokom adolescencije nerazrešene traume iz detinjstva u relaciji sa primarnim figurama postaju predmet novog razrešavanja, tako da se unutrašnji radni modeli mogu da menjaju u smeru kvaliteta koji podrazumeva bojažljivu afektivnu vezanost. Na ponašajnom planu, adolescenti formiraju strategije zaštite selfa koje usklađuju sa strategijama figura, tako da interakcija adolescent-figura bude u skladu sa promenama u adolescentovom biološkom, psihičkom i socijalnom funkcionisanju. Ovo usklađivanje dovodi do privremenog jačanja negativnih procena i sebe i drugog u bliskom odnosu, što je pored svega upravo rečenog, a delimično i zahvaljujući karakteristikama korišćenog instrumenta (DAR), dovelo do znatno većeg broja adolescenata koji su u ovom istraživanju registrovani da poseduju bojažljivi obrazac afektivne vezanosti nego što je očekivano.

15. Postoje pravilnosti razvoja obrazaca afektivne vezanosti za sekundarne figure tokom adolescencije na bazi primarnog obrasca afektivne vezanosti, tj. zahvaljujući dispozicionalnim modelima afektivne vezanosti koji nastaju u odnosu sa primarnim negovateljem. Siguran obrazac primarne afektivne vezanosti podrazumeva dispozicionalni model koji deluje da se u sekundarnoj vezi razvije takođe siguran obrazac afektivne vezanosti, ali ujedno i na otpornost da se ne razvije preokupiran i bojažljiv obrazac sekundarne afektivne vezanosti. Izbegavajući obrazac primarne afektivne vezanosti podrazumeva dispozicionalni model koji deluje da se razvije takođe, izbegavajući obrazac sekundarne afektivne vezanosti, ali i na otpornost da se ne razvije preokupirani i bojažljivi obrazac sekundarne afektivne vezanosti. Preokupirani obrazac primarne afektivne vezanosti podrazumeva dispozicionalni model koji deluje da se razvije preokupiran obrazac sekundarne afektivne vezanosti,

ali ujedno i otpornost da se ne razvije siguran i izbegavajući obrazac sekundarne afektivne vezanosti. Bojažljivi obrazac primarne afektivne vezanosti podrazumeva dispozicionalni model koji deluje da se razvije bojažljivi obrazac sekundarne afektivne vezanosti, ali ujedno i otpornost da se ne razvije siguran i izbegavajući obrazac sekundarne afektivne vezanosti.

16. Podudarnost sigurne afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake povoljno deluje na razvoj moralnosti kao jednog od centralnih aspekata samopoimanja adolescenata. Pored toga, ova podudarnost sigurne afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake povezana je i sa većim stepenima samopoštovanja u odnosima sa majkom, ocem i najboljim prijateljem (tj. sa pozitivnijim doživljajem vlastitih osobina i sposobnosti u neposrednom odnosu sa ovim figurama).
17. Podudarnost sigurne afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake značajno smanjuje rizik da adolescenti konzumiraju alkoholna pića i cigarete. Može se reći da postojanje sigurne afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake kod adolescenata smanjuje rizik od eksternalnih problema adaptacije.
18. Sigurna afektivna vezanost za prijatelje tokom adolescencije kompenzuje negativne efekte nesigurne afektivne vezanosti za roditelje na sledeće aspekte self koncepta: doživljaj opšte kompetentnost (opšte samopoštovanje), poimanje svog izgleda, socijalni self i intelektualni self. Takođe, adolescenti koji su sigurno afektivno vezani za svoje prijatelje imaju veće stepene samopoštovanja u odnosima sa majkom, ocem i najboljim prijateljem, nego oni koji to nisu.
19. Sigurna afektivna vezanost za prijatelje tokom adolescencije ne kompenzuje negativne efekte nesigurne afektivne vezanosti za roditelje u pogledu eksternalnih problema adaptacije u sledećim obeležjima: školski uspeh, neopravdani izostanci iz škole, konzumiranje alkoholnih pića i cigareta.

20. Tokom srednje adolescencije ne dešavaju se značajne promene u kvalitetu komunikacije, poverenja i alijenacije u odnosima sa roditeljima i prijateljima kod ispitanika oba pola. Jedino ima malih, ali značajnih promena u pogledu komunikacije devojaka sa najboljom drugaricom ili drugom. U II razredu srednje škole prosečna vrednost te komunikacije, kako je učenice procenjuju, značajno je veća nego u VIII razredu osnovne škole i IV razredu srednje škole.
21. Kod adolescenata snaga i kvalitet afektivne vezanosti su povezani. Adolescenti koji imaju siguran i preokupiran obrazac afektivne vezanosti imaju veću snagu afektivne vezanosti od adolescenata koji su bojažljivo i izbegavajuće afektivno vezani. Pozitivnost unutrašnjeg modela figure afektivne vezanosti je glavna determinanta usmeravanja ponašanja ka toj figuri afektivne vezanosti radi realizacije funkcija održanja blizine, sigurnog utočišta i baze sigurnosti.
22. Tokom srednje adolescencije ne dešava se ni generalizacija ni diferencijacija unutrašnjih modela afektivnog vezivanja, osim kada je u pitanju unutrašnji model sebe u prijateljskom odnosu koji postepeno s uzrastom počinje da se razlikuje od unutrašnjeg modela sebe iz odnosa sa majkom, ali je ta promena, iako značajna, veoma mala.

Pored ranije navedenih ograničenja ovog istraživanja, ovde još ukazujemo da se svi nalazi i zaključci odnose na ispitivani uzorak učenika od četrnaest do devetnaest godina koji žive u oblasti Raškog i Rasinskog okruga republike Srbije (ukupno 310 adolescenata). Replikacija istraživanja na većim uzorcima uz prethodno psihometrijsko unapređenje korišćenih instrumenata omogućila bi šire uopštavanje rezultata.

Literatura

1. Adams-Price, C., Greene, A.L. (1990). Secondary attachments and adolescent self concept. *Sex Roles*, 22(3/4), 187-198.
2. Ainsworth, M.D.S. (1967). *Infancy in Uganda: infant care and the growth of attachment*. Baltimore:John Hopkins, University Press.
3. Ainsworth, M.D.S. (1984). Attachment. U: Endler, N.S., Hunt, J. (Eds.), *Personality and the behavior disorders*. New York, NY: Wiley, 559-602.
4. Ainsworth, M.D.S. (1989). Attachment beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709-716.
5. Ainsworth, M.D.S. (1991). An ethological approach to personality development. *American Psychologist*, 46(4), 333-341.
6. Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
7. Allen, J., Hauser, S., Bell, K, O'Connor, T. (1994). Longitudinal assessment of autonomy and relatedness in adolescent-family interactions as predictors of adolescent ego development and selfesteem. *Child Development*, 65, 179-194.
8. Allen, J.P, Insabella, G., Porter, M.R., Smith, F.D., Land, D., Phillips, N. (2006). A social-interactional model of the development of depressive symptoms in adolescence. *Journal of Consulting Clinical Psychology*, 74(1), 55-65.
9. Allen, J.P., Land, D. (1999). Attachment in adolescence. U: *Handbook of attachment: theory, research and clinical applications*, New York: Guilford Press, 319-335.
10. Allen, J.P., Marsh, P.A., McFarland, F.C., McElhaney, K.B., Land, D.J., Jodl, K.M., Peck, S. (2002). Attachment and autonomy as predictors of the development of social skills and deviance during mid-adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70, 56-66
11. Allen, J.P., McElhaney, K.B., Kuperminc, G.P., Jodl, K.M. (2004). Stability and change in attachment security across adolescence. *Child Development*, 75(6), 1792-1805.

12. Allen, J.P., Moore, C., Kuperminc, G., Bell, K. (1998). Attachment and adolescent psychological functioning. *Child Development*, 69(5), 1406-1419.
13. Allen, J.P., Porter, M., McFarland, C., Boykin, McElhaney, K., Marsh, P. (2007). The relation of attachment security to adolescents' paternal and peer relationships, depression, and externalizing behavior. *Child Development*, 78(4), 1222-1239.
14. Allport, G. W. (1961). *Patterns and growth in personal ity*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
15. Andersen, S.M., Berk, M.S. (1998). The social-cognitive model of transference: experiencing past relationships in the present. *Current Directions in Psychological Science*, 7, 109-115.
16. Andersen, S.M., Glassman, N.S. (1996). Responding to significant others when they are not there: effect on interpersonal inference, motivation, and affect. U: Sorrentino, R.M., Higgins, E.T. (eds.). *Handbook of motivation and cognition: vol. 3, The interpersonal context*. New York: Guilford Press, 262-321.
17. Andersen, S.M., Reznik, I., Chen, S. (1997). The self in relation to others: cognitive and motivational underpinnings. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 818, 233-275.
18. Aneshensel, C.S., Gore, S. (1992). Development, stress, and role restructuring: Social transitions of adolescents. U: Eckenrode, J. (ed.). *The social context of coping*, Plenum Press New York.
19. Antonucci, T.C., Akiyama, H., Takahashi, K. (2004). Attachment and close relationships across the life span. *Attachment and Human Development*, 6(4), 353-370.
20. Arbona, C., Power, T.G. (2003). Parental attachment, self-esteem, and antisocial behaviors among African Americans, European American, and Mexican American adolescents. *Journal of Counseling Psychology*, 50(1), 40-51.
21. Armsden, G. (1986). *Attachment to parents and peers in late adolescence: relationships to affective status, self-esteem, and coping with loss, threat and challenges*. Doctoral Dissertation, University of Washington,

22. Armsden, G.C., Greenberg, M.T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427-53.
23. Armsden, G.C., McCauley, E., Greenberg, M.T., Burke, P.M., Mitchell, J.R. (1990). Parent and peer attachment in early adolescent depression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18(6), 683-697.
24. Ayoub, C. C., Fischer, K. W., & O'Connor, Erin E. (2003). Analyzing development of working models for disrupted attachments: The case of family violence. *Attachment and Human Development*, 5, 97-119.
25. Bakermans-Kranenburg, M. J., Van Ijzendor, H. M. (2009). The first 10,000 Adult Attachment Interviews: distributions of adult attachment representations in clinical and non-clinical groups. *Attachment & Human Development*. 11:3, 223 -263.
26. Baldwin, M.W., Fehr, B. (1995). On the instability of attachment style ratings. *Personal Relationships*, 2, 247-261.
27. Barrocas, A.L. (2006). *Adolescent attachment to parents and peers*. Dissertation Thesis, The Emory Center for Myth. Retrieved in March, 2008. from the World Wide Web, <http://www.marial.emory.edu/pdfs/barrocas%20thesisfinal.doc>.
28. Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147-178.
29. Bartholomew, K. (1993). From childhood to adult relationships: Attachment theory and research. U: Duck, S. (ed.). *Learning about relationships*. Newbury Park, CA: Sage, 30-62.
30. Bartholomew, K., Cobb, R J., Poole, J.A. (1997). Adult attachment patterns and social support processes. U: Pierce, G.R., Lakey, B., Sarason, I., Sarason, B. (eds.). *Sourcebook of social support and personality*. New York: Plenum, 359-378.
31. Bartholomew, K., Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a fourcategory model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
32. Bartholomew, K., Thompson, J.M. (1995). The application of attachment theory to counseling psychology. *The Counseling Psychologist*, 23(3), 484-490.

33. Bartolomew, K., & Shaver, P. R. (1998). Methods of Assessing Adult Attachment. In: Simpson, J. A. & Rholes W. S. (eds.), *Attachment theory and close relationships*. New York: Guilford Press.
34. Basarić-Vukelić, M. (2010). *Promena hijerarhije afektivne vezanosti adolescenata i relacije sa psihosocijalnom adaptacijom*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet
35. Baumeister, R.F., Leary, M.R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529.
36. Belsky, J. (2005). The developmental and evolutionary psychology of intergenerational transmission of attachment. U: Carter, C.S., Ahnert, L., Grossman, K., Hrды, S., Lamb, M., Porges, S., Sascher, N. (eds.), *Attachment and bonding: a new synthesis*. Cambridge, MA: MIT Press, 169-198.
37. Belsky, J., Cassidy, J. (1994). Attachment Theory and Evidence. U: Rutter, M., Hay, D. (eds). *Development through life, a handbook for clinicians*. Oxford; Blackwell Scientific Publications, 373-402.
38. Benoit, D., Parker, K.C.H. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65, 1444-1456
39. Berndt, T.J. (1982). The features and effects of friendship in early adolescence. *Child Development*, 53, 1447–1460.
40. Blain, M.D., Thompson, J.M., Whiffen, V.E. (1993). Attachment and perceived social support in late adolescence: The interaction between working models of self and others. *Journal of Adolescent Research*, 8, 226-241.
41. Blos, P. (1985). *The adolescent passage – developmental issues*. International Universities Press. New York.
42. Blyth, D.A., Hill, J.P., Thiel, K.S. (1982). Early adolescents' significant others: Grade and gender differences in perceived relationships with familial and nonfamilial adults and young people. *Journal of Youth and Adolescence*, 11, 425-450.

43. Bogenschneider, K., Wu, M., Raffaelli, M., Tsay, J. (1998). Parent influences on adolescent peer orientation and substance use: The interface of parenting practices and values. *Child Development*, 69, 1672-1688.
44. Bolbi, Dž. (2011). *Sigurna baza*. Beograd: Zavod za udžbenike.
45. Bowlby, J. (1956). The growth of independence in the young child. *Royal Society of Health Journal*, 76, 587-591.
46. Bowlby, J. (1958). The nature of the child's tie to his mother. *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, 350-373.
47. Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss*, vol. I: Attachment. Basic Books, New York.
48. Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss*, vol. II: Separation: anxiety and anger. Basic Books, New York.
49. Bowlby, J. (1980). *Attachment and Loss*, vol. III: Loss: sadness and depression. Basic Books, New York.
50. Bowlby, J. (1988). *A secure base: parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books, New York.
51. Brennan, K.A., Clark, C.L., Shaver, P.R. (1998). Self-report measurement of adult attachment. U: Simpson, A., Rholes, W.S. (eds.). *Attachment theory and close relationships*. New York: Guilford Press, 46-76.
52. Brennan, K.A., Morris, K.A. (1997). Attachment styles, self-esteem, and patterns of seeking feedback from romantic partners. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 23-31.
53. Brennan, K.A., Shaver, P.R. (1995). Dimensions of adult attachment, affect regulation, and romantic relationship functioning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 267-283.
54. Bresnick, S. (1995). Developmental and gender differences in role-related opposing attributes within the adolescent self-portrait. Unpublished doctoral dissertation, University of Denver, Denver, CO.
55. Bretherton, I. (1990). Open communication and internal working models: Their role in the development of attachment relationships. U: Thompson, R.A. (ed.). *Socio-*

- emotional development*, Nebraska Symposium on Motivation, 1988. University of Nebraska Press, Lincoln, NE.
56. Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.
  57. Bretherton, I., (1985). Attachment Theory: Retrospect and Prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, Vol. 50, No. 1/2, 3-35
  58. Brownfield, D., Thompson, K. (2005). Self-Concept and Delinquency: The Effects of Reflected Appraisals by Parent and Peers. *Western Criminology Review* 6 (1), 22-29.
  59. Buha Đurović, N. (2007). Kognitivni razvoj deteta u kontekstu sigurne afektivne vezanosti. U: Hanak. N, i Dimitrijević, A. (ur.), *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 183-205), Beograd: Centar za izdavačku delatnost, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
  60. Buhrmester, D. (1990). Intimacy of friendship, interpersonal competence, and adaptation during preadolescence and adolescence. *Child Development*, 61(4), 1101-11.
  61. Buhrmester, D., Furman, W. (1987). The development of companionship and intimacy. *Child Development*, 58, 1101-1113.
  62. Buist, K. L., Deković, M., Meeus, W., van Aken, M. A. G. (2002). Developmental patterns in adolescent attachment to mother, father and sibling. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 167–176.
  63. Buist, K., Reitz, E., Deković, M. (2008). Attachment stability and change during adolescence: A longitudinal application of the social relations model. *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol. 25 (3), 429-444.
  64. Buist, K.J., Dekovic, M., Meuus, W.H., van Aken, M.A.G. (2004). Attachment in adolescence: a social relations model analysis, *Journal of Adolescent Research*, 19(6), 826-850.
  65. Caccippo, J.T., Klein, D.J., Berntson, G.C., Hatfield, E. (1993). The psychophysiology of emotion. U: Lewis, M., Haviland, J.M. (eds.). *Handbook of emotions*. New York: Guilford Press, 119-142.

66. Carlivati, J. (2001). *Adolescent attachments, peer relationships, and school success: predictor, mediator, and moderator relations*. Uzeto marta 2010. sa: www.people.virginia.edu/~psykliff/pubs/presentations/dmp%thesis/jill_carlivati.doc
67. Carlson, E.A. (1998). A prospective longitudinal study of attachment disorganization/disorientation. *Child Development*, 69 (4), 1107-1128.
68. Carlson, E.A., Sroufe, L.A., Egeland, B. (2004). The construction of experience: a longitudinal study of representation and behavior. *Child Development*, 75, 1, 66-83.
69. Carter, C.S. (1998). Neuroendocrine perspectives on social attachment and love. *Psychoneuroendocrinology*, 23, 779-818.
70. Carter, C.S., Lederhendler, I.I., Kirkpatrick, B. (eds.) (1997). *The integrative neurobiology of affiliation*. Cambridge, MA: MIT Press.
71. Cassidy, J., Kobak, R.P. (1988). Avoidance and its relation to other defensive process. U: Belsky, J., Nezworski, T. (eds.). *Clinical implications of attachment: child psychology*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 300-323.
72. Cauce, A.M. (1986). Social networks and social competence: exploring the effects of early adolescent relationships. *American Journal of Community Psychology*, 14, 607-628.
73. Clark, M.L., Ayers, M. (1993). Friendship expectations and friendship evaluations: Reciprocity and gender effects. *Youth & Society*, 24, 299-313.
74. Clark, M.L., Bittle, M.L. (1992). Friendship expectations and the evaluation of present friendships in middle childhood and early adolescence. *Child Study Journal*, 22, 115-135.
75. Cohen, D.L. (2005). *Exploring the role of secondary attachment relations in the development of attachment security*. Dissertation Thesis, University of North Texas.
76. Cohn, D.A., Patterson, C.J., Christopoulos, C. (1991). The family and children's peer relations. *Journal of Social and Personal Relationships*, 8, 312-346.
77. Collins, N.L. (1996). Working models of attachment: Implications for explanation, emotion, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 810-832.
78. Collins, N.L., Feeney, B.C. (2000). A safe haven: an attachment theory perspective on support-seeking and caregiving in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1053- 1073.

79. Collins, N.L., Feeney, B.C. (2004). Working models of attachment shape perceptions of social support: evidence from experimental and observational studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(3), 363-383.
80. Collins, N.L., Read, S.J. (1990). Adult attachment, working models and relationships quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.
81. Collins, N.L., Read, S.J. (1994). Cognitive representations of attachment: The structure and function of working models. U: Bartholomew, K., D. Perlman, D. (eds.). *Attachment processes in adulthood. Advances in personal relationships* (Vol. 5). London: Jessica Kingsley, 53-90.
82. Collins, W.A. (1997). Relationships and development during adolescence: interpersonal adaptation to individual change. *Personal Relationships*, 4, 1-14.
83. Collins, W.A. (2003). More than myth: the developmental significance of romantic relationships during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 1-24.
84. Collins, W.A., Gleason, T., Sesma, A. Jr. (1997). Internalization, autonomy, and relationships: Development during adolescence. U: Grusec, J.E., Kuczynski, L. (eds.). *Parenting and children's internalization of values: a handbook of contemporary theory*. New York: Wiley, 78-99.
85. Collins, W.A., Repinsky, D.J. (1994). Relationships during adolescence: continuity and change in interpersonal perspective. U: Montemayor, Adams, Gullotta (eds.). *Personal relationships during adolescence*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1-36.
86. Collins, W.A., Sroufe, L.A. (1999). Capacity for intimate relationships: a developmental construction. U: Furman, W., Brown, B.B., Feiring, C. (eds.). *The development of romantic relationships in adolescence*, New York: Cambridge University Press, 125-147.
87. Connolly, J., Furman, W., Konarski, R. (2000). The role of peers in the emergence of heterosexual romantic relationships in adolescence. *Child Development*, 5, 1395-1408.
88. Connolly, J.A., Johnson, A.M. (1996). Adolescents' romantic relationships and the structure and quality of their close interpersonal ties. *Personal Relationships*, 3, 185-195.

89. Cooper, C.R., Ayers-Lopez, S. (1985). Family and peer systems in early adolescence: New models of the role of relationships in development. *Journal of Early Adolescence*, 5, 9-21.
90. Cooper, M.L., Shaver, P.R., Collins, N.L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1380-1397.
91. Cotterell, J.L. (1992). The relation of attachments and supports to adolescent well-being and school adjustment. *Journal of Adolescent Research*, 7, 28-42.
92. Crittenden, P. M. (1990). Internal Representational Models of Attachment Relationships. *Infant Mental Health Journal*, Vol. 11, (3), 259-278
93. Crittenden, P. M. (2005). Attachment theory, psychopathology, and psychotherapy: the dynamic maturational approach. *Psicoterapia*, 30, 171-182.
94. Crittenden, P., M. (1999). Danger and development. In: Vondra, J.I., & Barnett, D. (Eds), Atypical patterns of attachment in infancy and early childhood among children at developmental risk. *Monographs for the Society for Research in Child Development*, 64, (no. 3, serial no. 258).
95. Crittenden, P., M. (2013). *Papers & presentations - full texts*, Family Relations Institute. Preuzeto tokom aprila, maja i juna 2013. godine sa: http://www.patcrittenden.com/include/attachment_papers.htm
96. Crittenden, P., M., Claussen, A., H. (2000). *The Organization of Attachment Relationships: Maturation, Culture, Context*. Cambridge, University press
97. Crittenden, P.M. (2000). Moldear la arcilla. El proceso de construcción del self y su relación con la psicoterapia. *Revista de Psicoterapia*, 41, 67-82
98. Crowell, J.A., Fraley, R.C., Shaver, P.R. (1999). Measurement of individual differences in adolescent and adult attachment. U: Cassidy J., Shaver P.R. (ed.). *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications*. Guilford, New York, 434-465.
99. Ćurčić, V. ur. (1997). *Adolescencija, evolucija i revolucija u razvoju*. Zbornik radova KBC ``Dr Dragiša Mišović``, Beograd
100. Ćurčić, V. ur. (2001). *Adolescencija, drama jedne mladosti u Srbiji 1990-2000*. Zbornik radova KBC ``Dr Dragiša Mišović``, Beograd

101. Damon, W., Hart, D. (1982). The Development of Self-Understanding from Infancy through Adolescence. *Child Development*, 53, 841-864
102. Davies, P.T., Windle, M. (2000). Middle adolescents' dating pathways and psychosocial adjustment. *Merrill-Palmer Quarterly*, 46, 90–118.
103. Davila, J., Burge, D., Hammen, C. (1997). Why does attachment style change? *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 826-838.
104. Davila, J., Cobb, R.J. (2003). Predicting change in self-report and interviewer-assessed adult attachment: tests of the individual difference models of attachment change. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 859-870.
105. Davila, J., Steinberg, S.J., Kachadourian, L., Cobb, R., Fincham, F. (2004). Romantic involvement and depressive symptoms in early and late adolescence: the role of a preoccupied relational style. *Personal Relationships*, 11, 161-178.
106. Davis, P.T., Windle, M. (2000). Middle adolescents' dating pathways and psychosocial development. *Merrill-Palmer Quarterly Journal of Developmental Psychology*, 46(1), 90-118.
107. Dimitrijević, A. (2007). Koncept mentalizacije i psihoanalitička shvatanja subjektivnosti. U: Hanak, N, i Dimitrijević, A. (ur.), *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 183-205), Beograd: Centar za izdavačku delatnost, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
108. Doherty, N.A., Feeney, J.A. (2004). The composition of attachment networks throughout the adult years. *Personal Relationships*, 11, 469-488.
109. Doyle, A. B., Moretti., M. (2000). Attachment to parents and adjustment in adolescence. Ontario, Health Canada: Childhood and Youth Division. Primitljeno sa: <http://www.hc-sc.gc.ca/hppb/childhood/youth>
110. Dunphy, D.C. (1963). The social structure of urban adolescent peer groups. *Sociometry*, 26, 230–246.
111. Dunst, C., Kosow D. Z. (2008) Caregiver Sensitivity, Contingent Social Responsiveness, and Secure Infant Attachment. *Journal of Early and Intensive Behavior Intervention*, 5, 40-56
112. Epstein, S. (1981). The unity principle versus the reality and pleasure principles, or the tale of the scorpion and the frog. In M. D. Lynch, A. A. Norem–Hebeisen, & K.

- Gergen (Eds.), *Self-concept: Advances in theory and research* (pp. 82–110). Cambridge, MA: Ballinger
113. Erić, Lj., Ćurčić, V., ur. (1997). *Adolescencija, identitet, psihopatologija, psihoterapija*. Zbornik radova KBC ``Dr Dragiša Mišović``, Beograd
114. Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W.W. Norton.
115. Feeney, J.A. (2004). Transfer of attachment from parents to romantic partners: effects of individual and relationship variables. *Journal of Family Studies*, 10(2), 220-238.
116. Feeney, J.A., Hohaus, L. (2001). Attachment and spousal caregiving. *Personal Relationships*, 8, 21-39.
117. Feeney, J.A., Noller, P. (1992). Attachment style and romantic love: relationship dissolution. *Australian Journal of Psychology*, 44, 69-74.
118. Feiring, C. (1996). Concepts of romance in fifteen year old adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 6, 181–200.
119. Fischer, H. (2004). *Why We Love: The Nature and Chemistry of Romantic Love*. Henry Holt.
120. Fischer, K. W. (1999). Pathways of development of self-in-relationships: Foreword. In S. Harter (Ed.), *The construction of self: A developmental perspective* (pp. ix-xi). New York: Guilford.
121. Fischer, K.W. (1980). A theory of cognitive development: The control and construction of hierarchies of skills. *Psychological Review*, 87, 477-531.
122. Fischer, K.W., & Ayoub, C. (1996). Analyzing development of working models of close relationships: Illustration with a case of vulnerability and violence. In G. Noam & K.W. Fischer (Eds.), *Development and vulnerability in close relationships* (pp. 173-199). JPS Series on Knowledge and Development. Mahwah, N.J.: Erlbaum.
123. Florian, V, Mikulincer, M., Bucholtz, I., (1995). Effects of adult attachment style on the perception and search of social support. *The Journal of Psychology*, 129 (6), 665-676
124. Fonagi, P. (2006). Šta je zajedničko psihoanalitičkoj teoriji i teoriji afektivnog vezivanja. U Dimitrijević A., Mirić J. (ur.) : *Afektivno vezivanje -eksperimentalni i klinički pristupi, zbornik 7*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.

125. Fonagy, P. (1993). Reflective self function in early attachment and borderline states. *Paper presented at biennial meeting of the society for research in child development, 60th, New Orleans, march 25-28*
126. Fonagy, P., Target, M. (1997). Attachment and reflective function: their role in self organization. *Development and Psychopathology, 9* (1997), 679–700
127. Ford, K., Sohn, W., Lepkowski, J. (2002). American adolescents: sexual mixing patterns, bridge partners, and concurrency. *Sexually Transmitted Diseases, 13-19.*
128. Fox, N.A., Card, J.A. (1999). Psychophysiological measures in the study of attachment. U: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds.), *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 226-245.
129. Fox, N.A., Kimmerly, N.L, Schafer, W.D. (1991). Attachment to mothers/attachment to fathers: a meta-analysis. *Child Development, 62*, 210-225.
130. Fox, N.A., Van IJzendoorn, M.H. (1995). Of the way we are: on temperament, attachment, and the transmission gap. *Psychological Bulletin, 117*(3), 411-415.
131. Fraley, R. C. (2007). A Connectionist Approach to the Organization and Continuity of Working Models of Attachment. *Journal of Personality, Vol 75, 6*, 1158-1180
132. Fraley, R.C. (2002). Attachment stability from infancy to adulthood: Meta-analysis and dynamic modeling of developmental mechanisms. *Personality and Social Psychology Review, 6*, 123-151
133. Fraley, R.C., Davis, K.E. (1997). Attachment formation and transfer in young adults' close friendships and romantic relationships. *Personal Relationships, 4*, 131-144.
134. Fraley, R.C., Shaver, P.R. (1999). Loss and bereavement: attachment theory and recent controversies concerning grief work and the nature of detachment. U: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds). *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press.
135. Fraley, R.C., Waller, N.G., Brennan, K.A. (2000). An item-response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 350-365.
136. Freeman, H.S., Brown, B. (2001). Primary attachment to parents and peers during adolescence: differences by attachment style. *Journal of Youth and Adolescence, 30*(6), 653-674.

137. Freeman, H.S., Newland, L.A. (2002). Romantic partners, best friends, mothers and fathers: links between adolescent social worlds. *Resources in Education*, MF01/PC03, 1-57.
138. Freeman, H.S., Putthoff-Schweinle, A., Newland, L.A. (2008). *The role of sexual activity in attachment transfer during adolescence*. Paper presented at the Biennial Meetings for the Society for Research on Adolescence, Chicago, IL.
139. Friedlmeier, W., Granqvist, P. (2006). Attachment transfer among German and Swedish adolescents: a prospective longitudinal study. *Personal Relationships*, 13, 541-542
140. Furman, W. (1999). Friends and lovers: the role of peer relationships in adolescent romantic relationships. U: Collins, W. A., Laursen, B. (eds.). *Relationships as developmental contexts*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 133-154.
141. Furman, W. (2001). Working models of friendships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 18(5), 583-602.
142. Furman, W., Buhrmester, D. (1992). Age and sex differences in perceptions of networks and personal relationships. *Child Development*, 63, 103-115.
143. Furman, W., Feiring, C., Brown, B.B. (1999). Love is a many splendored thing: next steps for theory and research. U: Furman, W., Brown, B.B., Feiring, C. (eds.). *The development of romantic relationships in adolescence*. NY: Cambridge University Press, 399-413.
144. Furman, W., Shaffer, L. (2002). The role of romantic relationships in adolescent development. U: Florsheim, P. (ed.), *Adolescent romantic relations and sexual behavior: theory, research, and practical implications*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
145. Furman, W., Simon, V.A. (1999). Cognitive representations of adolescent romantic relationships. U: Furman, W., Brown, B.B., Feiring, C. (eds.). *Contemporary perspectives on adolescent romantic relationships*. New York: Cambridge University Press, 75-98.
146. Furman, W., Simon, V.A., Shaffer, L., Bouchey, H.A. (2002). Adolescents' working models and styles for relationships with parents, friends, and romantic partners. *Child Development*, 73(1), 241-255.

147. Furman, W., Wehner, E.A. (1994). Romantic views: toward a theory of adolescent romantic relationships. U: Montemayor, R., Adams, G.R., Gullota, G.P. (eds.). *Advances in adolescent development: Vol. 6, Relationships during adolescence*, Thousand Oak, CA: Sage, 168-195.
148. Furman, W., Wehner, E.A. (1997). Adolescent romantic relationships: a developmental perspective. U: Shulman, S., Collins, W.A. (eds.). *New directions for child development: adolescent romantic relationships*. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 21-36.
149. Gergen, K. J. (1991). *The saturated self*. New York: Basic Books.
150. Greenberg, M. T. (2009). Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA). Priljeno sa: <http://prevention.psu.edu/pubs/documents/IPPAmanual0809.pdf>
151. Grossmann, K.E., Grossmann, K. (1991). Attachment quality as an organizer of emotional and behavioral responses in a longitudinal perspective. U: Parkes, C.M., Stevenson-Hinde, J., Marris, P. (eds.). *Attachment across the life cycle*. London-New York: Tavistock-Routledge, 93-114.
152. Grossmann, K.E., Grossmann, K. (2004). Universality of human social attachment as an adaptive process. U: Carter, C.S., Ahnert, L., Grossmann, K.E., Hrdy, S.B., Lamb, M.E., Porges, S.W., Sachser, N. *Attachment and bonding: a new synthesis*. MIT Press.
153. Grotevant, H.D., Cooper, C.R. (1985). Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence. *Child Development*, 56, 415-428.
154. Hamilton, C. (2000). Continuity and discontinuity of attachment from infancy through adolescence. *Child Development*, 71, 690-694.
155. Hanak, N., Dimitrijević, A. (2007), *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 183-205), Beograd: Centar za izdavačku delatnost, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
156. Harlow, H.F. (1985). The nature of love. *American Psychologist*, 13, 573-685.
157. Harter, S., & Monsour, A. (1992). Developmental analysis of conflict caused by opposing attributes in the adolescent self-portrait. *Developmental Psychology*, 28(2), 251-260.

158. Harter, S., Bresnick, S., Bouchey, H., Whitesell, N. (1997). The development of multiple role-related selves during adolescence. *Development and Psychopathology*, 9, 835–853
159. Harter, S., Marold, D., Whitesell, N. R., Cobs, G. (1996). A Model of the Effects of Perceived Parent and Peer Support on Adolescent False Self Behavior. *Child Development*, 1996,67, 360-37
160. Harter, S., Waters, P. L., Whitesell, N. R., Kastelic, D. (1998). Level of Voice Among Female and Male High School Students: Relational Context, Support, and Gender Orientation. *Developmental Psychology*, 1998, Vol. 34, No. 5. 892-901
161. Harter, S., Waters, P., & Whitesell, N. R. (1997). Lack of voice as a manifestation of false self behavior: The school setting as a stage upon which the drama of authenticity is enacted. *Educational Psychologist*, 32, 153–173.
162. Harter, S., Waters, P., & Whitesell, N. R. (1998). Relational self-worth: Differences in perceived worth as a person across interpersonal contexts. *Child Development*, 69 (3), 756-766
163. Hartup, W.W. (1993). Adolescents and their friends. U: Laursen, B. (ed.). *Close friendships in adolescence: new directions for child development*, Jossey-Bass, San Francisco.
164. Hayes, F. A. (2012). PROCESS: A Versatile Computational Tool for Observed Variable Mediation, Moderation, and Conditional Process Modeling. *Primljeno* 3. 03. 2012. godine sa: <http://www.afhayes.com/>
165. Haynie, D. (2003). Contexts of risk? Explaining the link between girls' pubertal development and their delinquency involvement. *Social Forces*, 82, 1: 355-397.
166. Hazan, C., Campa, M., Gur-Yaish, N. (2006). Attachment across the life span. U: Kruglaski, A., Forgas, J. (series eds.), Noller, P., Feeney, J. (vol. eds.). *Frontiers in social psychology: vol. 1. Close relationships function forms and processes*, Howe, England: Psychology press, 189-209.
167. Hazan, C., Gur-Yaish, N., Campa, M. (2004). What does it mean to be attached? U: Simpson, J., Rholes, S. (eds.). *Adult attachment: theory, research, and clinical implications*, New York: Guilford Press, 55-85.

168. Hazan, C., Hutt, M.J. (1990). *Continuity and change in inner working models of attachment*. Presented at the 5th International Conference on Personal Relationships, Oxford, England.
169. Hazan, C., Hutt, M.J., Sturgeon, J., Bricker, T. (1991, April). The process of relinquishing parents as attachment figures. *Paper presented at the biennial meetings of the Society for Research in Child Development*, Seattle, WA.
170. Hazan, C., Shaver, P.R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-524.
171. Hazan, C., Shaver, P.R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1-22.
172. Hazan, C., Shaver, P.R., Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. U: Sternberg, R., Barnes, M. (eds.). *The anatomy of love*. New Haven, CT: Yale University Press.
173. Hazan, C., Zeifman, D. (1994). Sex and the psychological tether. U: Perlman, D., Bartholomew, K. (eds.). *Advances in personal relationships* (Vol. 5). London: Kingsley, 151-178.
174. Hazan, C., Zeifman, D. (1999). Pair bonds as attachments: Evaluating the evidence. U: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds.). *Handbook of attachment theory and research*, Guilford Press, NY, 336-354.
175. Hofer, M.A. (1987). Early social relationships: a psychobiologist's view. *Child Development*, 58, 633-647.
176. Hoffman, J.A. (1984). Psychological separation of late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology*, 3, 170-178.
177. Horney, K. (1950). *Neurosis and human growth*. New York: Norton.
178. Howes, C. (1999). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. U: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds). *Handbook of attachment*, New York, Guilford, 671-687.
179. Hunter, F.T., Youniss, J. (1982). Changes in functions of three relations during adolescence. *Developmental Psychology*, 18(6), 806-811.
180. James, W. (1890). *The Principles of Psychology*. New York : Holt

181. Jensen, L., Huber, C., Cundick, B., Carlson, J. (1991). Development of a self-theory and measurement scale. *Journal of Personality Assessment*. 57 (3)521-530.
182. Joo, E. (2005). *Attachment styles of female parenting and nonparenting adolescents*. Dissertation Thesis, Ohio State University.
183. Josselson, R. (1980). Ego development in adolescence. In: Adelson J., (ed.) *Handbook of adolescent psychology*. New York: Wiley, pp. 188-210.
184. Jung, C. G. (1928). *Two essays on analytical psychology*. New York: Dodd, Mead.
185. Kandel, D. (1990). On processes of peer influences in adolescent drug use: A developmental perspective. U: Muuss, R. (ed.). *Adolescent behavior and society*. New York: McGraw-Hill, 159-171.
186. Kann, L., Kinchen, S.A., Williams, B.I., Ross, J.G., Lowry, R., Hill, C.V. (1998). Youth risk behavior surveillance - U.S., 1997. *Morbidity and Mortality Weekly*, 47, 1-89.
187. Kennedy, B., & Fischer, K.W. (1991). Understanding self-understanding: Review of W. Damon & D. Hart, *Self-understanding in childhood and adolescence*. *Contemporary Psychology*, 36, 59.
188. Kirkpatrick, L.A., Davis, K.E. (1994). Attachment style, gender, and relationship stability: a longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(3), 502-512.
189. Kirkpatrick, L.A., Hazan, C. (1994). Attachment styles and close relationships: a four-year prospective study. *Personal Relationships*, 1, 123-142.
190. Kobak, R., Rosenthal, N., Serwik, A. (2005). The attachment hierarchy in middle childhood. U: Kerns, K.A., Richardon, R.A. (eds.). *Attachment in middle childhood*, Guilford press, New York, 71-88.
191. Kobak, R.R., Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: working models, affect regulation, and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135-146.
192. Kobak, R.R., Sudler, N., Gamble, W. (1991). Attachment and depressive symptoms during adolescence: a developmental pathways analysis. *Development and Psychopathology*, 3, 461-474.

193. Kraemer, G.W. (1992). A psychobiological theory of attachment. *Behavioral and Brain Sciences*, 15, 493-541.
194. Laible, D.J., Carlo, G., Raffaelli, M. (2000). The differential relations of parent and peer attachment to adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(1), 45-59.
195. Laursen, B., Williams, V.A. (1997). Perceptions of interdependence and closeness in family and peer relations among adolescents with and without romantic partners. U: Shulman, S., Collins, W.A. (eds.). *Romantic relationships in adolescence: developmental perspectives*. San Francisco: Jossey- Bass, 3-20.
196. Lewis, M., Feiring, C., Rosental, S. (2000). Attachment over time. *Child Development*, 1(3), 707-720.
197. Lieberman, M., Doyle, A., Markiewicz, D. (1999). Developmental patterns in security of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: associations with peer relations. *Child Development*, 70(1), 202–213.
198. Lifton, R. J. (1993). *The protean self*. New York: Basic Books
199. Lynch, M., Cicchetti, D. (1997). Children's relationships with adults and peers: an examination of elementary and junior high school students. *Journal Sch Psychology*, 35, 81–99.
200. Madsen, S.D. (2001). *The salience of adolescent romantic experiences for romantic relationships in young adulthood*. Unpublished dissertation, University of Minnesota.
201. Main, M. (1990). Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development*, 33, 48–61.
202. Main, M. (1999). Epilogue. Attachment theory: eighteen points with suggestions for future studies. U: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds.). *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 845-887.
203. Main, M., Hesse, E. (1990). The insecure disorganized/disoriented attachment pattern in infancy: precursors and sequelae. In M. Greenberg, D. Cicchetti, E. M. Cummings, (eds): *Attachment during the preschool years: theory, research and intervention*. 161-182. Chicago, University of Chicago.

204. Main, M., Kaplan, N., Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: a move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2, serial no. 209), 66-104.
205. Main, M., Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth strange situation. In M. Greenberg, D. Cicchetti, E. M. Cummings, (eds): *Attachment during the preschool years: theory, research and intervention*. 161-182. Chicago, University of Chicago.
206. Main, M., Weston, D.R. (1981). The quality of the toddler's relationship to mother and to father: Related to conflict behavior and the readiness to establish new relationships. *Child Development*, 52, 932-940.
207. Margoliese, S.K., Markiewicz, D., Doyle, A.B. (2005). Attachment to parents, best friend and romantic partner: predicting different pathways to depression in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(6), 637-650.
208. Markiewicz, D., Lawford, H., Doyle, A. B., Haggart N. (2006). Developmental Differences in Adolescents' and Young Adults' Use of Mothers, Fathers, Best Friends, and Romantic Partners to Fulfill Attachment Needs. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 35, No. 1, 127-140
209. Markus, H.R., Kitayama, S. (1991). Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation. *Psychological Review*. Vol. 98, 2, 224-253
210. Marvin, R.S., Britner, P.A. (1999). Normative development: The ontogeny of attachment. U: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds.). *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 44-67.
211. Mascolo, M. F., & Fischer, K. W. (1998). The development of self through the coordination of component systems. In M. Ferrari & R. Sternberg (Eds.), *Development of self-awareness across the lifespan* (pp. 332-384). New York: Guilford.
212. Mascolo, M. F., (2004). The coactive construction of selves in cultures. In Mascolo, M. F., & Li, J. (Eds.). *Culture and self: Beyond dichotomization* (pp. 79-90) *New Directions in Child and Adolescent Development Series*. W. Damon (Series Editor). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

213. Maslow, A. (1961). Peak-experience as acute identity-experiences. *American Journal of Psychoanalysis*, 21, 547-556.
214. Mayeseless, O. (2004). Home leaving to military service: attachment concerns, transfer of attachment functions from parents to peers, and adjustment, *Journal of Adolescent Research*, 1, 1-26.
215. Mayeseless, O., Scarf, M. (2007). Adolescents' attachment representations and their capacity for intimacy in close relationships. *Journal of Research on Adolescence*, 17(1), 23-50.
216. Mayeseless, O., Sharabany, R., Sagi, A. (1997). Attachment concerns of mothers as manifested in parental, spousal, and friendship relationships. *Personal Relationships*, 4, 255-269.
217. Mayeseless, O., Wiseman, H., Hai, I. (1998). Adolescent's relationships with father, mother, and samegender friend. *Journal of Adolescent Research*, 13(1), 101-123.
218. McCormick, C.B., Kennedy, J.H. (1994). Attachment working models and self-esteem in young adults. *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 1-18.
219. McFarland, F.C., Marsh, P. (2002). *Pathways to adolescent depression: links between attachment, autonomy, and relatedness*. Biennial Meeting of the society for research on adolescence, New Orleans, LA.
220. Meier, A., Allen, G. (2005). *Adolescent romantic relationships and young adult union formation*. Minnesota, Minneapolis.
221. Meyer, J., Tencer, H., Smith, F., Haynes, J. (2004). Parental advice giving and psychological control: links to close friendships and behavioral outcomes in early adolescence. *Society for Research in Adolescence*.
222. Mihić, I., Zotović, M., Petrović, J. (2007). Stresna iskustva u odrastanju i afektivna vezanost adolescenata. *Psihologija*, Vol. 40 (4), 527-542.
223. Mikulincer, M. (1995). Attachment style and the mental representation of the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 1203-1215.
224. Mikulincer, M. (1998). Attachment Working Models and the Sense of Trust: An Exploration of Interaction Goals and Affect Regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 74, No. 5, 1209-1224.

225. Mikulincer, M. (2006). Attachment, caregiving, and sex within romantic relationships - a behavioral systems perspective. U Mikulincer, M., Goodman, G.S., *Dynamics of romantic love: attachment, caregiving and sex*, Guilford publications, New York, 23-44.
226. Mikulincer, M., Shaver, P., H., Sapir-David, Y., Avihou-Kanza, N., (2009). What's Inside the Minds of Securely and Insecurely Attached People? The Secure-Base Script and Its Associations With Attachment-Style Dimensions. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 97, No. 4, 615-633
227. Mikulincer, M., Shaver, P.R., Pereg, D. (2003). Attachment theory and affect regulation: the dynamics, development, and cognitive consequences of attachment-related strategies. *Motivation and Emotion*, 27(2), 77-102.
228. Mirić, J., Dimitrijević, A. (2006). *Afektivno vezivanje: eksperimentalni i klinički pristupi*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
229. Nada Raja, S., McGee, R., Stanton, W. (1992). Perceived attachment to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 471-485.
230. Neeman, J., Hubbard, J., Masten, A. (1995). The changing importance of romantic relationship involvement to competence from late childhood to late adolescence. *Adolescent Development and Psychopathology*, 7(4), 727-750
231. Newman, B.M. (1989). The changing nature of the parent/adolescent relationship from early to late adolescence. *Adolescence*, 96, 915-924.
232. Nickerson, A.B., Nagle, R.J. (2005). Parent and peer attachment in late childhood and early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 25(2), 223-249.
233. Noller, P., Callan, V.J. (1990). Adolescents' perceptions of the nature of their communication with parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 349-358.
234. Oliva, A., Parra, A. (2002). *Parents and peers influences on emotional adjustment during adolescence*. Paper presented at VIII EARA Conference, Oxford.
235. Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
236. Östgård-Ybrandt, H. (2003). Self-concept, inner residue of past relationships, and social functioning in adolescence: A study of age and gender differences in groups

- of normal and antisocial adolescents. *Doctoral dissertation*. Department of Psychology, Umeå University, SE-901 87, Umeå, Sweden: ISBN 91-7305-595-6.
237. Papini, D.R. Roggmen, L.A. (1992). Adolescent perceived attachment to parents in relation to competence, depression, and anxiety: a longitudinal study. *Journal of Early Adolescence*, 12, 420- 440.
238. Parker, J.S., Benson, M.J. (2004). Parent-adolescent relations and adolescent functioning: self-esteem, substance abuse, and delinquency. *Adolescence*, 39, 519-530.
239. Paterson, J., Pryor, J., Field, J. (1995). Adolescent attachment to parents and friends in relation to aspects of self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 365-376.
240. Paterson, J.E., Field, J., Pryor, J. (1994). Adolescents' perceptions of their attachment relationships with their mothers, fathers and friends. *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 579–600.
241. Pietromonaco, P.R., Barrett, L.F. (2000). Attachment theory as an organizing framework: a view from different levels of analysis. *Review of General Psychology*, 4(2), 107-110.
242. Pijaže Ž., i Inhelder, B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
243. Pipp, S., Shaver, P., Jennings, S., Lamborn, S., Fischer, K.W. (1985). Adolescents' theories about the development of their relationships with parents. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 991-1001.
244. Preacher, J. K., & Hayes, F. A. (2008). Asymptotic and reseampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40 (3), 879-891.
245. Preacher, J.K., Rucker, D., D., Hayes, F., A. (2007). *Multivariate behavioral research*, 42(1), 185–227.
246. Raja, S.N., McGee, R., Stanton, W.R. (1992). Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 471-485.

247. Rosenthal, L.N., Kobak, R. (2010). Assessing Adolescents' Attachment Hierarchies: Differences Across Developmental Periods and Associations With Individual Adaptation. *Journal Res Adolescence*. 20(3): 678–706
248. Rot, N. (2004). *Znakovi i značenja*. Beograd: Plato
249. Rubin, K.H., Dwyer, K.M., Kim, A.H., Burgess, K.B., Booth-LaForce, C., Rose-Krasnor, L. (2004). Attachment, friendship, and psychosocial functioning in early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 24(4), 326-356.
250. Rutter, M. (1981). *Maternal deprivation reassessed*. Harmondsworth: Penguin Books.
251. Ryan, R., Lynch, J. (1989). Emotional autonomy versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60, 430-456.
252. Salter Ainsworth, M. D. (2010). Security and Attachment. In: Richard Volpe (ed.), *The Secure Child Timeless Lessons in Parenting and Childhood Education*. Toronto: Univ. Toronto press.
253. Savin-Williams, R.C., Berndt, T. J. (1990). Friendship and peer relations. U: Feldman, S., Elliott, G. (eds.). *Friendships and peer relations*. Oxford: England: John Wiley & Sons, 277-307.
254. Savin-Williams, R.C., Demo, D.H. (1984). Developmental change and stability in adolescent selfconcept. *Developmental Psychology*, Vol. 20, No. 6, 1100-10.
255. Schneider, B.H., Younger, A.J. (1996). Adolescent-parent attachment and adolescents' relations with their peers: a closer look. *Youth and Society*, 28, 95-108.
256. Seifge-Krenke, O., Beyers, W. (2005). Bond with parents helps teens cope with stress. *Journal of Research on Adolescence*, 15(4), 561-582.
257. Shah, P.E., Fonagy, P., Strathearn. L. (2010). Is Attachment Transmitted Across Generations? The Plot Thickens. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*. 15(3): 329–345
258. Shaver, P.R., Hazan, C. (1988). A biased overview of the study of love. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 473-501.
259. Shaver, P.R., Hazan, C., Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: the integration of three behavioral systems. U: Sterberg, R.J., Barnes, M.L. (eds.). *The psychology of love*. New Haven, CT: Yale University Press, 68-99.

260. Shaver, P.R., Klinnert, M. (1982). Schachter's theories of affiliation and emotions: implications of developmental research. U: Wheeler, I. (ed.). *Review of personality and social psychology*, vol. 3, Beverly Hills, Sage, 37-71.
261. Shaver, P.R., Mikulincer, M. (2002). Attachment-related psychodynamics. *Attachment and Human Development*, 4(2), 133-161.
262. Shulman, S., Scharf, M. (2000). Adolescent romantic behaviors and perceptions: age and gender related differences, and links with family and peer relationships. *Journal of Research on Adolescence*, 10(1), 99-118.
263. Simpson, J.A., Rholes, W.S., Nelligan, J.S. (1992). Support seeking and support giving within couples in an anxiety provoking situation: The role of attachment styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 434-446.
264. Smojver-Ažić, S. (1999). *Privrženost roditeljima te separacija-individuacija kao odrednice psihološke prilagodbe studenata*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
265. Sroufe, L.A., Waters, E. (1977). Attachment as an organizational construct. *Child Development*, 48, 1184-1199.
266. Stacks, M., A. (2010). Self-protective strategies are adaptive and increasingly complex: A beginner's look at the DMM and ABCD models of attachment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*. 15(2) 209–214
267. Steele, H., Steele, M., & Fonagy, P. (1996). Associations among attachment classifications of mothers, fathers, and their infants. *Child Development*, 67, 541-555.
268. Stefanović, T.S. (2002). Bliske partnerske veze. *Psihologija*, Vol. 35 (1-2), 3-23.
269. Stefanović-Stanojević, T. (2001). Afektivno vezivanje - transgeneracijski prenos, Magistarski rad, Beograd: Filozofski fakultet.
270. Stefanović-Stanojević, T. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Filozofski fakultet: Prosveta, Niš.
271. Stefanović-Stanojević, T. (2008). *Rano iskustvo i ljubavne veze: teorija afektivnog vezivanja*. Filozofski fakultet: Punta, Niš.
272. Stefanović-Stanojević, T. (2011). *Afektivna vezanost, razvoj, modaliteti i procena*. Niš: Filzofski fakultet

273. Stefanović-Stanojević, T., Mihić, I., Hanak, N. (2012). *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
274. Steinberg, L. (1990, August). *Adolescent development: an ecological perspective*. Invited address to Division 7 (Developmental Psychology) of the American Psychological Association, Boston, MA.
275. Steinberg, L.D., Silverberg, S.B. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Development*, 57, 841-51.
276. Stepanović, I., (2007), Mišljenje u adolescenciji: razvojni tok i uloga porodice. Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
277. Stetsenko, A., Arievitch, M., A. (2004). The Self in Cultural-Historical Activity Theory: Reclaiming the Unity of Social and Individual Dimensions of Human Development. *Theory & Psychology*. Vol. 14(4): 475–503
278. Trinke S.J., Bartholomew, K. (1997). Hierarchies of attachment relationships in young adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 14(5), 603-625.
279. Trinke, S.J. (1995). *Hierarchies of attachment relationships in adulthood*. Master Thesis, Simon Fraser University.
280. Tulving, E. (1984). Precip of Elements of Episodic Memory. *The Behavioral and Brain Sciences*. 7, 223-268
281. Uchino, B.N., Cacioppo, J.T., Kiecolt-Glaser, J.K. (1996). The relationship between social support and physiological processes: a review with emphasis on underlying mechanisms and implications for health. *Psychological Bulletin*, 119, 488-531.
282. Uvnas-Moberg, K. (1994). Oxitocin and behavior. *Annals of Medicine*, 26, 315-317.
283. Uvnas-Moberg, K. (1997). Physiological and edocrine effects of social contact. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 807, 146-163.
284. Uvnas-Moberg, K. (1998). Oxytocin may mediate the benefits of positive social interaction and emotions. *Psychoneuroendocrinology*, 23, 819-835.
285. Van IJzendoorn, M.H, Schuengel, C. (1999). The development of attachment relationships: infancy and beyond. Retrieved in january, 2008. from the World Wide Web, <http://www.ub.unimass.nl/ucm/e-readers/SS229/ijzendoorn.pdf>.
286. Van IJzendoorn, M.H. (1992). Intergenerational transmission of parenting: a review of studies in nonclinical populations. *Developmental Review*, 12, 76-99.

287. Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J. (1996). Attachment representations in mothers, fathers, adolescents, and clinical groups: A meta-analytic search for normative data. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 64, 8–21.
288. Van Wel, F., Linssen, H., Abma, R. (2000). The parental bond and the wellbeing of adolescents and young adults. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 307-318.
289. Vaughn, B., Egeland, B., Sroufe, L.A., Waters, E. (1979). Individual differences in infant-mother attachment at twelve and eighteen months: stability and change in families under stress. *Child Development*, 50, 971-975.
290. Vivona, J.M (2000). Parental attachment styles of late adolescents: qualities of attachment relationships and consequences for adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 47(3), 316-329.
291. Vogel, D.L., Wei, M. (2005). Adult attachment and help-seeking intent: the mediating roles of psychological distress and perceived social support. *Journal of Counseling Psychology*, 52(3), 347-357.
292. Vukosavljević-Gvozden, T., i Hanak, N. (2007). Kapacitet za empatiju osoba s različitim organizacijama afektivnog vezivanja. U: N. Hanak i A. Dimitrijević (ur), *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 183-205), Beograd: Centar za izdavačku delatnost, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
293. Waters, E. (1978). The reliability and stability of individual differences in infant-mother attachment. *Child Development*, 49, 483-494.
294. Waters, E., Crowel, J., Treboux, D., Merrick, S., Albersheim, L. (2000). Attachment security in infancy and early adulthood: a 20-year longitudinal study. *Child Development*, 71, 684-689.
295. Waters, E., Crowell J., Elliot, M., Corcorane, D., Treboux, D. (2002). Bowlby's secure base theory and the social/ personality psychology of attachment styles: work(s) in progress. *Attachment and human development*, 4, 230-242.
296. Waters, E., Cummings, E.M. (2000). A secure base from which to explore close relationships. *Child Development*, 71, 164-172.
297. Waters, E., Weinfield, N.S., Hamilton, C.E. (2000). The stability of attachment security from infancy to adolescence and early adulthood: general discussion. *Child Development*, 71(3), 703-706.

298. Waters, E., Wippman, J., Sroufe, I.A. (1979). Attachment, positive affect, and competence in the peer group: two studies in construct validation. *Child Development*, 50, 821-829.
299. Way, N., Cowal, K., Gingold, R. (2001). Friendship patterns among African American, Asian American, and Latino adolescents from low-income families. *Journal of Social and Personal Relationships*, 18, 29-53.
300. Weimer, B.L., Kerns, K.A., Oldenburg, C.M. (2004). Adolescents' interactions with a best friend: Associations with attachment style. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 102-120.
301. Weinberger, D.A., Bartholomew, K. (1996). Social-emotional adjustment and patterns of alcohol use among young adults. *Journal of Personality*, 64, 495-527.
302. Weinfield, N.S., Sroufe, L.A., Egeland, B. (2000). Attachment from infancy to young adulthood in a high-risk sample: Continuity, discontinuity and their correlates. *Child Development*, 71, 695-702.
303. Weiss, R.S. (1991). The attachment bond in childhood and adulthood. U: Parkes, C.M., Stevenson-Hinde, J., Marris, P. (eds.). *Attachment across the life cycle*, London: Routledge, 66-76.
304. Weiss, R.S. (1998). A taxonomy of relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15, 671-683.
305. Wilkinson, R.B. (2004). The role of parental and peer attachment in the psychological health and self-esteem of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 479-493.
306. Wilkinson, R.B., Parry, M.M. (2004). Attachment styles, quality of attachment relationships, and components of self-esteem in adolescence. *Proceedings of the 39th Australian Psychological Society Annual Conference*, Melbourne, Australia: The Australian Psychological Society, 301-305.
307. Wilkinson, R.B., Sarandrea, A.M. (2006). Age and sex differences in the influence of attachment relationships on adolescent psychological health. *The Australian Educational and Developmental Psychologist*, 23(2), 87-104.

308. Wilkinson, R.B., Walford, W.A. (2001). Attachment and personality in the psychological health of adolescents. *Personality and Individual Differences*, 31(4), 473-484.
309. Woodward, L.J., Ferguson, D.M., Belsky, J. (2000). Timing of parental separation and attachment to parents in adolescence: results of a prospective study from birth to age 16. *Journal of Marriage and the Family*, 62(1), 162-174.
310. Wright, L.S. (1982). Parental permission to date and its relationship to drug use and suicidal thoughts among adolescents. *Adolescence*, 17, 409-418.
311. Youniss, J., Smollar, J. (1985). *Adolescent relations with mothers, fathers, and friends*. The University of Chicago Press.
312. Zazo, R. (1985). *Poreklo čovekove osećajnosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
313. Zeifman, D., Hazan, C. (1997). Attachment: The bond in pair-bonds. U: Simpson J., Keririck D.T. (eds). *Evolutionary social psychology*. Hilddaille, NJ: Erlbaum, 237-263.
314. Zeifman, D., Hazan, C. (2000). A process model of adult attachment formation. U: Ickes, W., Duck, S. (eds.). *The social psychology of personal relationship*. Chichester, UK: John Wiley, 37-54.
315. Zlatanović, Lj. (2004). Autobiografsko pamćenje, shematizacija i samstvo. *Teme - Časopis za Društvene Nauke*. 4, 421-431
316. Zlatanović, Lj. (2007). Socijalno psihološki pristup samstvu. Dve grane socijalne psihologije. *Teme - Časopis za Društvene Nauke*. XXXII. 625-631
317. Zlatanović, Lj. (2008). Postmodernizam i "smrt subjekta" - ka dekonstrukciji samstva. *Godišnjak za psihologiju*. vol 5, No 6-7., 2008, pp. 81-94

PRILOG 1:

INSTRUMENTI KOJI SU UPOTREBLJENI U ISTRAŽIVANJU

UPUTSTVO

Molimo Vas da obavezno pročitate uputstvo. Pred vama se nalaze upitnici na koje se odgovara anonimno. Ovi upitnici služe za ispitivanje pojava u okviru psihičkog života koje deluju na školsko postignuće i razvoj učenika. Rezultati istraživanja mogu se prikazati javno i tada sadrže informacije o proučavanim pojavama. Rezultati ne mogu sadržati informacije o ličnostima ispitanika pojedinačno. Upitnici nisu konstruisani i namenjeni za procenu individualnih karakteristika svakog ispitanika.

Vaše učešće u istraživanju je dobrovoljno. Učešćem u istraživanju dajete značajan doprinos naučnim, psihološkim i pedagoškim znanjima koja imaju primenu u unapređenju razvoja učenika. Ukoliko uputstva upitnika nisu jasna, pitajte za dodatna objašnjenja.

Unapred hvala na saradnji.

Molimo Vas da na sledeća pitanja odgovorite potpuno tačno ili što preciznije.

1. Navedite naziv škole: _____.
2. Razred: _____
3. Datum rođenja: _____
4. Zaokružite svoj pol: 1) muški 2) ženski
5. Obrazovanje majke: 1) četiri godine osnovne škole; 2) osnovna škola; 3) zanat; 4) srednja trogodišnja škola; 5) srednja četvorogodišnja škola; 6) srednja četvorogodišnja sa specijalizacijom; 7) viša škola ili fakultet strukovnih studija; 8) fakultet diplomskih studija; 9) posle diplomске studije
6. Obrazovanje oca: 1) četiri godine osnovne škole; 2) osnovna škola; 3) zanat; 4) srednja trogodišnja škola; 5) srednja četvorogodišnja škola; 6) srednja četvorogodišnja sa specijalizacijom; 7) viša škola ili fakultet strukovnih studija; 8) fakultet diplomskih studija; 9) posle diplomске studije
7. Koji školski uspeh ste postigli u prošloj (prethodnoj) školskoj godini ?
1) ponavljam razred 2) dovoljan 3) dobar 4) vrlo dobar 5) odličan

8. Zaokružite broj ispred odgovora koji predstavlja najmanju ocenu iz vladanja koju ste imali u tekućoj godini.

- 1) Imao sam nezadovoljavajuće vladanje (1); 2) Imao sam zadovoljavajuće vladanje (2);
3) Imao sam dobro vladanje (3); 4) Imao sam vrlo dobro vladanje (4);
5) Nisam imao smanjenje ocene iz vladanja

9. Zaokružite broj ispred odgovora koji pokazuje koliko približno sada imate neopravdanih izostanaka iz škole.

- 1) nemam ili do 4; 2) između 5 i 10; 3) između 11 i 15; 4) između 16 i 20;
5) između 21 i 25; 6) između 26 i 30; 7) između 31 i 35; 8) 36 i više

Pitanja o porodici

1. Da li vaši roditelji žive u zajednici (braku ili vanbračnoj zajednici)?

- 1) da;
2) razvedeni su, ja živim sa_____ (upisati sa kojim starateljom), a razvod se dogodio pre _____ godina (upisati pre koliko godina se dogodio razvod);
3) nešto drugo:_____

(navesti šta).

2. Da li imate rođenu braću ili sestre? 1) Ne; 2) da, imam _____

(navesti koga).

Pitanja o najboljem prijatelju

- 1.** Kog je pola vaš najbolji prijatelj? 1) muškog; 2) ženskog
2. Koliko se dugo poznajete sa najboljim drugom/drugaricom?
_____
3. Koliko dugo vam je najbolji prijatelj? _____ (upisati koliko meseci ili godina)

Pitanja o upotrebi alkoholnih pića i cigareta

- 1.** U koliko prosečno dana pijete alkoholna pića u periodu od dve nedelje (14 dana)?
1) ne pijem uopšte; 2) jednom ili ređe; 3) 2 ili 3 dana; 3) 4 do 8 dana; 4) od 9 do 13 dana;
5) svakog dana
2. U koliko prosečno dana u periodu od dve nedelje se dogodi da popijete tako da osećate pripitost ili pijanstvo? 1) nikad; 2) jednom ili ređe; 3) 2 ili 3 dana; 3) 4 do 8 dana; 4) od 9 do 13 dana;
5) svakog dana
3. Koliko popušite cigareta dnevno?
1) ne pušim uopšte; 2) ne pušim svakog dana; 3) pušim do 10 cigareta dnevno;
4) od 10 do 20 cigareta dnevno; 5) više od 20 cigareta dnevno.

UPITNIK SK

UPUTSTVO: Molimo Vas da pročitate sve ove instrukcije pažljivo pre nego što počnete. Ovaj upitnik sadrži 100 tvrdnji. Molimo Vas da pročitate svaku tvrdnju pažljivo i zaokružite onaj odgovor koji najbolje izražava Vaše slaganje ili neslaganje.

- Zaokružite 1 ako je tvrdnja **potpuno netačna** ili se sa njom nimalo ne slažete 1 2 3 4 5
- Zaokružite 2 ako je tvrdnja **uglavnom netačna** ili se sa njom uglavnom ne slažete 1 2 3 4 5
- Zaokružite 3 ako je tvrdnja otprilike **podjednako i tačna i netačna**, ili ako ste **neutralni** u vezi sa tom tvrdnjom 1 2 3 4 5
- Zaokružite 4 ako je tvrdnja **uglavnom tačna** ili se sa njom uglavnom slažete 1 2 3 4 5
- Zaokružite 5 ako je tvrdnja **potpuno tačna** ili se sa njom potpuno slažete 1 2 3 4 5

Ovde nema tačnih i pogrešnih odgovora i nije neophodno da budete stručnjak da biste kompletirali ovaj upitnik.

Ako ste napravili grešku ili promenili mišljenje, **nemojte brisati!** Precrtajte jednim "x" pogrešan odgovor i zaokružite onaj koji izražava vaše slaganje ili neslaganje.

Odgovorite na svaku tvrdnju. Odgovarajte pošteno i trudite se da izrazite svoje mišljenje što je moguće preciznije.

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO		
1.	Ljudi me ponekad gaze jer sam isuviše dobar.	1	2	3	4	5
2.	Pokazivanje osećanja je znak slabosti.	1	2	3	4	5
3.	Zbog nemogućnosti da iskontrolišem osećanja desile su mi se mnoge neugodnosti.	1	2	3	4	5
4.	Dešava se da razum govori jedno, a da ja učinim drugo.	1	2	3	4	5
5.	Vezivanje za ljude ili stvari je siguran put ka patnji.	1	2	3	4	5
6.	Moja preosetljivost me često skupo koštala.	1	2	3	4	5
7.	Osećanja su me često sputavala u dostizanju željenog cilja.	1	2	3	4	5
8.	Za mene je važnije to što osećam nego to što mislim.	1	2	3	4	5
9.	Razum nam govori šta ne treba a srce šta treba činiti.	1	2	3	4	5
10.	Plašeći se loših posledica ljudi propuštaju najlepše životne trenutke.	1	2	3	4	5
11.	Ko tebe kamenom ti njega još većim.	1	2	3	4	5
12.	Kad ti neko učini nešto nažao izvinjavanje i lepi gestovi ne pomažu.	1	2	3	4	5
13.	Onaj ko iole drži do vlastitog dostojanstva na silu treba da odgovori silom.	1	2	3	4	5

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO
14. Osveta je prirodno pravo povređenog.				1 2 3 4 5
15. Izvinjenja su najčešće samo za mazanje očiju.				1 2 3 4 5
16. Onom ko te uvredi ne treba ostati dužan.				1 2 3 4 5
17. Ako te neko jednom povredi, povrediće te i drugi put.				1 2 3 4 5
18. Ko zaboravi naneto mu zlo nije ništa naučio o životu.				1 2 3 4 5
19. Kad čovek jednom nekom popusti, može da očekuje da mu se drugi put popnu na glavu.				1 2 3 4 5
20. Nema šta da se priča s ljudima koji te mrze.				1 2 3 4 5
21. Većina ljudi su „prijatelji“ samo dotle dokle im možeš biti od koristi.				1 2 3 4 5
22. Ljudi uvek u presudnom trenutku okrenu leđa.				1 2 3 4 5
23. Većina ljudi jedno misli, drugo govori, a treće radi.				1 2 3 4 5
24. Sa ljudima nikad nisi načisto.				1 2 3 4 5
25. Čovek je čoveku vuk.				1 2 3 4 5
26. Zloba je najčešći pokretač ljudskih postupaka.				1 2 3 4 5
27. Ljudi su po prirodi zli.				1 2 3 4 5
28. Bože čuvaj me od prijatelja, od neprijatelja ću se sam čuvati.				1 2 3 4 5
29. Od ljudi možeš da očekuješ samo neugodna iznenađenja.				1 2 3 4 5
30. Život s drugim ljudima je večita borba.				1 2 3 4 5
31. U današnje vreme onaj ko se vodi za poštenjem propada.				1 2 3 4 5
32. Da bi čovek u ovom vremenu uspeo mora da koristi i nedozvoljena sredstva.				1 2 3 4 5
33. Na ovom svetu nema pravde.				1 2 3 4 5
34. Danas je vladajuća parola „snađi se“.				1 2 3 4 5
35. Kome je „Bog dao poštenje“ uzeo mu je sve ostalo.				1 2 3 4 5
36. „Pravila su tu da se krše“ glavni je princip većine ljudi ovog vremena.				1 2 3 4 5
37. Dobar i budala dva brata rođena.				1 2 3 4 5
38. Onaj ko danas tvrdi da je pošten je običan licemer (dvoličnjak).				1 2 3 4 5
39. Moral je izmišljotina onih koji propagirajući ga love u mutnom.				1 2 3 4 5
40. Ovaj život je samo jedan i ne vredi ga proćerdati držeći se nekih idealističkih principa.				1 2 3 4 5
41. Uzalud je ulagati energiju u bilo šta kad uspeh i onako ne zavisi od toga.				1 2 3 4 5
42. Život je nekom majka nekom maćeha.				1 2 3 4 5
43. U mnogim slučajevima sudbina određuje šta će mi se dogoditi.				1 2 3 4 5
44. U životu dobro prolaze oni ljudi koji su zato predodređeni.				1 2 3 4 5
45. Većina događaja u mom životu je unapred određena.				1 2 3 4 5
46. Šta treba da se dogodi, dogodiće se.				1 2 3 4 5

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO						
47. Bez obzira šta ja radim tog dana, dan će dobro završiti ako je dobro započeo.	1	2	3	4	5					
48. Neki ljudi su naprosto rođeni srećni.	1	2	3	4	5					
49. Veoma često slučajnosti određuju tok mog života.	1	2	3	4	5					
50. Ne treba previše planirati, jer ono što mi se događa samo je rezultat dobre ili loše sreće.	1	2	3	4	5					
51. Neuspesi iz prošlosti navode me da sumnjam u buduće uspehe.	1	2	3	4	5					
52. Strah me je da se upustim u bilo šta novo i nepoznato.	1	2	3	4	5					
53. Sumnjam da ću u životu postići bilo šta što iole vredi.	1	2	3	4	5					
54. Koliko god se trudio teško postížem ono što se od mene očekuje.	1	2	3	4	5					
55. Većina problema na koje nailazim u životu za mene je teško rešiva.	1	2	3	4	5					
56. Lako me je pokolebati.	1	2	3	4	5					
57. Uvek mislim da će posao biti bolje obavljen ako ga radi neko drugi, a ne ja sam.	1	2	3	4	5					
58. Često unapred sumnjam da ću neki zadatak uspešno izvršiti.	1	2	3	4	5					
59. Da bih nešto odlučio prethodno moram da pitam za mišljenje bar još nekoliko ljudi.	1	2	3	4	5					
60. Čini mi se da drugi ljudi uspevaju da urade stvari mnogo lakše nego ja.	1	2	3	4	5					
61. Delujem privlačno (atraktivno).	1	2	3	4	5					
62. Žene/Muškarci se ponekad okreću za mnom.	1	2	3	4	5					
63. Mnogi mi zavide na mom izgledu.	1	2	3	4	5					
64. Što je za pčele cvet to sam ja za žene/muškarce.	1	2	3	4	5					
65. U stanju sam da smuvam svaku ženu/muškarca koju/ga poželim.	1	2	3	4	5					
66. Kad bih se ponovo rodio želeo bi da izgledam upravo ovako kako sad izgledam.	1	2	3	4	5					
67. Volim da oblačim stvari koje ističu moju figuru.	1	2	3	4	5					
68. Ja sam osoba puna šarma.	1	2	3	4	5					
69. Volim da se fotografišem.	1	2	3	4	5					
70. Šta god da obučem dobro mi stoji.	1	2	3	4	5					
71. Ljudi imaju puno poverenje u mene.	1	2	3	4	5					
72. Gde god se pojavim rado sam viđen gost.	1	2	3	4	5					
73. Omiljen sam u društvu.	1	2	3	4	5					
74. Većina ljudi misli da sam dobar čovek.	1	2	3	4	5					
75. Ljudi se osećaju prijatno u mom prisustvu.	1	2	3	4	5					
76. Mogu reći da sam dobro prihvaćen od okoline.	1	2	3	4	5					
77. Smatraju me osobom od poverenja.	1	2	3	4	5					
78. Lako nalazim saradnike.	1	2	3	4	5					

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO					
79.	Zaokupljam pažnju drugih ljudi.				1	2	3	4	5
80.	Ljudi me često pozivaju na žurke i zabave.				1	2	3	4	5
81.	Uživam da se bavim raznim sportovima.				1	2	3	4	5
82.	Imam stalnu potrebu za fizičkom aktivnošću.				1	2	3	4	5
83.	Za mene se može reći da sam sportski tip.				1	2	3	4	5
84.	Uživam kada mogu da osetim svaki mišić svoga tela.				1	2	3	4	5
85.	Sledim onu narodnu „U zdravom telu zdrav duh“.				1	2	3	4	5
86.	Trudim se da održim dobru fizičku kondiciju.				1	2	3	4	5
87.	Prija mi fizički napor.				1	2	3	4	5
88.	Osećam da imam puno snage.				1	2	3	4	5
89.	Bio sam član školskog sportskog tima.				1	2	3	4	5
90.	Mislim da imam „zlatne ruke“.				1	2	3	4	5
91.	Brzo kapiram stvari.				1	2	3	4	5
92.	Volim da igram igre koje traže mnogo razmišljanja (šah, karte, ukrštenice i sl.).				1	2	3	4	5
93.	Sećam se mnogo situacija u životu u kojima sam ispao naročito domišljat.				1	2	3	4	5
94.	Već na samom početku lako mogu da predvidim ishod nekog događaja.				1	2	3	4	5
95.	Čini mi se da stvari razumem bolje od ostalih ljudi iz moje okoline.				1	2	3	4	5
96.	Meni stvari ne treba dva puta objašnjavati.				1	2	3	4	5
97.	Držim do svog mišljenja.				1	2	3	4	5
98.	Ljude čitam kao otvorenu knjigu.				1	2	3	4	5
99.	Čini mi se da nema toga što ja nisam u stanju da shvatim i naučim.				1	2	3	4	5
100.	Malo mi je potrebno da nešto shvatim.				1	2	3	4	5

Upitnik KOJE

UPUTSTVO: U sledećim pitanjima kao odgovor odaberite i zapišite osobu koja najbolje odgovara sadržaju pitanja. Ukoliko ima više takvih osoba, rangirajte ih počev od rednog broja 1 koji označava najtačniji odgovor, na rednom broju 2 je osoba koja je manje tačan odgovor i tako dalje, najviše do 5 osoba. Treba upisati šta su vam te osobe (odnos, srodstvo i sl.), a ne njihova lična imena.

1. Sa kojom osobom najviše volite da provodite vreme? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
2. Od koje osobe ne želite da budete rastavljeni na duže vreme? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
3. Koja vam osoba najviše nedostaje kada niste sa njom? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
4. Ko je osoba sa kojom najviše želite da budete kad ste uznemireni ili kada doživite neuspeh? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
5. Ko je osoba na koju računate najviše kad vam treba savet? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
6. Ko je osoba kojoj možete reći sve (osoba kojoj se najviše poveravate)? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
7. Ko je osoba prema kojoj osećate da na nju uvek možete da se oslonite (da je prava podrška)? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
8. Ko je osoba za koju smatrate da će uvek biti tu za vas (da vam je uvek dostupna)? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
9. Ko je osoba koja bi učinila gotovo sve za vas? 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____

Upitnik AVM

UPUTSTVO. Ovo su pitanja koja se tiču odnosa sa majkom. Ukoliko iz bilo kog razloga majka ne živi sa vama, odgovaranjem na pitanja opiši odnos sa osobom koja obavlja njenu ulogu. Razmisli koliko često se svaka od ovih tvrdnji odnosi na tvoj život i zaokruži jedan od ponuđenih odgovora:

1- nikad; 2 - retko; 3 - ponekad ; 4 - često; 5 - uvek.

1. Moja majka poštuje moja osećanja.	1 2 3 4 5
2. Moja majka je uspešna u obavljanju posla koji treba da radi majka.	1 2 3 4 5
3. Želeo sam da imam drugačiju majku.	1 2 3 4 5
4. Moja majka prihvata mene onakvim kakav jesam.	1 2 3 4 5
5. Volim da zatražim mišljenje svoje majke o stvarima koje me brinu.	1 2 3 4 5
6. Imam utisak da nema koristi od toga da pokazujem emocije pred svojom majkom.	1 2 3 4 5

7. Moja majka može da kaže kad sam ja zabrinut zbog nečega.	1 2 3 4 5
8. Glupo mi je i stidim se da razmatram svoje probleme sa majkom.	1 2 3 4 5
9. Moja majka očekuje suviše od mene.	1 2 3 4 5
10. Lako postanem nervozan u kontaktu sa mojom majkom.	1 2 3 4 5
11. Ako se dogodi da sam uznemiren, mnogo više sam uznemiren nego što to moja majka zna.	1 2 3 4 5
12. Kada raspravljamo o nečemu, moja majka uvažava moj stav o tome.	1 2 3 4 5
13. Moja majka ima poverenja u moje procene.	1 2 3 4 5
14. Moja majka ima svoje probleme, pa je ja ne zamaram sa svojim problemima.	1 2 3 4 5
15. Moja majka mi pomaže da razumem samog sebe bolje.	1 2 3 4 5
16. Pričam svojoj majci kad imam probleme i nevolje.	1 2 3 4 5
17. Imam osećanje ljutnje prema svojoj majci.	1 2 3 4 5
18. Ne dobijam mnogo pažnje od svoje majke.	1 2 3 4 5
19. Moja majka mi pomaže da govorim o svojim poteškoćama.	1 2 3 4 5
20. Moja majka mene razume.	1 2 3 4 5
21. Kad sam ljutit zbog nečega, moja majka se trudi me shvati.	1 2 3 4 5
22. Ja verujem svojoj majci.	1 2 3 4 5
23. Moja majka ne razume kroz šta sve prolazim ovih dana.	1 2 3 4 5
24. Mogu da računam na svoju majku ukoliko imam potrebu da joj poverim nešto što me opterećuje.	1 2 3 4 5
25. Kada moja majka sazna da me nešto muči, ona traži da joj ispričam o čemu se radi.	1 2 3 4 5

Upitnik AVO

UPUTSTVO. Slede pitanja koja se tiču odnosa sa ocem. Ukoliko iz bilo kog razloga otac ne živi sa vama, odgovaranjem na pitanja opiši odnos sa osobom koja obavlja njegovu ulogu. Razmisli koliko često se svaka od ovih tvrdnji odnosi na tvoj život i zaokruži jedan od ponuđenih odgovora:

1- nikad; 2 - retko; 3 - ponekad ; 4 - često; 5 - uvek.

1. Moj otac poštuje moja osećanja.	1 2 3 4 5
2. Moj otac je uspešan u obavljanju posla koji treba da radi otac.	1 2 3 4 5
3. Želeo sam da imam drugačijeg oca.	1 2 3 4 5
4. Moj otac prihvata mene onakvim kakav jesam.	1 2 3 4 5
5. Volim da zatražim mišljenje svog oca o stvarima koje me brinu.	1 2 3 4 5
6. Imam utisak da nema koristi od toga da pokazujem emocije pred svojim ocem.	1 2 3 4 5
7. Moj otac može da kaže kad sam ja zabrinut zbog nečega.	1 2 3 4 5
8. Glupo mi je i stidim se da razmatram svoje probleme sa ocem.	1 2 3 4 5
9. Moj otac očekuje suviše od mene.	1 2 3 4 5
10. Lako postanem nervozan u kontaktu sa mojim ocem.	1 2 3 4 5
11. Ako se dogodi da sam uznemiren, mnogo više sam uznemiren nego što to moj otac zna.	1 2 3 4 5
12. Kada raspravljamo o nečemu, moj otac uvažava moj stav o tome.	1 2 3 4 5
13. Moj otac ima poverenja u moje procene.	1 2 3 4 5
14. Moj otac ima svoje probleme, pa ga ja ne zamaram sa svojim problemima.	1 2 3 4 5
15. Moj otac mi pomaže da razumem samog sebe bolje.	1 2 3 4 5
16. Pričam svom ocu kad imam probleme i nevolje.	1 2 3 4 5
17. Imam osećanje ljutnje prema svom ocu.	1 2 3 4 5
18. Ne dobijam mnogo pažnje od svog oca.	1 2 3 4 5
19. Moj otac mi pomaže da govorim o svojim poteškoćama.	1 2 3 4 5
20. Moj otac mene razume.	1 2 3 4 5
21. Kad sam ljutit zbog nečega, moj otac se trudi me shvati.	1 2 3 4 5
22. Ja verujem svom ocu.	1 2 3 4 5
23. Moj otac ne razume kroz šta sve prolazim ovih dana.	1 2 3 4 5

24. Mogu da računam na svog oca ukoliko imam potrebu da mu poverim nešto što me opterećuje.	1	2	3	4	5
25. Kad moj otac sazna da me nešto muči, on traži da mu ispričam o čemu se radi.	1	2	3	4	5

Upitnik AVD

UPUTSTVO. Na redu su pitanja koja se tiču odnosa sa bliskim drugom/drugaricom ili osobama koje su ti važne u životu. Reč "prijatelji" koristi se jer može da označava bilo kog od njih, ali potrebno je da se skoncentrišeš na **najbliskiju osobu ili osobe**. Razmisli koliko često se svaka od ovih tvrdnji odnosi na tvoj život i zaokruži jedan od ponuđenih odgovora:

1 - nikad; 2 - retko; 3 - ponekad ; 4 - često; 5 - uvek.

1. Volim da zatražim mišljenje prijatelja o stvarima koje me brinu.	1	2	3	4	5
2. Moji prijatelji mogu da kažu kad sam ja zabrinut zbog nečega .	1	2	3	4	5
3. Kada raspravljamo o nečemu, mojim prijateljima je stalo do mog mišljenja.	1	2	3	4	5
4. Glupo mi je i stidim se da razmatram svoje probleme sa prijateljima.	1	2	3	4	5
5. Želeo sam da imam drugačije prijatelje.	1	2	3	4	5
6. Moji prijatelji mene shvataju.	1	2	3	4	5
7. Moji prijatelji me ohrabruju da govorim o svojim problemima.	1	2	3	4	5
8. Moji prijatelji prihvataju mene onakvim kakav jesam.	1	2	3	4	5
9. Moji prijatelji ne shvataju kroz šta sve prolazim ovih dana.	1	2	3	4	5
10. Osećam se usamljeno ili izdvojeno kad sam sa prijateljima.	1	2	3	4	5
11. Moji prijatelji saslušaju kad moram da im nešto ispričam.	1	2	3	4	5
12. Ja osećam da su moji prijatelji pravi prijatelji.	1	2	3	4	5
13. Sa mojim prijateljima prilično je lako razgovarati.	1	2	3	4	5
14. Kad sam ljutit zbog nečega, moji prijatelji se trude da me shvate.	1	2	3	4	5
15. Moji prijatelji mi pomažu da razumem samog sebe bolje.	1	2	3	4	5
16. Mojim prijateljima je važno kako sam ja raspoložen.	1	2	3	4	5
17. Imam osećanje ljutnje prema mojim prijateljima.	1	2	3	4	5
18. Mogu da računam na svoje prijatelje ukoliko imam potrebu da im poverim nešto što me opterećuje.	1	2	3	4	5
19. Ja verujem svojim prijateljima.	1	2	3	4	5

20. Moji prijatelji poštuju moja osećanja.	1 2 3 4 5
21. Ako se dogodi da sam uznemiren, mnogo više sam uznemiren nego što to moji prijatelji znaju.	1 2 3 4 5
22. Izgleda kao da iritiram prijatelje bez razloga.	1 2 3 4 5
23. Ja mogu da ispričam prijateljima o svojim problemima ili nevoljama.	1 2 3 4 5
24. Kad moji prijatelji saznaju da me nešto muči, traže da im ispričam o čemu se radi.	1 2 3 4 5

Upitnik DAR

UPUTSTVO. Sledeći upitnik sastoji se od 18 izjava koja opisuju odnos sa ljudima koji mogu da deluju na vaš život. Svaka izjava završava se na 6 različitih načina u kojima se pominju različiti ljudi, otac, majka, brat ili sestra, najbolji drug ili drugarica, odeljenski starešina. Nema tačnih i netačnih odgovora -jedino se traži iskreno mišljenje. **Odgovara se zaokruživanjem jednog od datih brojeva ispod naziva svake osobe.** Brojevi odgovora označavaju stepen vašeg slaganja sa izjavom da ona važi za tu konkretnu osobu: **1) potpuno se ne slažem; 2) ne slažem se uglavnom; 3) delimično se slažem; 4) uglavnom se slažem; 5) potpuno se slažem**

Uradimo najpre jedan primer:

Ako doživim neuspeh reči utehe ću naći kod:					
mog oca	moje majke	brata/sestre	najb.druga/drugarice	dečka/devojke	starešine
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

Ako je neko zaokružio broj 4 kod oca, to znači da se uglavnom slaže da kod oca nalazi reči utehe posle neuspeha; ako zaokruži 5 kod majke znači da se potpuno slaže da kod majke nalazi reči utehe posle neuspeha; i tako dalje, redom se odgovara zaključno sa starešinom.

Sada odgovorite koliko se slažete sa tvrdnjama koje slede.

1. Da me veoma dobro poznaje, moje osobine se ne bi svidеле:					
mom ocu	mojoj majci	bratu/sestri	najb. drug/u/arici	dečku/devojci	starešini
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
.					
2. Često želim da osećanja budu podjednako jaka između mene i:					
mog oca	moje majke	brata/sestre	najb.druga/drugarice	dečka/devojke	starešine
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
.					
3. Dovodi me do toga da sumnjam u sebe:					
moj otac	moja majka	brat/sestra	najbolji drug/arica	dečko/devojka	starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
.					

4. Ponekad menja osećanja prema meni iz razloga koji mi nije jasan:

moj otac	moja majka	brat/sestra	najbolji drug/arica	dečko/devojka	starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

5. Moja žudnja da budemo bliski i otvoreni je ponekad tolika da otera od mene:

mog oca	moju majku	brata/sestru	najb.druga/drugaricu	dečka/devojku	starešinu
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

6. Često brinem da li me zaista voli:

moj otac	moja majka	brat/sestra	najbolji drug/arica	dečko/devojka	starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

7. Mnogo me ljuti kad se desi da u teškim trenucima ne dobijem pažnju ili podršku od:

oca	majke	brata/sestre	najb.druga/drugarice	dečka/devojke	starešine
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

8. Brinem što ja ne mogu ni da se uporedim sa:

ocem	majkom	bratom/sestrom	najb.drug/om/aricom	dečkom/devojkom	starešinom
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

9. Izgleda da jedino kad sam ljut/a skrećem pažnju:

ocu	majci	bratu/sestri	najb. drugu/drugarici	dečku/devojci	starešini
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

10. Više volim da ne pokazujem šta osećam duboko u sebi u kontaktu sa:

ocem	majkom	bratom/sestrom	najb.drugom/aricom	dečkom/devojkom	starešinom
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

11. Osećam se spokojno kad delim svoje misli i osećanja sa:

ocem	majkom	bratom/sestrom	najb.drugom/aricom	dečkom/devojkom	starešinom
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

12. Smatram da teško sebi dozvoljavam da se oslanjam na:

oca	majku	brata/sestru	najb.druga/drugaricu	dečka/devojku	starešinu
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

13. Neugodno mi je da budem otvoren i blizak sa:

ocem	majkom	bratom/sestrom	najb.drug/om/aricom	dečkom/devojkom	starešinom
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

14. Obično razmatram svoje probleme i brige sa:

ocem	majkom	bratom/sestrom	najb.drugom/aricom	dečkom/devojkom	starešinom
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

15. U teškim trenucima pomaže mi da se obratim za pomoć:

ocu	majci	bratu/sestri	najb. drugu/drugarici	dečku/devojci	starešini
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

.

16. Preporučavam svoje doživljaje sa:					
ocem	majkom	bratom/sestrom	najb.drugom/aricom	dečkom/devojkom	starešinom
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
.					
17. Lako pokazujem nežnost ili pažnju prema:					
ocu	majci	bratu/sestri	najb. drugu/drugarici	dečku/devojci	starešini
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
.					
18. Stvarno me razume i oseća moje potrebe:					
otac	majka	brat/sestra	najbolji drug/arica	dečko/devojka	starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
.					

Upitnik ROK

UPUTSTVO. Ocenite koliko često određeni utisak o vama imaju važne osobe na osnovu vaših međusobnih razgovora. Ima ukupno 10 utisaka, traži se vaše verovanje koliko se često ti utisci javljaju kod 6 važnih osoba kada ste u kontaktu. Zaokružite jednu od ocena ispod svake osobe. **Ocene znače: 1-nikad; 2-retko; 3-ponekad; 4-često; 5-uvek**

1. Dok me sluša kako razmišljam, ova osoba ima utisak da mene neuspesi iz prošlosti navode da sumnjam u buduće uspehe.					
majka	otac	brat/sestra	najbolji drug/arica	momak/devojka	odelj. starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

2. Zahvaljujući našim razgovorima, ova osoba misli da ja imam strah da se upustim u sve što je novo i nepoznato.					
majka	otac	brat/sestra	najbolji drug/arica	momak/devojka	odelj. starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

3. Na osnovu onoga što joj ispričam ponekad, ova osoba ima utisak da ja sumnjam da ću u životu postići bilo šta što vredi.					
majka	otac	brat/sestra	najbolji drug/arica	momak/devojka	odelj. starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

4. Dok me sluša tokom naših razgovora, ova osoba ima predstavu da koliko god se ja trudio/la, teško postizem ono što želim.					
majka	otac	brat/sestra	najbolji drug/arica	momak/devojka	odelj. starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

5. Ova osoba ima utisak da je većina problema na koje nailazim za mene teško rešiva, kada joj pričam o svojim problemima.					
majka	otac	brat/sestra	najbolji drug/arica	momak/devojka	odelj. starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

6. Na osnovu našeg odnosa, ova osoba ima utisak da me je lako pokolebati.					
majka	otac	brat/sestra	najbolji drug/arica	momak/devojka	odelj. starešina
1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

7. Na osnovu našeg odnosa, ova osoba ima utisak da ja verujem kako je uvek bolje da posao obavi neko drugi, a ne ja sam/a.					
majka 1 2 3 4 5	otac 1 2 3 4 5	brat/sestra 1 2 3 4 5	najbolji drug/arica 1 2 3 4 5	momak/devojka 1 2 3 4 5	odelj. starešina 1 2 3 4 5

8. Dok govorim o svojim zadacima, ova osoba ima utisak da ja često unapred sumnjam da li ću izvršiti neki zadatak.					
majka 1 2 3 4 5	otac 1 2 3 4 5	brat/sestra 1 2 3 4 5	najbolji drug/arica 1 2 3 4 5	momak/devojka 1 2 3 4 5	odelj. starešina 1 2 3 4 5

9. Na osnovu svog znanja o tome kako ja donosim odluke, ova osoba ima utisak da kad ja nešto odlučujem, prethodno moram da pitam za mišljenje još nekoliko ljudi.					
majka 1 2 3 4 5	otac 1 2 3 4 5	brat/sestra 1 2 3 4 5	najbolji drug/arica 1 2 3 4 5	momak/devojka 1 2 3 4 5	odelj. starešina 1 2 3 4 5

10. Ova osoba ima utisak da ja verujem da drugi ljudi obavljaju stvari u životu mnogo lakše nego ja.					
majka 1 2 3 4 5	otac 1 2 3 4 5	brat/sestra 1 2 3 4 5	najbolji drug/arica 1 2 3 4 5	momak/devojka 1 2 3 4 5	odelj. starešina 1 2 3 4 5

Upitnik KPN

UPUTSTVO. U sledećim stavkama od vas se traži da se setite koliko ste približno puta sa jednim ili oba roditelja bili u određenim situacijama. Pokušajte da date što precizniji odgovor na svako pitanje **zaokruživanjem jednog slova**, a najpre pročitajte i zapamtite šta koje slovo znači.

Slova odgovora znače: **slovo A znači da se ne sećate da se ta stavka u vašem životu dogodila; slovo B znači da možete da se setite da je bilo toga jednom ili dva puta; slovo C znači se ta stavka dogodila približno od tri do pet puta; slovo D znači da se ta stavka dogodila približno između šest i deset puta; slovo E da se ta stavka događala više od deset puta.**

<p>1. Sećam se da sam išao sa roditeljima u bioskop dok sam bio mlađi. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D ili E, navedite dva filma koja ste tada gledali: _____</p>
<p>2. U prošlosti, išao sam sa roditeljima u pozorište. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E, navedite dve pozorišne predstave koje ste tada gledali: _____</p>
<p>3. Dok sam bio mlađi, išao sam sa roditeljima u muzeje. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D, ili E, navedite u kojim muzejima ste tada bili: _____</p>
<p>4. U našoj porodici pričamo duhovite priče radi šale i zabave. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D, ili E, navedite dve teme tih priča: _____</p>

<p>5. Moji roditelji su čitali knjige koje su pozajmljivali iz biblioteke. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D, ili E, navedite naziv jedne takve knjige:</p>
<p>6. U mojoj kući se čitaju dnevne novine. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D, ili E, navedite koje dnevne novine:</p>
<p>7. Porodično smo posećivali izložbe umetničkih slika ili galerije dok sam bio mlađi. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D, ili E navedite naziv jedne galerije ili izložbe koju ste zajedno tada posetili:</p>
<p>8. Pohađam privatno časove stranog jezika ili sam išao ranije. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D, ili E, navedite dva glagolska vremena koja ste na tim časovima učili:</p>
<p>9. Roditelji mi kupuju knjige koje nisu školski udžbenici, ili mi daju novac da ih sam kupim. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E, navedite nazive dve takve knjige:</p>
<p>10. Roditelji su mi pomagali oko školskih obaveza dok sam bio mlađi. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E navedite oko kojih obaveza su pomagali najviše:</p>
<p>11. Išao sam na treninge određenog sporta koje su mi plaćali roditelji. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E, navedite koji sport:</p>
<p>12. Bilo je trenutaka kada sam u saradnji sa ocem ili majkom koristio računar. A B C D E Ukoliko ste zaokružili C, D, ili E, navedite u koje svrhe ste tada koristili računar:</p>
<p>13. Sa roditeljima razgovaram o knjigama ili pričama koje sam pročitao. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E, navedite dve knjige ili priče o kojima ste tada razgovarali:</p>
<p>14. Kod kuće sa roditeljima razmatram i zajedno tumačimo događaje iz svakodnevnog života članova naše porodice. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E, navedite dva takva događaja:</p>
<p>15. Kod kuće razmatramo politička ili važna društvena dešavanja u lokalnoj sredini ili u državi. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E, navedite dva takva dešavanja:</p>
<p>16. Roditelji mi daju novac da idem na koncerte. A B C D E Ako ste zaokružili C, D, ili E, navedite dva koncerta kada su vam dali novac za kartu:</p>

PRILOG 2:
KARAKTERISTIKE UPITNIKA DAR

Podaci o skalama upitnika DAR na osnovu Rash analize

Tabela 1p: Rezime skale ispitanika prema stepenu anksioznosti u odnosu sa majkom

<i>Učenici- anksioznost/m</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	- .66	.35	1.01	- .2	1.01	- .3
Standardna devijacija	.66	.09	.73	1.1	.92	1.0
koeficijent separacije skale učenika						1.51
koeficijent pouzdanosti poretka učenika (separaciona pouzdanost)						0.69

Tabela 2p: Rezime skale ajtema prema stepenu anksioznosti u odnosu sa majkom

<i>ajtemi- anksioznost/m</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	.00	.06	1.00	.0	1.01	.0
Standardna devijacija	.58	.01	.17	1.8	.33	2.0
koeficijent separacije skale ajtema						10.20
koeficijent pouzdanosti poretka ajtema (separaciona pouzdanost)						.99

Tabela 3p: Rezime skale ispitanika prema stepenu anksioznosti u odnosu sa ocem

<i>učenici- anksioznost/o</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	- .67	.34	1.00	- .2	1.03	- .2
Standardna devijacija	.62	.10	.62	1.2	.96	1.1
koeficijent separacije skale učenika						1.44
koeficijent pouzdanosti poretka učenika (separaciona pouzdanost)						.67

Tabela 4p: Rezime skale ajtema prema stepenu anksioznostiu odnosu sa ocem

<i>ajtemi- anksioznost/o</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	.00	.06	1.00	.0	1.03	.2
Standardna devijacija	.50	.01	.19	2.0	.36	2.6
koeficijent separacije skale ajtema						9.01
koeficijent pouzdanosti poretka ajtema (separaciona pouzdanost)						.99

Tabela 5p: Rezime skale ispitanika prema stepenu anksioznostiu prijateljskom odnosu

<i>učenici- anksioznost/p</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	- .71	.36	1.00	- .2	1.03	- .2
Standardna devijacija	.65	.09	.62	1.2	.96	1.1
koeficijent separacije skale učenika						1.53
koeficijent pouzdanosti poretka učenika (separaciona pouzdanost)						.70

Tabela 6p: Rezime skale ajtema prema stepenu anksioznostiu prijateljskom odnosu

<i>ajtemi- anksioznost/p</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	.00	.06	1.00	- .01	1.05	.4
Standardna devijacija	.58	.01	.22	2.4	.33	2.5
koeficijent separacije skale ajtema						9.92
koeficijent pouzdanosti poretka ajtema (separaciona pouzdanost)						.99

Legenda za tabele od 1p do 12p: mnsq je srednje kvadratno odstupanje; zstd je standardizovano srednje kvadratno odstupanje.

Tabela 7p: Rezime skale ispitanika prema stepenu distance u odnosu sa majkom

<i>Učenici- distanca/m</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	-.76	.40	1.07	-.02	1.04	-.03
Standardna devijacija	.82	.18	.71	1.5	.73	1.5
koeficijent separacije skale učenika						1.44
koeficijent pouzdanosti poretka učenika (separaciona pouzdanost)						.68

Tabela 8p: Rezime skale ajtema prema stepenu distance u odnosu sa majkom

<i>ajtemi- distanca/m</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	.00	.06	1.00	-.1	1.06	.2
Standardna devijacija	.22	.00	.30	3.2	.36	2.9
koeficijent separacije skale ajtema						3.52
koeficijent pouzdanosti poretka ajtema (separaciona pouzdanost)						.93

Tabela 9p: Rezime skale učenika prema stepenu distance u odnosu sa ocem

<i>Učenici- distanca/o</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	-.46	.36	1.04	-.4	1.04	-.4
Standardna devijacija	.87	.15	.71	1.8	.71	1.8
koeficijent separacije skale učenika						1.89
koeficijent pouzdanosti poretka učenika (separaciona pouzdanost)						.78

Tabela 10p: Rezime skale ajtema prema stepenu distance u odnosu sa ocem

<i>ajtemi- distanca/o</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	.00	.05	1.01	-.6	1.05	-.2
Standardna devijacija	.13	.00	.44	5.1	.50	4.5
koeficijent separacije skale ajtema						2.19
koeficijent pouzdanosti poretka ajtema (separaciona pouzdanost)						.83

Tabela 11p: Rezime skale ispitanika prema stepenu distance u prijateljskom odnosu

<i>učenici- distanca/p</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	-.90	.41	1.09	-.3	1.04	-.3
Standardna devijacija	.81	.17	.81	1.6	.78	1.5
koeficijent separacije skale učenika						1.53
koeficijent pouzdanosti poretka učenika (separaciona pouzdanost)						.70

Tabela 12p: Rezime skale ajtema prema stepenu distance u prijateljskom odnosu

<i>ajtemi- distanca/p</i>	mera	greška modela	infit		outfit	
			mnsq	zstd	mnsq	zstd
Srednja vrednost	.00	.06	1.03	.1	1.04	.3
Standardna devijacija	.31	.01	.28	3.1	.32	2.9
koeficijent separacije skale ajtema						4.73
koeficijent pouzdanosti poretka ajtema (separaciona pouzdanost)						.96

Podaci o internoj konzistentnosti skala DAR

Tabela 13p: Pouzdanost skala anksioznosti upitnika DAR

Skala anksioznosti	Alfa koeficijent (Cronbach's α)
anksioznost u odnosu sa ocem	.74
anksioznost u odnosu sa majkom	.76
anksioznost u odnosu sa sestrom ili bratom	.74
anksioznost u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom	.72
anksioznost u odnosu sa momkom ili drugaricom	.76
anksioznost u odnosu sa odeljenskim starešinom	.70

Tabela 14p: Pouzdanost skala distance upitnika DAR

Skala distance	Alfa koeficijent (Cronbach's α)
distanca u odnosu sa ocem	.87
distanca u odnosu sa majkom	.86
distanca u odnosu sa sestrom ili bratom	.85
distanca u odnosu sa najboljim drugom ili drugaricom	.82
distanca u odnosu sa momkom ili devojkom	.77
distanca u odnosu sa odeljenskim starešinom	.72

Biografija autora

Branimir N. Vukčević je rođen 1. marta 1978. godine u Kruševcu. Diplomirao je psihologiju 2004. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu (tema rada bila je *Vrednosne orijentacije učenika i preferencije životnih stilova u periodu društvenih promena*). Magistrirao je 2009. godine na istom fakultetu. Tema magistarskog rada bila je *Afektivna vezanost i razvoj mišljenja u porodičnom kontekstu*. Živi u Vrnjačkoj Banji, gde od 2003. godine radi kao profesor psihologije i kao stručni saradnik-psiholog u Ugostiteljsko-turističkoj školi sa domom učenika.

Autor je sledećih naučnih članaka: 1) Obrasci afektivne vezanosti i formalno-operacionalno mišljenje, *Godišnjak za psihologiju*, 6(8), Filozofski fakultet, Niš, 2009. god.; 2) Delovanje komponenti afektivne vezanosti na razvoj formalno-operacionalnog mišljenja; *Psihologija*, 43(3), Centar za primenjenu psihologiju, Društvo psihologa Srbije, Beograd, 2010.; 3) Revidirani inventar afektivne vezanosti na srpskom jeziku, *Psihički razvoj, mentalno zdravlje i rad: tematski zbornik radova*, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2012. god.; 4) Upitnik distance i anksioznosti u važnim interpersonalnim relacijama, u: *Porodica, adolescenti, tranzicija*. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta, 2012. godine. Učesnik je naučno-stručnih skupova kao autor sledećih radova: Snaga i dimenzije afektivne vezanosti za roditelje, *Merenje i procena u psihologiji*, 60. naučno-stručni skup psihologa Srbije, Beograd, DPS, 2012. god.; Upitnik distance i anksioznosti u važnim interpersonalnim relacijama (DAR), *Naučni simpozijum sa međunarodnim učešćem na temu: porodica sa adolescentom u tranziciji*, Niš, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta, 2011. god.; Jedna verzija revidiranog inventara afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake na srpskom jeziku, *VI konferencija sa međunarodnim učešćem - Dani primenjene psihologije*, Niš, Filozofski fakultet, 2010. god.; Afektivna vezanost i razvoj formalno-operacionalnog mišljenja u porodičnom kontekstu, *Zdrav pojedinac-zdravo društvo*, 58. naučno-stručni skup psihologa Srbije, Beograd, DPS, 2010. godine.

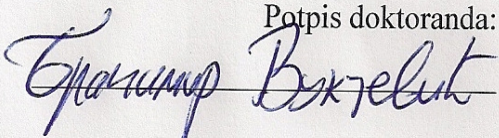
IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem da je doktorska disertacija pod naslovom *Razvoj i promene u afektivnoj vezanosti u adolescenciji*:

- rezultat mog sopstvenog istraživačkog rada;
- da predložena disertacija, ni u celini, ni u delovima, nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome, prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio autorska prava, niti zloupotrebio intelektualnu svojinu drugih lica.

U Nišu, 27. januara 2014. godine

Autor disertacije: mr Branimir Vukčević

Potpis doktoranda:

IZJAVA O ISTOVETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE DOKTORSKE
DISERTACIJE

Ime i prezime autora: Branimir Vukčević

Studijski program: psihologija

Naslov rada: Razvoj i promene u afektivnoj vezanosti u adolescenciji

Mentor: prof. dr Tatjana Stefanović-Stanojević

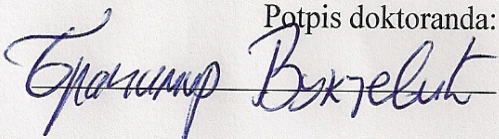
Izjavljujem da je štampana verzija moje doktorske disertacije istovetna elektronskoj verziji, koju sam predao na unošenje u **Digitalni repozitorijum Univerziteta u Nišu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci, koji su u vezi sa dobijanjem akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada, i to u katalogu Biblioteke, Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Nišu, kao i u publikacijama Univerziteta u Nišu.

U Nišu, 27. januara 2014. godine

Autor disertacije:

mr Branimir Vukčević

Potpis doktoranda:

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku "Nikola Tesla" da, u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Nišu, unese moju doktorsku disertaciju, pod naslovom: **Razvoj i promene u afektivnoj vezanosti u adolescenciji**, koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predao sam u elektronskom formatu, pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju, unetu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Nišu, mogu koristiti svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučio.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
3. Autorstvo - nekomercijalno-bez prerade
4. **Autorstvo - nekomercijalno - deliti pod istim uslovima**
5. Autorstvo - bez prerade
6. Autorstvo - deliti pod istim uslovima

(Molimo da podvučete samo jednu od šest ponuđenih licenci)

U Nišu, 27. januara 2014. godine

Autor disertacije:

mr Branimir Vukčević

Potpis doktoranda:
